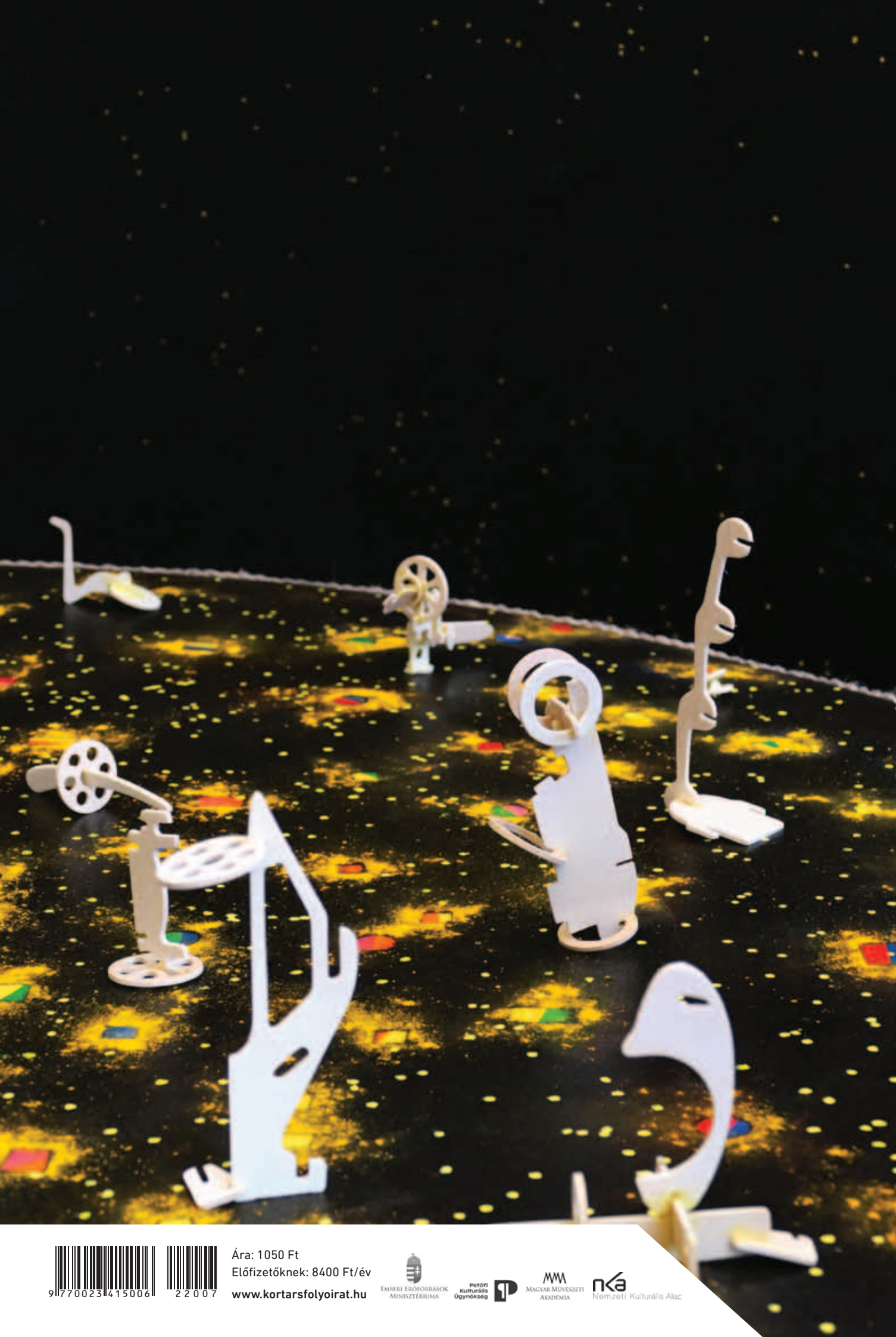

Ára: 1050 Ft
Előfizetőknek: 8400 Ft/év
www.kortarsfolyoirat.hu

Petőfi
Kulturális
Örökség

MAGYAR MŰVESZETI
AKADÉMIA

NKA
Nemzeti Kulturális Alap

KORTÁRS 2022 07-08

WROBEL PÉTER munkáival

KORTÁRS

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

2022 07-08 év szám

GRÓH GÁSPÁR tanulmánya Mészöly Miklósról

FENYVESI OTTÓ, VISKY ANDRÁS prózái

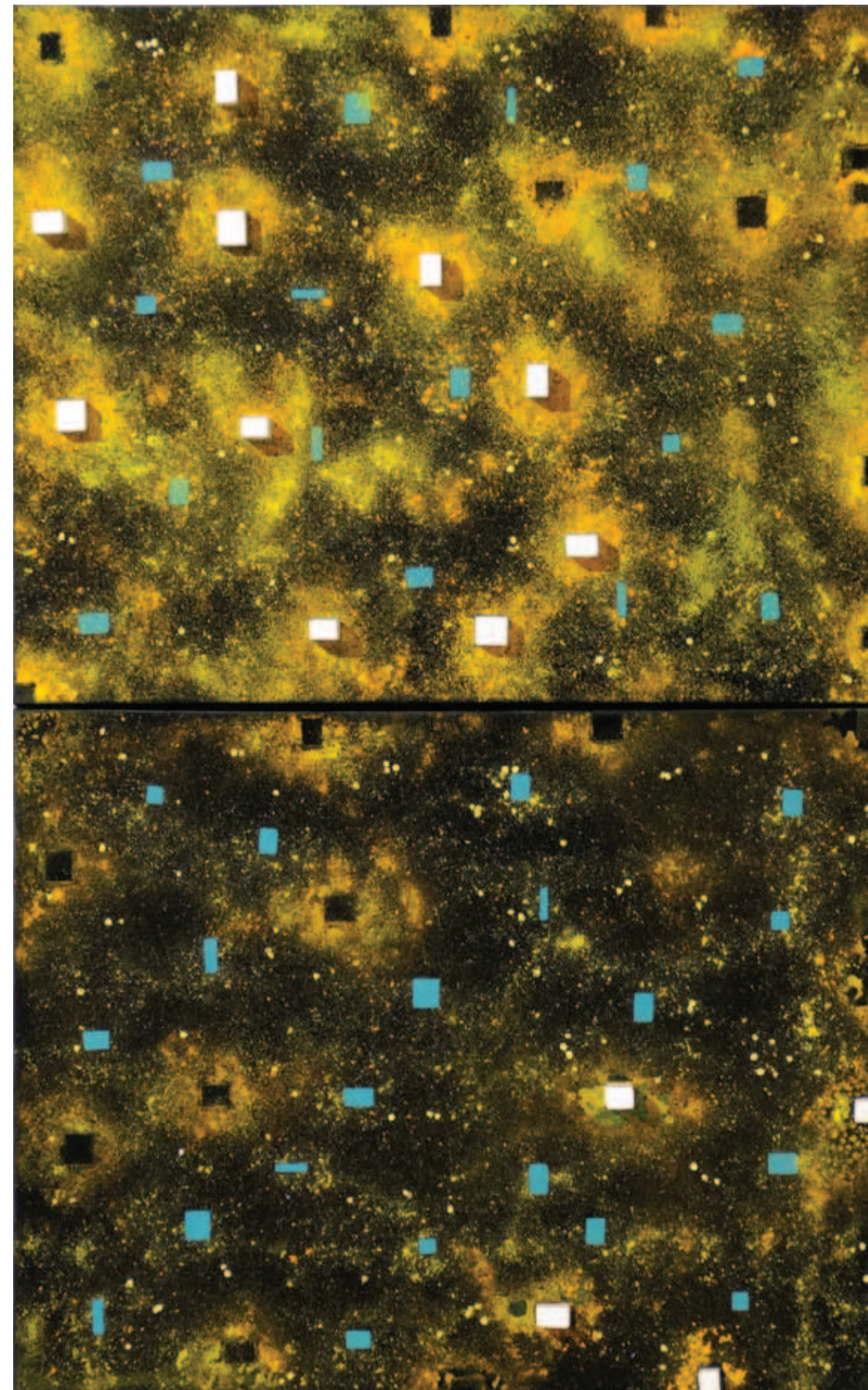
MARKÓ BÉLA tanulmánya a transzilvánizmusról

BOZÓK FERENC és MÓSER ZOLTÁN írásai Nemes Nagy Ágnesről

BENCE ERIKA, HAKLIK NORBERT, KEMSEI ISTVÁN, PAYER IMRE kritikái

WROBEL PÉTER, Emberbolt, 2018, akril, porfesték, vászon objektokkal és kispaddal, 190x150x60 cm

WROBEL PÉTER, Horizont, 2020, akril, porfesték, lakk, gyanta, 14 festett fakocka, (2x) 40x50 cm

TARTALOM

- 3** G. ISTVÁN LÁSZLÓ: Gyűlölet és szeretet; Kozmogónia (Möbius-szalag) *(versek)*
- 4** NOVÁK VALENTIN: Dr. Rotács üvegfilozófiája *(próza)*
- 7** LÁNG ORSOLYA: visszatérők; A magatartásfelügyelő vallomása *(versek)*
- 9** VISKY ANDRÁS: Aurél, Lătești láger *(próza)*
- 15** LADY CHATTERLEY: Lady Chatterley képeslapot küld *(vers)*
- 16** VARGA MELINDA: A szerelemről; A fal *(versek)*
- 18** FALUSI MÁRTON: Zene ütetlen, fúvótlan és húrtalan hangszerekre *(vers)*
- 25** JÁMBORNÉ BALOG TÜNDE: Töltött paprika bácskai módra *(próza)*
- 27** MARKÓ BÉLA: Ki beszél még transzilvánul? – Erdélyiség a rendszerváltás után
- 37** TISZA ELEONÓRA: Kaland, játék, ifjúsági irodalom
- 41** SZIGETHY GÁBOR: Egy korty magyar bor XIII.
- 45** NOVOTNY TIHAMÉR: A látható és a láthatatlan, a felcsigázó és megrázó titkok eltökélt játékos – Wrobel Péter talányos művészetéről *(képzőművészet)*
- 65** FENYVESI OTTÓ: Mély vizek, magas hegyek (River deep, mountain high) – Utazás a Miljacka, a Drina, a Radika és a Vardar folyókhoz, valamint az Ohridi-tóhoz *(próza)*
- 113** GRÓH GÁSPÁR: Pontos történetek a pusztulásról – Egy Mészöly-mű margójára
- 130** HALÁSZ MARGIT: Treno Ongaro (17.,18.)
- 132** FAZEKAS SÁNDOR: A fülemüle és a pacsirta – Újabb részletek a Shakespeare-szonettek készülő új fordításából
- 136** BOZÓK FERENC: Nemes Nagy Ágnes „hitetlen hitvallásai”
- 140** MÓSER ZOLTÁN: Nemes Nagy Ágnes mosolya – Széljegyzetek, lábjegyzetek, emlékek
- 148** ACSAI ROLAND: „Mint hőemberek álmai a nyárról” – Kálnoky László költészetéről
- 151** SZÁSZ LÁSZLÓ: Népszolgálat – Társadalomtörténeti kisebbségi minimál tényregény
- 153** BENCE ERIKA: Rózsa és farok (Danyi Zoltán: A rózsákról)
- 157** BAKONYI ISTVÁN: Fenyvesi Ottó / Paloznak overdrive
- 158** ČURKOVIĆ-MAJOR FRANCISKA: Kabdebó Lóránt / „egy Költő Agya”
- 162** HAKLIK NORBERT: Rubin Eszter / Minek szenved, aki nem bírja
- 164** KEMSEI ISTVÁN: Szalai Zsolt / Gyökeres ház
- 166** PAYER IMRE: Szentmártoni János / A katarzis nyomában
- 168** WÉBER ANIKÓ: Haklik Norbert / Mona Lisa elrablása
- 170** MAYER ERZSÉBET: Szakolczay Lajos / „Szólíts nyugodtan Gyurkának!”
- 172** FARKAS GÁBOR: Varga Melinda / Kifordított ég
- 173** BAÁN TIBOR: Pozsgai Györgyi / Szűkülő terek szimfóniája

E számunkat WROBEL PÉTER munkáival illusztráltuk.

A borítón: Tükör által homályosan, 2019, akril, porfesték, vászon, 50x50 cm (részlet);

Képasztal, 2022 (részlet). A reprodukciókat Novotny Tihamér és Bán Miklós készítette.

Kedves Olvasóink!

A *Kortárs* folyóirat közelebb áll Önhöz, mint gondolná, csak egy karnyújtásnyira vagy inkább kézmozdulatnyira. Egy kattintással előfizetheti a Magyar Posta elektronikus standján, s egész évben az otthoni karosszékében élvezheti.

A *kortarsfolyoirat.hu* oldal jobb szélén kattintson az „Előfizetés” box színes képére!

Csak egy mozdulat, hogy Ön is kortárs legyen!

KORTÁRS

Támogatók: **KORTÁRS ALAPÍTVÁNY,**
PETŐFI KULTURÁLIS ÜGYNÖKSÉG, NEMZETI KULTURÁLIS ALAP,
EMBERI ERŐFORRÁSOK MINISZTERIUMA

Szerkesztőség:

Főszerkesztő: THIMÁR ATTILA (thimar.kortars@gmail.com)

Szerkesztőbizottság:

AMBRUS LAJOS (kemenesalja@gmail.com)

HLAVACSKA ANDRÁS (hlavackskandras@gmail.com)

PÉCSI GYÖRGYI (pecsigy@freemail.hu)

STURM LÁSZLÓ (sturml67@gmail.com)

SZEKERES NIKOLETTA (nszekeres@gmail.com)

TÚRI JUDIT (turijudit.kortars@gmail.com)

Képzőművészeti rovat: NOVOTNY TIHÁMÉR (prinotipa@gmail.com)

Tördelőszerkesztő: KOVÁCS NÓRA (babajaga1960@gmail.com)

Olvasószerkesztő: BORNEMISSZA ÁDÁM (bornemissza.adam@gmail.com)

Laptev: LÁSZLÓ ZSUZSI

Szerkesztőségi titkár:

ÖNER EDIT (info@kortars.com); Tel./Fax.: 342-1520; 06-20-33-77-531

1062 Budapest, Bajza u. 18.

Szerda: 11–14 óráig; Csütörtök: 10–13 óráig

Postacímünk: 1406 Bp., Pf. 93.

Lapunkat rendszeresen szemlézi a megújult

www.observer.hu

Kiadja a Kortárs Folyóirat Kiadói Kft. Felelős kiadó: a kft. ügyvezetője.

Nyomdai munkák: *mondAt Kft.* www.mondat.hu

Előfizetési díj 1 évre 8400 Ft. Szerkesztőségi előfizetés esetén külföldre: 110 €. (Az áthúzó előfizetéseknél nem kérünk díjkülönbözetet.) Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a Regionális részvénytársaságok. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, [www.posta.hu WEBSHOP](https://eshop.posta.hu/storefront/)-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen, telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen. **Külföldre és külföldön** előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu

HU ISSN 0023-415X

Nemzetközi online azonosítószám az Interneten: HU ISSN 1418-1592

Kéziratokat nem őrzünk meg, és nem küldünk vissza.

Lapzárta: a megjelenés előtti hónap 3-án!

HÍREK

Kedves Olvasóink!

Figyelmükbe ajánljuk a KO – Kultúradó podcast sorozatunkat, amely meghallgatható a nagy műsormegosztók oldalain (Spotify, iTunes, Souncloud).

A sorozat már a 14. adásánál jár.

11. Újrajátszás III. – Az ötödik pecsét (Fábri Zoltán)

12. Újrajátszás IV. – Macskafogó

13. (Újra)olvasó Klub V. – Kertész Imre: A kudarc

14. Különkiadás – A besúgó (HBO-sorozat)

Minden hallgatónkat szeretettel várjuk.

www.kortarsonline.hu

A *Kortárs* folyóirat archívuma itt érhető el:

www.kortarsfolyoirat.hu

www.kortarsfolyoirat.hu

G. ISTVÁN LÁSZLÓ

Gyűlölet és szeretet

G. ISTVÁN LÁSZLÓ (1972) Budapest

Egy végtelen szárnyú szem
repül is, lát is.
Úgy halványul a látása, hogy
erősödik szárnycsapása.
Úgy lankad a szárnya,
hogy élesedik a szeme.
Ha egyszerre lankad a szárny és
halványul a látás, ne higgy benne.
Ha egyszerre erősödik a szárny és
élesedik a szem, ne higgy benne.
Ez a gyűlölet.

Egy végtelen szemű szárny
nem lát, nem röpül.
Higgy benne, ne higgy benne.
Ez a szeretet.

Kozmogónia

(Möbius-szalag)

Még nem voltak emberek, csak
egymást álmódó álmodók.
Az egymást álmódó álmodók
közé tükröt tettek. Az egyiket
álmódó másik látta önmagát,
ahogy az egyiket álmodja. A másikat
álmódó egyik látta önmagát, ahogy
álmodja a másikat. Ettől vált az álom
valósággá. Az álmok viszont
nem látták egymást. Az egymást
álmódó álmokat nem álmodta senki,
csak két álom. Nem kellett közük
tükr, mert ők maguk is tükrben
lettek azok, amik. Az egymást álmódó
álmokból lett a semmi. Mikor az
álmok elkezdtek látni egymást,
létrejött az Isten. *Mikor az egymást*
álmódó álmok elkezdtek látni
egymást, létrejött az ember. Azóta
félhetnek attól, mi lesz, ha megint nem
látnak. Azóta együtt rettegnek
attól, minek nevezzék
azt, ha mindenki felébred.

NOVÁK VALENTIN (1969) Budapest

NOVÁK VALENTIN

Dr. Rotács üvegfilozófiája

Határozottan emlékezett rá, hogy Dzsoni volt. Szakadt lumpen, aki kisebb lopásokból egészítette ki teljesnek azért sosem hitt életmozaikjait. Londonban vergődte át napjait. A vergődés ellenére egy dologra nagyon ügyelt, nehogy egy fél mérőföldnél messzebb hagyja el a The Horse Shoe környékét, ahol legálisan is jövedelemhez juthatott söröshordó-görgetéssel. Egyszer, jutalmul, kapott egy pint, kissé már megsavanyodott sört, mert megmentett egy egész hordó portert, mikor is a kocsi lovai, két verekedő, részeg kandúr miatt megriadva, ellódultak veszteglő helyükből. A palló földnek csapódott, de ő bivalyerejével, mit akkoriban a mértéktelenség még nem faragott le, elkapta a hordó két karimáját, és úgy tartotta meg a kincset, rezzenetlen izmokkal. Jim, a műszakot felügyelő fickó, ebédnél a kezébe nyomta jutalmát. Ez volt akkori élete legnagyobb elismerése...

Aztán arra riadt, hogy Rotács név alatt fut majd egy újabb életet, úgy százötven földi év kihagyás után. A keresztségben Róbert lett, ahogy az már nemzedékek óta dukált új familiájában. Apai ágon abban az esztendőben adták az első Róbert nevet egy újonnan jött porontynak (talán ükapja volt, talán nem), amikor ő a jutalomsörét kortyolta, megeshet még az is: egyazon napon történt e két esemény. Ez az új megtestesülés sem tartogatott nagy jövőt a különböző életeteket lazán összetartó közös halmaznak, nevezzük léleknek vagy vincseszternek akár. Az új, modern gépben a régi memória akadozott, nem működött semmi úgy, ahogy a család elvárta. (Karmikus hiba, bázsalogynak a keleti bölcsességben ülőfürdőt vevő nyugati ezolúzerek.) Mert bár fizikus doktor lett, az alkohol, a drogok, a túl fiatal lányok (gimnazisták) erkölcsi gátlak nélküli szeretete börtönbe irányozták, majd utcára küldték, mielőtt végleg földre került volna. Az új, modern testgépben a régi, nehezen kotyogó lélekvincseszter egy dologra azonban jól emlékezett: a sör kesernyész-habos ízére...

Azon a vészterhes napon is a Lócipő sörfőzde, mit főzde, gyár!, mellett őgylgett, és nagyon rossz érzése támadt. (A helyet nevezhetnének patkónak is, de az snassz!) Mintha pattogás hangjait hallotta volna. Ahogy megfáradt fémabroncsok adják meg magukat a belső nyomásnak. Épp beszélgetésbe elegyedett a hazaigyekvő halárussal, akit barátjának is nevezhetett volna, ha nem a sarki söntés tartja őket össze, hanem a közös témák, mikor éktelen robaj kélt a gyár belsejében. Mintha szökőár robogna a tengeren... A főépület minden nyílásán dőlt a lé. Kapukon, mellékbejáratokon, ablakokon, kiadó- és szellőzőnyílásokon, egérlyukakon, oldalkéményeken. A komlószag megelőlegezte a cunamit. A gyár kerítése, rozzant gátként, fél percig még feltartotta a sört, de aztán a téglák megadták magukat a szeszarádat nyomásának, a kőfal szétpattant, mintha a megkerült Temze törné-zúzná, nem egy elméretezett csapolás. Másfél millió liter sör! Egy új folyam kélt London utcáin. (Ha, ha! mi zúg... Juthat eszünkbe méltán...) Aki időben észlelte a nedű tombolását, nyomban menekülőre fogta. Ha tehette, és nem omlott rá a háza. Jane, a csaposlány, a pult alá szorult, s ha lettek volna halak a sörben, azt látják, hogy a felsőtestét beborító, hosszú szoknyája, mint valami iszapba gyökerezett vízinövény, helyben sodródik folyásirányban. Akit a szétfroccsenő téglafalak mellett ért

a veszedelem, menthetetlenül megfulladt. Többek a pincelakásokból próbálták kikecmeregni, ám a szuterén vendégszerető hely. Bogarak, egerek, patkányok, macskák, kutyák krolloztak a sárga folyamban. Halott gyermekek hátán úszva nézték a habzó fellegeteket. Mellettük vödörök, cipők, ruhák, zsákok, deszkák kavarogtak az egyre zavarosabb sörben. Mikor az áradat szétterült a környező utcákban, s már csak combközépig ért, tehát nem volt nagyobb a sodrása, mint egy téltől vemhes hegyi pataknak, az élelmesebbek poharakkal szaladtak le az emeletekről, s a lépcsőkről hajladozva fogták fel az italt, vagy belegázolva korsót merítettek, megint mások üres üvegeket tartottak a folyásiránynak. Néhányan, lévén távol voltak az otthoni sörfolyamfogó praktikáktól, tenyerükbe vették a hirtelen lett csapolást, úgy szürcsölték, szakálluk, hajuk habzott, csillogott... Aztán akadtak olyanok is, akik kalapjukat használták kupaként.

Első útja a környék kukáihoz vezetett. Célirányos túrással csak üvegekre vadászott. Mivel harapós kedvében ébredt, a visszaválthatatlan butéliákat az aszfalton végezte ki. Végül elért a lakótelep parkolójába, ahol a legnagyobb zsákmánnyal kecsegtető üveggyűjtő konténer magasodott, mint egy modern menhír. Ezt rossz szokásához híven (persze minden nézőpont kérdése) felborította, hogy béltartalmában kincsek után matasson. Az éktelen robajra az emeletről szidalmak, rohadt krumplik, túlsavanyodott keférek röpködtek felé, de ez egyáltalán nem zavarta meg szisztematikus tevékenykedésében. Mikor a második rafiaszatyor is megtelt, elindult a kisbolt melletti párkányhoz, ahol a hajnali melósok mindig hagynak négy-öt féldekás üvegcsét. Ma reggel épp egy rivális begyűjtő söpörte volna be a tartalmukat vesztett tüskéket, de dr. Rotács, mozgásállapotához képest fürge indián sihederként robbant oda az ismeretlenhez, s a territórium-zargatónak bepancsolt kettőt, mire az meghanyatlott. Míg vetélytársa maradékait kapargatta össze a földről, dr. Rotács sem tétlenkedett. Lehetett hallani, ahogy a lélektestű fiolák alácsörögnek a nagyobb testvéreik hagyta hézagokon a szatyrok öblébe. Még betakarította két áramszekrény és egy boltportál lépcsőjének termését, aztán a következő snitt már arról tanúskodott volna (ha valaki arra vetemedik, hogy ezt a matinéfilmet választja ébredéshez), hogy a szupermarketben hajigálja be törékeny zsákmányát egy üvegviszaváltó gépszörnybe, míg a bolti vevők nagy distanciát hagyva kerülgetik...

Dzsoni ritkán jutott friss sörhöz. S bár a Lócipő melletti kocsmában támasztotta az asztalt a napok zömében, oda is a szavatosságukat lassan elvesztő hordók kerültek. (Jó lesz hisz' a részegeseknek az is!) Ha nem figyeltek, Jane még a maradékokat is összeöntötte nekik. Erre most! Végeláthatatlan friss csapolás érkezett. A gyár ajándéka – ötlött fel benne a kaján gondolat. Egy cseppjét sem szabad elvesztegetni! Ahogy meghallotta a mennydörgésszerű robajt, kiugrott az utcára, s a háromméteres sörfal előtt kitámasztotta lábát, erősen megfeszítette magát, és harcsamód kitátott szájával várta a találkozást. A többtonnás özönsör meg sem rezzengett. Az ital zöme bekéredzkedett bál-na nagyságúra dagadó testébe. Csak nyelte a sört, egyre csak nyelte. Kiakasztott állkapoccsal, kiakasztott gigával. Ő pedig sörtömlőként tágult. Már az egész Tottenham Court Road hosszában ő nyúlt el. Mérgeskedtek is számosan, hogy felfogja a jótékony áradást. Egy hentes, akinek nagy üvegballonjai voltak, és potyapiával szerette volna megtölteni azokat, felkapta a pultról a kést, kirohant, és a lassan a napot is eltakaró Dzsoni Rottba vágta a gyilkot. Pukkanás...

Megelégedve szisszentette a filléres sört. A rafiaszatyorban összerázódott dobozból előhabzott a fémcső ízű lé. Dr. Rotács azon utcai emberlények közül való volt, aki nem az olcsó bortól várta a gyors álmokat és a mielőbbi öröklétre szenderülést, hanem az olcsó sörtől és a mellé dukáló tüskéktől.

Bort csak néhanapján... Ma már az ötödik dobozt kattintotta ki, kisebb regiment üres túske hevert lábai előtt. Ilyen békés, kora nyári délutánokon, amikor a hajnali begyűjtés fáradságait piheni ki, gyakran elmélkedik az üvegekről. Színükről, kecsükről, becsükről. Finomságukról. Már arra is gondolt, megízlelné őket. Szilánkokat ropogatna. Zöldet, fehérét, barnát... Néha, ha úgy vélte, senki nem látja, megcsókolt egyet-egyet. Csókolta szilfid nyakukat, kerekded idomaikat, mintha nők lettek volna, ledér hajdonok, érett kokottok. Tulajdonképp még szerelemre is gyúlt a legszebb üvegek iránt, de mit is csodálkoznánk ezen, hisz akadnak olyas alakok, akik egy guminővel házasodnak, és még csak nem is hőbolydótt elmék, alkohol-amorózók. Eszébe jutott a régi jel: + ü. A megélhetés, pontosabban a túlélés ü betűje. És megkönnyezte a pezsgőspalackot, mely hosszú éveken át legjobb barátja volt, az újév hajnalának első kincse, hisz tudjuk, ki korán kel, vagy le sem fekszik... És szinte már elzokogta magát, midőn felöltött a hajléktalanok gyásznapja; mikor is a pezsgősüveg betétdíja megszűnt...

Mire a Nap a házak tetejét súrolja, már önmagát is egy üvegnek gondolja, amely a beletöltendő italok mennyiségétől képes az alakját megváltoztatni. Olyan üveg ő, amelybe Isten kívülről belefabrikálta belső szerveit, akár az ügyes kezű mesterek barkácsolnak vitorlás hajót áttetsző üveggomrokba, szűk üvegszajakon keresztül. Az utolsó napsugaraknál úgy érzi, ő maga is áttetsző. Meztelenre vetkőzik, és úgy forog a fényben. – Nézzétek! – kiabálja. – Nézzétek a májam! Egészséges! A szívem is milyen tudatosan lüktet! A hasnyálmirigyemmel sincs semmi baj! Gyertek közelebb, nyugodtan belém pillanthattok! Összetartom a világ egy kicsiny darabját. Formát adok a térnek, és a tér is kér belőlem. Ti is csak formák vagytok! Üvegek! De én egy rugalmas tömlő vagyok. Tanult üveg! Aki kiterjed, határait feszegeti, még többet és többet akar a világból. Egyszerre van ott múltban és jelenben, miközben a jövőre kacsingat! Azt is láthatjátok, hogy csorog le a sör bennem. Nincs titkom előttek... Magam is egy sörösüveg vagyok. Nem zöld, nem barna! Mégis visszaváltható. Majd eljön értem a legfőbb hajléktalan, aki már kiköltözött a szíveitekből. Eljön. Begyűjt. Ha szét nem pukkanok, mint egy kiscigány. És visszavált. Talán újrahasznosítanak, talán szétzúznak aztán. Ő pedig az értem kapott pénzből álmodik tovább... (Szépen beszélt, ahogy csak diplomás hajléktalanok szoktak eksztatikus állapotukban, mikor bibliai prófétának hallucinálják magukat. Egy ocsmány szó sem hagyta el az ajkát.) Az utca végén felharsant a sziréna... Valahol pedig sörtartályok robbantak szét a jövőben, hogy beteljesítsék dr. Rotács legszebb álmait...

Dzsoni Rott a komlólétől arany-izamos utcán hevert, mint egy felpuffadt vízi hulla. Oldalán senki nem vette észre a hentes csontozókésének szúrását. Kissé arrább romokban hevert a komlószagú Lócipő. – Alkoholmérgezés – állapította meg Robert, a halottkém. – Kicsit sokat nyelt – tette hozzá szemrehányóan. – Van valakije, akit értesíthetnénk? – Nincs – jött a pecsétként döndülő válasz. Mindenesetre odafektették az összegyűjtögetett és gondosan kiterített *úgy jártak* mellé.

Lezárandó a sörmintát...

LÁNG ORSOLYA

visszatérők

LÁNG ORSOLYA (1987) Budapest

az örületben élő antilopról
a taxi hátsó ülésén beszélte
a sofőrtől elválasztó plexifal mögött
suhantunk a faragott keresztek felé
édes kurvám, mondta a cigány útbaigazításkor
nem hallhattad, mert pár lépéssel odébb álltál
egy kőbe vésett név után kutatva
a derekadon megkapaszkodó
apróbojtorjánok között

ahogy ott ültél a tapstér kőkockáján
a nyomasztó tágasság közepében
mint aki számbaveszi a rombolás és
építkezés konglomerátumának rétegeit
a kívülállók avatottságával
miközben a visszatérők kirekesztettsége
tükröződött sötét szemüvegeden
látótávolságból ünnepeltelek

a harangszó előtt öltöztem fel és a cipőfűzőt
már az ajtó előtt kötöttem meg
reméltem, hogy nem ébreszt fel
hazugság: azt reméltem, az ajtócsukódás
majd kiváltja az elfojtott robbanást
amit különbözőségünk feszültsége
és egymásrahangelődésünk önkívülete okozott
kiváltja, de tolmácsolja is az űzöttség üzenetét
átréseltem magam a kerítésen
nekifutva a dombnak, ahol
a titkos forrásban barátok áztatták a lábuk
tágították kapillárisaik a reggeli hidegben
a kerengő falán még napfénytől érintetlenül
meredeztek a napórák mutatói
te közben elvégezted reggeli gyakorlataid
a kihangosított szentmisében
amit éjszaka mondok, az nem számít
mondtad üde fogadtatásként
és egyáltalán nem számít semmi soha

délelőtt menekülés a krumpliföldeken
este egy vernisszázs koccintásai
közben a keretekből halkan
kipergő furatliszt szítál

A magatartásfelügyelő vallomása

Egyik nap végigjártam néhány illatszerboltot,
kerestem azt a tégelyt, amiről
behunyt szemmel rádismerhetek.
Egy idő után émelygés fogott el.
Az illatod nem találtam, de úgy léptem ki
a körúti szmogba, hogy soha még ilyen frissnek
nem éreztem levegőt. Nem tudom,
van-e ennek a történetnek valami tanulsága.
Az élet tele van referencialitással.
Nem tehet róla.
Mióta eldöntöttem, hogy nem törődöm vele,
az utalásháló mintha még agresszívebb volna.
Helyszínek, elhangzott mondatok:
mindegyik alapanyag akar lenni.
Elképesztő ez a nyomulás!
Már az iskolában is idegesített, ha valaki
úgy jelentkezett, hogy majd' kiesett a padból.
Ami arra való, abból előbb-utóbb úgyis
irodalom lesz. Ne hidd, hogy a motívumgyűjtő
könyörtelen éberségével élek.
Tudod-e, hogy Midász király a végén már
enni sem tudott, mert az étel, amihez hozzáért,
emészthetetlen anyaggá vált –
táplálkozási szempontból ugyanis
teljesen közömbös, hogy ez az anyag éppen
a nemesfémek királya. Haszontalan.
Többé nem nyúlok hozzád – ígértem,
hogy életem szerves része maradhass.
Járkálok, nézelődöm és felelevenítek.
Semmi tárgyasítás, semmi megörökítés.
De hogy a gondolatok mit lerendeznek
ezen az elvonón!

VISKY ANDRÁS

Aurél, Lătești láger

VISKY ANDRÁS (1957) Kolozsvár

271

ha választhatnék, akkor én a vízen járást meg a csodálatos halfogást választanám, ennek látnám itt a telepen a legnagyobb hasznát, föl-alá járkálnék a Duna háborgó felszínén a tavaszi áradás idején, és nem téveszteném szem elől a virágzó parti füzesben és a sűrű nádasban ólalkodó lágerlakókat, akik a megfelelő pillanatra várnak, hogy vízbe öljék magukat, én bizony visszakergetnék minden öngyilkost a lágerbe, átadnám őket Pătrașcu papnak, hogy a szívükre beszéljen

272

vízen járni nem tudok, pedig megpróbáltam, halászni Anyánk nem enged, nehogy belelőjenek a Dunába a körlet őrei, a Duna erre van kitalálva, hogy ártatlan embereket lőjenek bele, mondja Anyánk, aki a folyó budapesti szakaszával áll régi, személyes ismeretségben

273

ha a Biblia kerül szóba, Aurél Păuna örökös építészhallgató a csodálatos halfogás iránt érdeklődik, húzná kifelé a tanítványokkal együtt a halakkal telt hálót és már a parton megtömné a hasát sokféle, frissen sült halhússal, de végül mégis a virágvasárnapi Jézusnál köt ki, aki ostort font a derékkötőjéből, és kiűzte a kufárokat és a valutaüzéreket a templomból, ez az ostoros erő kelene a leginkább Aurélnak, de ő nem a kufárokra és pénzváltókra, hanem bizony a kommunistákra összpontosítana, őket kergetné ki az országból, és akkor ezek az idehurcolt szerencsétlenek nem vetnék magukat a folyóba, testükre kötözött kicsinyeikkel

274

a mi lágerünk temetőjét a telep északi részén jelölték ki még az első nemzedékes sváb foglyok idején, nekik köszönhetjük a barakkokat is, belőlük már csak mutatóban maradtak néhányan a telepen, legtöbbjük tüdőbajban pusztult el a szabad ég alatt, a gyermekeket és öregeket a vérhas vitte el, a sírok jórészt jeltelenek, a reves fakereszteken nincs írás, a temető déli és keleti szegélyét hosszú sírhantok jelölik ki, ezeket tömegsíroknak nevezzük, *morminte comune*, magyarázza Aurél, ezek a legrégebbiek, itt nyugszanak a névtelenek, *odihnească-se în pace*, mondja, és keresztet vet, nyugodjanak békében

275

mi nem vetünk keresztet, mint Aurél Păuna örökös építészhallgató vagy Pătrașcu pap, nekünk nincsenek temetői szokásaink, szegények vagyunk, a halottak a halottakkal, az élők az élőkkel, ezt tanítja Anyánk nekünk, nem

keveredünk velük, Aurél ortodox keresztet vet, mint a kommunista Livezeanu őrnagy vagy Lilica vasgárdistaözvegy vagy doamna Nadia pilótaasszony és szabadgondolkodó, mert ők ortodoxok, azaz igaz keresztények, fentről lefelé és jobbról balra, összeérintett gyűrűs- és hüvelykujj, így, Pătrașcu pap és Dukát pap viszont katolikus keresztet vet, fentről lefelé és balról jobbra, összeérintett hüvelykujj, mutató ujj és középső ujj, bizony nem mindegy, csak a magasságban lakozó Istennek legfeljebb, de hát ő messze van, és nem is tűnik járatosnak a keresztvetés ellentmondásokkal terhes tudományában

276

Aurél szépen kiválogatja az ujjaimat, majd elrendezi őket, megtanítja, hogyan gyakorolják a keresztvetést az igazak, a kezem egészen különös formát vesz fel, olyan mint egy rózsaszínű virágkehely égre törő bibével, csináld mondja, de én máris elvétem, az ujjaim is összekeverednek, elvesztem kapálóznak a levegőben, mint a hátára fordított szarvasbogár kampós lábai, nem baj, bátorít Păuna, ne add fel, de most hagyjuk, nem ennek az ideje van, gyere, tisztítsuk meg a névtelenek sírjait

277

a jeltelen és elhagyott sírokat egyedül Aurél gondozza a telepről, itt, a sírkertben a legjobb egyedül lenni, mondja, megáll a fejfák előtt, keresztet vet, és elolvassa nekem az idegen hangzású neveket és hogy hány évet éltek, Hach, Baltzer, Vladimir Bobyct, Barbura, Gavrilov, nézd, mondja, a legtöbben gyermekek és asszonyok, a férfiaknak külön temetőjük van?, kérdezem Aurélt, nem, dehogy, válaszolja, a férfiak csak úgy eltűnnek nádvágás közben, vagy szökést mímelnék, hogy az örök beelőjék őket a Duna jeges vizébe, az asszonyok erősebbek, mondja, nem félnek senkitől és semmitől, szembenéznek a szerelemmel és a halállal

278

a temetőben a legmagasabbak a szentjánoskenyérfa, sötétvörös bumerángjaik összekoccannak a szélben és tapintatosan muzsikálnak, majd ha eljön az ideje, lehullnak a sírokra, a szapora iringófú és számártóvis ellepi a temetőt, mielőtt összegyűjti őket és tüzet rak velük, Aurél kiszabadítja az arany színű szentjánoskenyérkéket a száraz hüvelyekből, ezek a legízletesebbek, mondja, büntelen nők és gyermekek szent teste táplálja őket

279

ki teremtette a kommunistákat?, kérdezem Auréltól, a Sátán, válaszolja habozás nélkül, itt van mindjárt ez a Livezeanu őrnagy, nem ismer ő sem Istent, sem embert, biztosan nem is román, hanem valami zavaros vérű jöttment, egy balkörmű korcs, akkor bennünket biztosan egy gyöngébb Isten teremtett, mint Livezeanut, mondom Aurélnak, és eszembe jut Marin pungás, aki szerint mi is tisztátalan vérű bozgorok meg zsidának meg migrátorok vagyunk, legfőképpen persze Anyánk, aki nem hajlandó viszonzni a pungás kétségbeesett szerelmét, neki köszönheti, a szívtelen Anyáknak, hogy kénytelen kékszeszbe fojtani a bánatát

280

Anyánk Aurélnak is nemet mondott, amikor megkérte a kezét, ne tekintsen a bennünket elválasztó tizenkét évre, doamna Júlia, én tökéletesen magához öregedtem a szamosújvári börtönben, próbált kedveskedni Aurél, úgy látom, udvarolni is megtanították ott, nevetett gyönyörűen Anyánk, aki valóban letagadhatott volna tizenkét évet a korából, Livezeanu őrnagy szerint akár többet is, de ez a hozzáöregedés sértette mégis maradék női önérzetét, nehogy megtudjam, hogy egy kommunistához ment, mert mindkettőjüket fölnyársalom, mondta csüggedten Aurél, él a férjem, kedves Aurél, ne ízetlenkedjen velem, biztosan él, doamna Júlia, biztosan, csak azt nem tudjuk, milyen halmazállapotban, mondta Aurél sokat sejtetően

281

Păuna Aurél nagyreményű építészhallgató a temesvári Securitate pincéjében vesztette el a szüzességét, valamikor 1956 októberében, és ezt Vida őrmesternőnek, becenevén maica Vidának, azaz Vida apácanővérnek köszönheti, aki a herezacskók elismert szakértője volt a Securitate Temes megyei parancsnokságán, az ő kezébe kerültek Aurél heréi is, miután letartóztatták diáktársaival együtt, és vallatóra fogták

282

Aurél nem úszta meg maica Vidát, pedig mindent bevallott már az első éjszaka, sőt, a föllázadt diákság összegyűjtött követeléseit is átnyújtotta a titkosrendőrség embereinek, arra biztatva őket, hogy ne késlekedjenek a Pártközpontba továbbítani az értékes dokumentumot, egyenesen Bukarestbe, legjobb lenne, ha személyesen Drăghici belügyminiszternek a kezébe kerülhetne, mert a diákok nagy többséggel, a demokrácia szabályait betartva megszavazták a tervezetet, tehát hivatalos iratnak tekinthető, le is tisztázná és aláírásával hitelesítené, ha már így fordult a dolog, csak éppen arra nem kívánt kitérni Aurél, hogy kikkel és hogyan szervezték meg a temesvári diákforradalmat, milyen feladatokat kaptak a budapesti horthysta ellenforradalmároktól, márpedig a szekusokat sokkal jobban édekeltek ezek az Aurél szemében igazán jelentéktelen részletek, semmint a felkelők jogos követelései, neveket azt nem, ismételtette makacsul Aurél, erre nincs felhatalmazása, a sajátját készsággal papírra veti, de senki másét, így került hamarosan maica Vida elismert hereszakértő kezére, a macacssága miatt, ráadásul az asszonyosság bolondul a szűz férfiakért, biztosították Aurélt a Securitate vallatótisztjei, és azonnal csengettek, mire maica Vida benyitott a vallatósobába, fölhelyezte Aurélra a bádogból készült vakszemüveget, karon ragadta, és elindult vele a pince irányába

283

ha maica Vida kezébe kerülsz, azt is bevallod, amiről sohasem álmodtál, hosszasan értekezel még a magyar horthystákról is, akik október 23-án kirobbantották a felkelést, mondta Aurél, *sărboaița Vida...!*, Isten a tanúm...!, ismételtette talányosan, és sűrűn vetette az ortodox keresztet

284

ennyi tudható a történetekről, nem több, hiába faggatták az örökös építészhallgatót maica Vida művészetéről a lágerlakók, nem volt hajlandó elárulni semmit, Anyánk viszont nem kérdezgette, Aurél közelségében Anyánk jól látható-

an biztonságban érezte magát, bízott benne, és ez Aurélnak jólesett, elégnek nem volt elég, de hát be kellett érnie ennyivel, *boldogok a tiszta szívűek*, vigasztalta Anyánk Aurélt, ő pedig a fejébe vette, hogy megtanítja a gyermekeket románul beszélni, hogy rekord idő alatt a lágeriskola legjobb tanulóit farragja belőlük, mert ő csak más férfi gyermekeinek lehet a valódi apja, ha egyáltalán apa lehetne, és valódi, mondta nevetve

285

ne törje magát, Aurél, megleszünk valahogy, ha meg kell lennünk, szabadkozott illendőségből Anyánk, de Aurél nem tágitott, érezte Anyánkon a megkönynyebbülést, amikor a gyermekekkel foglalkozott, legfeljebb Balotă bölcsészre tekintett növekvő féltékenységgel, aki maga is a fejébe vette, hogy legalább vásárnaponként gyakorolja velünk a románt, a nagyobbakkal meg az orosz is, ráadásul a kolozsvári, félmagyar Nicolae Balotă, nekünk Nicu bácsi, könnyedén magyarra tudta fordítani a szót, ha iskolaköteles testvéreim fennakadtak Veronica Porumbacu hazafias versein – született Schwefelberg!, tette hozzá mindig Aurél kacsintva –, a Román Kommunista Pártot megéneklő klapanciákat *tovarăsa* Valentina tanítónő az utolsó szótagig kegyetlenül fölkerdezte, és mert nem tudták hibátlanul felmondani a román verset, mind a négy iskolaköteles testvéremet büntetésből az első osztályba zsuppolta, pedig Ferenc testvérnek a negyedik osztály következett volna, Istvánnak a harmadik, és csak az ikreknek az első

286

de féltékenykedett Aurél örökös építészhallgató azért is, mert Balotă bölcsész megszerezhetette az egyetemi diplomáját még mielőtt börtönbe zárták, sőt, a doktori képzés abszolutóriumáig is eljutott, neki pedig erre már sohasem lesz lehetősége, hacsak a Mindenható meg nem hallgatja átokimáit, és nyomtalanul el nem söpri a kommunistákat valami váratlan égi fergetek, aminek itt, a lágerben egyelőre semmi jelét nem tapasztalta

287

a mi Aurélunk valami miatt kötelességének tartotta, hogy mindenkinek számon tartsa a származását, ebben Goma író legjobb tanítványának bizonyult, ha valakire csak orrolni kezdett, vagy esetleg kendőzetlenül gyűlölt valakit, mint a szovjetek vetéséből kisarjadt invazív kommunistákat, máris a származását kezdte firtatni, és ha nem talált semmi gyanúsát, akkor előbb-utóbb előállt valamivel ő maga

288

Aurélnál az ideológiai eltévelyedés nem a származásból következett, hanem fordítva, a gyűlöletes ideológiai meggyőződésből következett a gyanús származás, hígvérűség, elkorcsosodás, jöttmentség és a többi, értünk például rajongott, sőt, még Apánkért is, pedig sohasem találkozott vele, csak annyit tudott róla, hogy az apánk, és hogy valamelyik börtönben raboskodik a sok közül, nos, akit a kommunisták gyűlölnék, csak makulátlan származású lehet, még ha nyilvánvalóan hazátlan is, őszinte rajongásában nem adott hitelt Marin pungás híreszteléseinek, hogy tisztátalan vérűek volnánk, ezenfelül még azt is elnézte Anyánknak, hogy szerinte a kommunistákat is Isten teremtette, bár ezt a meggyőződését, szó, ami szó, Anyánk nem tudta hitelt érdemlően bebizonyítani

289

amikor maica Vida került szóba, a származását pontosító *sărboaică* vagy máskor a *sărboaică focoasă* sem hiányozhatott sohasem a maica Vida here-szakértő neve mellől, tüzes vérű szerb némbér, igen, nem román, az hét-szentség, aki kommunista, nem lehet román, mert a román nem lehet kommunista, világos, egyre kevesebb a román, kesergett Aurél, hárommillió párttag, uramatyám!, kifordult magából a világ, de Goma író úr fantáziáját, bár osztotta Aurél nézeteit, sokkal jobban izgatták maica Vida mesterségének finom részletei, így amikor csak tehetette, szóba hozta Aurélnak a tüzes vérű szerb perdítőt, így mondta, szerb perdite, kérem, legyen tekintettel a gyermekekre, Goma úr, kérte Anyánk Goma író, ha én semmit sem számítok magának, de hát éppen a gyermekekre való tekintettel kötelességünk feltárni a részleteket, doamna Júlia, én ezt foglalkozásomnál fogva morális kötelességemnek tartom, hogyan is lehetnék másként író

290

mindent megjegyzek és majd mindent megírok, ha eljön az ideje, ezzel vigasztalom Anyánkat, amikor rajtakapom a síráson, a *megírokat* a *megbosszulok* szinonimájaként használom, nem tudva, mit beszélek, de ez az elhatározás fölkelte mind Balotă bölcész, mind pedig Aurél Păuna figyelmét, odaadón foglalkoznak velem, Eminescu-verseket tanítanak meg könyv nélkül, gyakoroltatják a lágy kettőshangzók kiejtését, *somnoroase păsărele pe la cuihuri se adună*, nem értem, mit ismételgetek egész nap, de álmomban is jól tudom énekelni ezeket az egymás után sorjázó, dallamos szavakat, az irodalmi foglalkoztatások mellett azt is megengedik nekem, hogy a nagyokkal együtt hallgathassam Goma író titkos telepes rádióját, mert nézze csak, doamna Júlia, Mihai Eminescu az Eminovici család hetedik gyermekeként jött a világra, mint ez a maga fia, a hetedik ő is, bizony, és ennek a jelentőségét kishitűség volna figyelmen kívül hagyni, ráadásul jól jártunk mindannyian ezekkel az eminovicsokkal és petrovicsokkal, makulátlan származásúak mindketten, hibátlan Eminescu és Petőfi vált belőlük, ezt maga sem vonhatja kétségbe

291

Máriamagdolna nővér még abban az évben elsős lett, egy hét sem telt el, és minden reggel végighányta az ösvényt a lágeriskoláig, ezt is megírom majd, azaz megbosszulom, határozom el, *tovarășa* Valentina nem bírja elviselni az újabb Viskyt, felszólítja az osztálytársakat, hogy hangosan nevéssék ki és papírgalacsinnal dobálják meg, amikor megszólal, mi az, hogy *un oaie*, rikoltozza *tovarășa* Valentina, ennek semmi értelme nincs, *o oaie*, zengi az osztály, nem hallod, hogy nőnemű, te hülyécske?!, és repülnek a tintás galacsinnok, a nagyobbak időközben külön osztályokba kerültek, mindenki a maga életkora szerint, nincs, ki megvédje a nyelv súlyos bűnébe esett Máriamagdolnát, a bárány az bárány, ő ennél többet nem tud, egy bárány vagy a bárány, így, miért nem elég ez?, miért volna a bárány eleve nőnemű?, itt van mindjárt az Isten báránya, ez a Jézus nevű istenfiú, csak tán nem azt akarják elhítni velünk ezek az ortodoxok, hogy ő is nőnemű?

292

barbár migráns származékok vagyunk ezen a vidéken, jelenti ki *tovarășa* Valentina, nem tudunk különbséget tenni hímnemű, nőnemű és semleges nemű

szavak között, semleges nemű szavak, nocsak, elképzelni is rossz!, borzong bele a veszélyes gyorsasággal kamaszodó Ferenc testvér, nem lehet, hogy szegény *tovarăşa* Valentina esetleg semleges nemű?, próbál magyarázatot találni a tanító néni dühére, de amikor megtudjuk Anyánktól, hogy a mi nyelvünk csak semleges személyes névmással bír, meghúzzuk magunkat, és fejvesztve ragozni kezdjük az ellenséges mellékneveket, *genul masculin, genul feminin, genul neutru*, magyarázza *tovarăşa* Valentina a felbolydult osztálynak, és az osztály kórusban ismételi utána, miért is nem küldenek minket megsemmisítő lágerbe a hasonszőrűekkel együtt, ad hangot jogos felháborodásának *tovarăşa* Valentina, akit a szüleivel együtt telepítettek Lăteşti lágerbe, miután mindenüket elvették nekik is, itt van a Down-kóros nővére is, Sofia, Anyánkkal együtt robotol a család látástól vakulásig a Fermán, eléggé megsemmisítő tábor ez is, gondolja Anyánk, megsemmisülünk mi itt is, nem sok van hátra, *tovarăşa* Valentina

293

feltűnik, hogy *tovarăşa* Valentina ugyanazokat a szavakat használja, mint Marin pungás, *barbarii, migratorii, bozgorii, jidanii*, azzal a lényeges különbséggel, hogy Marin pungás reménytelenül szerelmes az Anyánkba, *tovarăşa* Valentina meg rá sem tud nézni, még akkor sem, amikor Anyánk kezét nyújt neki, ez a lényeges különbség viszont Marin pungás és *tovarăşa* Valentina között Anyánkon semmit nem segít, Marin pungás veszélyes közelsége félelemmel, *tovarăşa* Valentina lágerpedagógiája pedig kétségbeeséssel tölti el, Marin pungás részeg ordítózásai idején az egész testét remegés keríti hatalmába, *tovarăşa* Valentina dühkitörései miatt pedig együtt sír és együtt hányik epét a mi első osztályos Máriamagdolnákkal

294

nekem van feladatom bőven, ott van Péter, a gyermekbénulásba esett bátyám, fölülről a hatodik, egyik napról a másikra csak vonszolni tudta magát, csontjaira száradtak a lábizmai, és beszélni is sokáig elfelejtett, pelenkázni kellett megint éjjel-nappal, így léptem előre egyet én, hetedikből mintegy hatodikká lettem, nem életkorom, hanem megsokasodott elfoglaltságaim miatt, Pétert, amikor már visszatért az élet belé, fölfektettem hanyatt az asztalra, beteg lába talpát a hátamra helyeztem, és érzéssel ráneheztem, így kellett kinyomnia engem naponta többször hol a bal, hol a jobb lábával, hamar megtanultam számolni és kimutatásokat vezetni, ezt a tudást nem a házitánító szerepében tetszelgő Aurélnak, hanem az átkozott poliónak köszönhetem, beszélni is én tanítom Pétert, és járni és enni és bilizni, esténként bemutatjuk Anyánknak, mire haladtunk, Anyánk a táblázataimat figyelmesen átnézi, mindent ért belőlük, aláírásával igazolja, hogy tudomásul vette a jelentést, és megdicsér az elvégzett munkáért

LADY CHATTERLEY

Lady Chatterley képeslapot küld

az anyák olyanok, mint
a hegyek: a háttérben az
alakjuk épp csak kivehető,
és mindegy is milyen
halszagú, hétköznapi és
súlytalan, fontosabb mind,
ami az előtérbe kerül.
a napfény megcsalja az elmét,
a tengermelléken a figyelem
elbotlik a telített színekben,
s csak napszálltakor lehet
még hallani, ahogy a föld alatt
morajlik a hegyek szava –
mennyi erőfeszítés, mennyi
indulat, mire a képből
végleg kiradírozod magad.

CONSTANCE CHATTERLEY

VARGA MELINDA (1984) Kolozsvár

VARGA MELINDA

A szerelemről

A szerelemről kell a legtöbbet írni, a vadmadarak röptéről, ahogy az égre szárnymetaforát írnak, alattuk minden hófehér, az első hónál is tisztább a szívek indája, ami összeköt földet és tengert, tengert és eget, bármire képes, ereje akár a vers, mágikus erő.

A szerelemről kell a legtöbbet írni, az öröm bíbor katedrálisáról, szavakat keresni a szépre, minden más illanóság, játék. Vöröslő tintával írok most a férfi illatáról, a férfiak férfijáról, a testek fonott kalácsáról, a tengerről, a városokról, a terekről és hegyek lábairól, szobák meghittségéről, ahol szeretkeztünk, egész estés filmre valót is előhív ilyenkor az emlékezet, és arról is, ami a csukott szemek alatt lakik, álomnak hívják, ha egyedül vagyok, meglátogat, reggelente olyan, mintha átlátszó selymek borítanák a bőröm, nyugalom és napfény járkal a gerincemen, mintha a te kezded érintené combom belső udvarát.

A szerelemről sokat kell írni, arról az összhangról, ami megtart két embert a szakadék szélén, vagy segít nekik együtt ugrani.

A fal

Álmában piros téglákat cipel,
foga között homokot
őröl és meszet kever,
a veríték és a szavak a kötőanyag,
jó erős fal lesz, akár a százéves váraké,
ódon és áthatolatlan, sok szobával,
föld alatti folyosókkal,
antik bútorokkal, díszes karosszékekkel,
fáklyákkal és földig érő függönyökkel.
Van benne egy nagy franciaágy is,
lefüggönyözve, ott hálnek az emlékei,
éjjelente megelevenedik egy-egy éjszaka,
olykor a férfiak arcát is tisztán látja,
elképzei, mi lett volna, ha szül,
és hányféle gyerekekkel áldotta volna meg az ég,
sok szomorú kislánnyal, apátlan tekintetű angyallal.
Nem ismételhetheti meg a történelem magát,
nem hozhat a világra árnyéksorsú nőt,
csak olyat, akinek holdból van a szeme,
csillagok nyomában lépked apró lába,
mindig csak felfele, mindig csak felfele.

FALUSI MÁRTON (1983) Budapest

FALUSI MÁRTON

Zene ütetlen, fúvótlan és húrtalan hangszerekre

1.

Zuglischer Manó
a visszaható
íjat kiejti
nem sejti senki
hogy mindenható
szavát felajzva
sodorja bajba

2.

A férfi harmincesztendőös
kortól komolyan vehető,
harmincöt évet betöltve
akár vezető tisztségre
is pályázhat képessége
arányában, de hogy mire
képes, azt hatvanévesen
állapíthatja meg saját
szobrának talapzatáról;
ha rájön, hogy emlékműve
helyett művet kellett volna
alkotnia, kővé válhat.

3.

Szép vagy, gyönyörű vagy: magyar;
az emigráns számára tisztos
távolságban a haza,
széfbe, vitrinbe zárva, de ott van,
tudjuk, hol, tudjuk, kik
nem engedik, és azt is tudjuk, mit
miért tilos, de aki itthon
nem mozdul egy tapodtat sem,
így-úgy talán boldogul,
elteszi magát tévébe,
karanténba, üveg mögött gyűjti
megvilágítva a nippfelség
feleslegét, mégis idegen
szótól, szájtól, ágközökben,
ráncokban bujkáló mosolytól,
s a szomszédra is akkor ismer,
ha elfingja magát a liftben,
annak kínos a közellét,

nincs többé országa, világa,
térdrkalácsba véssett arcát
nem mutatja ki a röntgen.

4.

Ha a szerkesztőbizottság
a lapalapító szerve,
s a szerkesztőség önálló,
lehet-e kapcsolatukat
rendezni a szervezeti
és működési szabályzat
logikájának sérelme
nélkül, hogy a főszerkesztő
és a szerkesztőbizottság
elnöke is megőrizze
jogköreit a minőség
és a szabadság jegyében?

5.

jaj de szép a karácsonyfa
a sörös hűgy aláfolyyva

hideg zuhany meleg kád
reggelente erektál

Dionüszosz Apolló
friss vért vesz az ápoló

karját törte kemény pajszer
pedig átfjárta a Pfizer

idekint rosszul nem esik
odabent a kín nemesít

nagyvizit előtt pokolklór
szaga terjed mint a folklór

felnőtt gyermek harácsolna
jaj de szép a karácsonyfa

6.

Az ember bármikor lecsúszhat
döggútba, cégtemetőbe,
mélységes, húson túli
mozdulatlanságba,
leértékelődik
árfolyamát veszelve laponként,
könyv szerint, s ehhez semmi más

nem kell, mint elfelejtett
 imádság, meg nem írt számla,
 száritóra kitett ékezet,
 igei személybe fúrt
 ikes csavar, ikeás rag,
 félfordulat oda,
 ahonnan távozóban,
 ki nélkül önmagának
 se juthat eszébe, Isten
 átlép a vér őrizetlen
 határán, hogy Manó bepótolja
 erotikus élete
 mulasztásait;

nem kell több, mint beképzelden
 magának Zuglischer Manó,
 ki nélkül nem juthatok
 önmagam eszébe,
 amint eszembe jutok,
 a tükör Zuglischer-ittasan
 visszanéz, elkezdődöm
 a felejtésben, az én addig
 tart, amíg a jogos sértődés,
 mire megnevezem,
 fogalmam sincs rólam,
 az ember a lobogás
 negatívja,
 télből rakott tűz,
 kipanaszkodja, kinyaralja
 magát a társaság
 középpontjából,
 hogy gyöngeségeinél több
 lehessen, ne hagyja annyiban,
 amit elveszteget,
 aprózza el töredékeit,
 amikben kiteljesedik,
 s a wagneri erotika nyomán
 szaporasága megsokszorozódhat.

7.

aki megteheti
 és komoly ember
 elkezd haldokolni
 önfegyelemmel
 marék gyógyszerrel
 kapkodják hetei
 míg marad egy csont is

8.

Ugyan biológiai
 okból a gyerekvállalás
 huszonévesen tanácsos,
 mikor se ház, se kereset,
 de szakmai tapasztalat,
 megbecsülés sincs, Zuglischer
 félt, hogy semmire sem viszi;
 negyvenes egzisztenciák
 éretten hiába vágnak
 a családalapításra,
 Manó pénze ugyanúgy nem
 kell senkinek, mint tudása.

9.

Akár hatástalan,
 világháborús bombát
 park, szonda, mélygarázs földje,
 holt magzatunkat őrzi méhed,
 föl ne sírjon, mikor álmainkból
 jussát, kötelesrészét kiperli,
 az égen semmit sem találni,
 mi ne lenne idevaló,
 mi odavaló lenne,
 semmi sincs a földön.

10.

A lakás beosztásán több
 múlik a négyzetméternél;
 ne a hőmérséklettől tedd
 függővé, hogyan öltözz, mit
 csinálj, jobb a hőérzetre
 bíznod; fogalmi tévedés:
 az ártatlanság vélelme
 nem más, mint a nembűnösség
 fikciója; s nem a széntől
 ég kezed, hanem a Nincsen
 miatt, mert a szénben megvan,
 mi a kezedből hiányzik.

11.

Ha Zuglischer Manó
 pályaválasztása
 és szokatlanul kifinomult
 erkölcsi érzéke
 már a kezdet kezdetén semmi
 jót nem ígért, amivel,
 az igazat megvallva, kellő
 intellektus birtokában
 mindvégig tisztában volt,
 elvégre az irodalmi
 érdekkörökre fittyet hány,
 a pénzkereset piaci
 formáitól egyenesen irtózik,
 nem osztja-e a tudatlanok
 sorsát, akik ahelyett, hogy
 választanának a kérdés
 vagy a válasz kidolgozása közt,
 nem lévén mindkettőre
 elegendő idő halálunkig,
 belekapnak ebbe is, abba is,
 holott az ő helyében
 én becsöngetnék valamennyi
 szófaj lépcsőházába,
 mindenütt hívnám a liftet,
 és tudomásul venném, milyen nagy
 a forgalom egész napon át,
 hogy a szavak túlterheltek,
 mint versenystállóba
 beíratott kamaszok,
 foglaltság esetén a nyelv
 a jelzést tárolta, egyéb
 teendője nincs?

12.

Nincs polgárság intézmények
 nélkül, de polgár nélkül sincs
 intézmény; azért szűnnek meg
 újságok, mert nincs olvasó,
 de azért nincs, mert nincs újság;
 lefűződik az oksági
 lánc, csak nem kezdődik és nem
 szakad: a szabály szolgálja
 alkotóját, de a szabály
 írja elő, ki mit alkot;
 nincs jószág jó ember nélkül,
 jó az, kiből jószág fakad.

13.

a fehérvári hivatalban
 van ismeretségem
 műemlékvédelmi szempontból
 nincsen mitől félnem

közvetlen vízparti ingatlan
 négy telket is érint
 hozzáférést kell biztosítsak
 a strandtól az égit

akad ki felújít béreld ki
 egyben az egészet
 támogatás szerezhető rá
 mindjárt nem is vészes

14.

Kapcsolati pozíciót
 úgy számítunk, hogy adott pár
 öregebb tagjának korát
 elosztjuk a fiatalabb
 havi koituszainak
 számával, és a hányadost
 megszorozzuk a magasabb
 keresetű partner éves
 megtakarításaival,
 s amit kapunk, annyiadik
 hatványra emeljük, ahány
 közös gyermekük született.

15.

Gratulálhatunk-e álmaihoz,
 vagy még korai ennyi idősen?
 Nyolcvan év alatti álnaivok
 alvást színlelnek, ébredni ők sem
 mernek, öklünk koporsón dörömböl
 számonkérőn, mit s hogyan öröklünk
 a náluk hagyott történelemből,
 napirendre tértek-e fölöttünk,
 alattunk, hol sáfázkodik valónk,
 s ha majd örök álomba merülnek,
 húsunkba vágó, velőig ható
 magányunk marad igazi ünnep,
 mikor egyedül, a lábjegyzetek
 óriás falloszait levágva
 nemzedéktárstalan bált szervezek,
 sokadmagammal lehessek árva,

járjuk, várjuk végünket végképpen,
csillagközi, függő arborétum
ragadjon földhöz, rögzüljön képben,
mikor szájpaddásunkon elnémul
raccsolva pörgetett sárgarigó,
utódunk pedig, ha tán rábukkan,
örömet leljen csak sarkaiból
kifordított, jeltelen sírunkban.

16.

Zuglischer Manóhoz felcsönget
Pándi Balázs titkos
köztelefon-kezelő,
s a rabbi nevében a két éve
elhunyt idősebb Szerdahelyi
egyházi adóját szedné be,
a kapucsengő hosszan húzza
gondolatjelét a születésitől
a halálozási évszámig,
s mire eléri,
kétségbevonhatatlan tényné válik,
hogyan a hír nem egyenesíti ki
a tér görbeségeit,
a kő nem időzíti a porladást,
a természetnek többé nem jut hely
az erdőben,
és a társadalomnak sem
az emberek között,
ami van, olyan egyszerű, világos,
hogyan szükségtelen megneveznünk,
a megszűnőfélben levő
bonyolódik bele a valóságba,
akár kifogott harcsa a szákba,
ami eltűnt,
azzal viszont foglalkozhatunk –
merítsünk belőle erőt,
terítsünk rá fátylat,
mélyből hozzuk szóba a gyerekkort,
a hanyagul ízét veszített
bal mellett a Balatonból,
tegyük szóvá, és semmi másra
ne gondoljunk.

JÁMBORNÉ BALOG TÜNDE

Töltött paprika bácskai módra

JÁMBORNÉ BALOG TÜNDE (1938) Makó

Bácskában aztán tudnak főzni az asszonyok! Ezt ugyan el lehet mondani sok más helyről és sok más nőjéről a világnak, hiszen ihletett szakácsnék mindennütt vannak, s a régmúlt időkben is maradtak fenn híradások halhatatlan ételekről, ám ha megpróbáljuk rangsorolni a szakácművészet remekeit, nehezen boldogulunk. Összehasonlíthatjuk IV. Henrik tyúklevésének ízgazdságát az orosz borscs zamataival; az újvidéki Ilka felejthetetlen tejfölös hallevését az ugyancsak emlékezetes dunaszekcsői és csípős szegedi halászevekkkel; anyám szertartásos vasárnapi húslevését a makói vasútállomás restijében 1956 első hajnalán elköltött korhelylevessel – tizenhét múltam, és Kojával összeölkezve csúszkáltunk végig a jeges Sugárúton a szilveszteri multság után, mögöttünk Piros Ferkó és Márió iszánkodott a hervadó zongoratanárnővel, *egy kóbor úriasszonnyal* (márianosztrai rabtársuktól származik a jelző: Pesten volt órásként boldogtalan, és kilencszázötven kegyetlen telén disszidálási kísérletért került a politikai foglyok közé, ahol nem volt se kolbászos káposztaleves, se nő!) –, szóval lehet hasonlítani, de a versengésnek nincs abszolút győztese, mert a maga helyén és idejében mindegyik érmet érdemel.

Az íróban azonban lehet némi elfogultság tárgya iránt, ezért megkockáztatom, hogy a bácskai nők a szakácsnék gyöngyei, és jó sok helyet elfoglalnak abban a világnagy konyhában, ahol egyik sarokban maga Jennifer Patterson bugyolálja vajas tésztába a bélszínt, és Clarissa Dickson Wright púpoz édes tejszínhabot a cukrozott és konyakkal locsolt eperre; a másikban Veress Jucika szomszédasszonyom pirít szalonnapörccöt a nyáresti öntött salátához; a harmadikban fehér fityulás svéd lányok sütik a sáfrányos húsvéti kalácsot (tőlük tanultam én is, Kója és gyerekeink festett kalácsnak hívták); a negyedikben a mi szépséges Erzsébet királynénk tüsténkedik Kendeffy Katinkával, az Andrássy grófnéval: székelygulyást főznek meg fuszulykát tejföllel, hosszú lére és tokányt, ahogy az *Új Idők* anekdotái közt olvastam makói nagyanyám padlásán, aki utolérhetetlen krumplitésztyáját futószalagon gyúrta a nagy háború utáni inséges időkben két mindig éhes kamasznak: a költő Attilának és *kenyeres kujon pajtásának*, apámnak, húsz évvel később pedig menekülésből érkező unokáinak: öcsémnek és nekem.

No, de térjünk vissza Bácskába, ahol Ilka ángyom – Kója unokanővére – azzal a nevezetes savanyú hallevessel kínált bennünket a hetvenes évek elején (a hamu alatt még izzott a múlt parazsa, de akkor épp kimenős volt a történelem)! Ilka Hajnal nevű menyé füstöltszalonna-szeletekbe bugyolált, kelkáposztalevélbe csomagolt csirkecombokat süttött Kátyon ebédre (a húst olívaolajos, mustáros, rozmaringos pácban érlelte), Ilka lányánál pedig olyan sültpaprika-salátát ettünk Újvidéken, hogy mind a tíz ujjunkat megnyaltuk utána.

Bár itt most éppen ennivalókról esik szó, nem kerülhetem meg Hajnal személyét. Erős mellén *olaszból* hozott pulóver, vaskos csípőjén miniszoknya feszült; fényes, fekete haja rövidre vágva göndörödött finoman kozmetikázott arca körül; francia illatszert használt, ám ugyanolyan ízes tájszólásban beszélt, mint fejkendő anyósa és Margit ángyi vagy Edit, szabadkai keramikusból, s ha ledobja magáról a divatos göncöket, tenyeres-talpas parasztnőként emelkedhetne ki az évezredek örömet-bánatát sodró Duna tájtékos vizéből a Titeli-fennsík alatt.

Szégyellek maguk előtt megszólalni, maguk magyarból valók, én meg nem tudok jól magyarul, panaszkolta majdnem sírva Hajnal. *Mit beszélsz?,* néztem rá megütközve, *még hogy te nem tudsz jól magyarul? Járhatnának hozzád tanulni a Váci utcai dámák és a csepeli elvtársnők, sőt a makói hagymáslányok is,* bizonygattam, mégsem hitt nekem, és tegezni sem tudott jó szívvel, hasztalan próbáltam rávenni. Később is visszaesett a magázásba, valahányszor megszólított, mert hiába volt velem egykorú, a hagyomány szerint nekünk az dukált Kojával, mi ugyanis egy nemzedékkel feljebb, Ilka sorában foglaltunk helyet családfánk hierarchikus ágrendszerében, amelynek rengetege – térben és időben – máig áttekinthetetlen számomra: gyökerei négy égtáj felől nyomultak a Kárpát-medencébe, és koronája beárnyékolja Európa szívét.

Ha nem is lehet rangsorolni, sok jó bácskai étel közül – beleértve Ilka hal-levesét és a menyegzői lakomát, mert tulajdonképpen lagziba voltunk hivatalosak Koja apjának szülőfalujába, az egykori Tiszakálmánfalvára –, nekem mégis Ilka sógorasszonyának főztje maradt a legemlékezetesebb a valahai Sajkáslakon. A szép Margit ángyi – Ilka öccsének felesége – hatalmas, régi vasfazékban tette asztalra a kemencében főtt töltött paprikát, és azok a nagy, kétféle hússal jól megtömött sárga dereglyék olyan vöröshagymás, zellerleveses, sóval ízesített paradicsomlevesben bukdácsolnak, amelynek színe felidézte ugyan a közel- és régmúlt vértől vereslő eseményeit, de annyi édesség azért került belé, hogy leheletnyi pikáns íze reményt adjon a jövőre nézve.

Anyám töltött paprikáját juttatta eszembe, ő is levesnek főzte, nyári egytálételnek, de székely ősei hagyományát követve tárkonnyal fűszerezte, nem bazsalikommal, mint Margit ángyi, akié sósabbra sikerült anyáménál, mert könnyei is belepotyogtak a fazekába, úgy kacagott, amikor Juliska lánya elmesélte, hogyan tudakolta Koja a hozzájuk vezető utat szomszédjuktól: *...hal-lotta volna édesanyám, hogy beszélgetett bátya szerbül a magyar emberrel!* (Mert Koja csak annyit tudott a déli szlávok nyelvén, amennyi a Kárpátján fölstedett ruszinhoz negyedszázaddal későbbi jugoszláviai utazásainkon hozzáragadt, de olyan ihletetten használta ezt a *parti szlávot* – balkáni és beregszászi *pidzsinjét* csúfoltam így –, hogy csodák csodájára mindenütt megértették, bár szemlátomást tanakodtak, vajh miféle nyelven szól hozzájuk ez az idegen.

Motorral, Koja életre kelt vágyálmával, egy ötszázas meggypiros Jávával indultunk a bácskai menyegzőre apai ági rokonaihoz, akikkel közös fekete-erdei ősei idestova két és fél évszázada szálltak hajóra Ulmban a kalapos király toborzó biztosainak hívására, és a Duna forrásvidékét vagy ezer mérfölddel elhagyva telepedtek meg a Kárpát-medence déli határán, hogy a túl sokáig tartó törökdúlás után benépesítsék és megműveljék véráztatta, gazverte földjét. Majd rákapva a magyar szóra összehozták a híres elzászi és bajor konyha hagyományait az egzotikus balkáni és a délföldi magyar ízekkel, a honfoglalás millenniumára pedig étkeikben és nyelvükben immár tökéletesen összehangolódva nevükben is magyarrá lettek.

Hogy ezzel sorsot is váltottak – belépőt a huszadik század nagy mérszár-székébe, ahol fenték már alattomban a késeket –, ugyan honnan sejthette volna Koja és Ilka nagyapja, a tiszakálmánfalvi templomépítő kőművesmester, amikor száz esztendővel sváb őseinek apatini partraszállása után magyarosított neve megjelent Mikszáth *Országos Hírlapjában* 1898 áprilisában, pár nappal fiának születése előtt?

Mi se hallottuk a nagy szálában tartott lakodalomban – *Körnek* hívták a helybeliek, Koja nagyapja építette azt is – Ilkával meg a násznéppel csujogatva, és másnap az árnyékos, hús verandán Margit ángyi történelmet idéző töltött paprikáját kanalazva, hogy a tikkadt tarló alatt összekoccannak a holtak csontjai: új szörnyekkel volt újra viselős titkon az idők méhe.

MARKÓ BÉLA

Ki beszél még transzilvánul?

Erdélyiség a rendszerváltás után

MARKÓ BÉLA (1951) Marosvásárhely

A nyelv kisajátítása legalább olyan fontos egy diktatúra számára, mint a vélemény- és mozgásszabadság korlátozása. A szavak jelentését éppúgy nem szabad felügyelet nélkül hagyni a totalitárius rendszerekben, mint a magántulajdont. A különbség talán az, hogy a magántulajdont csaknem teljesen fel lehet számolni, a nyelvet viszont nem, hiszen kommunikációra szükség van, de semmi sem idegesíti jobban a diktátorokat, mint a jelentések sokfélesége. Az irodalmat is azért nem szeretik, mert az író értelemszerűen megváltoztatja a szavak jelentését, és az allegória, a metafora vagy bármilyen költői kép legalább olyan veszélyes adott esetben, mint egy ketyegő pokolgép. Ezért is gyűlölik a diktatúrák a kisebbségi nyelveket és általában mindenféle regionális kultúrát, de még a szubkultúrákat is. Aki a szavakat ellenőrzi, az magát a társadalmat is a kezében tartja. Tulajdonképpen nem igaz, hogy a leghatékonyabb hatalommegtartási módszer a *divide et impera*, vagyis az oszd meg és uralkodj. Ennél sokkal megbízhatóbb technika, hogy: tedd egyformává és uralkodj. Legalábbis ideig-óráig, hiszen egyetlen elnyomó rendszer sem tart örökké. A nyolcvanas években, a Ceaușescu-rendszer utolsó évtizedében nap mint nap érezhettük, hogy miután minden más tulajdonukat rég elállamosították, hihetetlenül felgyorsult a nyelv egyneműsítése, vagyis a nyelvhasználat központi ellenőrzése. A magyar nyelv szinte teljes kiszorítása a nyilvános életből ennek az egyneműsítésnek csak az egyik eszköze volt, talán nem is a leghatékonyabb, ugyanis nemcsak a kisebbségeket, hanem az egész társadalmat kellett egy közös nyelvhasználatra rászorítani, és magát a kommunikációt kellett egyjelentésűvé tenni még a többségi román nyelv esetében is. A nyelv identitás. Ezt továbbgondolva: egy nyelv egy identitás. De csak akkor, ha a szavak ugyanazt jelentik mindenki számára. Nem véletlen, hogy a mértéktelen hübriszével saját véres bukását siettető Ceaușescu-rezsim kulcsszava azokban az években a „homogenizálás” volt. Közelíteni egymáshoz, hasonlóvá, majd egyformává tenni a várost és a falut, régiókat, tradíciókat, románokat, magyarokat. Fölösleges volt a rózsaszínű propaganda, tudtuk mindannyian, hogy a homogenizálás nem az elmaradottabb vidékek vagy rétegek felemelését szolgálta, hanem a többféle identitás helyett egyetlen közös masszává kellett volna gyúrni Románia népét.

Mi, magyarok természetesen nemcsak a rendszerváltás előtti években, nemcsak a homogenizálás szándékának meghirdetése után, hanem kezettől fogva megtapasztaltuk ezt a Prokrusztész-ágyat. Nem jó sem magasabbnak, sem alacsonyabbnak, sem soványabbnak, sem kövérebbnek lenni, mint a szabvány, és nem jó persze más nyelven beszélni, mint amit a többség is megért. Ráadásul kénytelenek voltunk elfogadni a hatalom által diktált szemantikát, legalább részlegesen, vagy akár azáltal is, hogy bizonyos szavakat nem használtunk, mert megfosztották őket eredeti tartalmuktól. Nem írtuk le azt, hogy haza vagy nemzet, sőt, azt sem nagyon, hogy köztársaság. Voltak ugyanakkor olyan földrajzi elnevezések, amelyeket csakis történelmi kontextusban, szintén leegyszerűsített jelentéssel lehetett használni, kivéve talán a klasszikus irodalmi műveket. Mert hát például Áprily Lajos multikulturális Erdély-felfogása kivételesen beleillett a képbe: „Ott lenn: zsidongott még a völgy a láztól. / Itt fenn fehér sajttal kínált a pásztor. // És békességes szót ejtett a szája, / és békességgel várt az esztenájá” (*Tetőn*). Ez volt az a szerencsés eset, amikor egy kiváló költő Erdély-központú verseiben a kommunista ideológusok sem találtak kivetnivalót, miközben Kós Károlyt, akinek ezt a verset dedikálta, hol betették, hol kivették a tantervből, és nem tudok róla, hogy 1989 előtt valamikor is beszélni lehetett volna az iskolában a *Kiáltó Szóról*. Erdélyről inkább a történelemkönyvekben esett szó, harmadik román országgént Havasalföld és Moldva mellett. A transzilvanizmust pedig említeni sem lehetett.

Erősen megrószálva, a pillanatnyi ideológiai szempontoknak folyamatosan kiszolgáltatva ugyan, de végül is egy-két kivétellel mindvégig tanították a legfontosabb magyar írókat az iskolában, ugyanakkor viszont próbáltak leválasztani minket a magyar irodalom és a magyar kultúra egé-

szeről, egyébként nemcsak a Ceaușescu-rendszerben, hanem már azt megelőzően is. Vagyis egyfajta önállóságra kényszerítették akkor is az erdélyi magyar szellemi életet, de ennek a kisebbségpolitikának semmi köze nem volt a transzilvanizmushoz. Mi sem bizonyítja ezt ékeesebben, mint az a már-már bizarr megoldás, hogy a század magyar irodalmát a középiskolákban két külön évfolyamon kellett tanítani, az egyik évben *Magyar irodalom a huszadik században* címmel tulajdonképpen a magyarországi magyar irodalmat, a másik évben meg következett a *Romániai magyar irodalom*. Vagyis Kuncz Aladár és Móricz Zsigmond, Dsida Jenő és József Attila más-más tankönyvben szerepeltek, ha éppen nem estek tiltás alá. Mert hát külön tankönyv ide vagy oda, Dsidát sokáig nem lehetett tanítani, aztán már igen, de valamivel később meg Illyés Gyula és Kós Károly került ki a tantervből. A lényeg: önállónak kellett lennünk, de nem úgy, ahogy mi szeretnénk volna. Éppen ezért a nacionálkommunista diktatúra 1989-es összeomlása után már nagyon hamar az erdélyi magyar értelmiség a szó szoros értelmében megpróbálta újragondolni és újrafogalmazni önmagát, tehát megkeresni igazi identitását. Ehhez nyilván tisztázni kellett számos ellentmondást, elsősorban azt, hogy az addig ránk kényszerített, részben vagy egészében hamis identitás helyett kell-e ismét egy sajátos identitásban gondolkoznunk, van-e egyáltalán ilyen, és vajon szabad-e elfogadnunk, hogy fontos „a sajátosság méltósága”, ahogy meglehetősen pátosszal Sütő András nevezte annak idején. Erdélyről igen, a szülőföldön való boldogulásról is igen, de a transzilvanizmusról mint ideológiáról akkor még mindig nem sok szó esett. A kilencvenes években a *Kiáltó Szót* sem nagyon emlegette még senki, pedig már nem volt tilos. Persze ennek az egyik oka, legyünk őszinték, hogy sokan nem is ismerték. De ennél sokkal fontosabb, hogy az identitás kérdésére az irodalom, vagyis az írók némileg másképpen válaszoltak, mint a politikusok, bár ez akkoriban, az önmeghatározás kollektív lázában, talán észre sem vevődött. Pragmatikus szempontok vezérelték az irodalmi életet is, és még inkább a frissen, szinte a semmiből életre kelt erdélyi magyar politikát.

A rendszerváltás után az írók közül sokan részt vettek a magyar politikai érdekképviselő intézményes kereteinek a kialakításában, és leggyakrabban náluk figyelhető meg, hogy ugyanazokat a célokat követve, némileg eltérően határozzák meg az erdélyi magyar irodalom és az erdélyi magyar politika kötődését Magyarországhoz, Romániához és ezen belül Erdélyhez. Természetesen az irodalmi vagy politikai dilemmák ugyanabban az értékrendszerben írhatók le mindkét esetben: tradíció vagy modernizáció, önállóság vagy integráció, romániaiság vagy erdélyiség. Egy kisebbségi közösség helyzeténél fogva konzervatív, vagyis ragaszkodik a tradícióhoz, és fél minden változástól. Igaz, a változástól való félelem egy olyan nyelvi, kulturális, nemzeti elnyomás esetében, amilyenek az erdélyi magyarok is ki voltak téve, rendkívül ellentmondásos kisebbségi ideológiához vezethet. Hiszen egy erőszakos vagy akár békés asszimilációs politikának alávetett kisebbségnek minden módon akarnia kellene a változást, szorgalmaznia kellene a modernizációt, hogy kitörhessen az elszigeteltségből, amely előbb-utóbb a vesztét okozhatja, mármint közösségként. Csakhogy az erdélyi magyarok történelmi tapasztalata a huszadik században éppen ennek az ellenkezőjét sugallta: hogy még az elengedhetetlenül szükséges modernizációs döntések is, mint például a székelyföldi iparosítás, az egyes régiók etnikai összetételének megváltoztatását szolgálták. Így aztán nem a nehezen jósolható jövő, hanem a múlt irányába próbáltak kitörni még az értelmiségiek is, azokat a történelmi pillanatokot kísérelték meg ébren tartani a kollektív emlékezetben, amelyek mintát kínáltak egy méltányos együttélésre. Az is nyilvánvaló, hogy a történelem valóban kínál modelleket ma is, akár itt Erdélyben, akár Európában másutt. Nem véletlen, hogy időről időre felbukkan nálunk a „keleti Svájc” eszméje is, amit nem is olyan régen talán még meg is lehetett volna valósítani, ha a száz évvel ezelőtti etnikai arányokat nézzük. Ilyen értelemben a transzilvanizmus felélesztése, kulturális és politikai koncepcióként, kézenfekvő lehetett volna, mégsem ez történt, legalábbis deklaráltan nem, bár az 1989 után létrehozott intézményrendszer, illetve a még azelőttől megmaradt intézmények átalakítása a két világháború közti erdélyi szellemi műhelyekhez való igazodást mutatja. Ez a „restaurációs” szándék erősebb volt az idősebb generációnál, a fiatalok bátrabban szakítottak a múlttal, nem volt fontos számukra ez az időnként tényleg bizarr időutazás. Részesem voltam a kulturális és politikai intézményalapításnak is, és bár akkor elsősorban konkrét programvitákat folytattunk, azt is inkább a politikában, elég jól látszanak utólag a különbségek az irodalmi és politikai rendszerváltás között az erdélyi magyar közéletben. Ismétlem, nem az alapvető célokról van itt szó, hanem az identitásváltás – vagy identitás-visszaszerzés – prioritásairól, tehát arról, hogy abban a pillanatban mit tartottunk fontosnak íróként, és mire helyeztük a hangsúlyt politikusként, milyen

mértékben nyúltunk vissza a tradícióhoz, és mekkora teret szántunk a modernizációnak. Sokszor felelmegetem, hogy 1989 decemberében a még létező magyar nyelvű újságok és folyóiratok hogyan képzeltek a változást. Az Igaz Szó című marosvásárhelyi irodalmi folyóirat szerkesztője voltam azelőtt, és rögtön a Ceaușescu-rendszer bukásának másnapján kollégáim engem választottak főszerkesztőnek. Ugyanaznap már azt is el kellett döntenünk, hogy milyen nevet adunk a megújuló lapnak. Velünk egyidejűleg a névváltoztatás – korántsem csak szimbolikus – vitái zajlottak más lapoknál is Erdély-szerte. Hamar kiderült, hogy ösztönösen majdnem mindenki a restitúciót, vagyis a vissza-szerzést, visszaállítást tekinti prioritásnak, és főként a két világháború közti időszakot próbáltuk feltámasztani, intézménynevekben mindenképpen, miközben néhány nap múlva a politikai viták sokkal nyitottabbak voltak, kevésbé figyeltünk a hagyományra, amikor politikai programunkat alakítottuk. Ennek az is lehet a magyarázata természetesen, hogy míg a két világháború közti erdélyi magyar művelődési élet összességében sikertörténetnek mondható, ugyanez egyáltalán nem állítható az akkori politikáról. A *Kiáltó Szó* is nyilván azért maradt meg emlékezetünkben Kós Károly lendületes szépírói műveként, és azért felejtődött el szinte teljesen a hozzá tartozó társadalmi, gazdasági, politikai program két szerzője, Zágoni István és Paál Árpád, mert a transzilván ideológia és általában az erdélyi magyar politika nem nagyon tudott eredményt felmutatni abban a korban.

Amikor az Igaz Szónak új elnevezést kerestünk, hosszan ötleteltünk mi is a régi erdélyi folyóiratok nevével, szóba került a meglehetősen romantikus Pásztortűz, aztán a Termés, és végül a Helikonnál már-már lehorgonyoztunk, de kiderült, hogy közben kolozsvári kollégáink megelőztek, és ezt a nevet adták az addigi Utunknak. Így aztán kénytelen-kelletlen – de nekem mindenképpen elégtételre – eltekintettünk a múltbeli példáktól, és valami újat kerestünk. Így lett az Igaz Szóból Látó. Bizonyos értelemben ez is a múlt persze, hiszen Batsányi János verséből kölcsönöztük, de semmiképpen sem a szűkebb erdélyi, hanem a teljes magyar irodalomtörténethez fordultunk, és nem akartunk a folyóirat címével feltétlenül egy valamikor már létezett lapot megidézni. Nem volt kivétel a teljesen új cím sem, de ha összeszámolnánk, valószínűleg kiderülne, hogy többségben voltak azokban az években a szellemi restitúció címekben, intézménynevekben vagy akár kulturális és tudományos programokban is megmutatkozó gesztusai. Igaz, bizonyos esetekben ennek szintén nagyon gyakorlatias okai is voltak, ugyanis napirendre került a jogutódlás kérdése is, ami már nem egyszerűen a szellemi örökség vállalását jelentette, hanem egy esélyt a civil egyesületeinktől vagy alapítványainktól egykor elállamosított javak visszaszerzésére. Később aztán ez sokszor valóban sikerült is. De még előbb, mint mondtam, a részleges szellemi restitúció mindenképpen lezajlott a kulturális és tudományos életben, újra megalakult az Erdélyi Múzeum Egyesület (EME), az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület (EMKE), és folytathatnám a sort. Mindez eléggé meggyőzően bizonyítja, hogy volt egy határozott törekvés a régi erdélyi hagyomány feltámasztására, és innen már csak egy lépés lett volna megfogalmazni egy önálló transzilván koncepciót a politikához hasonlóan a irodalomban, művészetekben, kultúrában, tudományban is. A többnyire ugyancsak a humán értelmiségiek közül kikerült politikusoknak nagyon gyorsan sikerült egy kimondatlanul is transzilvanista, vagyis gyakorlatilag teljesen önálló érdekképviselési szövetséget talpra állítaniuk. Az íróknak például ilyen különállásra nem volt szükségük, éppen ellenkezőleg, ők elsősorban integrálódni szerettek volna az összmagyar értékrendbe, de azért Erdélyben is működtetni kellett egy saját irodalmi intézményrendszert, sőt, erősíteni kellett a kapcsolatot a román írókkal is. Csupa ellentmondás látszólag, de hát erről szól egész erdélyi létünk, ez a transzilvanizmus végül is, azt hiszem, csak ahhoz meg is kellett volna fogalmazni egy önálló transzilván koncepciót, egy sajátos erdélyi ideológiát, amely ugyan nem választana el minket a magyar nemzet egészétől, de nemcsak egyenként, egyénenként, hanem önálló kollektív entitásként is kapcsolódnánk saját nemzetünkhöz. Miért nem történt meg ez mégsem olyan egyértelműen a szellemi életben, mint az egyébként kezdetben sokkal kevésbé tradicionalista, nem a múltat, hanem a jövőt fürkésző romániai magyar politikában? Egyrészt maguk az írók vagy művészek sem akartak ideológiát gyártani a restitúciós kényszerből, hiszen alkotóként a hagyomány ismerete fontos ugyan, de legalább ennyire fontos a hagyománytól való elszakadás, vagyis olyan műveket hozni létre, amelyek minden szempontból újdonságot jelentenek. Az 1989 után megnyíló távlatok nem az öncsonkításként is értelmezhető transzilván kollektivizmusra, hanem a végre lehetségesnek mutatkozó összmagyar, sőt összeurópai integrációra ösztönözték az írókat. Nem beszélve arról, hogy azelőtt évtizedeken át koloncként cipeltük magunkkal a ránk aggatott jelzőt: romániai. Hivatalosan romániai magyar írók voltunk sokáig. Nem számí-

tott, hogy ez nem azt jelenti, mint az erdélyi magyar író, meg kellett szabadulni minden ránk erőltetett címkétől. Ezzel egyidejűleg a romániaság vagy erdélyiség dilemmáját a romániai politikában helyét kereső Romániai Magyar Demokrata Szövetség egészen másképpen érzékelt, komoly véleménykülönbségek is voltak ezzel kapcsolatosan a szövetségben, viszont az irodalmi életben ezt a lehetséges vitát elfedte az úgynevezett „határon túli” rezervátumból való kitörés vágya. Hiszen 1989 előtt a határon túli magyar irodalmakat Magyarországon is külön entitásnak tekintették, és ezen az entitáson belül mérték egymáshoz az alkotókat. Igazság szerint nem alakult ki egy közös értékrend, és akárcsak Romániában, nem csupán az irodalomtörténet, hanem a napi kritika is gyakran romániai, jugoszláviai, szlovákiai írókként beszélt rólunk, és már az is nagy fegyverténynek számított, ha nem romániaiként, hanem erdélyiként említettek minket. Éppen ezért sokat köszönhetünk azoknak az irodalomtörténészeknek, akik az akkori hivatalos irodalompolitika által felállított korlátokon túl lépve próbálták „határok nélkül” mérlegre tenni a műveinket. A különlet és együttlet kérdése élénken foglalkoztatott mindannyiunkat azokban az években, egyrészt mint az erdélyi etnikumok különletének és együttletének, másrészt mint a magyarországiakkal való együttletnek és különletnek a dilemmája. Visszalapozva akkori írásaimra, látnom kell, hogy a kilencvenes évek első felében magam is többször próbáltam meghatározni az erdélyiség mibenletét. Egy Korunk-körkérdésre válaszolva 1991-ben már így fogalmaztam: „Az erdélyiség együttletét és különletét.”¹ Ugyanakkor emlékeim szerint általánosan elfogadott volt az a vélemény a transzilvanizmusról, amennyiben nagy ritkán mégis szóba került, hogy „szükségideológia”, amint ugyanebben az írásban megfogalmaztam: „nemcsak jó, hanem rossz oldala is van az entitásként való elkülönülésnek. Annak a különletnek, amely az összmagyar hagyományon belül önállósítja – és esetleg magára hagyja? – az erdélyi magyar szellemet. Perpetuálni kényszeríti a külön értékrendet, amit ebben a pillanatban én is mélységes ellenszenvvel szemlélek, mert külső erők oktrojálták reánk. A transzilván ideológia valóban egy szellemi szükségállapot szükségideológiájaként jött létre. Feloldható-e ez az ellentmondás, oldható-e ez az ellenszenv, amely engem, az irodalmárt szembefordít velem, a politikussal? Megszüntethető-e ez a tudathasadás? Mert mérlegeljük józanul: a magyar kultúra mégsem olyan nagy lélegzetű, nem olyan hangos sírású és nevetésű, nem olyan nagy földrajzi és történelmi *mennyiség*, hogy benne igazán elkülönülhessenek a regionális különletek. Ez nem lenne egészséges, tehát semmiképpen sem kívánatos.”² Bevallom, azt a bizonyos „tudathasadást” máig tapasztalom, de már nem látom annyira problematikusnak az elkülönülést, és azt gondolom, lehetünk úgy része az összmagyar szellemiségnek, hogy közben nemcsak a politikában, hanem az irodalomban, művészetben, tudományban is működtetünk egy saját lábon álló intézményrendszert. Való igaz, napi kihívás ezt a kettőt, a különletet és beilleszkedést értelmezni szinte helyzetről helyzetre, de ez egy olyan magyar, sőt kelet-közép-európai felelősség, amitől valószínűleg soha nem fogunk megszabadulni. A fenti idézet egyébként egyértelműen bizonyítja, hogy már akkor szembesültünk azzal a kérdéssel, amely látszólag más választ kapott az íróktól, mint a politikusoktól, még akkor is, ha egy és ugyanazon személyről volt szó. Az sem kétséges, hogy nemcsak a modernizáció és tradíció, hanem az önállóság (romániai vagy transzilván különlet) és a magyar kultúrába való beilleszkedés dilemmája is más utakon kalauzolja a jövő felé a politikust és az írókat. Más utakon, de remélhetőleg nem másfelé. Legfeljebb a szerepek cserélődnek fel a két világábrorú közti időszakhoz képest, amikor Kós Károlyék maradandó irodalmi és művészeti mozgalmával szemben az erdélyi politikusok teljesítménye, sajnos, mulandó volt. Az elmúlt három évtizedben az erdélyi magyar politika az önálló közösségépítés lázában égett, bár néhány éve ez a törekvés alábbhagyott, és a magyarországi integráló vagy akár bekebelező szándékok igencsak gyengítették önállóságunkat. Holott már a kilencvenes években végigvitattuk azokat a politikai programokat, amelyek egyúttal kulturális programként is működhetek volna, és tulajdonképpen működtek is egy ideig. Ismét egyik saját előadásomból idézek, 1994-ben Szegeden az Értelmiség '94 Nyári Egyetemen hangzott el:

„A megmaradás ideológiája, akárhogyan is boncolgatjuk, szinte feloldhatatlan ellentétben van a megújulás ideológiájával. Egyszerre konzerválni és változtatni lehetetlennek tűnik. És ha már a szavakkal játszunk, hadd engedjek meg magamnak egy metaforát: nagyon könnyű arra a konklúzióra jutni, hogy a konzerválás ellentettje nem a megújulás, hanem a romlás, megromlás, megromlás. Ezért kell ezeket a csapdákat az erdélyi értelmiségnek sürgősen felszámolnia, és egy másik, teljesebb ideológiával helyettesítenie. Ami egyébként nagyon nehéz, mert – még egyszer mondom – itt egy objektív helyzetről van szó. Egy védekezésre – tehát defenzív stratégiára – kényszerített közös-

séget kellene kulturálisan más közérzetre, más szemléletre felkészíteni, de úgy, hogy az esetleg másképpen gondolkodó elitnek az elkötelezettsége továbbra is közösségi maradjon, és hangja eljusson a közösséghez. Ebben a pillanatban nem a közösségi-nemzeti szemléletmódot kellene lebontani, hanem az egyik ilyen szemléletmódot a másikkal helyettesíteni. Megfigyelhető tudniillik, hogy amikor nemzeti értékeket és európai értékeket szembenállásként él meg egy adott értelmiségi csoport, akkor tulajdonképpen hamis premisszákból indul ki: csak bizonyos nemzeti értékekre és csak bizonyos európai értékekre helyezi önkéntelenül a hangsúlyt, és így újabb csapdákat állít önmagának. Ugyanis a saját közösségén, annak kultúráján kívülre helyez olyan pozitív értékeket, amelyek bent is megvannak, de ideiglenesen árnyékba kerültek. Félreértés ne essék, nem a kultúrák autarkája mellett akarok most érvelni, ebben én magam sem hiszek, hanem szeretnék egy árnyaltabb, tehát igazabb képet adni önmagunkról.

Mert milyen képet is nyújtanak rólunk mások, illetve milyen képet sugallunk mi magunk? Erdélyről szóló tudósítások kedvelt szimbólumrendszere nagyon egyszerű: székelyharisnyás, nagybajszú öregemberek, rokokós öregasszonyok – saját nagyapáink és nagyanyáink –, hagyományos munkaeszközök, nyikorgó szekerek, borzas szénaboglyák, megroskadt házak, és fölöttük a kivédhetetlen elmúlás hangulata. Erős, szuggesztív üzenet ez: veszélyben vagyunk, fenyegetik értékeinket, meg kell védenünk őket. Ehhez társul egy másik képi réteg, jóval ritkábban, mint az előző: városok, műemlékek, templomok, szintén a veszélyben levő hagyomány szimbólumaként. Legutóbb talán a Mátyás-szobor eltávolítására tett kísérletek, illetve az ezek elleni tiltakozás valamennyire fölerősítette ezt a hátteret. A lényeg az, hogy még a hagyomány fölmutatásáról, a kötelező hagyományörzésről szólva sem beszélhetünk egy valós egyensúlyról vagy teljességről.

A hagyományok között ugyanis ott vannak a modernizációs törekvések, ott van a megújulás lehetősége, sőt igénye is. A mai Erdély nem olyan, mint a tegnapi vagy az ezer esztendővel ezelőtti, ebből következik, hogy a holnapi sem lesz olyan, mint a mai. Kérdésünk az, hogy milyen lesz. Milyennek kell lennie? Mit teszünk és megteszünk-e mindent, hogy olyan legyen, amilyennek mi reméljük?”³

A rendszerváltás pillanatnyi eufóriája, a határok nélküli irodalom illúziója után hamar rá kellett döbbeniük az íróknak, hogy nem olyan könnyű attól a társadalmi örökségtől megszabadulni, amely azelőtt egyfajta feladattá tette az írást. Viszont legalább ennyire igaz, hogy inkább az idősebb generációk próbáltak továbbra is valamilyen társadalmi rendelésnek eleget tenni, vagyis részt venni az erdélyi politikában. Mert a fiatalabbak már nagyon jól látták, hogy mostantól fogva végbemegy egy munkamegosztás, és nem kell feltétlenül politizálniuk még akkor sem, ha véleményformáló értelmiségiként időről időre meg kell szólalniuk. Mindenképpen akadálytalanná vált az úgynevezett magyar–magyar kapcsolattartás az irodalomban is, és konferencia konferenciát követett, ahol magyarországi és határon túli magyar írók véleményt cserélhettek, és megbeszélhették azt is, mi lesz az eddigi jelzőkkel, például a mi esetünkben alternatíva-e, hogy romániai vagy erdélyi. Vagy pedig egyszerűen el kell hagyni ezeket a jelzőket? Természetesen mindannyian amellet érveltünk, hogy bár vannak az általunk művelt irodalomnak helytől és helyzettől függő sajátosságai, ezek nem olyan markánsak, hogy ne gondolkozhatnánk egyetlen egységes magyar irodalomban. Ami így is van, ma is változatlanul ez a véleményem nekem is, de míg akkoriban inkább szétszakítottságunk megszüntetése volt a fontos, most egy immár nagyjából együtt lélegző, bár kánonjaiban még mindig erősen Magyarország-központú irodalmi életben máshova tenném a hangsúlyt: a regionális identitások megtermékenyítő hatására. Nem beszélve arról, hogy az erdélyiséget – vagy ennek ideológiáját: a transzilvanizmust – valamivel többnek vélem, mint regionális identitásnak. Ugyanis Erdély a történelemben többször volt kénytelen önállóan működni, és ez olyan multikulturális tapasztalatot jelent, amit nem letagadni kell, hanem éppenséggel felhasználni a közös magyar kultúra gazdagítására vagy akár modernizációjának felgyorsítására. Idősebb és fiatalabb erdélyi prózaírók egyaránt bizonyítják műveikkel, még hogyha egyikük-másikuk nem is ismeri ezt be, hogy Erdély külön ihletforrás. De mielőtt erről beszélnék, hadd térjek vissza a kilencvenes évek elejére, mert abban az időszakban sok mindent sikerült tisztázni, és számos elvi-eszmei állásfoglalás született az identitásról vagy hovatartozásról. Néhány évvel ezelőtt jelent meg a korszakhatárnak is tekinthető egykori Kántor–Láng irodalomtörténet kiegészítése és egyúttal folytatása is, a *Száz év kaland*.⁴ Ugyancsak Kántor Lajos és Láng Gusztáv írta, esszékötetként is olvasható, de az elmúlt száz év minden jelentős erdélyi magyar irodalmi jelenségére kitérnek benne. Kántor Lajos szerkesztette, életművének

– igazán méltó – lezárása ez a mű, hiszen hatalmas munkabírással írta folyamatosan az erdélyi „konglomerátum” létjogosultsága mellett érvelő elemzéseit. (Ő nevezte konglomerátumnak Erdélyt egyik könyvének címében, és ennél pontosabb meghatározást nem nagyon találhatnánk, azt hiszem.) Nála transzilvanistább irodalomtörténészünk nem nagyon volt, de ezzel nem mondok újat. Viszont beismerem, hogy engem is meglepett szerzőtársának, a nyolcvanas években Szombathelyre kitelepült hajdani tanáromnak, Láng Gusztávnak a többrendbeli Erdély- meg erdélyiség-elemzése, a tévhitek vagy ellentmondások feltérképezése és néhány olyan fontos politikai igazság megfogalmazása, amiről azt hihetnénk, nem az irodalomtörténész dolga. De igen. Láng Gusztáv ezt meggyőzően bizonyítja, és engem arra is ráébresztett, hogy amikor a transzilvanizmusról gondolkozunk, irodalomnak és politikának előbb-utóbb találkoznia kell. Nagy egyetértéssel olvastam ebben a rap-szodikusnak tűnő irodalomtörténet-folytatásban mindazt, amit az identitásdilemmákról ír, és meg kell mondanom, hogy véleménye nagy elégtétel számomra: Szombathelyről az erdélyiség mellett érvelni, nem pedig annak hiábavalóságát bizonygatni morális tett is. Persze a kezdetekkor, tehát a kilencvenes évek legelején még ő is a magyar irodalom egységére teszi a hangsúlyt, hiszen ezt akarták elvenni tőlünk, ezt kellett rögtön a romániai diktatúra bukása után visszaszerezni:

„Mindnyájan emlékszünk azokra az időkre, amikor eretnekség számba ment a magyar irodalom államhatároktól független egységéről beszélni. Aki az egység elvét hangoztatta, az az esetek többségében árulónak minősült. Hazát árult el, ha Romániában hangoztatta ezt az egységet, vagy Szlovákiában tette; a proletár internacionalizmust árulta el, ha Magyarországon. Tehát valamiképpen mindenütt áruló lett, csak az ítélet hivatkozási pontjai különböztek. Ez az egység – és ezt mindannyian éreztük – természetesen létezett akkor is, amikor tilos volt beszélni róla. De éppen ezért a titlalom megalázó volt, az identitáshoz való jog durva korlátozása. Azonosságunk lényege ugyanis nem az, amik vagyunk – ez csak megnyilatkozása –, hanem amiből lettünk. Az identitás nagyrészt örökség, melyhez átlagemberként alig tehetünk hozzá valamit is, legfeljebb készségünket eme örökség vállalására és erkölcsi elszántságunkat, ha ez a vállalás akadályokba ütközik vagy kockázattal jár. De ha ez az elszántság már nem elég, ha a vállalás szüntelen stigmatizáció, és főképpen nem azonosulhatok mindenkivel, akivel identitásörökségem közös, az önazonosság illuzórikussá válik, vagy csak degradált formában gyakorolható. Ezért nem volt lényegtelen, hogy lehetett-e beszélni erről az egységről, vagy nem lehetett.”⁵

Az erdélyiség kérdésére Láng Gusztáv többször is visszatér ebben a könyvben, és nem tagadja, legalábbis én úgy érzem, hogy kételyei vannak a hagyományos transzilvanizmus-értelmezéssel kapcsolatosan, beleértve annak a korrekcióját is, amit nagyjából mindannyian mondtunk 1989 után bármiféle irodalmi különletről:

„Természetesen külön erdélyi irodalomról egészen Trianonig nem beszélhetünk – illetve nem beszél ilyenről az irodalomtörténet-írás. Holott talán kellene. Nekem mindig Mikes Kelemen példája jut az eszembe, akinek a honvágy sohasem Magyarországot, hanem Erdélyt juttatta eszébe, s amikor Rákóczi halála után végleg levetette a franciás udvari öltözetet, melyet fejedelme iránti szeretetből viselt, »székely viseletet« öltött – aligha különbözött ez a magyar nemesi viselettől, de ő (szíve identitása szerint) székelynek érezte. S vajon Leveleskönyvének korához képest bámulatos modernsége nem abból adódik-e, hogy az erdélyi regionális köznyelv korábban és gazdagabban alakult ki, mint a magyar nyelvterület más régióinak nyelve? De mehetünk messzebbre is az időben; Pázmány Péter magyarsága is partiumi magyarság (s családjának eredeti hite szerint református). Heltai Gáspár munkáiban vajon nem fedezhetők-e fel erdélyi vonások, két-nyelvűségének (a latinnal három) ízei például? Érdekes volna ezt vizsgálni, s nem az erdélyi emlékirókra szorítkozni e tekintetben.”⁶

Nagyon érdekes, hogy az Erdélyből Magyarországra kitelepült írók mintha sokkal intenzívebben élnék meg azt az identitás-dilemmát, amellyel az itthon maradtak is nap mint nap szembesülnek. Magyar íróként élni a szülőföldeden úgy, hogy közben a román többség vagy annak egyes szószólói idegennek tekintenek, és megpróbálnak, ha másképpen nem, érzelmileg megfosztani a saját hazától, nem akármilyen kihívás. Ezzel szembenézni továbbra is valamiféle többletfeladatot jelent egy értelmiséginek, amitől nehéz szabadulni. Viszont azt hihetnénk, hogy akik innen elmentek Magyarországra, azok megváltak ettől a tudathasadásos állapottól is. Úgy tűnik, nem így van. Egy 2015-ös esszéjében az egy ideje Kolozsvárról Budapestre költözött Balla Zsófia hosszan foglalkozik az identitás kérdésével, több oldalról is megvilágítja, és bár gyakran idézzük tőle azt a kultikus

verssort, hogy „ahogyan élek, az a hazám”, valójában ő sem elégszik meg ezzel. Vissza-visszatér az erdélyiség gondolatához, elidőzik a nyelvi különbségeknél, és alapjában véve az otthonosságnak és idegenségnek azt a sajátos keverékét írja körül, ami mindannyiunkra jellemző, nem csak azokra, akik elmentek innen:

„Egy nemzet irodalma az anyaországi, az odaérkezett és a határon túl élő, de azonos nyelven írók műveit együttesen jelenti. Ezzel jobbára mindenki egyetért. De ha közelebbről szemügyre vesszük a kérdést, például azoknak az íróknak a sorsát vagy műveit, akik már a mai Magyarországon határain kívül születtek, és onnan nem idegen nyelvterületre vándoroltak ki, hanem az anyaországba települtek át, akkor azt látjuk, hogy vágyaik földjén mégis többnyire idegenként tekintenek rájuk. Néha ők is így tekintenek önmagukra. Nem ritka, hogy hányódásukat, sorsukat megéremdemelt büntetésnek érzik. Az elhagyott szülőföld büntetésének.”⁷ Vitát is kezdeményezett erről a csíkszeredai Székelyföld folyóirat 2015-ben, a júliusi számtól kezdődően, többen hozzászóltak, de alapjában véve csak árnyalni tudták a vitaindítóként közölt Balla Zsófia-esszé megállapításait, cáfolni nem. Érdemes lenne részletesebben is foglalkozni azzal, hogy a transzilván gondolat hogyan erősödött az irodalomban a kilencvenes évek érthető – és szükséges – egység-deklarációi után, és azt is észre kell venni, hogy a határon túli magyar írókra folyamatosan figyelő magyarországi irodalomtörténészek, miközben természetesen egységes magyar irodalomban gondolkodnak, és a legjobb erdélyi írókat is próbálják beemelni egy közös kánonba, nem provinciális koloncnak, hanem értéknek tekintik összmagyar szempontból is a transzilván jellegzetességeket, és közülük többen is időről időre számba veszik, hogy mi történik a határon túl, írják, úgymond, a maguk hol mozaikos, hol összefüggő irodalomtörténetét (például Bertha Zoltán, Csapody Miklós, Elek Tibor, Fried István, Füzi László, Márkus Béla, Pécsi Györgyi és természetesen Pomogáts Béla, aki egymaga többször is összegezte, amit tudnunk kell a huszadik század erdélyi magyar irodalmáról⁸). Ehhez képest Erdélyben mintha kevesebben tekintenék feladatuknak, hogy entitásként is vizsgálják az erdélyi magyar irodalmat (ismét a teljesség igénye nélkül: Balázs Imre József, Demeter Zsuzsa, az innen kitelepült, most Magyarországon élő Boka László, illetve az idősebbek közül Cseke Péter, Borcsa János, semmiképpen sem túl hosszú a lista). Annyi biztos, hogy a rendszerváltás minden kötöttséget feledtető eufóriája után végre kialakulni látszik egy senki által nem diktált, éppen ezért őszinte érdeklődés a transzilván múlt és jelen iránt. Nem véletlen, hogy olyan regények egész sora látott napvilágot az utóbbi időben, amelyek mintha Kós Károlyék történelmiregény-programját elevenítenék föl anélkül, hogy ezúttal valaki is meghirdetett volna ilyesmit. Erdély közelebbi, huszadik századi történelmét dolgozzák fel az erdélyi vagy Erdélyből elszármazott írók: Bartis Attila, Bogdán László, Dragomán György, Káli István, Láng Zsolt, Szávai Géza, Tompa Andrea, Vida Gábor. Igen, a tagadástól eljutottunk megint egy transzilván programig, ahogy a két világháború közti erdélyi magyar történelmi regények is a sajátos erdélyi lét, tolerancia és intolerancia különös elegyének magyarázatát keresték az elmúlt századok történelmében. Kétségtelen, hogy ezek az újabb regények is arról az Erdélyről szólnak, ahol az együttélés napi kihívás volt régebben is, és ahol egyetlen közös térben több kultúra – magyar, román, német, zsidó, örmény vagy akár cigány is – keresi az együttlét és különlet helyes arányait.

Mindez transzilván különlegesség, jó esetben máshol fel nem lelhető érték, rossz esetben folyamatos konfrontáció, de azt hiszem, a transzilvanizmus, amelyhez újabban az irodalom talán megint közelebb van, mint a politika, nem csupán ennyi. Persze ez nem azt jelenti, hogy irodalmunk ma máris transzilvanista, vagy tényleg transzilvanista lesz valamikor a jövőben. Ennek ugyanis csak egy transzilvanista politika lehetne a garanciája, márpedig a politika, nem győzőm hangsúlyozni, ellenkező utat járt be, különösen az utóbbi évtizedben. A Kós Károly-i önállóságot építettük sokáig, de ma már feladni látszik az erdélyi elit azt a koncepciót, ami a két világháború között nem, de 1989 után megvalósítható volt, és egy ideig úgy tűnt, hogy meg is valósul. Az irodalmi vagy kulturális transzilvanizmus önmagában könnyen beletorkolhat valamilyen történelmi romantikába, aminek vannak is jelei az imént felsorolt írók egyikénél-másikánál is, amikor az egyébként is drámai közelmúltat már-már erdélyi vámpírtörténeté regényesítik. Rendben van, mondhatnánk, de lehetne fordítva is, húzhatná maga után egy önálló erdélyiség – és egy legalább Románián belül önálló Erdély – felé az irodalom is a politikát. Ehhez viszont nem csak azt kellene tudnunk, hogy nekünk, magyaroknak milyen sajátos közösségi létet kínál Erdély. Legalább ennyire fontos, hogy van-e a románokkal és a még itt maradt kevés szásszal, svábbal meg a többi etnikummal egy olyan közös ne-

vező, amely mindegyik közösségnek érték, és valamelyest megkülönböztet minket azoktól, akik nem itt élnek. Az az igazság, hogy annak idején a *Kiáltó Szónak* is magától értetődően az önálló magyar társadalom működőképességét kellett bizonyítania, és ehhez történelmi – részben: érzelmi – érvekkel szolgálnia egy kilátástalannak tűnő helyzetben. Viszont ez a röpirat sem adhatott választ arra, hogy mi is ez a közös nevező, mert nem ez volt a célja. A kényszerű, de lehetséges erdélyi magyar különlet mellett érvelt, de a másokkal való együttlét káráról vagy hasznáról nem ejtett szót.

Pedig Erdélynek a román nemzet történelmében is sajátos helye van. „Erdély a magyar nemzet keletje és a román nemzet nyugatja” – írtam 1994-ben. „Ez a két szemlélet olyan élesen ütközik egymással, hogy mindkét népben – persze más-más módon – identitás zavart okoz. Ilyen értelemben mégis van egymásra hatás, de ez egyelőre inkább konfrontációt jelent.”⁹ Utólag úgy vélem, a jelentős román írók műveiben ugyanúgy jelen vannak az együttélés dilemmái, mint a magyarokéban, csak oda kellene figyelni egymásra. Tamási Áront éppúgy foglalkoztatja ez, mint Ioan Slavici-t vagy Liviu Rebreanut, aki az *Akaszottak erdeje* című regényében talán a legkönnyörtelenebb a magyar–román viszony morális ellentmondásainak elemzésében. A magyarországi magyar vagy az ókirályságbeli román csak az irodalomból ismerheti a Rebreanu-regény főhősének, Apostol Bologna főhadnagynak a helyzetét, akinek választania kellene az esküvel vállalt kötelesség, a szerelem és a nemzeti identitás között. De Erdély történelme erről (is) szól, az itteni irodalom az együttélés árnyait és fényeit is megmutatja, akár magyar, akár román írókról legyen szó. Beleértve egy olyan fontos huszadik századi író és filozófust is, mint Lucian Blaga, aki látszólag tudomást sem vett az erdélyi multikulturalizmusról, de valójában ugyanúgy mitikus tájnak tekinti Erdélyt, mint a magyarok. Ebben tulajdonképpen találkozik a román „nyugat” és a magyar „kelet”, és rá kell jönnünk, hogy akkor is van közös nevező, ha nem beszélünk róla. Mi több, Lucian Blaga, úgymond, nagyon román, már-már nacionalista, mint ahogy a transzilvannak vagy transzilvanistának tartott magyar írók nemzeti elkötelezettsége is vitathatatlan. Erdély ilyen, mondhatnánk. A transzilvanizmus is valami ilyesmi lehetne, ha egyáltalán van még rá igény.

Ez viszont már mindenképpen politikai kérdés. Azt ígértem, hogy beszélek arról a különbségről, ami közvetlenül a rendszerváltás után az erdélyi magyar politikusok és az erdélyi magyar írók transzilvanizmus-felfogásában, vagyis az Erdély-programokban megmutatkozik. Nos, az írók a magyar irodalomba való teljes integráció szándékával vágtak neki az új korszaknak, de közben továbbvitték a létező saját intézményeket, és melléjük újakat is hoztak létre. A Romániai Magyar Írók PEN Clubjának megalakítása heves román ellenkezésbe ütközött az elején, de mégis működött, miközben létrejött egy saját írói egyesület (Erdélyi Magyar Írók Ligája) és alapítvány is (Erdély Magyar Irodalmáért Alapítvány), amelyek az integráció mellett azt a szándékot is tükrözték, hogy az itteni irodalmi életnek entitásként is fenn kell maradnia. Ez ma többé-kevésbé így is van, de azt kell mondanom, minden attól függ, hogyan alakul a továbbiakban az erdélyi magyar politika, amelynek ma, annak ellenére, hogy 1989-ben másképpen indult, szintén szembe kell néznie az önállóság és egy – mozgásterünket sok szempontból veszedelmesen leszűkítő – nemzetpolitikai integráció dilemmájával. Míg a rendszerváltás után az írók, akárcsak más alkotó értelmiségiek, egyértelműen megakartak szabadulni mindenféle jelzőtől, a politikában az alternatíva az volt, hogy romániai vagy erdélyi jelenlétben kell-e gondolkoznunk. Mit jelentett ez? Egyrészt voltak olyan érvek a romániaság mellett, hogy a Kárpátokon túl is élnek magyarok, Bukarestben vagy másutt, nem beszélve arról, hogy a moldvai csángók nyelve, kultúrája ma is élő érték. Nem szabad szimbolikusan sem lemondani róla. Ugyanis a Romániai Magyar Demokrata Szövetség megalakulásának napjaiban, sőt az első hónapokban fel-felvetették egyesek, hogy jobb lett volna Erdélyi Demokrata Szövetségnek nevezni. Kivételesen volt olyan vélekedés is, hogy elég lett volna egyszerűen annyi: Magyar Demokrata Szövetség. De az egyébként nem túl vehemens vita inkább arról szólt, hogy romániaiak legyünk-e vagy erdélyiek. Utána is felmerült néha ez az alternatíva, például amikor kompromisszumos, de racionális megoldásként Bukarest lett a szervezet politikai központja, és Kolozsváron működött az adminisztráció. A névadásban is, a strukturális felépítésben is pragmatikus szempontok érvényesültek, hiszen illeszkedni kellett a román politikai élethez, és el kellett fogadnunk, hogy Bukarestben fogunk politizálni. Bár természetesen az RMDSZ programja a nyelvi-nemzeti identitás megőrzését és kiteljesítését, tehát az identitásproblémákat tekintette prioritásnak, nagyon hamar kiderült, hogy a politikában a történelmi nosztalgia nem mindig hasznos. Gyakorlatilag fel sem merült, hogy akár a Magyar Párt, akár a későbbi Magyar Népi Szövetség hagyományaihoz vissza kellene fordulnunk. Nem

a politikai restauráció, hanem a Nyugatra figyelő modernizáció volt a célunk. Egy ilyen program sokkal eladhatóbb volt ugyan, de nem állítom, hogy az erdélyi politikai hagyománytól való elszakadás minden szempontból a javunkra vált. Bizonyos értelemben a fürdővízzel együtt kiöntöttük a gyermekket is, sem a két világháború között kidolgozott kisebbségjogi törvényjavaslatokat, sem az ötvenes évekből a Magyar Autonóm Tartomány tapasztalatát nem próbáltuk meg hasznosítani. Viszont összességében az új romániai magyar politika valóban így válhatott képessé a modernizációra és egyúttal az általános demokratizálódási folyamatban való cselekvő részvételre is.

Az RMDSZ első országos küldöttgyűlésén, 1990. január 13-án Marosvásárhelyen már részletes Szándéknyilatkozatot fogadtunk el, és ebben félreérthetetlenül pozicionálta magát a szövetség: „itt, szülőföldünkön: Erdélyben, Romániában [...], Európában”. Úgy vélem, máig érvényes az is, amit a Szándéknyilatkozat a hovatartozásról mond: „A román néppel és a többi nemzeti kisebbséggel együtt közösen teremtsük meg a demokratikus Romániát, amelyben az országnak minden állampolgárával együtt szabadok, de egyben a magunk nemzeti önazonossága szerint magyarok lehetünk.”¹⁰ Ezt követően szinte minden jelentős RMDSZ-dokumentum hangsúlyozza, hogy egy demokratikus rendszerben nincsen ellentmondás az állami hovatartozás és a nemzeti identitás között. Rendkívül fontos, hogy már a kezdet kezdetén kinyilvánítják az erdélyi magyar politikusok, hogy önállóan kívánnak politizálni. Úgy gondolom, hogy alapjában véve az önállóság itt a transzilvanizmus szinonimája is lehetne. Éppen ezért talán gyakrabban kellene emlegetni az 1993. február 26-án Budapesten Antall József miniszterelnökkel közösen aláírt közleményünket is, amely önállóságunk elismerését, a magyarországi és erdélyi politika viszonyát tisztázza, és ezt a megállapodást azóta sem kérdőjelezte meg senki, de lassan-lassan feledésbe merül: „A magyar kormány nem avatkozik bele az RMDSZ politikájába, de mindenben messzemenően támogatja annak legitim törekvéseit és álláspontját. Ennek megfelelően üdvözli és elő kívánja segíteni a szövetség, illetve a romániai magyarság belső önrendelkezésének és autonómia-tervezetének Románia törvényeivel és nemzetközi jogszabályokkal egyező megvalósítását. [...] Magyarország miniszterelnöke és a Romániai Magyar Demokrata Szövetség vezetői egyetértének abban, hogy a határon túli magyar kisebbségek ügyét nem szabad pártpolitikai és választási célokra felhasználni. Erre nézve szükségesnek tartják a határon túli magyarság ügyében történő politizálás egységes alapokra helyezését, többpárti egyetértéssel.”¹¹ Ebből az idézetből is látszik, hogy az akkori politikai döntések alapul szolgáltak egy tényleg önálló erdélyi magyar közélet kialakításához, még akár az olyan román–magyar kezdeményezésekhez is, mint a Provincia című lap. Mint ahogy az erdélyi magyar közvélemény rokonszenvvel figyelte annak idején Sabin Gherman kolozsvári román újságírónak az erdélyi hagyományok felelevenítését, Erdély minél nagyobb önállóságát propagáló, a román közéletben nagyon is radikálisnak számító megszólalásait is.

Mindez ma nem tűnik időszerűnek. A kezdettől fogva mindannyiunk által szorgalmazott irodalmi és kulturális magyar–magyar integráció tulajdonképpen végbement, de közben az erdélyi magyarok transzilván kötődése sokat gyengült. Ha valaki készítené egy statisztikát, valószínűleg ki lehetne mutatni, hogy a magyar politika szótárában Erdélyt a határ mindkét oldalán egyre gyakrabban helyettesíti a Székelyföld, ami egyrészt távolról sem ugyanaz, másrészt azt jelzi, hogy a transzilvanizmust, amelynek szerves része az együttlétnek és különlétnek, általában a multikulturalizmusnak a sajátos dinamikája, kezdjük elfelejteni. Pedig az önállóság és ennek sajátos kifejezése, a transzilvanizmus közösségként való tartós megmaradásunk egyetlen garanciája ma Erdélyben. Úgy tűnik, az irodalom még nem mondott le erről – pontosabban: újra felfedezte –, és ez, hadd legyünk optimisták, hátha visszahat az utóbbi időben elbizonytalanodó politikára is.

JEGYZETEK

¹ MARKÓ Béla, *Az erdélyi macska = Az erdélyi macska. Szépliteratúrai utazások 1978–1994*, Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 1999, 34.

² Uo.

³ MARKÓ, *A másik Erdély = Az erdélyi macska, i. m.*, 124–125.

⁴ KÁNTOR Lajos, LÁNG Gusztáv, *Száz év kaland. Erdély magyar irodalmáról (1918–2017)*, Bookart, Csíkszereda, 2018.

⁵ Uo., 11–12.

⁶ Uo., 41–42.

⁷ BALLA Zsófia, *A Vers Hazája = A darázs fészke. Értekező líra*, Kalligram, Budapest, 2019, 168.

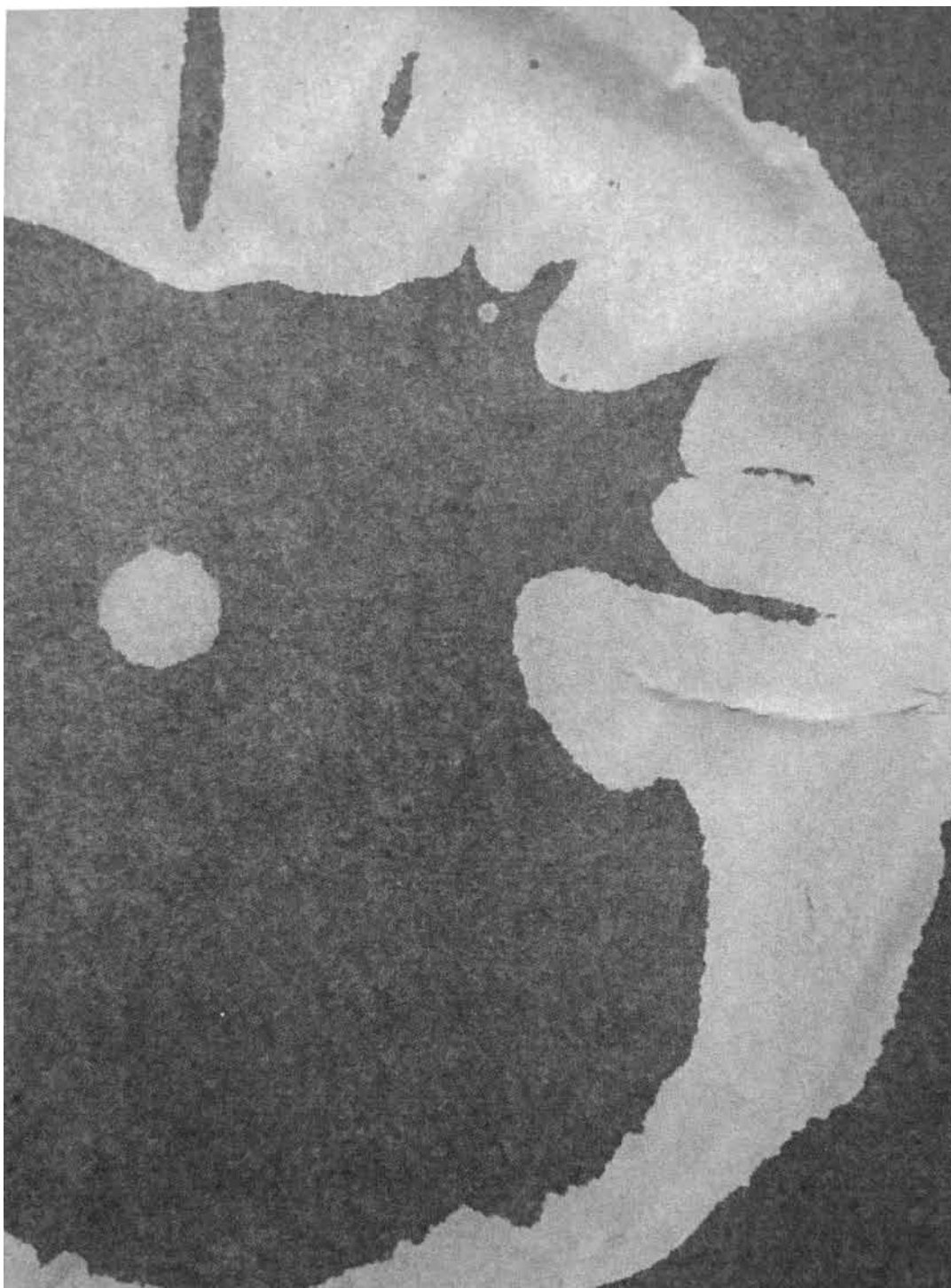
⁸ Legátfogóbb ilyen munkája hét kötetben jelent meg: POMOGÁTS Béla, *Magyar irodalom Erdélyben, irodalmi dokumentumok*, Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 2008–2014.

⁹ *Az erdélyi macska, i. m.*, 126.

¹⁰ *Szándéknyilatkozat = Romániai Magyar Demokrata Szövetség 1989–1999*, RMDSZ Ügyvezető Elnöksége, Kolozsvár, 2000, 104.

¹¹ *Közlemény = Uo.*, 130.

WROBEL PÉTER, Egy darab a Pára- és párlatképek sorozatból, 2020, változó A4-es papírméretűek

TISZA ELEONÓRA

Kaland, játék, ifjúsági irodalom

±18

TISZA ELEONÓRA (1998) Debrecen

Játékkönyv, interaktív papírkönyv, egyszemélyes szerepjáték, ergodikus irodalom, szöveges kalandjáték, a *Kaland, játék, kockázat* könyvek örökösei. Mitől válnak működőképesse a történet számos pontján elágazó, majd önmagukba visszaforduló narratívák? Hogyan hasznosítható a játékkönyv formátuma az érzékenyítés, az oktatás területein, és miként fér meg mindezek mellett a felhőtlen játékelmény? A döntés alapú videojátékok és interaktív meséket kínáló applikációk világában mit adhat az olvasónak ez a sokak számára nosztalgiát idéző, klasszikus könyvtárgy? A magyar gyerek- és ifjúsági irodalom piacán fel-felbukkannak ilyen ergodikus könyvek, azonban a vizuális és textuális potenciáljukhoz képest nincs belőlük túlkínálat.

Espen J. Aarseth fogalma¹ szerint ergodikusnak nevezhetünk minden olyan szöveget, amely az olvasótól aktív részvételt igényel. Az olvasó feladata tehát túllép a hagyományos lapozás és szemmozgás kettősen. A bevonódás nemcsak az ergodikus szövegek kulcsfogalma, de az újmediális rajongói, olvasói attitűdök megértéséhez is megkerülhetetlen jelenség. Magyarországon a szöveges kalandjátékoknak nagy népszerűséget hozó *Kaland, játék, kockázat* könyvek a nyolcvanas évek végén váltak ismertté, az internet és a videojátékok térnyerésével megközelítőleg egy időben. Az említett formátumok nagy hangsúlyt fektetnek a befogadó szerepére, a játékos, az olvasó, a fogyasztó fogalmai már nem elválaszthatóak egymástól.

Aarseth elsősorban az online tér és az írásbeliség kapcsolatát vizsgálva alkotja meg fogalmi hálóját. Az ergodikus írások nem olvashatóak lineárisan, a történetben nem tudunk lapozással navigálni, legtöbbször számozott bekezdések állnak rendelkezésünkre annak érdekében, hogy utat találjunk a szövegben. Az ergodikus történetek nem kínálják fel magukat az olvasónak, nem szkennelhetünk bennük az éppen minket érdeklő információ után kutatva, nem tudunk csupán bizonyos részeket kiragadni, hiszen akkor nem ismerjük meg a történetet. A formátum szépsége a játékoságában és az időigényességben is rejlik, az olvasónak a szó legnemesebb értelmében át kell küzdenie magát a szövegen, a különböző döntési helyzeteken, ha a történet végére kíván jutni. Egy videojátékhoz vagy társasjátékhoz hasonlóan az olvasó, a játékos akár meg is halhat, ha rossz döntéseket hoz, vagy nem képes legyőzni az előtte álló akadályokat. A jó lapozgató könyveknek számos végkimenetele, történetbeli leágazása lehetséges, attól függően, hogy mikor és hogyan döntünk. Az újrajátszhatóság és az újraolvashatóság izgalmas befogadói élményt nyújt, felfedezhetjük a többi lehetséges útvonalat, meghalhatunk, hogy aztán újra feltámadjunk. A lapozgató könyvek további műfajokkal is rokoníthatóak, az asztali szerepjátékok csoportos tevékenysége jelen helyzetben egy személyre szűkül, de a dobókocka, a karakteralkotás rendszere, a döntési helyzetek megjelennek mindkét esetben. További hasonlóság, hogy mindkét fantáziavilágot, a *Kaland, játék, kockázat* könyveket és a klasszikus *Dungeons and Dragons* típusú asztali szerepjátékokat egy Tolkien által erősen befolyásolt, high fantasy szubzsáneréhez tartozó, tündékkal, orkokkal, varázslókkal és kardharcokkal tarkított mágikus, középkori környezetű világépítés jellemezte.

Az élmény manapság kevésbé számít korszakalkotónak, a döntés alapú videojátékokon felnőtt generációk számára tökéletesen ismerős helyzetek ezek. Megmentjük a hercegnőt, vagy cserben hagyjuk és tovább haladunk az úton? Szembeszállunk a sárkánnyal, vagy elrejtőzünk előle a barlangban? Átlépünk a mágikus portálon egy idegen világba, vagy inkább visszabújjunk az ágyunkba? A technomédiumok rohamos fejlődése kitágította a történetmesélési módszerek lehetőségeit, míg az ergodikus működés az irodalomra jellemző, a modern sorozat- és filmipar termékei, főleg a science fiction- és fantasy-világok előszeretettel alkalmazzák a Henry Jenkinshez kapcsolható transzmediális történetmesélés² eszközét. A transzmediális működés eltér az ergodikustól, a filmeknél ez nem a médiaszöveg sajátja, sokkal inkább a rajongói kapcsolódás mértéke tehet egy alkotást transzmediálissá. Ha a néző nem ismeri behatóan a háttérinformációkat, nem tájékozódik

a történet világáról, attól még képessé válik a film értelmezésére, befogadására. Ellenben az ergodikus irodalomhoz tartozó könyv rákényszeríti³ az olvasót a nem hagyományos értelmezésre, hiszen másképpen nem tud keresztülhaladni a szövegen. Transzmediális alkotások kapcsán, gondoljunk csak a Marvel filmes univerzumára, a rajongók által fogyasztható tartalom gyakorlatilag végtelen, mindig debütál egy új videojáték, sorozat, film, spin-off, amely szorosan vagy lazán kapcsolódik a kánonhoz, ezáltal a folyamatosság az újmédia egyik leghangsúlyosabb értékévé válik a rajongók számára. Jenkins szerint a transzmediális narratíva széttöredezett, különböző médiumokon jelenik meg, hasonlóan az ergodikus szöveghez, az információk összegyűjtése, narratívába szervezése erőfeszítést igényel az olvasótól, nézőtől.

A Jelenkor Kiadónál 2018-ban jelent meg Varró Dániel *A szomszéd troll* című kötete. A meseforma különlegessége, hogy *A szomszéd troll*, *A kíváncsi óramanó*, *A kis hablegény* mesék után a kötet nagy részét *A leprikónok átka* című lapozgatós gyerekfantasy-történet teszi ki, ahol egy testvérpár idősebbik tagját irányíthatjuk. A történet kezdetén a faluban élő vikingek gyerekké változnak, az olvasó célja ennek az átoknak a megtörése. *A leprikónok átka* jól példázza az ergodikus szövegek bizonyos fokú adaptálhatóságát és platformfüggetlenségét. A korábban említett ergodikus formátumok és műfajok (szerepjátékok, interaktív mesejátékok, videojátékok) átjárhatóak. Varró meséjét jelenleg is számos színházi társulat alkalmazza mesejátékként, amely során a közönség tagjai szavazásos alapon dönthetnek a testvérpár következő lépéséről. A vitakultúra fejlesztése érdekében a nézőknek néhány sorsfordító döntésnél még érvelniük is kell a következmények ellen vagy mellett. Az izgalmas nyelvi humornak remek táptalajt ad a főleg északi mitológiát tematizáló történet. Varró mellett 2018-ban jelent meg Berg Judit *Lengemesék* sorozatának ötödik része, a *Nádtengeri rejtélyek* is, amely szintén a játékkönyvek struktúrájával dolgozik. A döntési helyzeteket még számos telefonos applikáción keresztül megtekinthető plusz mesejelenettel is kiegészítették – a kivitelezés bármennyire is kellemes (Timkó Bóbor illusztrálásával) és ötletes, a *Nádtengeri rejtélyek* inkább a sokat markol, de keveset fog csapdájába esik. A mese gyakran széttöredezik, hiszen a folyamatos döntési helyzetek mellett még egy elektronikai eszköz használata is szükséges. Ez leginkább csak kizökkentő, figyelemelterelő hatással bír, megszakítja a mesélés és a mese hallgatásának élményét. Az ötlet és a megvalósítás kifejezetten 21. századi, azonban kevésbé szerencsés abban a tekintetben, hogy ma már a legtöbb szülő az okostelefonok használatának redukálására törekszik, nemcsak a mindennapokban, de a mese nézésének, olvasásának gyakorlatában is.

Egy kissé korábbi ilyen példa Kardos Péter és Nyári Gábor 2004-ben a Jonathan Miller Kiadó által gondozott *Cigánylabirintus*. A kötet a játékkönyvek egyik, jelenleg kifejezetten elhanyagoltnak mondható funkcióját okosan, társadalmilag hasznosan alkalmazza. A könyv ugyanis ráirányítja a figyelmet arra is, hogyan lehet a szerepjátékot, a lapozgatós könyveket az edukáció és a kisebbségi csoportok, a társadalmi problémák iránti érzékenyítés eszközeként, akár iskolákban egyéni és csoportmunkában alkalmazni. Az olvasó egy tizennyolc éves roma származású főszereplő bőrébe bújhat, aki intézetben nevelkedett, nem rendelkezik pénzzel és kapcsolati tőkével. A befogadó feladata, hogy megóvja a főszereplőt azoktól a lehetséges veszélyektől (börtön, lopás, verekedés, érintkezés az alvilággal), amelyekkel egy hátrányos helyzetű roma fiatalnak szembesülnie kell ma Magyarországon. A szerepjáték pedagógiai eszközként is működik, az olvasó aktív döntéshozóként jelenik meg, akinek kihatása van a karakter sorsára, így sokkal inkább megérthetővé és átélhetővé válnak az olvasó világától egyébként távol álló mentális és érzelmi folyamatok.⁴ Az azonosulás, valamint a játék élvezete egyszerre figyelemfelhívó és empátiafejlesztő hatású. A *Cigánylabirintus* koncepciója egy interaktív előadás alapjául is szolgált, amelyet 2014-ben mutatott be a Karaván Művészeti Alapítvány *A Show folytatódik – Egy 18 éves roma fiatalember viszontagságos bukdácsolása Budapesten* címmel.

A legújabb darab a játékkönyvek piacán Fodor Veronika 2022-es megjelenésű *Talpra, magyar! Forradalmi szabadulókönyv* című kötete, amely a Manó Könyvek gondozásában jelent meg. Ígérétei szerint hasonló a klasszikus játékkönyvekhez: „Minden fejezet végén eldöntheted, hogyan folytatódjon a történet!” – állítja a fülszöveg. Belelapozva a kötetbe sajnos rövid úton nyilvánvalóvá válik, a játék nem több, mint hamis döntési helyzetek sorozata. Az olvasónak nincs választása a történet alakulását illetően, a két opció közül, amely a szekciók végén felkínálkozik, az egyik következetesen rossz választásnak bizonyul. Ilyen esetekben a karakterünk általában elindul egy kevésbé szerencsés történetszálon, ahonnan még lehetne esélye a visszatérésre. Fodor kötetében azonban a dön-

tésünket meghozva a következő oldalon a tragikus vég fogad minket: a forradalom elbukott, lapozunk vissza, ha most helyesebben szeretnénk dönteni. A történet ilyenformán nem ágazik el, ellenben csupa felesleges és megtévesztő szituáció elé állítja olvasóját. Fodor Veronika könyvének értéke az edukációban, az interakcióban, a játékos feladatok megoldásában rejlik, hiszen ezek hasznosak és szórakoztatóak lehetnek egy általános iskolás diák számára, irodalom- és történelemórakon pedig remek kiegészítése lehet a tananyagnak. Azonban egy ilyen kötetnek nem lehet egyetlen célja az edukáció, figyelmen kívül hagyva a könyvtípusban rejlő művészi és kreatív lehetőségeket. A probléma a félreértelmezett koncepció, hiszen az olvasónak nincs valódi kihatása a történetre; úgy tenni, mintha lenne, az a befogadó és a vásárló félrevezetésével egyenlő. Sokkalta innovatívabb lehetett volna egy interaktív, feladatokkal ellátott, edukációs céllal létrejövő kötet, amely elkalauzolja a fiatalokat a '48-as forradalom eseményei és alakjai közé. A lapozgatós formátum ígéretével kecsegtetni azonban felesleges, azok az elemek a kötetben, amelyek azt próbálják elhitetni az olvasóval, hogy ez egy autentikus lapozgatós könyv, teljes egészében kihagyhatóak lennének anélkül, hogy hiányérzetet okoznának.

Nagy Ádám, Tercsényi László és Veszprémi Attila *A Pál utcai küldetés – Mentsük meg Ernőt! – Kalandkönyv* című kötete illeszkedik Molnár Ferenc történetének újrafelfedezései közé. A történet különböző feldolgozásai az utóbbi években megszáporodtak, és bár sokan mindig nosztalgiával térnek vissza a Pál utcába, felvetődhet a kérdés: mi indokolja igazából a téma reneszánszát, a láthatóan garantált siker vagy a téma valódi aktualitása? A 2016-ban a Vígszínházban bemutatott nagysikerű zenés játékot az utóbbi években is töretlen figyelem övezte, sőt, a darab a fiatal, tinédzser generáció érdeklődését is sikeresen irányította az alapanyagra. Valószínűleg ennek a sikernek is köszönhető a Móra Kiadó gondozásában megjelent *A Pál utcai fiúk – Rajongói kézikönyv* Mészöly Ágnes tollából. Mészöly a kézikönyvben bemutatja a regény társadalmi, történelmi hátterét, érdekességeket gyűjt a szereplőkről, helyszínekről. *A Pál utcai küldetés* egy több generációt megszólítani képes történet, régi és új rajongók, de pedagógusok számára is izgalmas, hasznos olvasmány lehet. Két kötetvégi kiegészítés is segíti a fiatalok számára a szövegértelmezést. Az egyik a *Ki kicsoda a Pál utcában és a Fűvészkertben* szemelvény, amely sorra veszi a történetek karaktereit, jelentőségüket, a másik a *Pufipédia* nevű minilexikon, amely a korabeli szavakat, kifejezéseket magyarázza. Legtöbbünknek *A Pál utcai fiúk* a középiskolai évek kötelező olvasmányélményei közül egy kivételesen üdítő darabnak számít, sajnos a vége, érhető módon, sokakban csalódást hagyott gyerekként. *A Pál utcai küldetés* már a címében is utal rá, hogy erre a sokakat zavaró „problémára” kínál megoldást. Az olvasó megmentheti Nemecek Ernő karakterét a döntéseivel, mindeközben az eredeti olvasmány részleteiben, helyszíneiben és karaktereiben is elmélyülhet.

A Pagony Kiadó *Abszolút könyvek* sorozatában kap helyet Bojti Anna lapozgatós kalandkönyvsorozata: *A lidércerdő mélyén*, a *Kék ajtó titka*, az *Éjszaka az állatkertben*, valamint a *Csend apó kertje*. A könyvek leginkább felső tagozatos általános iskolás gyerekeket céloznak, a *Kék ajtó titkát* pedig már hatéves kortól ajánlja a kiadó, így a legkisebbekkel is megismertette a játékkönyvek műfaját. Az *Éjszaka az állatkertben* történetét társasjáték formájában is adaptálta a szerző. A kötetek könyvtárgyként is figyelemre méltóak, a könyvek végén jegyzetlapok találhatóak, ahová a megismert információkat és a megszerzett tárgyainkat írhatjuk fel, hasonlóan az asztali szerepjátékok esetében használt karakterlapokhoz, ahol a játékosok lejegyezhetik életerejüket, tárgyaikat, felszerelésüket vagy azt, hogy milyen tudás van a birtokukban. Az edukációnak ebben az esetben is fontos szerepe van. Az *Éjszaka az állatkertben* a budapesti Állatkert területére kalauzolja a gyerekeket, ahol mágikus mesei lényekkel találkozhatnak, míg a *Csend apó kertje* matematikai feladványokat, megoldandó rejtvényeket tartalmaz. Bojti kötetei kommunikálnak talán legtöbbit az olvasóval, valamint nagy előnyük, hogy kevésbé tudjuk elrontani a történetet és végzetesen rossz döntést hozni, inkább többféle történetopció elágazás jellemző, ezzel a gyerekek számára is fogyaszthatóbbá és izgalmasabbá téve a formátumot.

A magyar gyerek- és ifjúsági irodalom láthatóan már egy ideje felfedezte a lapozgatós könyvekben rejlő potenciált, a piacon találhatunk jól kidolgozott és egészen gyenge, olykor kaotikus változatokat is. A formátum nemcsak nagyfokú olvasói odafigyelést követel, de szerzői elköteleződést is, a különféle útvonalak, elágazások tervezése, azok megírása nem kis feladat (gyakran kisebb csapat dolgozik egy-egy könyvön), és egészen más szerzői élményt nyújt, mint a hagyományosabb szövegalkotási folyamatok. A társadalmi, érzékenyítő kezdeményezések, kampányok területén kifejezet-

ten jól hasznosítható formátum lenne a játékkönyv, főleg akkor, ha az alkotók szem előtt tartanák a minőségi kivitelezést, a műfajban rejlő lehetőség egyszerű kihasználása helyett több figyelmet fordítanak a még kiaknázatlan területeire.

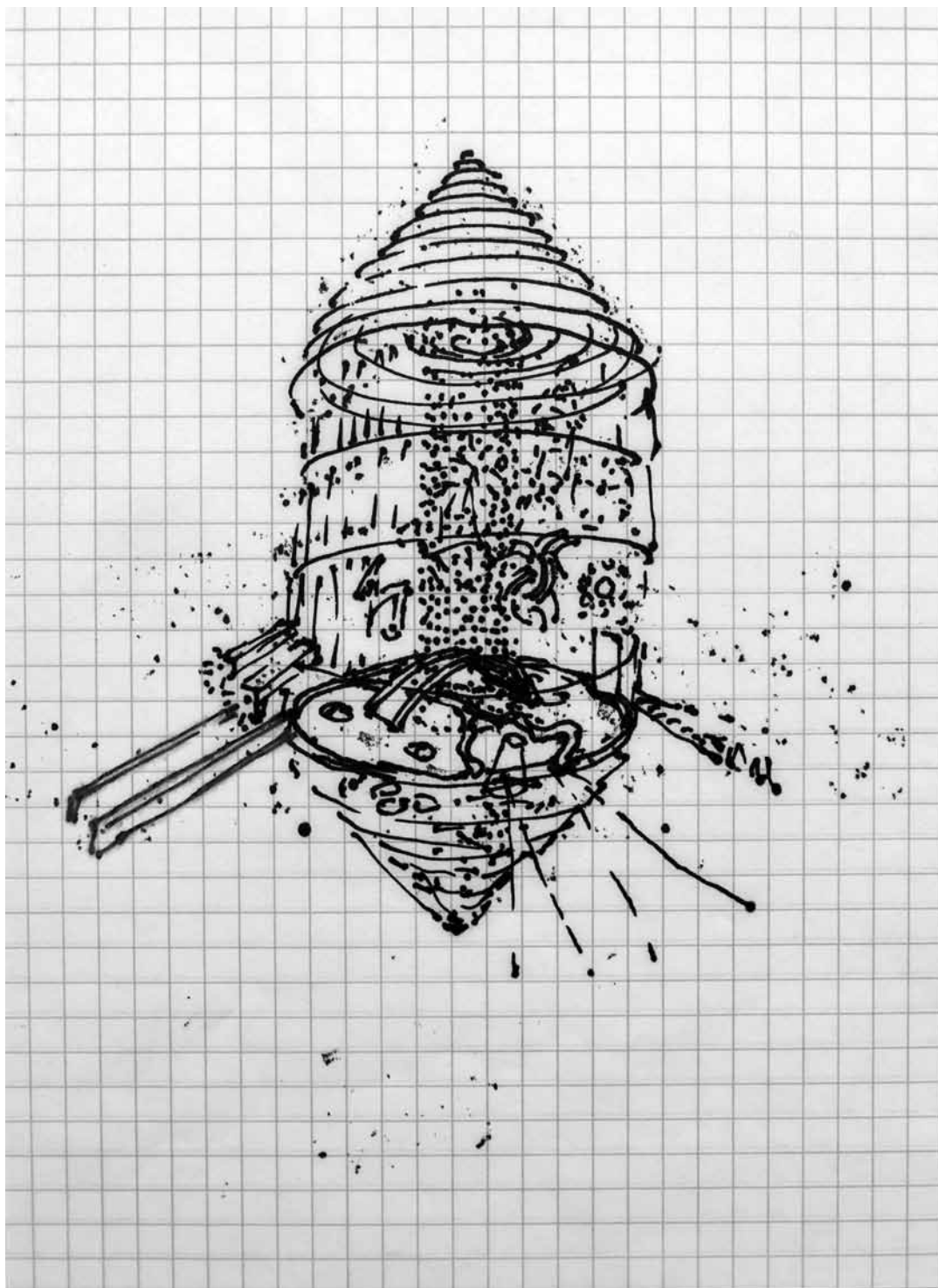
JEGYZETEK

¹ Espen J. AARSETH, *Cybertext: Perspectives on ergodic literature*, JHU Press, 1997.

² Henry Jenkins, *Transmedia Storytelling 101*, blogbejegyzés, http://henryjenkins.org/blog/2007/03/transmedia_storytelling_101.html – utolsó letöltés dátuma: 2022. május 10.

³ Alan Moore *The League of Extraordinary Gentlemen: Black Dossier* képregényének elolvasásához az olvasónak 3D-s szemüveget kell viselnie, máskülönben nem tudja dekódolni a szöveg tartalmát.

⁴ A pécsi székhelyű Emberség Erejével emberi jogi szervezet hasonló online játékot készített a láthatatlan rasszizmus témájában. A játék egy tinédzser szerelmi történetén keresztül reflektál a rasszizmus körüli káros társadalmi jelenségekre, a történet többször választási lehetőséget ad, vagy próbára teszi a játékos tudását és figyelmét. <https://www.emberseg.hu/estar/> – utolsó letöltés dátuma: 2022. május 10.

SZIGETHY GÁBOR

Egy korty magyar bor XIII.

SZIGETHY GÁBOR (1942) Budapest

(Áts Cuvée) Lehet-e édes egy tokaji borász? Áts Károly barátom édes és gömbölyű, ám kérdés: egy édesen gömbölyű borász tud-e gömbölyűen édes bort készíteni?

2003 júniusában ittam először Áts Cuvée-t, mesébe illő körülmények között. Gellért Szálló, hajbókoló igazgatók társaságában vonultunk föl az emeleti étterembe Udvaros Dorotttyával, az érett szépségű, bűbájosan tehetséges színésznővel.

Pompadúsan megterített asztal várt ránk: Borok-Ízek Gálaestre készült a hivatásos vendéglátás krémje. A legkiválóbbnak tartott tizennégy étterem választott magának egy színművet és egy színészt. Feleségemmel szervíroztuk a színészt, az étterem a művészeknek pompanapi vendéglátással kedveskedett.

A Gellért Szálló által választott színmű Vörösmarty Mihály drámai költeménye, a *Csongor és Tünde*. Az ebéd témája: bor- és ételcsodák, amelyekről a szerelmes Tünde álmodik. A Nemzeti Színház színpadán Tünde: Udvaros Dorotttya. Rá várakozunk fél tizenkettőkor a szálloda bejárata előtt.

Tünde késik. Telefonsikoly.

– Araszolok az Erzsébet hídon, nem tudom, mit csináljak, úgysem fogok enni egy falatot sem, igyekszem odaérni, bocsánat, jövők...

Félóra múlva – már elmúlt dél – autója begördül a szálloda elé, kipattan.

– Hol kell itt bemenni?

– Parancsoljon, művésznő, a bejáraton – szolgálatkész portás, ünnepélyes igazgatók, udvarias bemutatkozás, hatalmas virágcsokor.

– Bocsánat, egy falatot sem fogok enni, nem iszom, legfeljebb egy félóráig tudok maradni, éjszaka jöttem haza, és a közlekedés...

A háttérben álldogáló Áts Károly – kezében egy palack Áts Cuvée, az új bora, amit még senki nem ismer, amit még senkinek nem kínált, amit most szeretne ünnepélyesen a művésznőnek bemutatni – arcára fagy az édesen gömbölyű mosoly.

Némán helyet foglalunk.

Parányi előétel: két hatalmas tálon rengeteg libamáj. Udvaros Dorotttya két apró falatot unottan elmajszol, aztán ezüsttálcaikon, pincérek sora között érkezik a hideg borleves.

– Borleves? Azt én is szoktam főzni – szólal meg hosszú hallgatás után a színésznő. Dermedt

csend. Kanalazzuk a levest. A harmadik kanál után a színésznő nagyon halkán sóhajt.

– Hát... nem ilyet...

Az Áts Cuvée-ben érlelt gyümölcsökkel készült házi füstölésű csirkemellfilének már csak fele marad árván a tálon.

Udvaros Dorotttya két jóízű falat között mesél.

– Soha nem tudtam sokat enni. Vidéken voltam rokonoknál. Reggel korán bőséges reggeli, délben nagy tányér leves, utána valami hús... csak turkáltam a villával a tálban. Közben kedvesen nógattak: „Egyen erővel is, ha ízlik...”

– Egy falatot se, drága művésznő, ha nem kívánja! – nyugtatja riadt udvariasan a színésznőt az étterem vezetője.

Tünde előtt már üresen ragyog a tányér. Észre sem vette, amíg mesélt, az illatos füvekkel és egri bikavérrel pácolt szürkemarha hátszínselet az utolsó falatig eltűnt. És jóízűen kortyolgatja hozzá Gál Lajos dűlőszelektált, díjakat nyert Egri Bikavérét.

– Ez ízlik, ez egészen jó...

Sürgölődnek körülöttünk a pincérek, záróakkord, most jön az igazi ínycsiklandozó íz- és illatorgia: *Borjúmiriggyel töltött hizlalt libamell Tokajhegy aszú esszenciájában áztatott almával*.

Elfogynak a szavak. Hallgatunk. Szívünkbe költözik a nyár. A színésznő szeme ragyog, szőkeségét körüluruzsolja a kávéillatú, álmofüstös béke. Lassan fél három. Tünde, kezében egy pohárka aranyragyogású napfényűrítmény, egy pohárka Áts Cuvée, bele-belekortyol, és boldogan belesimul a napfényes délutánba. Ilyenkor szoktak szívünkben termőre fordulni az aranyalmafák.

Áts Cuvée, 2002... 2003... 2010... 2020...

Ez a bor mosolyog. Húsz éve mosolyog. Nem csoda, szülőatyjától tanulta minden évben derűs reménykedéssel szemlélni a világot. Ők hárman a hordóban – Furmint úr, Sárgamuskotály asszony és Hárslevelű kisasszony – ismerik a titkot, miként kevergeti a gazda, Áts Károly az arányokat, hogy a külön-külön is remek borokból egyszer csak Áts Cuvée legyen.

Ez a bor gömbölyű. A minket körülvevő világ olyan, amilyen, de ha Áts Cuvée-t iszunk, boldogan belegömbölyödünk a szögletes mindennapokba.

Ez a bor boldog. Boldog, mert sokat tud. Sokat tud, mint a gazdája. Tudja, hogy számolhatatlanul

sok oka lenne boldogtalannak lenni, mert a hordón túli mindennapok gyakran boldogtalanok, vannak gonosz borok és gonosz emberek, nem beszélve a haszonleső, gonosz borkereskedőkről... És néha az égiek is összeviszsa keverik a kártyát, hol esik, hol nem, néha ömlik az égből a felesleges áldás, néha hiába bámul az égre esőért imádkozva a gazda... És nem kevesen még a borgyárban gyártott aszúnak hazudott cukorszirupot sem tudják megkülönböztetni a mézillatú, titokzamatú Áts Cuvée-től. Az Áts Cuvée panacea és balzsam: aki ezt a bort issza, boldog lesz, mosolyog és gömbölyödik.

És amikor mosolyogva gömbölyűek és boldogok vagyunk: gömbölyűbb és boldogabb lesz körülöttünk a világ!

(Édes este) Rosszkedvűen kesergő tokaji borász barátaim panaszszava: *Az a baj, hogy az emberek nem isszák, csak vásárolják és ajándékozzák a tokaji aszút.*

Tiszta a lelkiismeretem: vásároltam aszút, ajándékoztam aszút, iszom aszút. Bontom a palackot: *Áts Pince Tokaji Aszú, 2016. 6. puttonyos.* Ennek az aszúnak a szülőfaluja, Mád már kétszáz éve, 1833-ban arról volt híres, hogy „nevezetese nagy szőlőhegyei, víg szüretje és jó bora”. Fényes Elek 1851-ben följegyezte: „Szőlőhegye igen híres aszú fejér bort terem... A hegyaljai szüret alkalmával tartatni szokott táncvigalma országszerte híres.”

Szobámban ma nincs *táncvigalom*, csak asztalomon egy palack hatputtonyos tokaji aszú s mellette Európa másik, Tokajhoz hasonlóan világhírű csücskéből egy palack francia *likőrbor*.

Tokaj és Sauternes: világhírű édesborok.

A mindentudó angol bortudós, Hugh Johnson szerint Sauternes 18. századi történetéről keveset tudunk, és sokáig úgy tartották a bortörténészek, hogy ezen a vidéken a *nemes rothadáson átesett szőlőből* csak a 19. század közepe óta készítenek édesbort. A tokaji édesbor már a 17. század vége óta ismert s kedvelt volt Európában – azok számára, akik meg tudták fizetni: az osztrák császár itta Bécsben, az orosz cár Szentpéterváron...

Hugh Johnson megfektésre váró, izgalmas kérdése, hogy Sauternes-ben „mikortól kezdve vált jövedelmezővé, hogy csak a rothadt szőlőt használják fel, s abból tokajiszerű bort készítsenek”.

Nyitom a két palackot, a poharakban aranyfénnel csillognak a borok. A ragyogástól elvárzoltan nem érdekel a bortörténelem. De a tárgyilagosságon kifogás megakad a szemem: *tokajiszerű*. Ezek szerint ma este egy *tokaji* és egy *tokajiszerű* édesbort fogok kortyolgatni. Gondolatban körbejárom a szót: *tokajiszerű* – világhírű angol bortudós

fogalmazott így. Írhatta volna ezt is: *a sauternes-i édesborhoz hasonló tokaji aszú*. De nem ezt írta!

Még mindig csak bámulom a két poharat: két világcsoda édesbor.

A stadionban hangosan lelkesedünk – *Ki a jobb? Magyarok!* – akkor is, ha vesztésre áll csapattunk: érzelmeink foglyai vagyunk.

Emlékezetem őrzi Áts Károly barátom vallo-mását: „Ha valaki itt, Tokaj-hegyalján nő fel, és belekóstol egy kicsit, akkor nem akar innen elmenni.” Régi filmet nézek, ragyog barátom poharában a tokaji aszúesszencia: „Ami maga Tokaj, azt érezni borainkban.” Sorolja lelkesen, mire gondol: a látóhatárig fodorózódó hegyek-völgyek szabdalta táj, a föld, a napfényben töppedő szőlőszemek, a szőlőből élő, a szőlőben élő emberek mosolya, sóhaja, a hordókban dohogó borok, a bársonysimaságú-finomságú nemespenész az évszázados pincék falán, a naplementék, a hajnalok...

Nem jártam Sauternes-ben, barátkozom a palackkal: *Barsac, Chateau Coutet, Premier Cru Classe, 2014.* A dugón azt olvasom: *Grand Cru Classe* – igen-csak magas besorolás.

Szertepillantva a mádi Szent Tamás-dűlő tetején Áts Karcsi barátom mesél: *Védett, magas hely, innen messzire látni, nincsen ártó szélcsatorna, amelyen át a szőlőre zúdulhatna a hideg légáramlat, és rettentően sok a napsütés, hajnali pára... vörös nyirok-talaj... csodás szőlő termőhely...*

Sauternes – olvasom a szakkönyvben – háromszögletű terület, Barsac az északi csücske, nyugatról, távolról az Atlanti-óceán, keletről a Garonne folyó, délről sűrű erdő határolja, amelyet átszel a Ciron folyó, ebből szakad fel hajnalonta a sűrű pára... csodás szőlő termőhely...

Bámulom a két pohár bort. A Tokaji Aszú színe: tavaszi virágméz. A Barsacból asztalomra tévedt Grand Cru Classe színe: nyári virágméz.

Egyik korty, másik korty, összehasonlíthatatlan a két nemes ital: aszú és likőrbor. *Ki a jobb?* Amelyiket éppen kóstolom. A magyar aszú alkoholtartalma 9,5%, a francia likőrboré 14% – óvatosabban töltögetek a „francia” pohárba. Az aszúban érzem a furmint ízét, illatát, a francia borban tudomásul veszem, hogy ez Semillon. Az aszú édeskeserű, a francia keserédes.

Hol itt vagyok, hol ott vagyok.

Jártam New Yorkban: kábultan órákig csodáltam az égre meredő üveg-vasbeton felhőkarcolókat, amelyek a költőóriás Pilinszky János szerint „tulajdonképpen kicsik”.

Otthonom Budapest: szeretem a másfél száz éve nagyvárossá épült fővárosunk hat-nyolc emeletes, sokcirádás, tornyos, kupolás épületeit.

Órákig bolyongtunk 2011-ben feleségemmel New Yorkban, a Central Parkban. Lenyűgözött sokszínűsége: szüntelen dobolással tündető zenészek, majmát táncoltató, kalapozó, kopott ruhás artista, majdnem meztelenül a fűben elterülve napozó fiúk, lányok, sztrájkoló hölgyek, urak hangos nagygyűlése, csoportos sétalovaglás, hatalmas fák között a fűben szaladgáló szelíd mókások...

Életemben először édesanyámmal bandukoltam föl 1952-ben a Gellért-hegy csúcsára. Ma is gyakran körbesétálok fővárosunk sziklaékségét, meghatottan bámulom az egymásra nem hasonlító hidakat, az óriás csipke Országházat, a történelmi ereklye Budai Várat, a hajdan kék Dunát...

Egy korty édeskeserű Tokaji Aszú. Egy korty Sauternes-i keserédes Grand Cru Classe.

Jó elutazni, világot látni.

Jó hazatérni, otthon lenni.

Csodálatos édesbort ittam ma este, egy már 1855-ben kiemelt helyen jegyzett évszázados francia pince, a Chateau Coutet nyolcéves likőrborát.

Jánosáldás, az utolsó édeskeserű korty: Áts Karcsi barátom otthon illatú-ízű pompás hatéves Tokaji Aszúja.

Szeretek elutazni. Boldogság hazaérkezni.

(Szent Tamás Furmint) Baráti beszélgetésre, borozgatásra otthonomban láttam vendégül 2021. november 12-én tanítványaimat, a Szent Tamás Akadémia tíz hallgatóját. Nagy szobánkban, fotelben, széken, zsámolyon ülve még meg sem melegedtek a fiatalok, már *feladatot* kaptak. A Szent Tamás Akadémia hallgatói a mádi Szent Tamás-dűlőben termelt szőlőből készült bort kóstoltak: *Áts Károly Szent Tamás Furmint, 2019.*

Mádon az elnevezés már a 17. században létezett, de annak nem sikerült nyomára bukkannom: Jézus tanítványáról, Hitetlen Tamás apostolról, a hittudós Aquinói Szent Tamásról vagy egy réges-régi tulajdonosról nevezték-e el a híres-neves dűlőt. (A helyi legenda szerint a Szent Tamásban lakik az egyik legnyüzsgőbb, legtáncosabb tündérnép Tokaj-hegylánján!)

Csokonai Vitéz Mihály négy verssorával buzdítom ifjú vendégeimet alkotásra.

Igyunk, barátim! a komor

Bú lángja nem csatázik,

Ha mádi borral a gyomor,

A kis pokol, megázik.

Töltöm a bort, mindenkit arra kérek, írja le, ami az első korty után eszébe jut. Csuda dolog az igazi nemes bor: ki tudja, kiből mi bucskázik elő, amikor az

első korty lecsúszik a torkán. Begyűjtöm a cédulákat, nincs ítélethirdetés, csak másnap, már magányomban böngészem a hirtelen kiszakadt, tömör vallomásokat.

„Mondhatnám valaki után, az én lelkem illatokon utazik, később az őszi levelek hullanak. A szavak erősek, de mint néha a szavak... a következő pohár után folytatom...” Aki ezt írta, talán rejtőzködő poéta, vagy csak abban reménykedik, hogy a palack aljáról jut még neki egy pohárka?

„Palackozott szeretet. Illatos kérdés. Passz.” Ez az ifjú hölgy vagy fiatalúr nem szokott bort inni, igazi nagy bort még soha nem ivott, de szeret *érdekes* lenni. Ennyi.

„Édes illatú aranylő nedű. Mint a hús óceánparton talált tiszta gyöngy gördül le a torkomon.” A *tiszta gyöngy* akkor sem gördül le könnyen a torkomon, ha óceánparton találták, de egy korty Szent Tamás Furmint illata, íze képzeletben a végtelenben eltűnő óceánpartra sodorhat bárkit.

„Friss, gyümölcsös illat. Kellemes színek. Egészen tiszta, átlátszó – üvegszerű.” *Kellemes* egyéniség, néhányszor megfordult már borkóstolón, tudja, hogy melyek a divatos szakkifejezések, illedelmesen teljesíti a tanár úr feladta feladatot. Nem jut eszébe *barátkozni* a borral.

„Miután idén ősszel, életemben most először, Tokaj környékén jártam furmint szőlőt vásárolni, elsősorban a furmintról a tokaji szőlőhegyek és az egész vidék szépsége, varázsa jut eszembe. Azonkívül egy pohár jó borról ilyen jó társaságban az őszinteség jut eszembe.” Fiatal borász, őszinte, okos: számára jó bor a Szent Tamás Furmint 2019. – csak *jó bor*! A társaság remek, örül, hogy itt lehet, és nem minősíti a bort, noha a társaságban ő az egyetlen, aki hivatásszerűen ért a borhoz. Lehet, hogy sokra fogja vinni életében mint borkereskedő?

„A jó bor olyan, mint a jó vendég. Nem hivalkodó, nem tolakszik, de jelenlétét élvezed, s örülsz, mikor viszontlátod.” Ha tudnám, hogy tanítványaim közül ki írta ezt, őt visszahívnám. Jó vendég, szereti a jó bort, és boldog lennék, ha viszontlátnám. Elszalasztott közös jövőnket eltemettük egy pohár borban.

„Beérett az idő, már jelen vagyok az életemben.” Ismeretlenül újtára bocsátom tanítványomat: járj szerencsével, ifjú ember! Ne felejtse a múltat, figyelj a jövőre, légy minden órában jelen az életedben – és mindig legyen idő, vágyad, módod meginni egy pohár igazi bort.

Töltöttem volna magamnak is akkor, novemberben egy korty bort, de már üres volt a palack.

Hónapok múltán, 2022. február 18-án olvasom el újra volt tanítványaim Áts Károly barátom boráról

írott széljegyzeteit. Ma este feleségemmel öt Szent Tamás Furmintot kóstolunk. Szótlanul kortyoljuk a borokat, néma csendben jegyzetelünk.

Ittam már – tíz éve! – mádi Furmintot 2012 karácsonyán. Ünnepe előtt közös barátunk borbárjában, nekünk terített asztal mellett ülve Áts Karcsival, a 2011-es Furminthoz borjúragu levest kanalaztunk. Örömkupolás este volt, de a bor zamatára, a leves ízére nem emlékszem, csak a megőrzött menükártya alapján tudom, hogy akkor este mit ettünk, mit ittunk.

A társaságnak egy régi újságból kiszakított lapról olvastam fel egy százhusz éves, 1893-ban papírra vetett sirámot: „A hegyaljai szőlők a haldoklás utolsó stádiumába jutottak. Egy-két helyen, például az újhelyi, toronyai, sárospataki, tokaji, tarczali hegyeken itt-ott még az idén is volt termés, de az a bor, mit a phyloxera és a peronospora által ellepített tőkéről szűrnek, nem érdemli meg többé a hegyaljai nevet. Úgy, hogy ma már elmondhatjuk, mikép a hegyaljai bor nincs többé.”

Hangosan neveltünk, boldogan kortyoltuk a remek mádi Furmintot. Közeledett a karácsony!

Ma este az első bor: Áts Pince Furmint, 2020. Könnyű, jóízű bor, már délelőtt iható, télen, nyáron, jövet-menet lehörpinthető belőle egy pohárka; legfeljebb kettő, nem több – maradjon meg a többi az otthoni jóízű ebédhez. Feleségem szerint ez a bor: „Jöhet mindennap.”

Nyitom a következő palackot: Szent Tamás Furmint, 2020. Illata a vele egykorú, előző bornál sokkal visszafogottabb, lassan nyílik, íze viszont sokkal izgalmasabb. De jó, hogy vagy – sóhajt feleségem. Ez már nem délelőtti bor, késő délután, otthon érdemes kibontani a palackot, és ostobaság egyedül iszogatni. Ez beszélgető bor, szerelmemmel, barátokkal, társaságban inni valódi öröm.

Nem vagyunk egyformák. Feleségem előtt a poharak nem ürülnek, mindig csak parányit kortyol, egyik pohár, másik pohár, egyik pohár, másik pohár...

Poharaim üresek. Töltök magamnak: első pohár, második pohár, harmadik pohár...

Szent Tamás Furmint, 2017. Amint poharamba kerül, körülkering az ifjabb bornál gyümölcsösebb illata, hajdani, látóhegyi kertünk egyik szögletében vadon termett, aprószemű földi szamóca illatával kábit. Harminc évvel ezelőtt ültetem a földön, hajtogattam a leveleket, óvatosan csíptem le az apró szamócaszemeket. A föld fölé hajolva elbódított a gyümölcs illata. Ez a szamócaillatú bor számomra itt és most a kibékülés itala: baráttal, feleséggel, önmagammal – egy korty bor, és elsimulnak lelkemben az indulatok. „Furmintom, te drága” – lelkesedik feleségem.

Az én poharam már üres, az övé még nem – ilyen a borban született boldog házastársi egyensúly.

Továbblépünk: Szent Tamás Furmint, 2016. Már az illata fejbe vág. Nem akarok hinni az orromnak: rajnai rizlingekre emlékeztető ásványos illat? Biztos tévedek, szakemberek legyintenek. Kortyolom a bort, marhahúst falatoznék mellé legszívesebben. Káposztába fojtott marhahúst, mint másfél évtizede a győri La Mareda étteremben, amikor a pincér a bor – Szepsy Furmint, Tokaj 2006 – mellé Suga Péter séf klasszikus recept alapján újjáálmodott ételcsodáját ajánlotta. „Íze kellemes voltát egy pohár közibe vegyített bor is felette neveli” – írta a recept szülőatyja, Cziffraj István könyvének hatodik, megbővített kiadásában, Pesten, 1840-ben. Gondolatban azonnal ellentmondok magamnak: ez a hatéves Szent Tamás Furmint a magány bora, akkor kell inni – egyedül! –, amikor fontos döntés előtt áll az ember, és csak fekete vagy fehér, igen vagy nem létezik.

Feleségemet ez a bor hosszan tartó „szipózásra” készíteti. Vár a kóstolással, sokáig élvezi a nemes nedű illatát.

– Olyan illat ez – mondja –, amellyel bárkit meg lehet győzni arról, hogy a bor isteni csoda. Ahogy haladunk visszafelé az időben, úgy érzem, minden bor jobb, mint az előző: Tamás, hiszek neked!

Igaza van, mélyül lelkünkben a múlt.

Már csak egy bontatlan palack árválkodik az asztalon: Szent Tamás Furmint, 2014. Nyolcéves bor, szellőztetni kell: van időnk csillámló színében, varázslatos illatában elmerülni. Szerelmi előjáték: hosszan gyönyörködünk kedvesünkben, nem siettetjük a beteljesülést. Feleségem halk szava: erotikus bor. Boldogság lenne minden évszakban ilyen bort inni, néha délből, néha este, néha éjjel...

Poharamban nyolcéves mádi Szent Tamás Furmint: pohár falán csorog alá a bor – de ezek nem a szokásos ólomüveg hatású cseppek. Hülámzó, emelkedő, süllyedő, végtelenül körbeforgó vonalban csorog alá a bor – mint amikor a morajló tenger húzódik vissza méltóságteljes lassúsággal apály idején az elárasztott partról. Sok bort ittam életemben, jobbnál jobb borokat porgettem poharamban: ilyen csodát még soha nem láttam.

Szakrális élmény ez az ital, az utolsó korty mindenképpen: könny – suttoja hitvesem.

Alvó tenger a múlt – mormolom magamban Petőfi Sándor látomását.

Bibliai szó: Ki vagy te? Szent Tamás Furmint, 2014 – szakrális élmény a bor: megvilágosodás.

Üresek a poharak. A borszertartás véget ért: ma este valamennyi Szent Tamás boldog vendégei voltunk.

NOVOTNY TIHAMÉR

A látható és a láthatatlan, a felcsigázó és megrázó titkok eltökélt játékosa

Wrobel Péter talányos művészetéről

NOVOTNY TIHAMÉR (1952) Budapest

Kreatív alkotónk minden látszat ellenére (itt hivatkozhatnánk alacsony termetére, különös ismertetőjegyeket nélkülöző megjelenésére) egy kiválóan művelt, iskolázott, okos, olvasott, ám alapvetően zárkózott, feloldódni valójában csak önmagában és önmagával képes, igazi titokhordozó ember. Ennek ellenére Wrobel Péter tanítványai lappangó alkotóössztőneit „labirintus szerkezetű, háromdimenziós tanmeneteinek” segítségével felszabadítani képes olyan művész és pedagógus – bár ma már hivatásként nem űzi ezt az utóbbi szakmát –, aki nem sokkal a Magyar Képzőművészeti Főiskola festő szakának és művészképzőjének elvégzése után (1981–1998), valamint számtalan művészegyesületi tagsága mellett egészen a közelmúltig több neves intézményben okította növendékeit (Magyar Iparművészeti Főiskola; Ybl Miklós Műszaki Főiskola; ELTE Radnóti Miklós Gyakorlógimnázium; Magyar Képzőművészeti Egyetem; Sárospataki Szabadiskola; Forrai Művészeti Gimnázium).

Wrobel Péter (aki nem mellesleg 2019-től a Magyar Művészeti Akadémia Képzőművészeti Tagozatának köztestületi tagja) ma már egy egészen egyedinek, újító szelleműnek és varázslatosnak mondható, szerteágazóan gazdag, ugyanakkor következetesen egységes világot építő, ma is alakuló, fejlődő, bővülő, különös életműnek a teremtő gazdája, birtokosa.

Szó, ami szó, művésznk nagy utazó, a víziószerű kozmikus univerzumok beavatott „lelki úrhajósa”, egy olyan „jövevény”, aki folyvást (mintegy körkörös cirkulációban) szembetalálkozik a saját „menevény”-ével. Egy olyan földi idegen, vagyis az „ideg az ennediken”, tehát az érzékenységet „n”-dik hatványra emelő csiribiri típusú ember (másként fogalmazva „IDEG” egzisztencia) – akárcsak szellemi rokonai a Vajda Lajos Stúdió tagjai közül (lásd például ef Zámbo István, feLugossy László és Selényi Károly István emberi dimenziókat átlépő világát) –, aki azzal a tudattal él, hogy „az idő a [mozdulatlan] örökkévalóság mozgó képmása”. Mert ő bizony, mintha olyan, az úrból, a világ-egyetemből érkező rezgések és energiák, illetve szupertermészetes dimenziók, valamint életformák érzékelésére, kommunikációs jelekké, vizuális üzenetké történő átalakítására volna képes, amelyeket mi, az anyagi valóság zárt rendszerében élő, raboskodó földi halandók még csak felfogni sem vagyunk képesek. Ő tehát, ha nem is érthetővé, de elképzelhető, átélhető, hihető igazsággá, titokzatos vizuális képzeletvénnyé tud varázsolni egy olyan szubjektív, többszörös kozmikus „lelki úrhajósi” tapasztalatot, amelyről hasonlókat leginkább a néprajztudomány, valamint a vallásos és a misztikus, illetve a sci-fi irodalom lapjain olvashatunk.

Tehát, mint minden jó művész, Wrobel Péter is médium, valamiféle felsőbb „hang” vagy „hatalom” engedelme és megszállottja, csak talán közvetlenebb irányítás alatt, mint mások, mondhatni: fordítói, közvetítói, megszólaltatói minőségben. Az *Átkelés a sivatagon* (2015) című, világító sárga (s itt-ott halványnarancs foltos) nagyméretű informel festménye – amelynek egybefüggő triptichonján látszólagos rendezetlenségben, csak felülről, madár- vagy inkább űrperspektívából nézhető, vándorló fekete pöttyök, test nélküli emberi korongok rengetegét és velük párban haladó halvány lilásszürke vetett árnyékaikat láthatni – nemcsak egy elképesztően szuggesztív, mágikus kép, de disztópikus jóslat, sőt, ma már tapintható valóság is a várható jövőről.

A 2017-es datálású hasonló tematikájú *Kapu* című festménye pedig, talán még lényegre tapintóbban ragadja meg ugyanezt a problémát. Itt a világító sárga csillagpöttyökkel tarkított, középen zsilipszerűen szétnyíló sötét űr – mintegy az isteni nézőpont metaforájaként – mintha az igazságfeltárás lepellerántó pillanataként tekintene le az égő sárga, derengő narancsfoltokkal és páráként elillanó zöld nedvekké felizzított végnapjait élő földre. Micsoda fájdalmas, egyben szemet gyönyörködtető látomása ez a pusztulásnak! Vagy épp ellenkezőleg? Inkább az ítélet alatt álló emberi lelkek folyamatos vándorlását látnánk a megigéző tisztítófűzőn át a színről színre látás helyszíné felé?

Egy szó, mint száz, Wrobel világában a festett, képlékeny, változó, amorf, samanisztikus szellemformák (*Amikor Lgigi Marabur hercege belenézett az Idő kútjába*), az egzakt, konstruktív ligatúrákká zsinórírászerűen összefűzhető ideogrammak (*Emberből gépembert gyártó szerkezet*) és a fából készített ötlet dús, játékos, kicsinyke hieroglif jelplasztikák (*Ragasztott fa-objekt festett képen 1–4.; Labirintus; Képasztal*) ugyanannak az inkarnációs útnak a termékei. Ugyanis Wrobel kommunikációs metaforáiban a nyomtatott áramkörök és a vonalkódok (QR-kódok), a raszterek jeluniverzumai, a világ-egyetem és az ember „betűtésztagyairai” (mint a csillagporos, csillagködös alkotóműhelyek termékei) találkoznak a szürrealitás „boncasztalán”, s köztük az átjárás a „mágnesréses”, valamint a fekete, sárga, fehér „féreglyukak” pötty- vagy kvadrátrendszerain keresztül történik meg. Megjegyezhetetlennek tűnő, homogén sínfelületek előtt úszkáló, lebegő lényyszerű, cafrangos szellemformái, elképzelt, síkszerű árnyfigurái vagy sűrűn egymásba rezgő, láthatóvá tett energia- és frekvencia-nyalábjai, hullámvetési (*Ostolap-meszlősző-hlatason*), mégis stabilnak és örökkévalónak tűnő (bár nem e világból származó) konkrétumok (*21. századi barlangfestmény / Holtak háza*).

Wrobel szemléletének imaginárius képtere általában olyan kozmikus rendeltetésű információs tér, amelynek minden eleme a világegyetem és az ember nyelvi természetű kommunikációjáról, érintkezéséről, üzenetváltásáról, interferenciájáról, kölcsönhatásáról szól. Ebben a sokszor szó szerint értendő kozmogén térben – ahol a művész arcának lenyomatrészelei, füle, orra, szája találkozik a csillagködök, gáz- és poruniverzumok antropomorf alakjaival (*Képfal / Jelek*) – az ember számára minden jelenség egy-egy megfejtendő kód, a jeleknek és szimbólumoknak olyan Logosz-szerű vagy megállapodás szerinti rendszere, amely dekódolásra vár. Az értelmezendő fenomén nyelvvé, majd a nyelv maga is megfejtendő jelenséggé válik. Ilyen értelemben Wrobel szinte minden egyes morfogén műve nemcsak egy-egy láthatóvá tett nyelvfilozófiai képkísérlet, hieroglif világgá válás (*Jelek-sorozat*), de egy-egy társadalomkritikai attitűd (*Hadi-bálna*), egy-egy metaforikus világ-szerkezeti felépítmény, illetve működési elv enigmatikus megfogalmazását is jelenti egyben (*Rekviem 1956-ért; Gondolatok fala; Képasztal; Tükör által homályosan*).

Nem lehet véletlen tehát, hogy Wrobel Péter *Enigma* címmel rendezte meg egyik kiállítását az Érdi Városi Galériában 2012-ben. Ő ugyanis egy olyan (Marcel Duchamp és a „klasszikus” avantgárd, valamint neoavantgárd alkotók emlőin nevelkedett, de a magyar kulturális identitást is tisztelő) magánmitológiát teremtő multimédia-művész, aki maga is egy nagy talány, egy nehezen „kicsomagolható”, áthághatatlan tetsző problémákat okozó, megfejthetetlen rejtély. Ő a feloldásra váró titok, aki mintha meghatározhatatlan rendeltetésű az ötleteit, jeleit és tárgyait az Égből kapná megerősítésül. (Emlékszem, egyszer szemléltetésképpen le kellett fotózzuk őt, amint a magasba dobott s aláhulló, fából készült apró kis jeltárgyait kapdossa el az égből.) Wrobel egész eddigi élete, életműve: egy szellemi kaleidoszkóp; tudattágító beltéri világutazás; színes kaland; átjárókkal teli, egyszerre zárt és nyitott ötlet-, illetve következményrendszer; kreatív kulisszaszínház, írás-kép laboratórium jelrendszer-festményekkel, talált és kreált objektokkal, rögtönzött, ösztönösen meg- és felérzett, illetve nagyon is tudatos tárgyösszeállításokkal, gondolatfunkciós szoborkreatúrákkal, szín-, forma-, eszköz-, motívum- és szerkezetválasztásokkal.

E fura s egyben elbűvölő ötvöződés létrejöttébe persze a tudományos-fantasztikus regények és filmek, valamint a legújabb természettudományos felfedezések, illetve a fizikai és matematikai paradoxonok, sőt, a művészetelméleti kérdések ismerete is belejátszik. Wrobel Péter tehát – mint mai művész – a hajdani sámánok valamilyen oknál fogva itt ragadt és újjászületett, kései rokona. S mint mai „sámán” nem is lehet más, csak hiperérzékeny performer és intermediális alkotóművész.

Saját elbeszélése szerint egyszer gyermekkorában rálehel az ablaküvegre, és azt gondolta magában: hát ez volna a képzőművészet! Azóta is minden érdekli őt, ami láthatatlan; minden, ami az átjárókon, ajtókon, kapukon, ablakokon, palánkokon, zsilipeken, Braille-íráson, rasztereken túl helyezkedik el. Mondhatni, kép- és művészetfelfogása egészen szokatlan és egyedülálló.

A Képzőművészeti Főiskola elvégzése után mint fluxusművész „nyitott végű” installációkat készített, léthelyzeteket teremtő performanszokat mutatott be fénnel, lélegzettel, mozdulatokkal. Postai küldeményműveken, „xerox-színházon”, „másolat-műveken” (copy-art) és úgynevezett „fax-bridge”-eken (fax-hidakon, fax-játszmákon) keresztül kommunikált, érintkezett a környezetével. Festődiplomájának megszerzése óta lételeme a kutatás, a kísérletezés, a tervezés és a kivitelezés. Egyik legfőbb rögeszméje az új, nem lineáris tér-idő szemléletű képalkotási rendszerek kifejleszté-

se. Így fedezi fel az „átjárható” típusú kép prototípusát, a rasztert. A raszter nála szerkezetileg lehet háló, kör, négyzet vagy spirál alakú, felületileg pedig pont-, kvadrát-, korong-, lyuk-, rés-, növényi mag-, festékpör-, írás- és felnagyított, elemire hulló bipoláris halmazrendszer is, amely ajtóként, ablakként, kozmikus térképként, makro- és mikrouniverzumként készül a sugallatos dimenzióváltásokra, a látható és a láthatatlan összekapcsolására. 2001-ben megjelent *Raszter* című katalógusának eszmei-gondolati lényege, filozófiai körútja, logikai tautológiája az analóg kép jelekké, majd a jeleknek autonóm képpé való „elállítása”, kozmikus dimenzióvá történő átalakítása, de úgy, hogy közben a néző válik a köztes lét, az átfordulás értelmezőjévé és átélőjévé.

„A kép = árnyak [csatornák] folyosója. Raszter = [amikor] két kép között megjelenik a harmadik” – írja egyik magyarázó szövegében Wrobel. S hogy mi adja ki a rasztereket? Egy felülnézeti ember-tömeg? Egy Braille-szöveg vagy egy városkép túlon túli felnagyítása? Egy performanszdokumentáció felkockázása? Szinte mindegy, mert a lényeg az átlépésben, az átjárásban, az értelmezés és az átélés dimenziójában történik meg.

Wrobel Péter mélységesen egyetért Gerhard Richter azon kijelentésével, miszerint a művészet: „ami az emberiség jövőjét illeti, az aggodás és a reménykedés legmagasabb foka”. A valódi művészet a Föld, az emberiség, az ember és az élet törekénységét is modellezi. Ez az aspektus tehát egész munkásságát jellemzi.

Erről tanúskodik például a *Föld-performansz* című számítógépesnyomat-sorozata is, ahol a művész egy preparált ipari csőrendszer, azaz egy metaforikus szerkezet segítségével a fűvön fekvő hallgatja a bolygó szívverését és életrezdüléseit, mintha az élőlény volna. A cselekmény megörökítése végső soron titoknövelő funkcióval bír, hiszen a kellően rafinált, magasra emelt, horizontvonal nélküli látószögön múlik, hogy a vezérfotón a földhöz képest merőlegesen álló szerkezet a lábfejtől a fejéig magába kapcsolja, magához ölelje a fűvön fekvő művész hallgatózó alakját. (A sorozat három darabja idén májusban szerepelt Wrobel *Föld* című kiállításán a K.A.S. Galériában.)

De Wrobel Péter kozmikus tematikájú festményei – ahol a sötét háttérből csillagokként és csillagködökként ragyognak fel a világossárga porfesték-színfoltok és az életcsírákat jelképező növényi magok, valamint „mágneses” átjárókként nyílnak meg a négyzetes alakú kapuk és ablakok – általában az „aggódó és reménykedő művészet” tárgykörébe is besorolhatók.

Újabb kozmosz-festményei esetében sokszor tapasztaljuk, hogy a fordított írás mintájára szétbontott betűelemekből felépülő, függőleges vagy vízszintes gerincek mentén, illetve laza szétszórtságban szerveződő enigmatikus jel-képei, kép-jelei, kivágott jel-kollázsai a világűr vízióját adó csillagterekben állva, fekvve, lebegve térbeli eszmebútorokként, szürreális szobrokként, jelképes hangszerekként, földi ésszel megfeythetetlen funkciójú fegyverekként, szimbolikus épületekként, sci-fi járművekként, abszurd gépezetekként, képzelt öszvérlényekként kerülnek a szóban forgó vízszintesen elhelyezkedő képekre vagy a képek elé (*Képasztal; Labirintus*). E művek csodálatosan bizarr sci-fi-hangulatát, állóképekbe sűrített „tudattágult” vízióját talán a művész *A messziről jött ember meséje* című beavató írásával tudnám a legérzékletesebben illusztrálni, amelynek egyes részleteit most megosztanám az olvasóval: „A messziről jött ember kiért országa határára. Ránézett a cipőire, amelyeket csupa óra borított. Mindegyik más és más időt mutatott, és ha lépett egyet, egyszerre mindenhol lépett, mindenütt jelen volt. És elindult. »Ha mindent tudni akarsz, mindenedet hátra kell hagynod« – figyelmeztette a kettényílt fejű, kettényitott testű zsák-alak, a racionalista pásztor bolond-ország határán egy csíkos oszlop mellett állva. (...) Átváltozott, s a „tántorgó zombi” (fele gép, fele ember) öntudatát vesztett magabiztosságával lépkedett a levegő láthatatlan ösvényein, hegyek és hegyek között járva. Visító hangok és képek özönén haladt át, a mérhetetlenül sok idő borzalmainak lenyomatain. (...) Nagy csend lett. (...) Majd körkörös fények jöttek felülről, arany, zöld, fehér és fekete színekben. (...) És az idő óriáskönyve lapozódott, peregtek az évszázadok. A cipőn a visszafelé járó óramutatók hirtelen irányt változtattak, és elkezdtek szélesebben pörögni. Látta a nagy palánkkal kettéosztott Földet. Beszélt az apró szigeteken élőkkal, akik egész életükben csak a kapcsolótáblák gombjait kezelték meghatározott sorrendben. Aztán belépett a kép-alagút házba. (...) Később egy terem közepén fénykörben feküdt ahonnan felemelték a nagytestűek, Vitték felfelé. Első pillanatban ijesztő volt a szavuk, a dübörgés, de szelíden fogták, és nagy erővel emelték tovább. Az egyik lábán (a cipőjén) a Nap és a csillagok, a másikon a Hold volt látható. Aztán bódító illat vette körül: a színt, fényt és párákat beszélők közt találta magát. (...) A felső és az alsó világ között fényes létrákon halak és emberek (hal-emberek) fel-le közlekedtek, és hoztak-vittek dolgokat. Az-

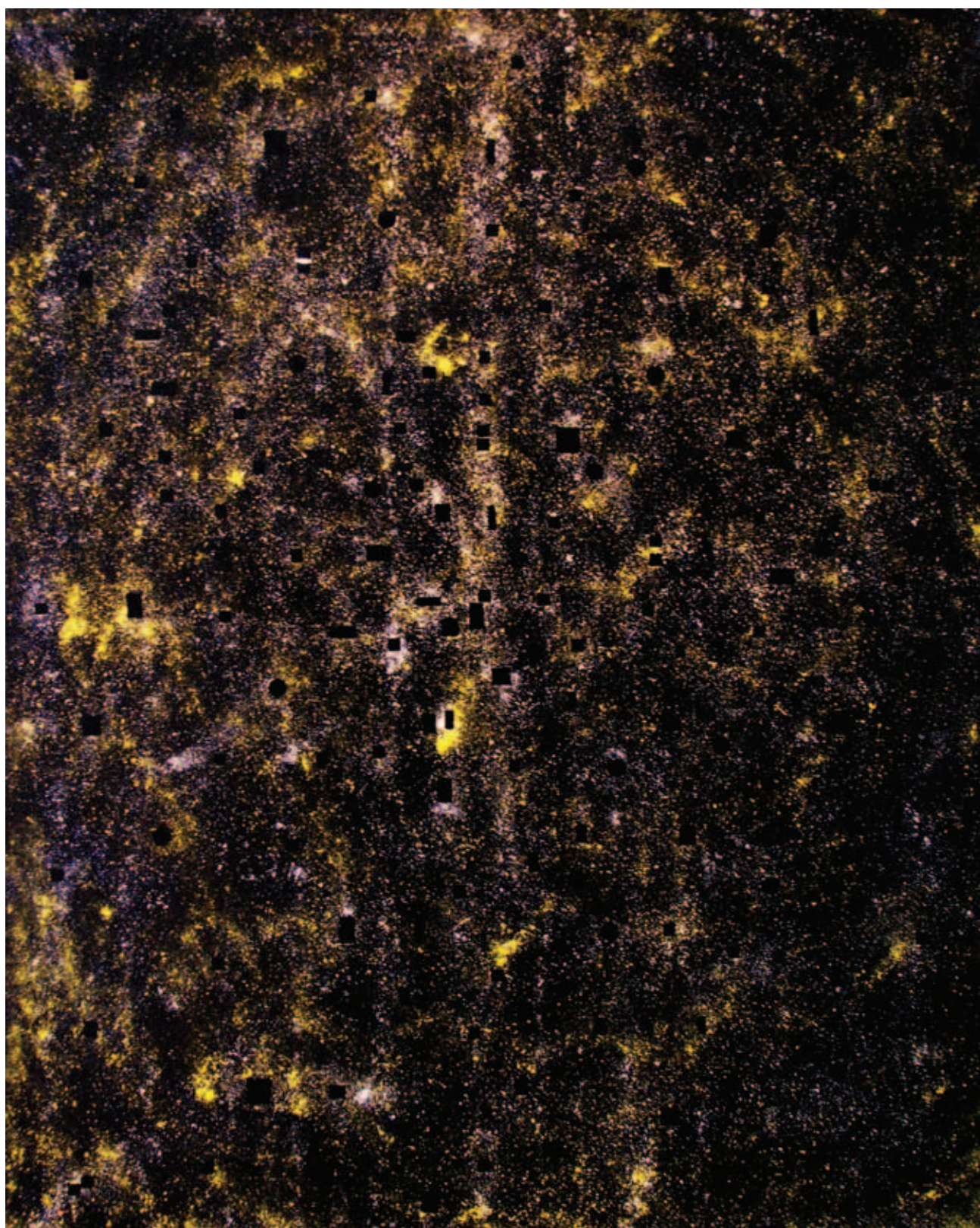
tán egy üres terem következett, ahová az égi autószerelő berepült, majd az égi gépzaj, a gépország, a számok és a betűk városán átérve kiszállt [a képből]. (...) A messziről jött ember egy hatalmas, rendkívül magas szék előtt találta magát. A nagy szék oszloplábai, az ülőlapja, a támlája sok-sok kisebb székből volt összepréselve, összerakva. Lépcsők vezettek felfelé. A »kastélyban«, ahova ért, össze volt keverve a kicsi és a nagy, a kint és bent, a tér és az idő. (...) Közelebb hajolva a sík mintákhoz, észrevette, hogy azok háromdimenziós térbeli városok apró élőlényekkel. És ahová éppen belenézett, ha akart, »áttűnhetett«, és benne lehetett a képben. (...) A falon túli folyosón az út a folyamatosan leomló és önmagukat mindig újraépítő városokon keresztül vezetett a tóhoz. Benne az Élet vizét ismerte fel. És a messziről jött ember megtanulta, hogy az egyes dolgokat ugyanabban a pillanatban másnak és másnak is lehet látni. (...) Az állandóan perforálódó falú termein áthaladva az imbolygó arcok csarnokán túl elérkezett a fordított világhoz. Az emberek a mennyezeten jártak, fejfelé, aztán lassan visszafordult a »kép«. A messziről jött ember elérkezett a legbelső teremhez. (...) Ahogy belépett, a délutáni napfényben (kívülről jött a fény) a színes üvegzaklattal fal előtt »embereket« látott egy nagy kerek asztal mellett. Az átlátszó asztallapban Minden látható volt. (...) Aztán a messziről jött ember hirtelen kint és lent találta magát a földön. Visszanézett a naptól szikrázó, sík, kietlen tájról, hogy lássa a lassan forgó kettőskúp-város fokozatosan tovatűnő képét és az oda vezető utat, a gerendákat az égben. (...) Aztán (...) így szólt: (...) »senki se lepődjék meg, ha szinte pontosan ugyanoda ér el, mint ahonnan elindult. Mert bizony-bizony mondom nektek, a start és a cél: egy és ugyanazon a helyen van.«

Írásom elején utaltam már Wrobel egyik világszemléleti paradoxonjára, amelyből levezethető, hogy a festmény mint állókép a mozgókép filozófiájának a megtestesítője. Az alkotó konkrétan erre utal a *Hadi-bálna* című művéhez fűzött szöveges magyarázatában, de amely minden más hasonló megjelenésű, ráírt szöveges vagy szöveg nélküli táblaképének a több értelmezési lehetőséget megengedő bölcséleti metaforáját is magában hordozza. Ugyanis a *Hadi-bálna* jelenthet katonai célokra felhasználható élőlényt, azaz élő torpedót. De lehet egy iszonyúan felfegyverzett, bálna méretű gyorsnászád neve is. Sőt, Wrobel áttételes gondolkodásában egy félig állat, félig gép absztrakt megjelenítése is, amelynek ládaszerű, tengelyszimmetrikus trapéz formája egyszerre utalhat az elsüllyedés előtti Titanicra, ám egy átprogramozott, átszerelt vészt hozó behemótra is, azaz a pusztulás és a pusztítás – „szép” – képére is. Íme, egy újabb paradoxon: ami kártékony, veszélyes, az megjelenésében egyben esztétikus is! De a barnás, feketés és alvadt vérvöröses tónusokat vegyítő festmény, amelynek csillagporos, csillagködös és világító sárga átjárókkal tarkított enigmatikus világ-mindenség felületén megjelenő, kirajzolódó geometrikus alakzata tűnhet egy üvegfalú ládának, kozmikus akváriumnak, feltételezett laboratóriumnak is, amelyben biológiai, genetikai, katonai kísérletek folynak. Az állókép tehát képzelt lények, szituációk, belső átalakulások mikro- és makroszkopikus mozgásává alakul át, s közöttük, bennük, általuk repülünk, mint a vészterhes *dekollázolt* emberi gondolat.

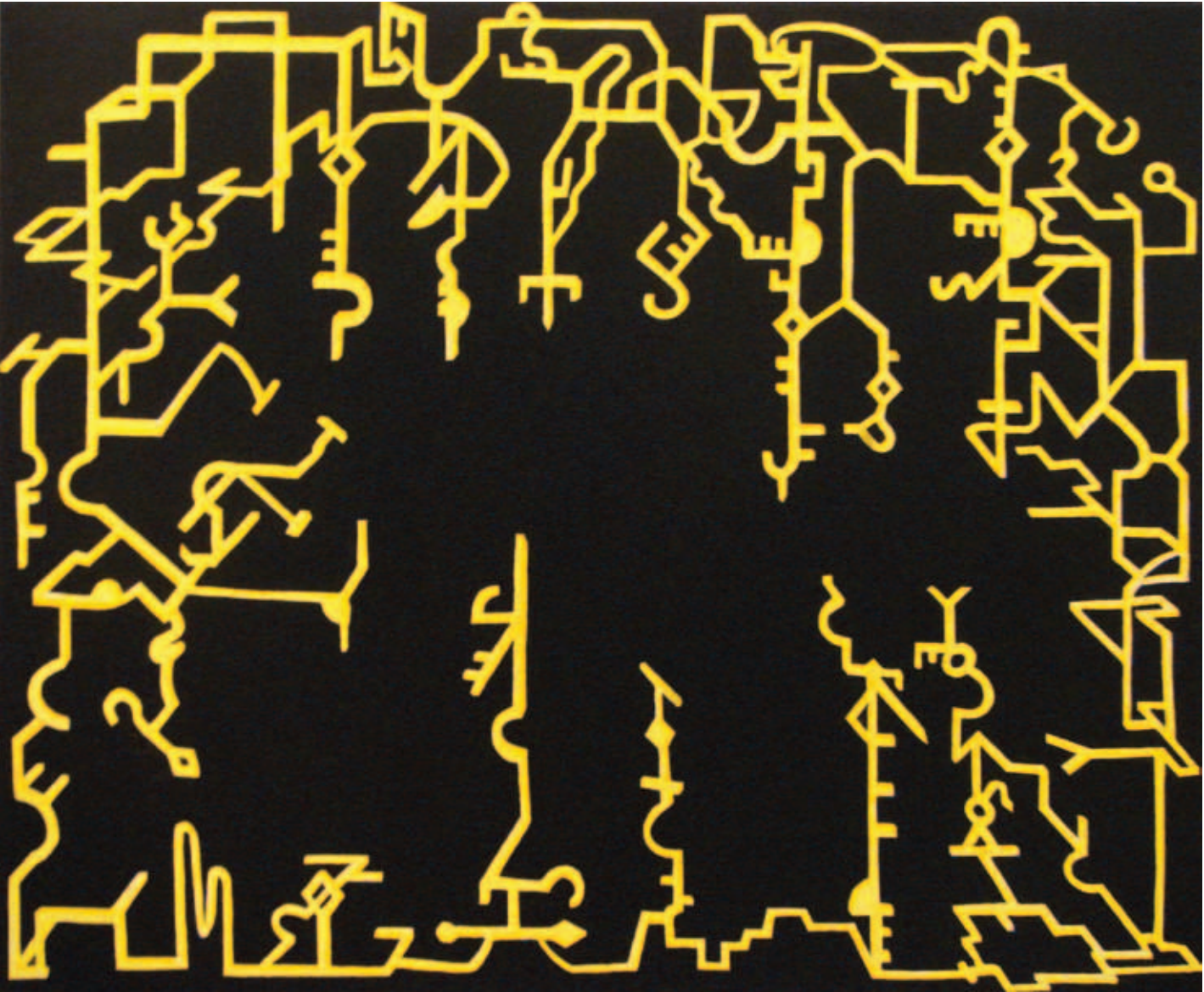
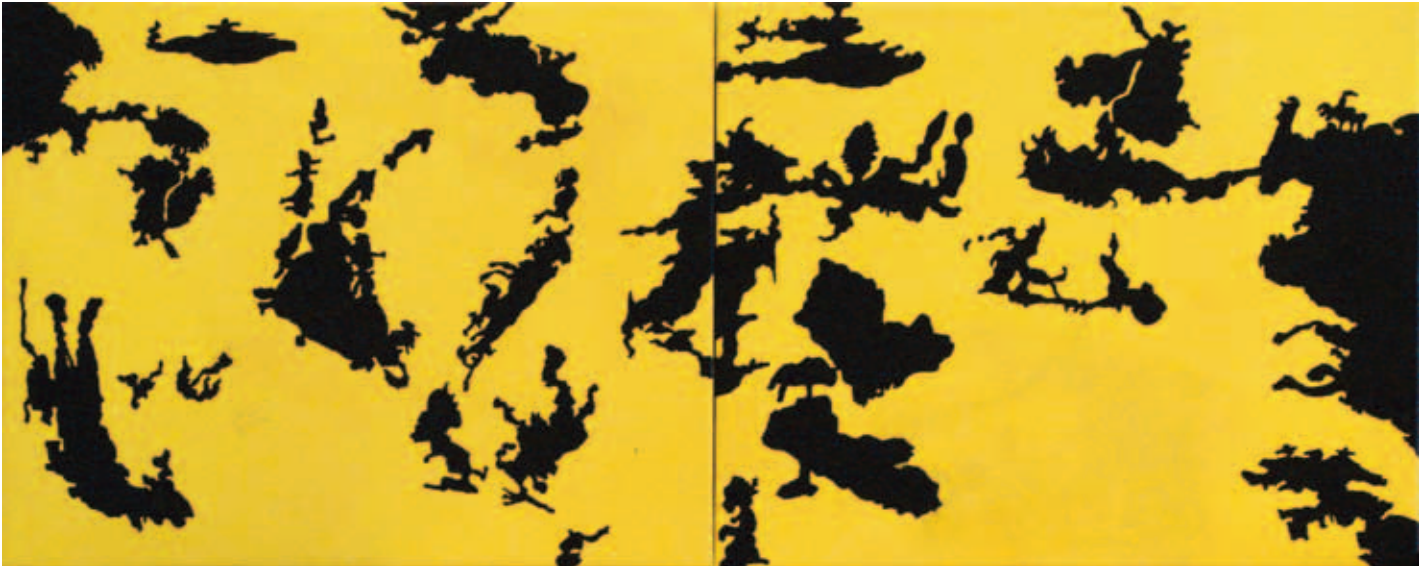
Aztán meg ebben a nagy, felfoghatatlan tér-idő utazásban, a végtelen határátlépésében átértelmeződik minden, amit normál helyzetben még csak sejdíteni sem volnánk képesek: *Mit ér a „Mit ér” kérdésem?* – mészlik el a világ egy újabb paradoxonán Wrobel Péter egyik feliratos kozmoszképén. Az ő *Mátrixában* vagy *Kopp-kopp univerzumában* a kérdések mint válaszok, és a válaszok mint kérdések találkoznak, néznek farkasszemet egymással. A *Gondolatok fala* című egybefüggő diptichonjának, pontosabban szólva kombinált, installált festményének képbe ragasztott feliratos szövegmezői az alkotó még el nem készült vagy már folyamatban lévő munkáinak a hívószavait tartalmazzák. Ezek a rejtélyes megfogalmazások, valami különös költészet nyelvén, mintha saját korunk történeteinek, történelmünk lenyomatainak a dokumentumai is volnának, s egyben híven tükrözik a művészek a láthatót a láthatatlannal, a felcsigázó titkokat a megrázó titkokkal összekapcsoló élet- és képfelfogását. Íme, sorolom ezeket a kis téglalap formájú papírlapokra rótt sorokat: *„Vízzel rajzolt óriás-képek a földön.”* *„Simogató-képek = Oldalról megvilágított nagyméretű bársonytáblákra tenyérrel rajzolt képek sorozatai.”* *„Illat-generátor = Gőz-Pára-Tárlat képek.”* *„Festészet = mint a vajas kenyérre kent lekvár / Művészet = mint a lélegzet párája az üveglapon.”* *„Csupa-Kép-Ház.”* *„Átlagos súly-koncept = Kicsi és nagy, de azonos súlyú tárgyak mérlegen.”* *„Üveglapra írt szavak, mint utcai hordozható objektumok.”* *„Jövőbe látó képek.”* *„A kép = mint intelligens halott / Felülfestett, felülírt képek sorozatai.”* *„Járógömb projekt.”* *„Dobozolt felhők.”* *„Összekötözött tárgyak sorozatai.”* *„Utazás kilövással projekt / Az emberek az égbe mennek.”* *„Drón-háború képek = a raj-elmélet szerint.”* *„A világegyetem legkisebb ré-*

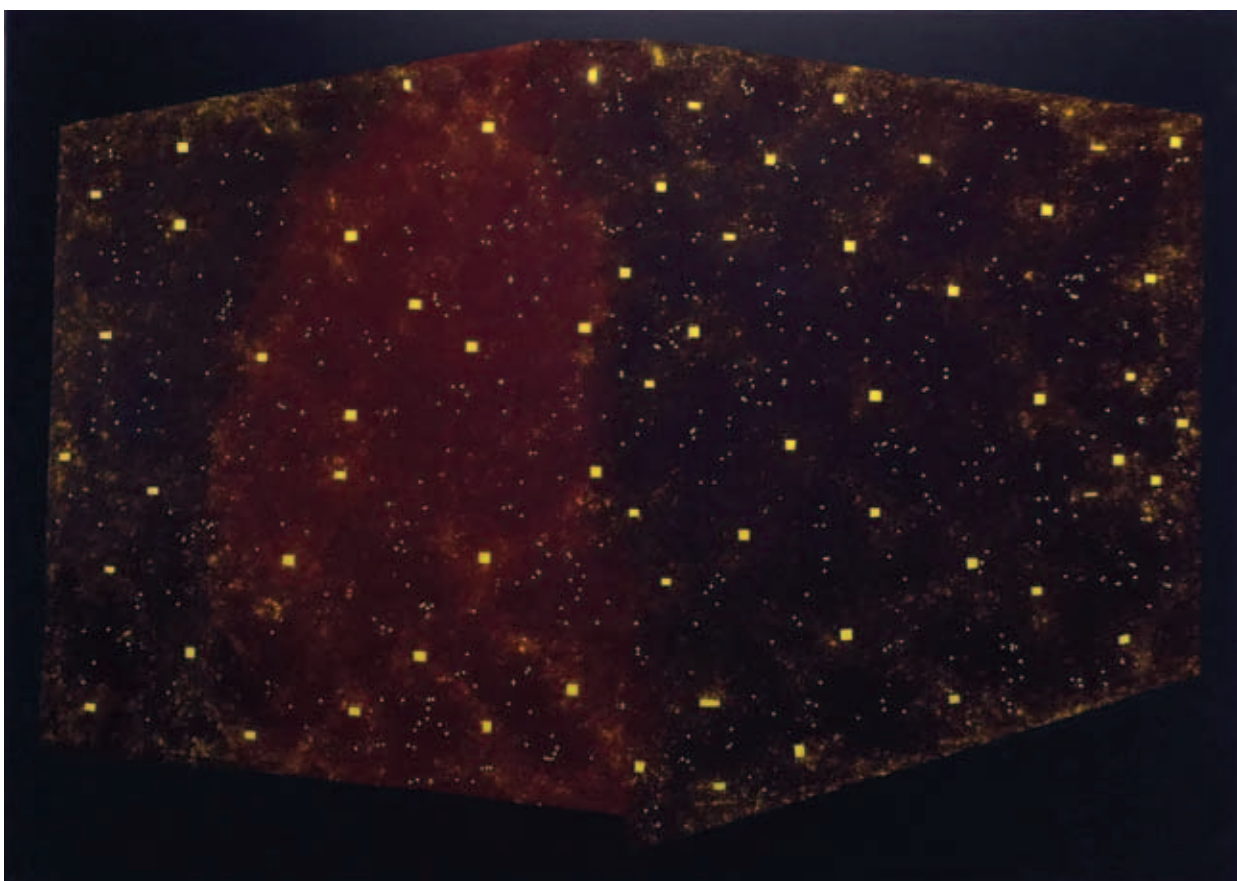
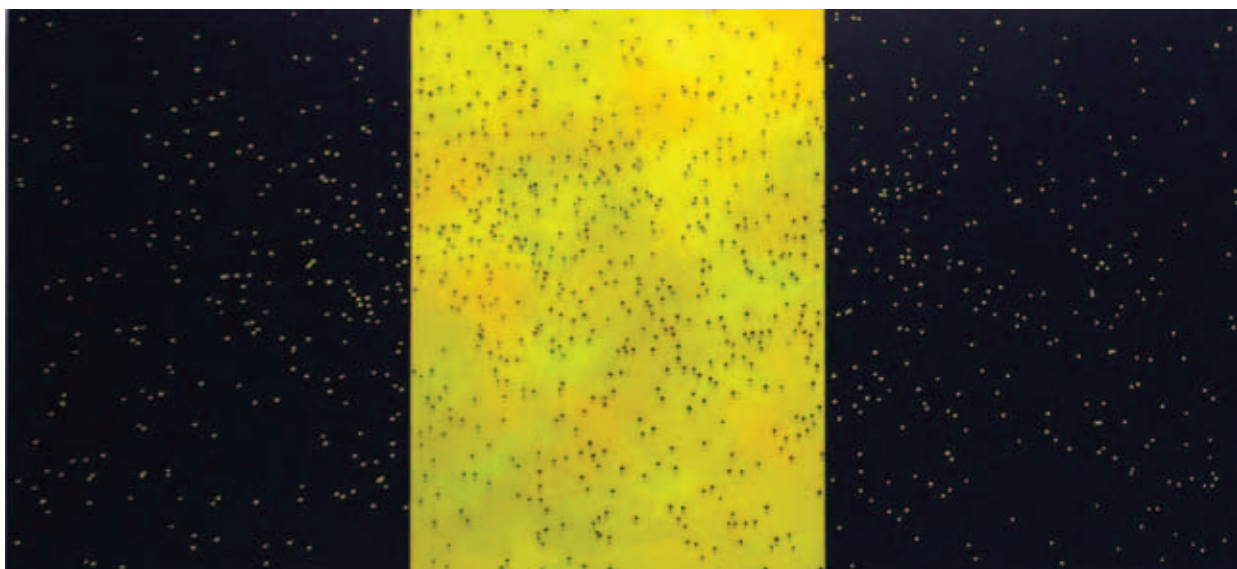
szei = mint a legnagyobbak rejtett tükrei." „Művészet = mint élet és halál kérdése / Túlvilági foci pályá." „A világteremtő magány képei." „Szén és arany." „Human–Bacon." „Felnyitott porszem." „Ősminta képek / Szabálytalan alakú, bővíthető kép." „21. századi barlangfestmények." „Emberből gépembert gyártó szerkezetek." „Heroin-zacskónak használt csecsemők." „Az ember befelé is végtelen." „A hangya iszik a tojásból." „Kevert lények." „Felhővarrógép." „Hangzó képek / Hangok képekkel." „Álomban kapott képek / Álom és ébrenlét között kapott képek." „Kozmikus lavina." „Univerzumszerű képek / Világok / Képfalak magvakkal / Poszt-humán víziók." „Fiókos képek." „Utcaműterem = Minden érdekes."

Befejezőként, de nem lezáróképpen Teilhard de Chardin *A kozmikus élet* című, 1916-ban írt tanulmányának választott mottóját idézném: „Van egyesülés Istennel, s van egyesülés a Földdel; de a Föld révén is lehet egyesülni Istennel. ... S Jákob egész nap küzdött az Angyallal."

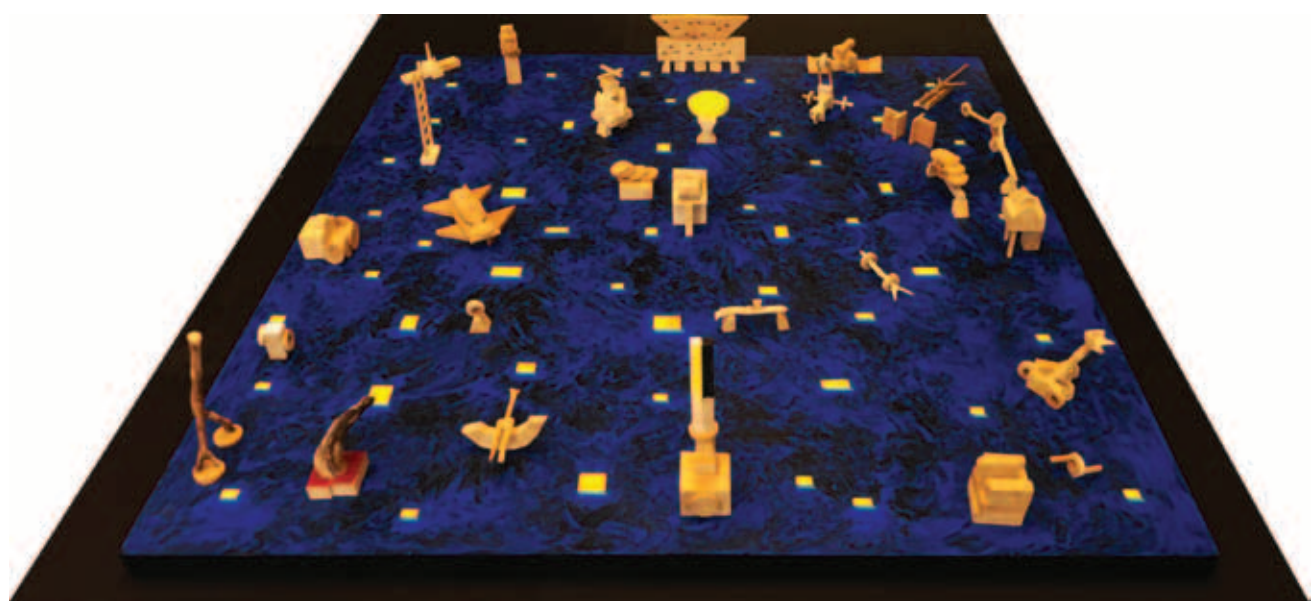
WROBEL PÉTER, *Requiem 1956-ért, 2005*, akril, zománcfesték, lakk, gyanta, porfesték, magvak, vászon, 150x130 cm

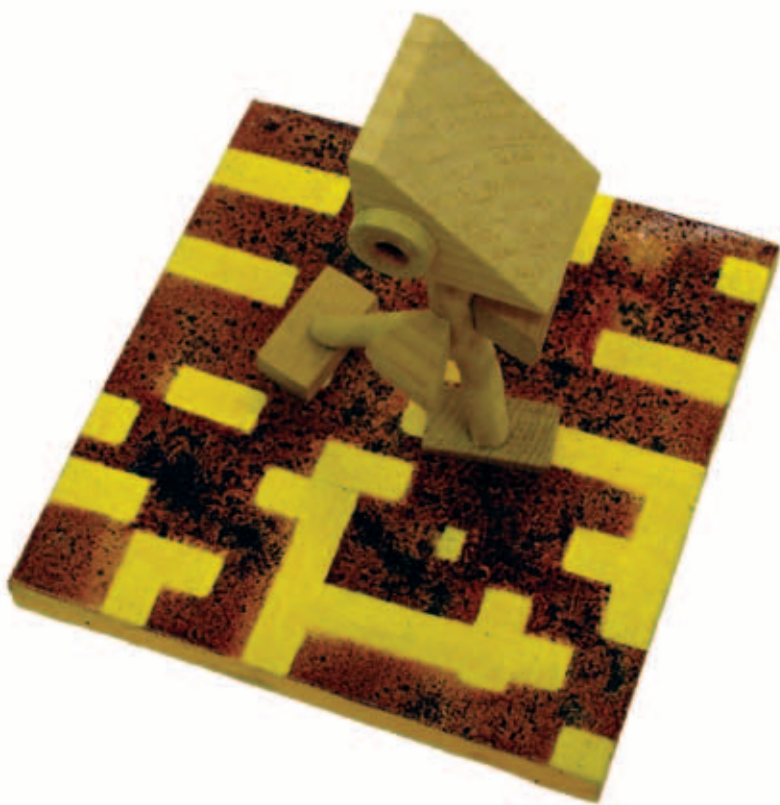

**WROBEL PÉTER, Kapu, 2017, akril, farostlemez, 70x150 cm;
Hadi-bál, 2014, akril, zománcfesték, lakk, gyanta, porfesték, magvak, vászon, 130x180 cm**

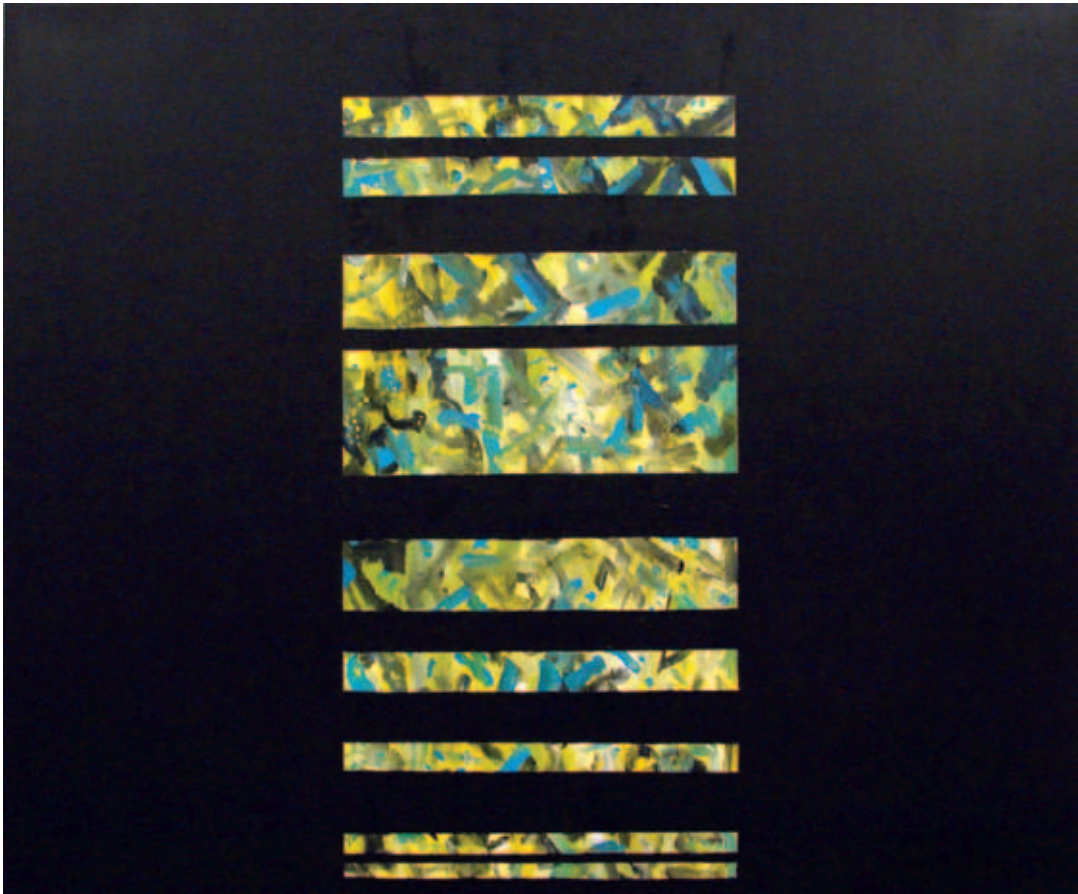
- ◀ **WROBEL PÉTER, Amikor Lgigi Marabur hercege belenézett az Idő kútjába, 2012,
akril, farost, (2x) 50x60 cm; Emberből gépembert gyártó szerkezet, 2014, akril, vászon, 120x150 cm**

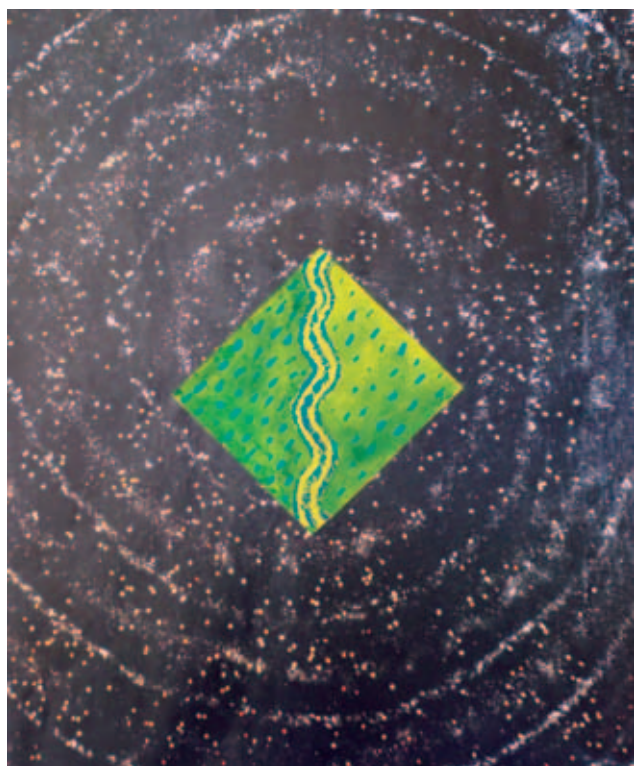

WROBEL PÉTER, Labirintus, 2014, akril, farostlemez, fa-objektek, 100x100x20 cm (A–B)

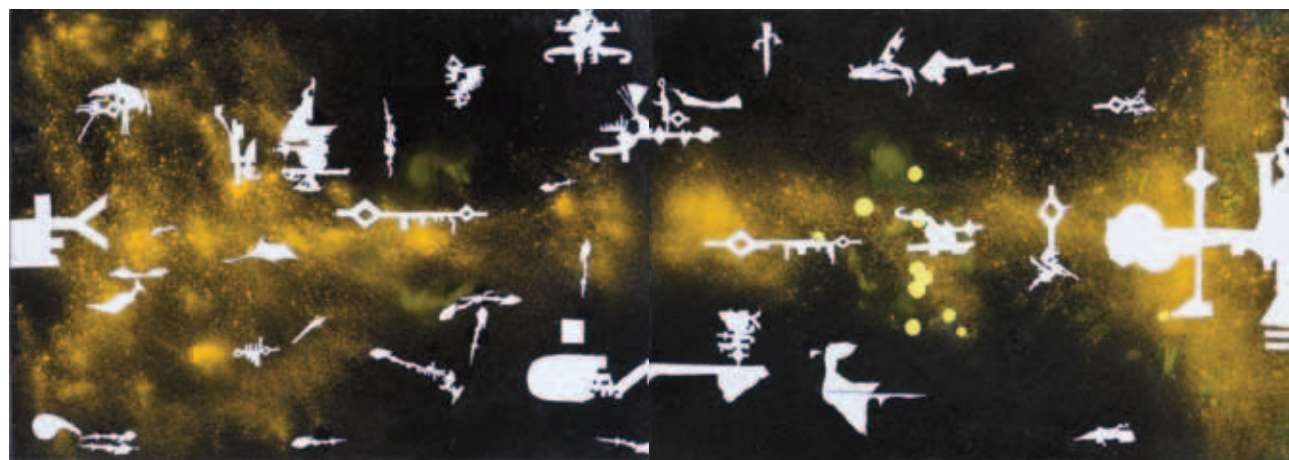
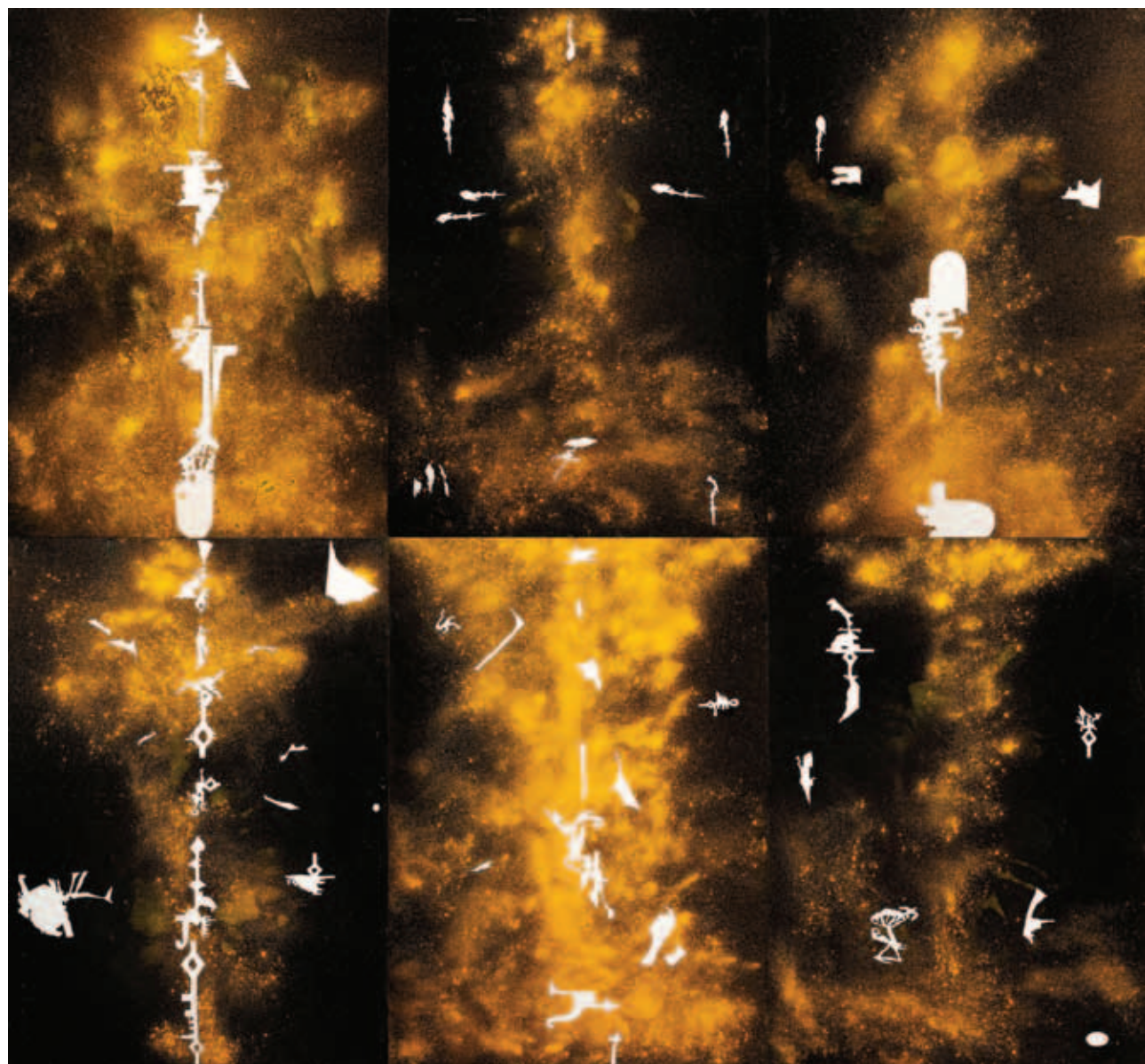

WROBEL PÉTER, Kapu, 2018, akril, vászon, 100x120 cm; Elrejtett idő (Fiókos kép I.), 2018, akril, vászon, 100x120 cm

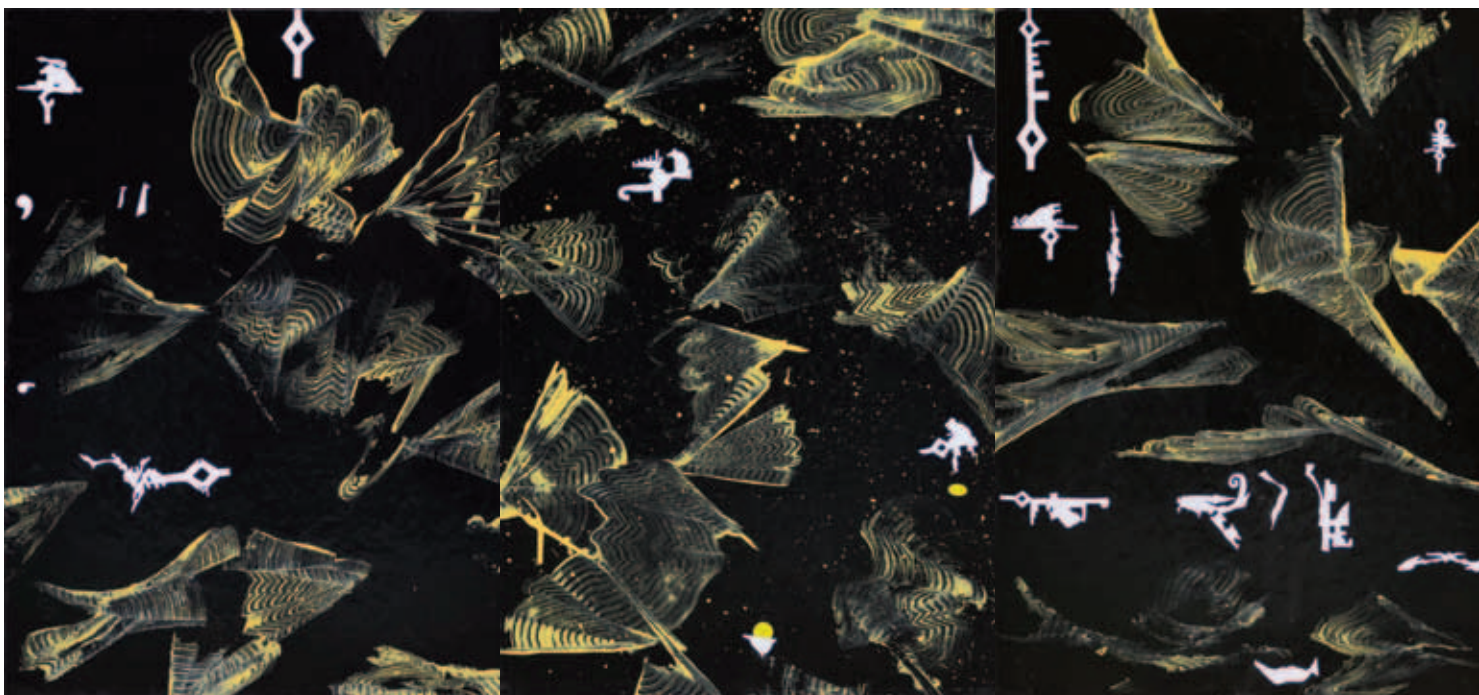
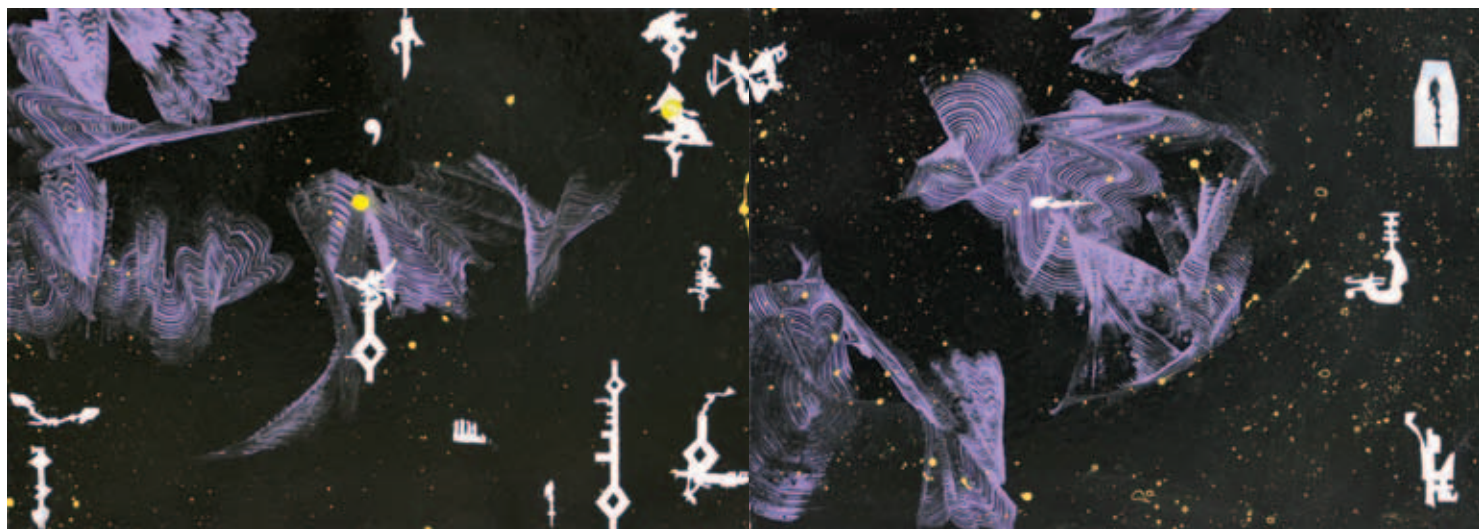

WROBEL PÉTER, Jelek-sorozatból 5., 12., 1., 14. (4x) 2019–21, 45x35,5 cm

WROBEL PÉTER, 21. századi barlangfestmény / Holtak háza, 2021–22, akril, karton, (2x) 50x70 cm;
21. századi barlangfestmény, 2021–22, akril, karton, (3x) 70x50 cm

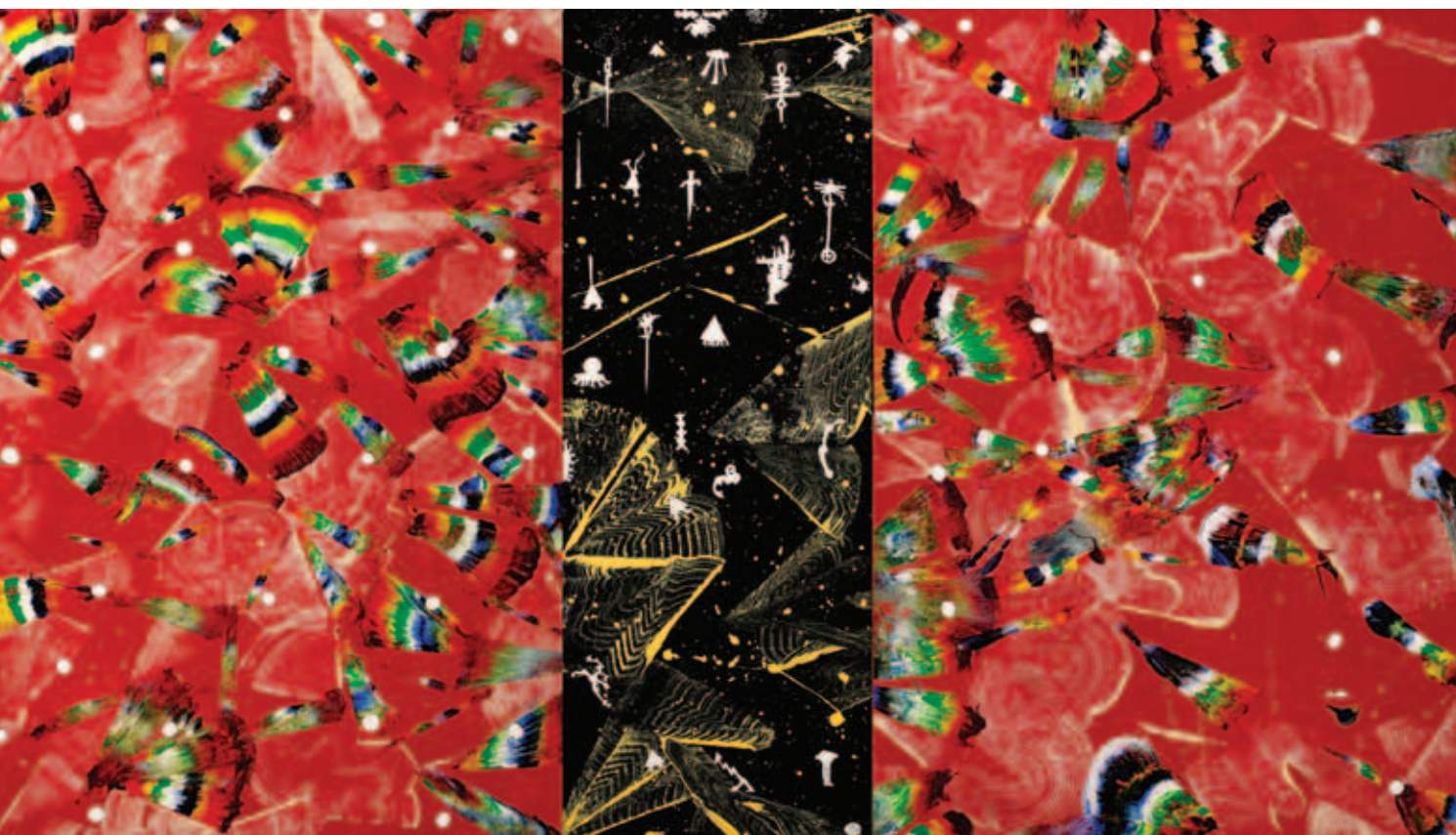
◀ WROBEL PÉTER, Képfal / Jelek, 2020, akril, porfesték, lakk, gyanta, farost, 140x150 cm;
Jelek, 2020, akril, karton, (2x) 50x70 cm

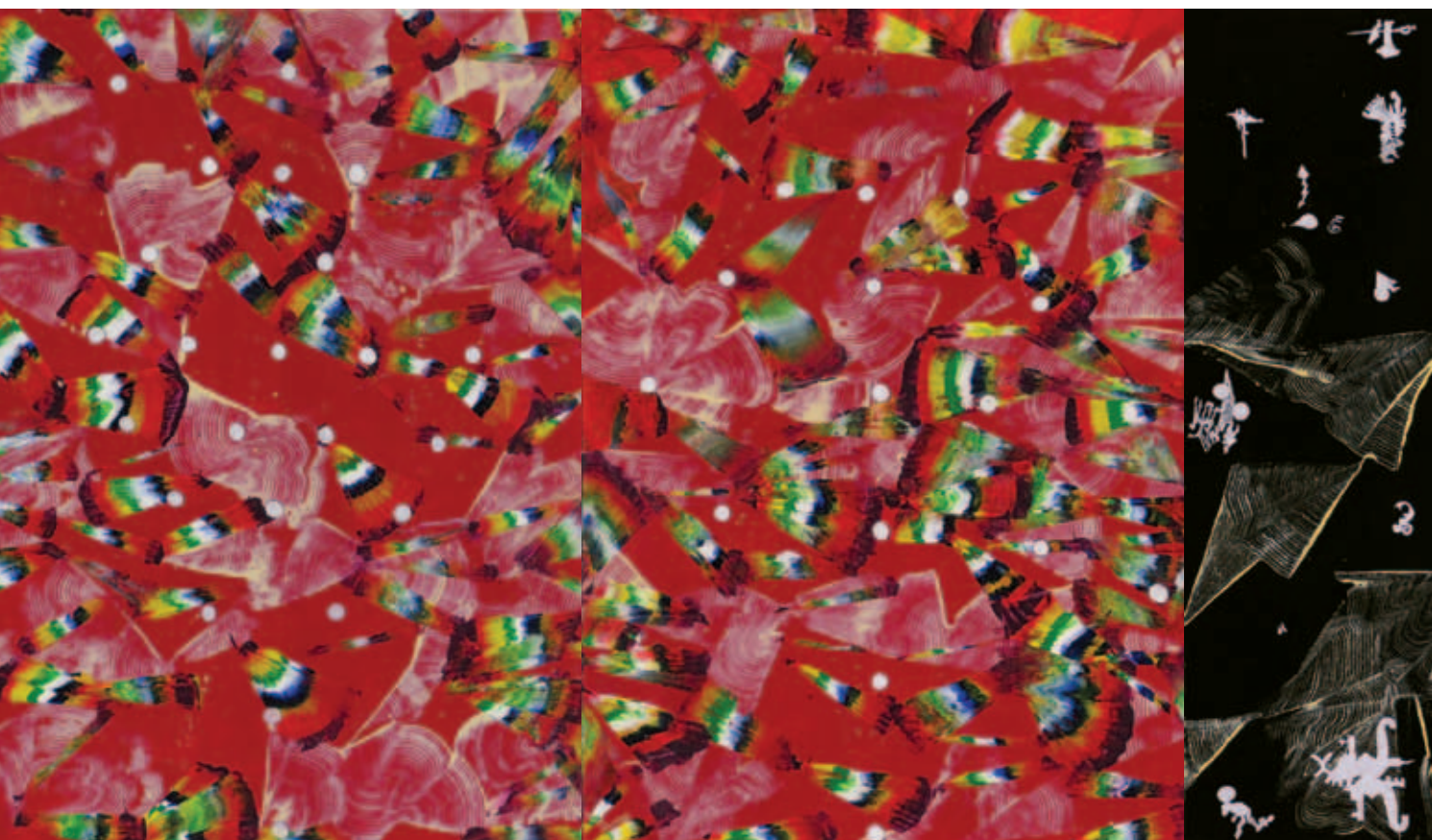
WROBEL PÉTER, Mementó 1., 2020, akril, lakk, gyanta, porfesték, négy fa objekt, falemez, 30x28 cm

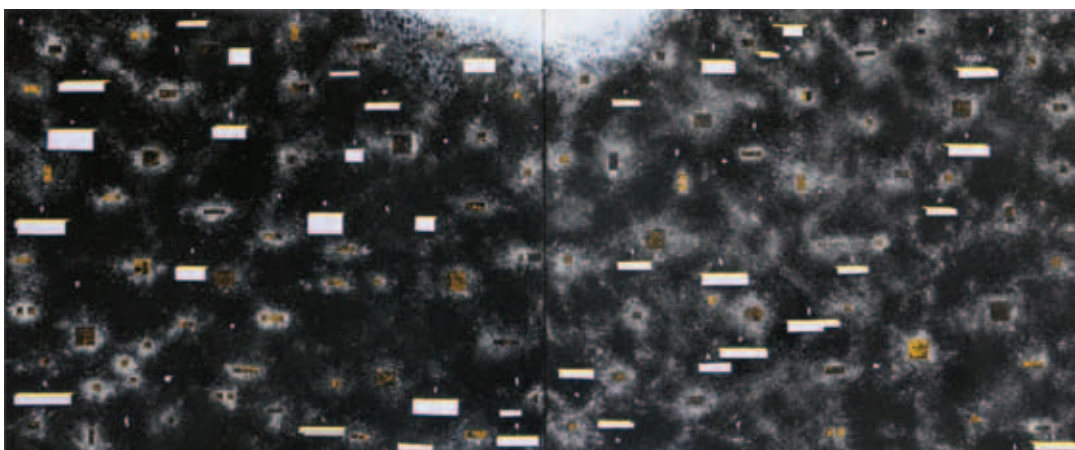
**WROBEL PÉTER, Mementó 2. („Csúszós-cipőfutás”), 2020, ►
akril, lakk, gyanta, porfesték, falemez, 50x31 cm**

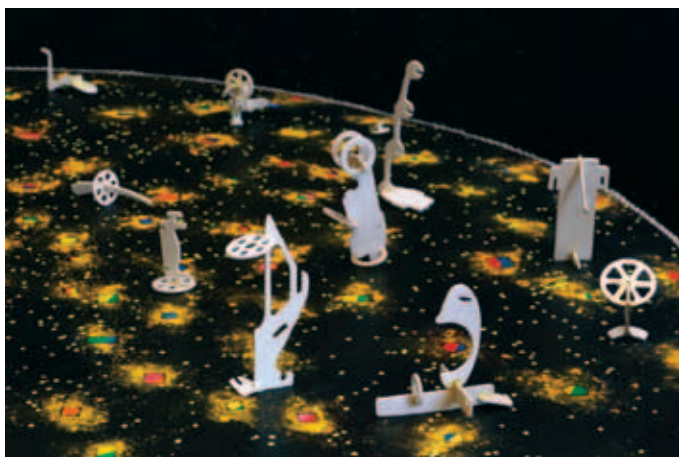

WROBEL PÉTER, Ostolap-meszlősző-hlatason (Petőfi kiállítás), 2022, akril, farost, 75x125 cm;
Kép, 2022, akril, karton, (együtt) 70x140 cm

WROBEL PÉTER, Képasztal, 2022, akril, porfesték, fémpfesték, lakk, gyanta, farostlemez, fa-objektek, átm: 150 cm; Képasztal, 2022 (részlet 1–8)

FENYVESI OTTÓ

Mély vizek, magas hegyek

(River deep, mountain high) – Utazás
a Miljacka, a Drina, a Radika és a Vardar
folyókához, valamint az Ohridi-tóhoz

Kovács Endre emlékére

„A helyeken, amiket nem ismerünk, van néha valami.”
(Henri Michaux: *Ecuador – útinapló*)

I. FEJEZET

BÖLÉNYMÁJ HELYETT KORPALEVES

1.

GéGével hosszú évek óta Boszniába készültünk, mert sugallatomra elolvasta a Nobel-díjas Ivo Andrić *Híd a Drinán* című regényét. Többször indítványozta, hogy menjünk el a boszniai Višegradba, nézzük meg a hidat. Többéves halasztás után, 2018 tavaszán nekivágtunk.

Mivel a regényről és szándékunkról más veszprémi barátoknak is mesélt, ezért ők is kedvet kaptak az utazáshoz. Lévén hat hely a kisbuszban, hatfős csapat szerveződött (Gáspár Gábor, azaz GéGé, Porga Gyula, Korbély Barnabás, Kovács Endre, Molnár Sándor és én). Az utazás további helyszínekké bővült: Szarajevó, Višegrad, Kruja (Albánia), Ohrid, Rostuša (Nyugat-Macedónia) és Szkopje.

Öt nap, négy éjszaka. De én valahogy úgy éreztem, sokkal tovább fog tartani. Mintha világgá mennénk kicsit. Ehhez képest szépen megterveztünk mindent. A szállásokat előre lefoglaltuk: Bosanska Ruža (Szarajevó), Rooms Emiliano (Kruja), City Palace Hotel (Ohrid), Hostel 42 (Szkopje).

Az élet egy road movie. Az Úr kegyelme legyen velünk!

2.

Bölénymáj helyett korpaleves. Az élet egy road-movie. Felettébb izgalmas ki-mozdulni a megszokott mintákból. Egyik helyről eljutni egy másikra. Úton lenni, keresni valamit. Úton lenni a nyitottságot jelenti.

Ismeretlen szituációkba kerülni. Találkozni ismeretlen emberekkel, nyelvekkel, kultúrákkal, régiókkal, városokkal. Túllépni a félelmeken.

Mert az utazás végső soron az önmegismerés útja. Meditáció. Persze más is.

Az örök utazók: nomádok.

A *nomasz* görög szó – legelőkeresőt jelent.

Az emberiség nomádjait a körülmények kényszerítették arra, hogy letelepedjenek. „Bölénymáj helyett korpalevest egyenek” – írja Vilém Flusser (1920–1991, Prágában született filozófus) *Nomádok* című művében.

A nomádok, legyenek gyűjtögetők, pásztorok vagy posztmodernek, bonyolult emberek. Tapasztalatszerző vándorok.

Régészetileg szólva: a földművelők konyhai hulladékon ülnek, a pásztorok pedig utakon vándorolnak. A földművesek birtokolják a hulladékot, a pásztorok szétszórják a konyhai hulladékot az utak, ösvények mentén.

FENYVESI OTTÓ (1954) Lovas

WROBEL PÉTER, „Hangya” / Jelek-sorozat, 2019–21, akril, kollázs, ofszet papír, (9x) 45x35,5 cm ▼

A nomád, az utazó ember, mint a gyermek szüleitől, elszakad a megszokottól, megtanulja elveszteni tulajdonát, szülőföldjét, kötöttségeit. Helyettük elnyeri a szabadságot. A boldog élethez kevés dolog kell, ezt tudták a szegénységet vállaló szerzetesek, akik mindig úton voltak. Csak az Istennek és a jelen pillanatának éltek.

Van a Föld mint abszolút horizont, van az ember mint a világ utasa, mint a világtér bejárására, elfoglalására rendeltetett tudatos nomád élőlény, aki számára a helyváltoztatás, az utazás varázslatos váratlansága kihívást jelent. Ismeretlen tájak, térszerkezetek, formák, tárgyak várják.

Céltalan csavargás, barangolás. Kaland.

Nomádok és letelepedettek között mindig tapasztalható némi ellentét.

Nomádok, akik mindenhol otthon vannak, lesznek. Másfelől pedig sehol sincsenek otthon.

Bizonytalan helyzetűek. Egyszerre szegények és gazdagok.

A nomád közlekedik. Vannak különböző sebességfokozatok.

Van, aki gyorsvonaton vagy repülőgépen éli le a fél életét.

Az élet egy road movie.

Az utak átmenet nélkül torlódnak egymásba.

Egymásba hálózva: ösvények, földutak, autópályák, melyeken el kell indulni.

Mindenkinek a saját útját kell járni, akkor is, ha a többség kiiktatja a kakukk fészke fölé szálló különcöket.

3.

A nappalok és éjszakák átmenet nélkül torlódtak egymásba.

Az út egyre csak kanyarog. Sebességváltó nélkül rohan a Volkswagen.

Az ember reggel, mikor frissen, ereje teljében útnak indul, érdeklődve tekintet a tovasuhanó tájra, feje alvástól tiszta, a levegő friss, hűvös, akár a színnek és a formák is. Minél tovább utazol, annál kevésbé tudod felfogni és megkülönböztetni a látottakat, az utazás végén már közönyös és fáradt leszel.

Az emlékezet fáradtsága. A felejtés folyamata felgyorsul. Egyre kevésbé emlékezünk dolgokra, eseményekre. Az ember elérte azt a sebességet, amelyik jóval meghaladja saját információfelfogó, döntéshozó képességének sebességét – írja Paul Virilio (1932–2018 francia urbanista, esztéta-filozófus).

Az út egyre csak kanyarog. Sebességváltó nélkül rohan a Volkswagen. Száguldás az aszfalton, találkozás millió bogárral, madárral, macskával, kutyával, akik láttak bennünket elsuhanni. És az út menti porban fuldokló fűszálak, bozótok. Minden, aminek közelében elhaladunk.

Henri Michaux írja dél-amerikai útinaplójában: „Ki beszélhet most illendően egy cserjéről?”

Hálatlanság lenne, ha nem említenénk meg őket.

Az autó kerekei, a gumiabroncsok röptének bennünket.

Több mint kétezer kilométer összesen – oda-vissza.

Isten tudja, mit gondoltak rólunk az út menti fűszálak, cserjék, bogarak.

Gondolt-e valaki valamit is rólunk?

Az élet egy road movie.

4.

A nappalok és éjszakák átmenet nélkül torlódnak egymásba. Az út egyre csak kanyarog. Sebességváltó nélkül rohan a Volkswagen. Elindulni valahonnan, azt remélve, hogy valahova megérkezünk. A káosz elől menekülő ember, a modern létállapot kalandja.

Tudjuk, az út csak metafora: tudatfolyam, belső monológok sorozata, mint az *Ulysses*. James Joyce regénye, melynek tere nem eukleidészi tér.

Az ég kaptárából méh röppen elénk, nézzük a betonutat, az útra festett csíkokat, az út menti táblákat, folyókat, nyárfákat, a földig érő lombokat, házakat, a réseken át a Balkán távoli hegyeit.

Minden csak töredékes lehet, de fel kell fűzni a dolgokat, eseményeket, mint a gyöngysort. Életem során sokat gondoltam Andrej Tarkovszkij orosz filmrendező 1980-as filmjének hőisére, a Sztalkerra, a tiltott tájon (a zónában) másokat kalauzoló, szent félkegyelműre. Cikázom a jelenben, kicsit vissza a múltba, majd utalok kicsit előre a jövőbe, zene nélkül hosszú lesz az út.

Az utazó ember körül állandóan zaj van. Ismétlődő, ritmikus folyamatok. Mert az emberi élet alapvibrációja a folytonos pulzálás.

Aztán kiderül, hogy az útra előkészített zenék nem játszhatók le a kisbusz kutyújéről, mivel nem jó formátumban lettek lementve, vagy mert a CD-k nem eredetiek. Hiányozni fognak a gitár-riffek.

Az út egyre csak kanyarog. Sebességváltó nélkül rohan a Volkswagen. Mekkora a maximális sebesség, ami fölött elveszítjük a fonalat? Az óra egyenletesen jár, és sohasem áll vissza. Az idő a „történeti tudat” ideje. Az idő lehetőség.

Minden ismétlődik. Az örök visszatérésben a vándorlást, az ingázást, a „tapasztalást” éljük meg.

Mert mindenki lát a világban, de vannak, akik maradandó emléket tudnak állítani világfelfedező élményeiknek. Nem földrészeket fedeznek fel, csak esetleg egy furcsán ismeretlen fát, sose hallott távoli folyót, s a folyó partján egy ismeretlen embert. Voltak/vannak nagy példaképek:

Kassák Lajos gyalog tette meg a Budapest–Párizs közötti utat. Paul Gauguin Tahitira menekült a civilizáció elől.

Blaise Cendrars hosszában átvonatozta Szibériát, aztán meg eljutott a Panama-csatornáig, ahol Henri Michaux is megfordult, amikor Dél-Amerikába, Ecuadorba igyekezett. Michaux 1927-es útinaplója abszolút alapmű, nem a kényelemhez szokott, hétköznapi turistáknak szól. Michaux Amsterdamban szállt fel a Boskoop fedélzetére, hogy áthajózzon az Atlanti-óceánon Panamáig, ahonnan Guayaquilbe mentek tovább, és lejegyezze tapasztalait.

André Gide *Kongói napló* című műve más tésztá. Inkább antropológiai alapvetés Nigel Barley *Egy zöldfülű antropológus kalandjai* című „afrikai tapasztalatokat összegező” művéhez.

Mindig is imádtam a földrajzot, különösen gimnazista koromban. Talán hiányos szerb-horvát nyelvtudásom miatt nem mertem bevállalni a felsőfokú földrajzi tanulmányokat? Kamaszként nagy hatással volt rám Zuko Džumhur, a nagyszerű bosnyák csavargó, aki mindig érdekes helyekre kalauzolta el a tévénézőket. Különleges, senki másra nem jellemző műsorokat, útifilmeket csinált. Džumhur lazán bebarangolta a régi Jugoszlávia tájait. Húsz-harminc percben sikerült felvillantania a hely szellemét.

A vajdasági magyarok közül legjobban Sáfrány Imre *Várnak az apostolok* (1971), valamint *Menetelés* (1972) című könyveit szerettem, melyekben párizsi, olaszországi és adriai utazásairól számolt be.

Az apró részletekből áll össze a teljes világ. A majdnem teljes.

5.

Azt olvastam valahol: korunk művészete nem a jelentés, hanem a jelenlét felé halad.

A nappalok és éjszakák átmenet nélkül torlódnak egymásba.

Az út egyre csak kanyarog. Sebességváltó nélkül rohan a Volkswagen.

Az élet egy road movie. Az Úr kegyelme legyen velünk!

II. FEJEZET

A BALKÁN RÓL SZÓLV

1.

Minden más, mint máshol. Ez a Balkán. Vérrel áztatott, fekete félsziget, ahol uralkodókat, államférfiakat ölték még a 20. században is, gyakoriak az erőfitogtató háborúk, a gyilkosságok, Európa legnyomasztóbb álmainak, rémálmainak helyszíne. Az embernek valamiért az az érzése, hogy a Balkán fenyegetően várja azokat, akik átmerészkednek az Alpokon.

A Balkán feneketlen kút, elhanyagolt hátsó kert. Előszóval nevezik lóporos hordónak a nacionalisták és a vérbosszúra szomjazó törzsek ivadékai miatt.

Winston Churchill angol politikus szerint a Balkán több történelmet termel, mint amit meg tud emészteni. Otto von Bismarck német államférfi többre tartotta egy pomerániai gránátos életét, mint a Balkánt.

Európa egyik legváltozatosabb tere: Délkelet-Európa.

A kutya se olvassa az esetleges történelmi tanulságok szakirodalmát. Egy más szépirodalmát se nagyon.

Alig tapasztalható érdeklődés egymás megértése iránt.

Olvasatlan könyvek, művek tömkelege. Belőlük talán komplexebb válaszokat kapnánk. Nem csak közhelyeket. Bár a közhelyek mindig blikkfangsabbak, mint például, hogy a „Balkánon nagyobb kanállal esznek, de inkább kézzel, erősebb italokat isznak, főleg pálinkát, hangosabban nevetnek, előbb ütnék, még előbb szólnak, és sietve távoznak, ha bajba keverednek. És mindig dugnak, férfiak nőket.”

A balkáni mítoszok termelése iparszerűen folyik a megalapozott feltárási szándék helyett. Évszázadokra visszanyúló, vég nélküli sérelmek diskurzus. Vakság, önös huzakodás, oktan vagy nagyon is megalapozott düh. Körkörös gyűlölet. Sovinizmus.

2.

A Balkán bizonytalan, veszélyeztetett térség, ahol a mitológia irányítja a történelmet, ahol az európai civilizáció szemszögéből nézve egzotikus népek élnek, akik számára a vér és az összetartozás jelentik a legfőbb értékeket, és ahol akármikor kipattanhat egy-egy fegyveres összecsapás vagy vallásháború.

És miféle földrajzi nevek szerepelnek ezen a térképen? Szerbia, Vajdaság, Koszovó, Bosznia, Hercegovina, Szlavónia, Szlovénia, Dalmácia, Albánia, Macedónia, Montenegró, Bulgária, Transzilvánia, Románia, Moldávia. Milyen nyelveket beszélnek ott? Miféle istenekhez és szentekhez imádkoznak ezek a katolikusok, muszlimok, ortodoxok, szefárdok, unitáriusok, protestánsok? Korábban egyébként mintha mindannyian kommunisták lettek volna. A geopolitikai tér is bizonytalan. Mit jelent Nagy-Szerbia, Nagy-Albánia, Nagy-Magyarország, Nagy-Románia, és hova tűnt Jugoszlávia?

A délszláv államszövetség meghatározó szerepet játszott családom életében. Nagyszüleim: Fenyvesi Sándor (1908–1972) és Deák Erzsébet (1907–2000), Balassa Gellért (1901–1973) és Varga Mária (1906–1986) a Nagy-Magyarországon születtek, anélkül, hogy helyet változtattak volna, a Szerb–horvát–szlovén Királyságba kerültek, majd Jugoszláviában éltek, és volt, aki közülük Szerbiában halt meg.

Az Osztrák–Magyar Monarchia feldarabolása után, 1918-ban létrejött egy új állam a Balkánon: a „Szerb–horvát–szlovén Királyság”. A megalakuláskor és a felbomláskor is ez a három nemzet volt a főszereplője a délszláv drámá-

nak. Ez a három nemzet volt képes arra, hogy már a Monarchia fennállása idején megfogalmazzák nemzeti programjaikat. E három nemzet politikusi alapították meg Jugoszláviát.

A horvátok soraiból kerültek ki az illírismus, később a jugoszláv gondolat legnagyobb ideológusai: Ljudevit Gaj (1809–1872) és Josip Juraj Štrossmayer (1815–1905) diakovári püspök. Ennek az volt az oka, hogy a tizenkilencedik századi nemzeti ébredés igen nehéz helyzetben találta ezt a régi, középkori nemzetet. A horvát állam mint a Magyar Szent Korona része ugyan meg tudta őrizni autonómiáját a Habsburg Birodalmon belül, például a horvát parlamentet – a szábort. A horvát etnikai terület azonban szét volt szabdalva Horvát-Szlavónia, Dalmácia, Bosznia-Hercegovina és a katonai határvidék között. Szemben a horvátokkal, a szerbeknek csak egyetlen nemzeti programjuk volt: létrehozni Nagy-Szerbiát, melynek határai magukban foglalnának minden területet, ahol szerbek élnek. Az 1918-as genfi egyezményben a szerbek látszólag elfogadták az új délszláv állam laza, konföderációs berendezkedését. Azonban az erősza-
kos Nikola Pašić miniszterelnök által vezetett szerb kormány egy pillanatil sem gondolta ezt komolyan. A szerbek, akiknek már volt saját államuk, hadseregük és dinasztiajuk, behozhatatlan erőfölénybe kerültek a velük egy államba került társnemzetekkel szemben. 1918 és 1920 között a belgrádi kormány katonai erővel verte le a mohó szerb berendezkedés elleni helyi megmozdulásokat, mint például a horvát parasztok felkelését. Az új pénz bevezetésével óriási veszteség érte a volt osztrák–magyar területeken élő lakosságot. Ezzel a lépéssel megkezdődött a tőke átszivattyúzása a fejlettebb nyugati területekről Szerbia irányába. E folyamat végigkísérte Jugoszlávia fennállásának hetvenéves történetét, és végül felbomlásának egyik fő oka lett. Az ország belső helyzete nem konszolidálódott. Politikai gyilkosságok lettek történelmének mérföldkövei. 1928-ban a Horvát Parasztpárt karizmatikus vezérével, Stepan Radićot a belgrádi parlamentben lőtte agyon egy montenegrói születésű szerb radikális. 1934-ben pedig a horvát nacionalisták végeztek Sándor királlyal Marseille-ben. Sem az 1929-ben bevezetett királyi diktatúra, sem az 1939-ben tető alá hozott szerb–horvát kiegyezés nem hozta létre a kívánt nemzeti egységet.

A második világháború kezdetén a délszláv királyságban polgárháború bontakozott ki a horvát usztasák, a szerb csetnikek és a kommunista partizánok között. A háború áldozatainak jelentős része nem a külső betolakodók, hanem saját polgártársaik kezétől pusztult el, soha be nem gyógyuló sebeket okozva ezáltal e népek kollektív emlékezetében. A kommunista partizánok a gerilla-hadviselés révén nagy sikereket értek el főleg a boszniai hegyek között. Tito hadserege képes volt minden délszláv nemzet programjából beemelni valamit a sajátjába. Míg az egyszerű nacionalisták – a csetnikek és az usztasák – csak egy-egy nemzet érzelmeire apellálhattak, eltaszítva maguktól az összes többit, addig a kommunisták minden nemzetből toborozhattak híveket. Elsősorban az usztasák által veszélyeztetett horvátországi és a boszniai szerbeket. Azután horvátokat az Olaszország által megszállt Dalmáciából és a csetnikektől rettegő Hercegovinából. Szlovéneket, akiknek országát a Német Birodalom és a fasiszta Olaszország felosztotta egymás között. Bosnyákokat, akik a szerbek és horvátok között őrlődtek, s akiknek autonómiát ígértek. Végül macedónokat, akiknek elismerték különálló nemzeti mivoltukat.

A háború utáni szocialista Jugoszlávia konszolidáltabbnak tűnt, mint a háború előtti királyság. Az egypártrendszer segítette elleplezni a nemzeti konfliktusokat. Testvériség-egység volt a kulcsszó. Ráadásul 1948-ban Tito szakított Sztálinnal, úgyhogy a szovjet fenyegetés is segítette az ország egységének fenntartását. Mindezek ellenére az 1971. évi horvát válság szükségessé tette a szövetség reformját. Az 1974-es alkotmány megnövelte a hat köztársaság, valamint Szerbia két autonóm tartományának, a Vajdaságnak és Ko-

szovónak az önállóságát. Az új alkotmány bevezetése egybeesett a nyugati hittelek nagyarányú felvételével, így a hetvenes évtized a jugoszláviai népek életében a viszonylagos harmónia és jólét korszaka lett.

A Titónak tulajdonított „erős Jugoszlávia – gyenge Szerbia” elv alapján az 1974-es alkotmány elméletileg létrehozhatott volna valamifajta egyensúlyt Jugoszlávia népei között. Az alkotmány eredményeként azonban nem a nemzetek autonómiája, hanem a köztársasági pártapparátusok autonómiája jött létre. Míg a partizánháború alatt a kommunistáknak sikerült a délszláv nemzetek nacionalizmusait megszelídíteni, addig az öngazgatási modell következtében a helyi pártbürokráciák „nacionalizálták” a kommunizmust. Josip Broz Tito 1980-ban bekövetkezett halálával eltűnt az a karizmatikus vezető, aki ezt a túlbonyolított öngazgatói rendszert kormányozta.

A Szovjetunió összeomlásakor, 1990-ben már senki (Olaszország, Németország, Ausztria, Magyarország) nem veszélyeztette Szlovénia és Horvátország területi integritását. Jugoszlávia e két leggazdagabb köztársasága torkig volt már az agresszív, náluk szegényebb szerbekkel, akik egyfolytában szivattyúzták a náluk megtermelt pénzeket. A szlovének és horvátok hirtelen felfedezték csaknem elfelejtett katolikus, közép-európai, sőt Habsburg identitásukat, és kiváltak a délszláv föderációból. Az oroszbarát szerbek pedig erőszakos etnikai tisztogatásokba kezdtek Boszniában és Koszovóban. Persze a horvátok és a bosnyákok is.

Az 1999-es NATO-bombázások után a szerbek egyelőre meghátráltak. Egyetlen hadizsákmányuk maradt, a Vajdaság, ahol a délvidéki magyarok száma drasztikusan megcsappant.

3.

Ha valaki kelet felé hagyja el Bécset, akkor az évszázados előítéletek szerint „fekete lyukba” zuhan. Ezen még az se segít sokat, ha az Adriai-tengerről veszik szemügyre ezt a területet, teszem azt, egy luxusjacht fedélzetéről. De még ennél is pompásabban fest egy repülőgépről. Persze ne legyünk álszentek, nem állíthatjuk, hogy Nyugat-Európa ősidők óta makulátlan terület, amelyet a gonosz soha nem érintett. A kisebb és nagyobb európai nemzetállamok mindegyike háborúban született.

Az elborzasztó népirtások, véres polgárháborúk, forradalmak, kitelepítések és betelepítések során Európa „civilizáltnak” nevezett része ugyanolyan „barbár időköt” élt meg, mint a Balkán. Igaz, hogy nem a 20. században.

A Google közel háromszázezer találatot ad ki a „balkanization” keresőszóra, a Wikipédia pedig megmagyarázza, hogy a balkanizálódás „geopolitikai kifejezés, amely eredetileg egy térség, egy ország rész vagy egy állam egymással ellenséges, az együttműködést kerülő egységekre vagy államokra való szét-töredezését jelenti”. A kifejezés a Balkán-félsziget huszadik századi konfliktusaiból ered. Az első balkanizálódást a balkáni háború (1912–1913) jelentette, a későbbi jugoszláviai háborúk pedig újra megerősítették a kifejezés érvényét. A balkanizálódást a dezintegrálódás leírására szokták használni.

4.

Európa legváltozatosabb tere: Délkelet-Európa.

A világ másképpen néz ki, ha szerbül gondolkodunk róla.

A világ másképpen néz ki, ha horvátul gondolkodunk róla.

A világ másképpen néz ki, ha szlovénul gondolkodunk róla.

A világ másképpen néz ki, ha bosnyákul gondolkodunk róla.

A világ másképpen néz ki, ha albánul gondolkodunk róla.

A világ másképpen néz ki, ha macedónul gondolkodunk róla.
 A világ másképpen néz ki, ha bolgárul gondolkodunk róla.
 A világ másképpen néz ki, ha románul gondolkodunk róla.
 A világ másképpen néz ki, ha magyarul gondolkodunk róla.

És akkor még nem említettük a líkai szerbeket, a jugoszlávokat, a koszovói albánokat, bunyevácokat, sokácokat, szlovákokat, ruszinokat. Sokáig sorolhatnánk még a variánsokat. Más mikrokultúra jellemzi például a vajdasági szerbeket, mint például a šumadijaikat vagy a Banja Luka-iakat.

A kulturális dimenziók mindig is magukon viselik a térbeliség nyomait. Centrum és periféria. Attól függ, honnan nézzük.

Különösen aktuális erre felé Bibó István *A Kelet-európai kisállamok nyomorúsága* című, 1946-ban megjelent tanulmánya, amelyben olyanokat olvashatunk, hogy:

„A meglevő vagy újonnan alakuló nemzetek kereteit új, igen nagy erejű tömegmozgalmak töltötték ki, s a hozzájuk fűződő érzelmeket új, igen nagy erejű tömegérzelmek teszik magukévá. Nem igaz, hogy a nemzet és nacionalizmus a francia forradalommal (a polgári forradalommal) született volna meg.
 [...]

Az átalakulás egyes nemzeteknél aránylag simán, másoknál robbanásszerűen, ismét másoknál valóságos katasztrófasorozatok kapcsán zajlott le.

Megjelentek mindazok a gondolatok, melyekben a nemzeti érzés mindmáig tudatosodni szokott: a nemzet, mint amelynek java a legfőbb közösségi szempont, a nemzeti sajátosságok számontartása és értékelése, az idegen uralom elutasítása és a nemzeti nyelv értékelése.

Komoly egyesítő szándékok sokáig nem érvényesültek ebben a térségben. A nyelvi nacionalizmus speciális közép- és kelet-európai jelenség.

A nyelvi nacionalizmus uralkodóvá vált Közép- és Kelet-Európában, ennek következtében a nemzetek egymás közötti határai folyékonnyá váltak.

A nemzeti érzés, mint mindenütt a világon, nemcsak az embereknek egy bizonyos csoportját fűzi egymáshoz, hanem az embereknek bizonyos csoportját a lokalitásoknak, szent városoknak, történeti emlékeknek egy bizonyos területi egységéhez fűzi.

[...]

[A Balkánon] a nemzetek szomszédjaik túlnyomó részével ádáz határvitákba bonyolódtak. Ez a helyzet egy csomó konfliktust, háborút okozott, amiből a nemzeti lét és a területi státus még nagyobb bizonytalansága származott.

[...]

[A Balkánon] szerteburjánoztak a legzűrzavarosabb politikai filozófiák és a legotrombább politikai hazugságok. A területi státus összezavarodása, a politikai kultúra deformálódása a legsúlyosabb következményekkel járt.

E terület politikai élete tele van kicsinyes és kibogozhatatlan érdekellentétekkel. Az itteni nemzetek úgyszólván az összes szomszédjukkal az állandó viszálykodás állapotában vannak. Mindezt tetézi a kisebbségi sérelmek kifogyhatatlan frazeológiája.

A kisebbségi lét sok esetben megszűnik teljes értékű emberi élet lenni, háttérbe szorított létté válik, melyet egy remény kompenzál, a fajtestvérekkel való egyesülés reménye.”

Ilyeneket írt Bibó István *A Kelet-európai kisállamok nyomorúsága* című tanulmányában. Errefelé felettébb aktuális gondolatok, hiszen állandó kilengés van a hiú fantazmagóriák és a csüggedt letargia között. Tartósan elviselhetetlen állapot.

5.

Udvarnál elhagyjuk Magyarországot, belépünk Horvátországra, Szlavóniába. Elsuhanunk Eszék és Diakóvár (Đakovo) mellett, Šamacnál átkelünk a Száva folyón, és megérkezünk Bosznia és Hercegovinába, amely két részre van osztva: a Boszniai Szerb Köztársaságra és a Bosznia-hercegovinai Föderációra. Irány: Modriča, Doboj, Zenica, Szarajevó. Egyik valóságból zuhanunk a másikba.

Az út egyre csak kanyarog. Sebességváltó nélkül rohan velünk a Volkswagen. Van, aki sapkában, bőrkabátban, termoszsal érkezett. Termoszából szűröszt kávé illata terjeng a kisbuszban.

Előkerülnek a hamuba sült pogácsák, a szalvétába csomagolt szendvicsek és főtt tojások. Whisky, pálinka. Öregszünk, erre a kis időre már csak a legjobb whiskyket érdemes inni: Jameson, Chivas Regal. És a legjobb barackpálinkát.

Kiszikkadt lelkünket az élet forrásához tereljük. Boldogan fecsegünk. Aki tud, viccet is mesél. Én csak nevetek, agyam egyetlen viccet sem tud megjegyezni. Endre, Gyula és Sanyi viszont elemében van. Boldogan nevetünk. Az élet egy csoda.

A zónában, csöndtől csöndig visz az út.

III. FEJEZET

RAMADÁN SZARAJEVÓBAN

1.

Szarajevóban a Bosanska Ruža (Boszniai Rózsa) nevű motelban szálltunk meg. Pár száz méterrel a Baščaršija, Szarajevó történelmi központja felett helyezkedik el. Kicsit furcsa, a szobákon nincsenek ablakok. Nappal is koromsötét van. Még a műezzin éneke sem hallatszik be.

Nem messze van onnan a Čemerlina utca, ahol a második világháború elején a világcsavargó Sinkó Ervin lakott feleségével, amíg tovább nem álltak Drvárra, ahol Mici orvosként dolgozott. Legutóbbi könyvemben (*Halott vajdaságokat olvasva*) van egy Sinkóék szarajevói tartózkodását megidéző részlet:

*„Szarajevó. Čemerlina ulica.
1940. január 14., vasárnap.
Háromnegyed nyolc.
Boldog ébredés Micivel.
Délelőtt kávéház. Újságok.
Két óra alatt egy évre elegendő
mérget olvas magába az ember:
Lengyelország, Palesztina, mintha
Abesszínia el se veszett volna.
Otthonról csomag: kolbászsok, sütemény.*

•

*A kőturbánok olvadnak.
Druga ženska gimnazija.
Egy szarajevói könyvesboltban
Krúdy Gyula Aranykéz utcai szép napok*

című (1916-os) könyve.
Otthonról lap.
Apuska beteg.
Jaj!"

2.

Szarajevó ma újra muszlim város. A történelem átmenet nélkül torlódik egymásba. Szarajevót 1462 körül alapították a török hódítók. A hatalmas török birodalomban a 16–17. században gazdasági és kereskedelmi központ volt, ekkor élte fénykorát, kiváltságos helynek számított. Karavánok ezrei érkeztek és indultak innen kelet és nyugat felé. Még dubrovnikai katolikus kereskedők is építettek itt maguknak raktárakat.

Bosznia-Hercegovina több mint négy évszázad után az 1878-as berlini kongresszus határozata alapján a török birodalom fennhatósága alól az Osztrák–Magyar Monarchia ellenőrzése alá került. Ebben az időszakban nem a rombolás, hanem az építés, a fejlődés, az egymás iránti megbecsülésre és tiszteletre való törekvés volt jellemző. Szarajevóban egymástól pár száz méterre dzsámit, pravoszláv templomot, zsinagógát, katolikus katedrális és evangélikus templomot találhatunk, éppen ezért sokan vannak, akik a várost európai Jeruzsálemnek nevezik.

Szarajevó kb. négyszázezer lakosú, magas hegyekkel körbezárt város. Óriási völgyben fekszik, melyet öt hegység vesz körül: Bjelašnica (2067 m), Igman (1502 m), Jahorina (1913 m), Trebević (1627 m) és Treskavica (2088 m).

A várost kettészeli a keleti irányból nyugat felé folyó Miljacka, amelyen számtalan kecses híd ível át.

A 20. század történelme 1914-ben, Szarajevóban kezdődött, és 1996-ban (a város ostromának befejezése) ott zárult le.

Stefan Zweig német író a 20. század elején *A tegnap világa* című könyvében arról írt, hogy mennyire váratlanul érte a világot 1914-ben a szarajevói merénylet, amikor a szerb nacionalista diák, Gavrilo Princip megölte Ferenc Ferdinándot, az osztrák–magyar trónörökös, amiért a Monarchia hadat üzent Szerbiának, és elkezdődött az első világháború. Az utas az egyik realitásból a másikba zuhan.

A titói Jugoszláviában a hivatalos történetírás nemzeti-forradalmi ténként tartotta nyilván az eseményt, éppen ezért a jugoszláv időkben a merénylet közelében lévő hidat Principről nevezték el.

A délszláv állam fokozatos szétesésekor, Bosznia-Hercegovina függetlenségének kihirdetése után, 1992. április 5-én vette kezdetét Szarajevó szerb ostroma, amely 1996. február 29-ig tartott. Majdnem négy évig. A szerb katonaság körbezárta a települést, nem csekély szenvedést okozva a városban maradt civil lakosságnak. Csak egy szűk kijárat maradt nyugati irányba, amit a bosnyák–horvát federáció hadserege tartott ellenőrzés alatt. Ma már a Princip híd visszakapta a régi nevét. Újból Latin hídnak nevezik, és az újraaszfaltozás során még Princip lábnyomát is eltüntették a járdáról. Az utas az egyik realitásból a másikba zuhan.

3.

Ha Szarajevó, ha kortárs szépirodalom, akkor Mile Stojić, a Balkán legjobb költője. Gégé velem jön, a türbénél találkozunk Milével, aki elhozta legújabb (*Doći će drugi – Jönnek majd mások*) verseskönyvét.

MILE STOJIC
JÖNNEK MAJD MÁSOK

*Jönnek majd mások és azt mondják:
mindent elhibáztatok.*

*Hídjaitokat
elnyelték a folyók,
útjaitok szakadékba vezetnek.*

*Templomaitok bordélyházak,
szentjeitek haramiák.*

*Kenyeretek kőkemény,
halaitok kígyók.*

*Lábbal tiportátok a becsületet,
minden fogadalmatok árulás.*

*Nem lehet ezt így,
nem mehet ez sokáig.*

*Szerelmetek önző,
csak gyűlöletben bőkezű.*

*Jönnek majd mások és azt mondják:
Tűnés, ne takarjátok
el a csillagokat előlünk.*

*Húzzatok el a kiérdemelt
nagy semmibe.*

(Fenyvesi Ottó fordítása)

Mile Stojic (1955, Dragićina) boszniai horvát költő,
Szarajevóban él.

Miután szót váltunk közös dolgainkról és megkávézunk, Mile barátommal a Baščaršiján sétálunk, a történelmi orientális részben, a bazáron keresztül haladunk, az osztrák–magyar időkben épült főutca, Ferhadija irányába, amelyen csillogó-villogó, világmárkákat hirdető üzletek sorakoznak: Adidas, Armani, Benetton, Gucci és minden más. Ahogy a kapitalista világban kell.

Mile hirtelen megáll, és a földre mutat: van ott, az utca közepén egy vászvonat, ahol a „kultúrák találkoznak”, ahol összeér a Kelet a Monarchia eleganciájával. Egyet lépünk, és elhagyjuk a török bazárt, belépünk az osztrák–magyar világba. Vagy fordítva. – Szarajevónak van egy harmadik arca is, a második világháború után épült lakótelepek világa, a 20. századi szocialista, modern panelrengeteg, ahol több százezren élnek – mondja Mile. Külön kiemeli a Monarchia egykori pénzügyminisztere, Kállay Benjámint érdemeit, aki 1882-től húsz évig töltötte be a tartomány kormányzója tisztelet. Elmondja, hogy Kállay megbecsülése a mai napig töretlen, érdemeit soha, senki nem vonta kétségbe. Elismeréssel beszélnek róla, külön méltatják azon törekvését, hogy az itt élő népek kölcsönös tiszteletben éljenek. Ő volt az, aki például bevezette a nőorvosok praktizálását, hogy a muzulmán nők is tudjanak vizsgálatokra menni.

Bosnyák történészek is kiemelik, hogy az országnak a legnagyobb előnye abból származott, hogy itt is meghonosították a Monarchia egész területén meglévő közigazgatást. Bevezették a telekkönyvi nyilvántartást, ami még a jelenkori privatizáció alapját is képezi, a városstruktúrát kerületekre osztották, emeletes bérházakat kezdtek építeni az addigi földszintes kis házak helyett. A Monarchia terve az volt, hogy Szarajevót a tartomány európai színvonalú fővárosává teszi, és ehhez nem kevés anyagi erőt is áldozott. Negyven év alatt a városban ötven középületet, hivatalokat, iskolákat és kórházakat építettek, megindult a villamosközlekedés, az áramszolgáltatás, a csatornázás, védőfallal erősítették meg a várost kettészelő és a nagy esőzésekkor rendszeresen elöntő Miljacka folyót, rakpartot építettek, gyárak, üzemek létesültek.

A turistáknak osztogatott mostani térképen látom, hogy ennek ellenére a Monarchia korát nem idézi egyetlen utca vagy tér elnevezése se. Azt is megfigyelem, hogy a Tito Marsall utca hirtelen átvált Mula Mustafa Bašeskijába. Ki lehetett az a Mula Mustafa? Ha Szarajevó 20. századi történelmét szeretnénk jobban ismerni, akkor el kell olvasni Ivo Andrić *Kisasszony* című regényét, valamint néhány kortárs szarajevói szépírói kötetét: Ozren Kebo *Szarajevó kezdőknek* (Sarajevo za početnike), Marko Vešović *Könnyű lovasság* (Poljska konjica) és Emir Suljagić *Képeslap a sírgödörből* (Razglednica iz groba).

4.

Ami nem változott, máig kis kávéházak (kafanák) és kézműves műhelyek határozzák meg a Baščaršija arcát. Bőrös és rezes mesterek kalapálnak az utcán, a műhelyek ajtajában, kínálják a portékájukat. A kafanák előtt apró asztaloknál dohányzó férfiak ülnek. Az itteni „európai” muzulmánok alkoholt is fogyasztanak. Az egyik kis kávézó és csevapsütöde a neves focista, Ferhatović nevét viseli, akinek főszerkesztésével az FK Sarajevo megszerezte első jugoszláv bajnoki címét 1967-ben. A koševói olimpiai stadion is az ő nevét viseli. Asim Ferhatović a bosnyákok Puskás Öcsije.

Éppen a muzulmán böjti hónap, a ramadán ideje van. Az iszlám holdnaptár (rövidebb, mint a mi Gergely-naptárunk) kilencedik hónapjában a muszlimok napkeltétől napnyugtáig böjtölnek. Az iszlám hit szerint ilyenkor a pokol kapui zárva, a démonok le vannak láncolva, így ez a hónap a nélkülözések ellenére a béke és a szellemi megtisztulás időszaka. Mivel napközben nem szabad enniük, ezért este, sötétedés után ellepik a Baščaršija éttermeinek teraszait. Népes mohamedán családok vacsoráznak, a szülők körül rengeteg kisgyerek. Még este tizenegykor is óriási a sétáló-nézelődő-vacsorázó tömeg. De sok a turista is. A boszniai főváros kedvelt úti cél a nyugatiak és a kínaiak körében.

Gégé – mivel hasonlít Albert Einsteinre a loboncos fehér hajával és élénk tekintetével – nagy sikert arat, a turistalányok lépten-nyomon fényképezkedni akarnak vele, a fotósunkkal.

5.

Errefelé a szabad szerelemhez a hagyományok szerint csak a férfiaknak van joguk. A szép szarajevói nők az egykori háremhölgyek leszármazottai, az *Ezeregyéjszaka* hercegnői. Arcukon fátyol. Ruházatuk jellegzetes darabja még a dimije, a bugyogó és a sál. Ködfüggönybe burkolóznak ezzel a viselettel. Legalább százötven évet visszazuhanak az időben és szokásokban a legutóbbi balkáni háborúval. Persze a sétálóutcán látunk miniszoknyás, lengén öltözött modern nőket is.

Csapatunk a *Pod lipom* (Hársfa alatt) nevű étterem teraszán vacsorázik, ahol egykor Clinton amerikai elnök is vendég volt, akinek szobrot emeltek nem messze innen, Prištinában, Koszovó fővárosában. Miješano mesét fogyasztunk, sült húsok egyvelege (csevapcsicsa, pljeskavica, karmonádli, csirkemell + ajvár és vöröshagyma). Ha már itt vagyunk, csakis a helyi specialitásokat ízlelgetjük.

6.

Másnap hajnalban a müezzin énekére a hegy mögül feltűnt az első napsugár. Ilyenkor az igazhitű mohamedánok, akik nem jutnak el a dzsámiba, kelet felé fordulva ott vetik magukat földre, ahol a müezzin messzire hangzó éneklő-gajdoló könyörgése utoléri őket, és elkezdenek hajlongani, miközben imát mormolnak. Aki eljut Allah szent házába, mielőtt belép, kötelezően szertartásos mosakodást végez a kútnál. Arcát, nyakát, tarkóját, könyökéig a kezét, fél lábszáráig a lábát megmossa. Így írja elő a Korán. A reggeli áhitat után újraindul az élet. Mint a *Híd a Drinán* korában.

Gégével – aki felvette ikonikus piros tornacipőjét és piros nadrágját – lementünk a Miljacka folyóhoz. A parton sárga villamos jön az Ilidža (Szarajevó Rózsadombja) felől, kicsit olyan ez a városrész, mint Budapest. Kopott Monarchia korabeli paloták a hajnali derengésben. Tiszti kaszinó, az első gimnázium, a postapalota, az egykori városháza, amely ma már Nemzeti és Egyetemi Könyvtárként működik. Impozáns épület a Markale, a vásárcsarnok, amely a 19. században a lóvasút remize volt.

A modern idők egyik legtragikusabb eseménye a markalei mészárlás, így vonult be a világtörténelembe, ez most a piac. Így szerepel a Wikipédiában is. A szerb hadsereg élelemért sorban álló ártatlan civileket ölt meg itt a bekerített, lezárt városban, Szarajevó ostromakor, a boszniai háborúban. Először 1994. február 5-én 68 embert mészároltak le, 144-et megsebesítettek aknavető gránáttal. Másodszorra 1995. augusztus 28-án 43 embert öltek meg, 84-en pedig súlyosan megsebesültek. Ez a második mészárlás válasz volt a NATO szerb területeket érintő bombázásaira. Az elkövetők személye körüli spekulációk a tömeggyilkosság felelőssége miatt azóta is napirenden vannak. Ma, csaknem harminc évvel később még többet vitatkoznak rajta, mint valaha. Mi történt? Hogy történt? Hogyan engedhette meg a világ? Kik a felelősök? Markale olyan seb, amely nem akar behegedni. Túl van az értelem és az erkölcs határain, felfoghatatlan. Mindezek után egyetlen dolgot tehetünk, eszünkben tartjuk, nem feledkezünk meg róla.

Jogunkban áll vádolni azokat, tartozzanak bármelyik nemzethez is, akik az „etnikai tisztogatásokat” végrehajtották, de azokat is, akik nem emelték fel a szavukat mindez ellen, mert megbocsáthatatlanul gyávák voltak. A világ valahogy tehetetlen volt a balkáni háborúban megtörtént népiirtásokkal szemben. Közömbösek maradtak, vagy szerencsétlenül avatkoztak be. Végignéztek, ahogy a szerbek elkergették a bosnyák lakosokat otthonaikból, a férfiakat megölték, a nőket meggyalázták. Ugyanakkor megakadályozták, hogy a bosnyákok fegyvereket szerezzenek be. A két békeapostol, Cyrus Vance és Lord Carrington azt az őrült elméletet képviselték, hogy a bosnyákok felfegyverzése kiszélesítette volna a konfliktust. Ezzel kapcsolatban írta az 1990-es évek elején Faludy György: ez olyan, „mintha Roosevelt volt amerikai elnök a háború első két évében, mikor az USA még semleges volt, nem segítette volna Angliát, nehogy a konfliktust kiszélesítse”.

Mintha belenyugodott volna a világ, hogy ezekben a barbár társadalmakban a kisebbségek vagy nemzetek lemészárlása ősi szokás, amit gyorsan tudomásul vesznek, és még gyorsabban elfelejtenek abban a tudatban, hogy ilyen a civilizált Nyugaton nem történhet meg.

A trebevići kirándulóhelyre drótkötélpálya visz fel.

Elsétálunk a titói időket szimbolizáló modern épület, a Skenderija művelődési központ felé, az üvegből és acélból készült pályaudvarhoz, valamint a 1992 után szitává lőtt Holiday Inn Szállodához, ahol egyszer, a nyolcvanas években – a vajdasági íróküldöttség tagjaként – néhány éjszakát én is eltöltöttem. A háborúban ez a hipermodern okkersárga betonépület volt a haditudósítók székhelye.

Szarajevó látképét nem a toronyházak, hanem a minaretek, dzsámik uralják. De van zsinagóga, pravoszláv templom és katolikus bazilika is.

Egyazon fény ragyog rájuk.

Élet és halál fénye. Hité és hitetlenségé.

Mert az istentelenségbe belefárad az ember.

A 19. század elején a zsidókat kiűzték Spanyolországból, Észak-Afrikán, Isztambulon, Szalonikin keresztül érkeztek Sarajevóba. Tizenegyezer szefárd zsidó költözött a városba. Később jöttek askenázik is.

A folyó másik partján egy szétvert épület, az Estrada romjai. Múltóhely volt? Vajon kinek a tulajdona? Mi lehet a tulajdonos bűne?

Újabb villamos. Minden megállóban új emberek szállnak fel, gyűjti magába az utasokat, akár az embereket az emlékezet.

A szerb (pravoszláv) templom története dióhéjban: az anekdota szerint a boszniai pasa azt mondta a szerbeknek, építhetnek templomot, de nem foglalhat el nagyobb területet egy tehén bőrénél.

A dalmáciai építésmester ezer keskeny csíkra hasította a tehénbőrt. A csíkokat egymásba kötötte, és lemérte a földdarabot. Így lett elfogadható méretű templomuk a szerbeknek.

A Latin hídnál emléktábla hirdeti: 1914. június 28-án Ferenc Ferdinánd osztrák trónörökös és felesége Sarajevóba érkeztek, hogy megtekintsék a közelben zajló hadgyakorlatot. Először bombával támadtak a merénylők, de a bomba célt tévesztett, viszont a két revolverlövés megölte a trónörököst és feleségét. Ott, a Miljacka partján haltak meg.

A Nemzeti Múzeum előtti ligetben híres boszniai írók mellszobrai sorakoznak: Ivo Andrić, Meša Selimović, Skender Kulenović, Branko Ćopić, Mak Dizdar és mások.

A frissen locsolt főutcán rábukkanunk az Indexi rockegyüttes alapító tagjainak lábnyomára.

Ott, azon a helyen alakította meg 1962-ben a balkáni rockzene egyik meghatározó zenekarát Ismet Nuno Arnautlić és Šefko Akšamija, amelyben – több mint három évtizedes fennállása alatt – bosnyákok, szerbek, horvátok és magyarok egyaránt helyet kaptak.

Némán nézzük a muzsikuskok lábnyomát. Hiányoznak a gitár-riffek.

7.

A Baščaršiján a kávézók előtt már komótosan szürcsölik reggeli kávéjukat a korán kelő férfiak. A csevapsütödék is kinyitottak már, a burekosok meg lehet, hogy soha be se zárnak. Sarajevóban spirálba font burekot készítenek. De van „csevap lepényben, hagymával” is. Erős reggeli kezdés.

A Balkán legnagyobb, legfontosabb ottomán épületegyüttese, a Begova džamija a Baščaršiján épült fel, amely a város történelmi üzleti negyede. Meszterek utcája, piaca a szabad ég alatt. Színpompás szőnyegek, népi faragású fatányérok, emléktárgyak, díszes török papucsok, bőrcipők, szíjak, keleti rézedények, birkagyapjából és selyemből készült ruhák, kelmék és ki tudja, még mi kapható.

Szarajevóban egykor gazdag kereskedők, tekintélyes agák és bégek, szorgos effendik éltek. De sokan mások is, kőművesek, pékek, kovácsok, cipé-

szek, turbános kézművesek, teherhordók, rendfenntartók stb. A híres szarajevói kereskedői szellem ma is él, itt minden beszerezhető és eladható. A csempészek útja is errefelé vezetett a boldog békeidőkben a török és görög megdalmát kikötők felől Jugoszlávia északi részeire és Nyugat-Európába. Az 1970-es, '80-as években nem volt elegánsabb nő a szarajevóiaknál. Szarajevó a sport városa is, 1984-ben itt rendezték meg a téli olimpiát. Van két híres futballklubja: az FK Sarajevo és a Željezničar. Egyikben Safet Sušić, a másikban Ivica Osim volt a játékmester. Labdazsonglőrök a Koševo, illetve a Grbavica városrészből.

Sokan meghaltak az ostrom alatt. A dombokon sírhalmok.

Mile Stojić megindító verseket írt a szarajevói temetőkről: Alifakovac, Vraca, Bare, Bakije, Koševo.

A muszlimoknál nincs halottkultusz, koporsó nélkül temetnek, gyakran a halott nevét sem tüntetik fel.

A város lakossága 1992–1996 között majdnem 1400 napig „karanténban” volt, addig tartott Szarajevó ostroma. A városlakók csak este mehettek ki, nappal a szerb orvlövészek mindenkire lőttek, aki mozgott. A várost behálózó lövészárkokban közlekedtek. Meg nem erősített adatok szerint tizenegyezer embert gyilkoltak meg így.

A negyvennégy hónapos ostrom alatt a szerb csapatok több tízezer gránátot lőttek ki. A város lakói sose felejtik el 1993. július 22-ét, azon a csütörtöki napon rekordszámú, 3777 lövedék csapódott be a városba.

Az ostrom alatt Edicska Limonov (1943–2020) orosz celeb-költő is elment Szarajevóba, és kilőtt egy sorozatot a városra, ahol az amerikai író, Susan Sontag éppen a *Godot-ra várva* drámát rendezte a szarajevói népszínház pincéjében, amit lövészárkokon keresztül közelíthetett meg a szereplőkkel együtt.

8.

A Balkán-félszigeten minden út Bosznia fővárosába, a Balkán szívébe vezet. A történelem a 20. században kétszer is ellátogatott Szarajevóba, ebbe a soknemzetiségű városba, amely véres etnikai mészárlások helyszínévé vált. Szimbóluma a tömeggyilkosságokhoz vezető nacionalista tébolynak, de ugyanakkor a népek, vallások, nyelvek békés együttélésének is.

A cselekmény több szálon és különböző szinteken bonyolódik/bonyolódott. A népek kultúrákat hoznak magukkal, másfajta kommunikációt, gesztusokat, világnézetet, történelmi emlékeket, hagyományokat. Az „összehordott” kultúrák szélesebb látókört, nagyobb fogyasztói lehetőséget jelentettek. Mert az emberi történelem során haszon nélkül sem eszmény, sem szépség sincs.

A jugoszláv hatalom által támogatott multikulturalizmus évtizedekig működött. Tolerancia kellett hozzá, ami nem annyira az eszme bizonyítéka, mint inkább a józanságé: másképpen együtt élni nem lehet. Szarajevó – évtizedekig úgy tűnt – valamennyi lehetséges irányba nyitott.

9.

Bőséges reggeli a Bosanska Ružában, miközben Endre és Sanyi megállás nélkül telefonál (itt még van wifi). Mondom nekik: ha rápillantunk Bosznia és Hercegovina etnikai térképére, láthatjuk, ez Európa legösszetettebb vidéke, nagy a sokszínűség, az átfedés. Nem sok jó sült ki belőle. Hosszú távon borítékolható a konfliktus, mert csőre van töltve rosszindulat, évszázados sérelem, fájdalom, gyűlölet és irigység. Tragikus komplexitás. Merev álláspontok állnak szemben egymással.

Jugoszlávia, a nemzetek feletti struktúra bukása Szarajevóban volt bekövetkező. Pedig sokáig Koszovóban várták a robbanást.

Minden háború előző háborúból következik.

Úgy látom, az egykori Osztrák–Magyar Monarchia és Jugoszlávia pokoli dilemmái ma az Európa Unióban folytatódnak. De összehasonlítani mégsem lehet, mert az Európai Unióba önként lépnek be az országok, ahonnan ki is léphetnek. Jugoszláviával kicsit más volt a helyzet. És, ugye, a civilizált Nyugat mégsem a Balkán, ahol egymás mészárlása ősi szokás.

10.

Van abban valami jelképes, hogy a daytoni békeszerződés boszniai példánya elveszett. Az amerikai Daytonban 1995 végén írták alá azt a békeszerződést, amellyel „lezárták” az öldöklést Bosznia-Hercegovinában. A béke tartós lett, de Bosznia ma sem néz ki valódi, egységes államnak. Recsegő struktúrák és rengeteg bizonytalanság.

Bosznia-Hercegovina a szerbek, a horvátok és a muszlim bosnyákok közös országa, melynek legfőbb jellemzője az etnikai szétszabdaltság. Nemzetközi nagyhatalmi szándék nélkül nem létezne.

Boszniában több mint két évtizede béke van, azt is mondhatnánk, hogy fegyverszünet honol. Valami hasonló állapot, mint amiről az első világháborút lezáró versailles-i békeszerződés után a francia Ferdinand Foch marsall beszélt: „ez nem béke, csak fegyverszünet”. Miután 1995 júliusában a srebrenicai mészárlásban több mint 8000 bosnyák férfit gyilkoltak meg a szerb hadvezér, Ratko Mladić katonái, a nagyhatalmak belekényszerítették a szerbeket és a többi felet, hogy a daytoni légibázison üljenek le egymással, és addig ne is álljanak fel, amíg nem jutnak dűlőre.

Az 1945 utáni legnagyobb európai tömeggyilkosság (Srebrenica), a szerb Krajina ellen négy nap alatt sikerre jutó horvát Vihar hadművelet, a boszniai szerb erők elleni NATO-bombázások, valamint a Jugoszlávia elleni szankciók együttesen új helyzetet teremtettek, immáron érdekeltté téve Slobodan Milošević szerb vezetőt is a megegyezésben. A boszniai öldöklésnek véget vető megegyezést 1995. december 14-én Párizsban Milošević, Izetbegović és Tuđman írták alá. A három aláíró mögött Felipe Gonzalez spanyol miniszterelnök, Bill Clinton és Jacques Chirac állt, ők felügyelték az eseményeket. A daytoni béketárgyalások mindhárom aláírója már meghalt.

A szerb Slobodan Milošević 2006-ban, egy holland börtönben, ahol az általa elkövetett háborús bűnök miatti felelősségre vonását megelőző tárgyalás zajlott. Földi maradványait szülővárosában, a családi ház kertjében temették el, maroknyivá zsugorodott hívei körében. A szertartás után valaki meg is jegyezte: „Elásták a kert végében, mint egy kanárit.” A horvát elnök, Franjo Tuđman már korábban, 1999-ben meghalt, de kultusza a horvát nemzeti érzelműek körében töretlen: Horvátországban és Bosznia-Hercegovina horvát többségű részein a mai napig tengernyi főutcat neveztek el róla.

A 2003-ban elhunyt bosnyák Alija Izetbegović – akit mérsékelt iszlám meggyőződése miatt Tito Jugoszláviájában hosszú évekre bebörtönöztek – tekinthető a modern Bosznia-Hercegovina atyjának, országa összes ellentmondásosságával egyetemben. A súlyos kompromisszumok árán megkötött szerződés után az összes fél úgy érezte, hogy az ellenségeik jobban jártak.

A daytoni békeegyezmény sarkalatos eleme Bosznia-Hercegovina államiságának rendezése volt. A délszláv harcok alatt többször is felmerült az egykori Jugoszlávia központi fekvésű, többnemzetiségű tagköztársaságának szétszabdálása: sokan kész tényként kezelték, hogy Slobodan Milošević szerb és Franjo Tuđman horvát elnök is szétmérték egymás között Boszniát. Orosz-

lánrészét Szerbiához, illetve Horvátországhoz csatolva, és némi koncot hagytak volna a muszlim bosnyákoknak.

A békekötést tető alá hozó nagyhatalmak kikötötték, hogy az országnak, melynek egykor a békében élt lakói módszeresen kezdték egymást legyilkolni, egyben kell maradnia. Hogy ez ne legyen teljesen irreális, komoly gazdasági ösztönzőket helyeztek kilátásba. A békekötés után 14 milliárd dollárnyi fejlesztési segély érkezett az országba – ezzel egy főre számítva többet áldoztak a romokban lévő ország konszolidálására, mint a világháború után Németországra.

11.

Platón Akadémiájának bejárata fölött állt állítólag a felirat: „Ne lépjen ide be senki, aki nem ismeri a geometriát!” Annak, aki az összetettebb felépítésű államszövetségeket szeretné tanulmányozni, mondjuk, az Európai Uniót, érdemes előzetesen átrágnia magát Bosznia-Hercegovinán. A két entitásból álló ország területének 51 százalékát a Bosnyák–Horvát Föderáció alkotja, míg a fennmaradó részt a Szerb Köztársaság, valamint a különleges jogállású Brčkói Körzet is külön szál a sztoriban. A két entitásnak saját alkotmánya, zászlaja, kormánya és minisztériumai vannak. A Szerb Köztársaságban a magyar járásoknak nagyjából megfelelő méretű községek a kisebb egységek, míg a Bosnyák–Horvát Föderációban ugyanezeket kantonoknak nevezik, ahol minden egyes kantonnak külön minisztériumai vannak, vagyis az egész ország egy turbóbürokratikus vízfej. Még a kisebb hivatalokat is etnikai kvóták szerint osztják el, emiatt is hatalmas az államigazgatás, ami melegágya a korrupciónak, valamint az etnikai-politikai hálózatok működtetésének is. Az etnikai fragmentáltságra épülő struktúrák pedig azokat a politikusokat erősítik, akik a „sajátjaik” érdekeinek megvédésével kampányolnak, így a nemzeti kiegyezést keresők rendre alulmaradnak a választásokon.

Bosznia alkotmánya a három alkotmányozó nemzet (a bosnyák, a szerb és a horvát) együttélésének a legmagasabb szintű jogszabálya. Az országot egy háromtagú elnökség vezeti, melyben egy-egy bosnyák, szerb és horvát tag vesz részt a rotációs elvnek megfelelően.

A szerb részen mindenütt a saját trikolór lengedez, míg a bosnyák–horvát ton is csak a bosnyák többségű területeken lobog az „összállami zászló”. A Szerb Köztársaság politikusai ott tesznek be a föderációnak, ahol csak tudnak, ráadásul a föderáción belül sem felhőtlen az összhang a bosnyákok és a horvátok között. A horvát többségű területeken, főképp Hercegovina déli részén már a sakktáblás horvát zászló helyi változata dívik. Sokak szerint Bosznia nem igazán életképes.

A boszniai háborúban ejtett sebek nem gyógyultak be. Legalább százezren haltak meg, több mint kétmillió embernek el kellett hagynia az otthonát. Ez volt a legpusztítóbb európai konfliktus a második világháború után.

Boszniában az emberek többségét azonban nem a revánsvágy hajtja, pusztán a jobb, élhetőbb életre, magasabb életszínvonalra vágynak.

Sokak szerint a Balkánon nem zárható ki, hogy ismét háború lesz. Nemrég egy európai politikus azt találta mondani: „Dayton nem örök életű, nem is annak szánták.”

Viszont jó szívvel olvasom az egyik aktuális bosnyák politikus nyilatkozatát, miszerint Bosznia-Hercegovina újabb kori történelmében volt kétszer negyven év, amely igazi békét és fejlődést jelentett ennek a sokat szenvedett országnak: a Monarchia és a titói Jugoszlávia négy-négy évtizede.

IV. FEJEZET

HÍD A DRINÁN – VIŠEGRAD

1.

Gégé és Korbély sofórködnék, az utat figyelik. Nekünk könnyű dolgunk van, (Endre, Sanyi, Gyula és én) hátul, a mikrobusz foteljaiban ücsörgünk, és whiskeyt iszogatunk. Az út a váratlan csodák sorozata.

Szarajevó irányából, nyugat felől közelítünk a Drinához.

A Boszniai Szerb Köztársaság területén járunk. Erre uralkodott a háborús bűnös Radovan Karadžić és Ratko Mladić.

A kanyargó út emelkedik, a Romanija-hegységen keresztül igyekszünk célunkhoz.

A Romanija, Bosznia Ararátja, az offenzívák hegye, melynek csúcsán a jugoszláv partizánok bárkája is kikötött, mikor véget ért a második világháború „özönvize”.

Zuko Đumhur és stábjá biztos bejátszanák a *Marš na Drinu* (*Menetelés a Drinára*) című szerb katonai indulót, amely az első világháborúhoz köthető. A Drina volt a határfolyó az Osztrák–Magyar Monarchia és Szerbia között. A Monarchia csapatai a Drinán és a Száva folyón átkelve támadtak a szerb csapatokra, amelyek a kezdeti egy-két győzelem után kénytelenek voltak meghátrálni. Hóban-fagyban menekültek Albánián keresztül Korfu szigetére, ahol az angolok szervezték újjá a szerb egységeket.

Közeledünk már a boszniai Višegradhoz, ahol a nevezetes kőhíd feszül a Drina folyó felett. Hányszor emlegettük Veszprémben, az Óváros téren, az Elefánt bisztró teraszán a višegradi hidat, mely a balkáni élet központi szimbóluma, ahol évszázadokig látszólagos békében éltek egymás mellett a keleti és nyugati keresztények, valamint az iszlám hitű muszlimok. Utazásunk célja: a Drina folyó felett átívelő híd, aminek történetéről Nobel-díjas regényt írt Ivo Andrić. *Na Drini ćuprija – Híd a Drinán*. A szerb-horvát identitású író a nyugat-boszniai Travnikban született 1892-ben, később családjával Višegradba költözött. Andrić a szarajevói gimnázium elvégzése után Bécsben, Grácban, Krakkóban és Zágrábban tanult. A regény első bekezdése Csuka Zoltán fordításában így hangzik:

„A Drina folyó útjának nagyobb részén meredek hegyek között, szűk völgykatlanokon vagy merőlegesen levágott partú, mély szurdokokon halad keresztül. Partjai csak néhány helyen laposodnak tágas völgygé, a folyó egyik vagy mindkét oldalán verőfényes, részben sík, részben dimbes-dombos, művelésre és településre alkalmas vidékké. Ilyen kiszélesedő táj van itt Višegradnál, azon a helyen, ahol a Drina hirtelen kanyarodással kitör a Butkova Stijena és az Uzavnica-hegy keskeny szorosából. A Drina kanyarulata itt igen éles, a hegyek mindkét partján olyan meredek, s annyira közel vannak egymáshoz, hogy zárt tömegnek látszanak, amelyből a víz úgy bukkan elő, mintha sötét falból szökkenne ki. De itt a hegyek egyszer csak szétválnak, szabálytalan amfiteátrummá nyílnak, amelynek átmérője legszélesebb helyén sem nagyobb légvonalban tizenöt kilométernél.”

2.

A Drina hirtelen kanyarodással kitör a Butkova Stijena és az Uzavnica-hegy keskeny szorosából. Onnan jöttünk mi is, Sarajevó felől.

A szerpentin egyik kanyara után eléink tárul úticélunk: Višegrad, a Drina folyó felett feszülő nagy fehér kőhíddal.

A regényből tudjuk, hogy a hidat Mehmed pasa Sokolović építette. Mehmed pasa Sokolović a török szultán egyik leghíresebb vezére volt, akit gyerekkorában Boszniából hurcoltak el a török birodalom központjába, Sztambulba. A híd megépítésével róttá le háláját szülőföldjének. Andrić elbeszélése szerint a pasának egyetlen gyerekkori emléke az volt, ahogyan Višegrad mellett, kompon vitték át a háborgó Drina folyón. A janicsárnak elhurcolt gyermek rátermettségének köszönhetően a török császárságot kormányozta, és három földrészen vezetett többnyire győzelmes hadjáratokat. Később budai pasának is kinevezte a szultán. Mehmed pasa Sokolovićot egy dervis szúrta agyon egy sztambuli dzsámi előtt.

3.

Meghatódva állok.

Gégé egyfolytában fotóz. Még Endre és Sanyi is érdeklődve szemlélődik. A Drina folyó felett tizenegy széles íven nyugszik a gondosan faragott kövekből épült híd. Mintegy kétszázötven lépés hosszan és tíz lépés szélesen a Drina zöld víztömege fölött. Középen kétoldalt két teljesen egyforma erkélylyel. Az erkélyeken kőpárkány, ahova le lehet ülni és merengeni.

Mennyi élet és halál, szorgalom és pontosság kell egy híd megépítéséhez? Mert a hidak nemcsak kőből, betonból épülnek, hanem matematikából és emberi életekből is.

Hány reményekkel teli ember élete szakadt meg a híd építése közben?

Embereké, akik békében és szabadon akartak élni a boszniai hegyek között.

Hány ember üldögélhetett itt a híd párkányán az évszázadok alatt, beszélgetett, imádkozott, pálinkát ivott, álmodozott, örült és bánkódott a zöld zúgó folyó fölött? A hegyekről visszaverődő fényekben gyönyörködve. „Mindен nagy, szép és hasznos építmény keletkezése és élete, valamint viszonya a településhez, amelyben emelték, gyakran viseli magában a történelem egybehangzó és titokzatos drámáit” – írja Andrić *Híd a Drinán* című regényében.

4.

A hegyek és a folyó mélyén lakozó elemi erők megfékezésére egy emberöltő túl rövid. A két part közé hatalmas kőveket kellett kifeszíteni, ami abban az időben titokzatos mutatványnak tűnt, és nem is sikerült elsőre. A legenda szerint megzavarta a vízi tündér, aminthogy kezdettől fogva mindig megzavart valaki minden nagyobb építkezést. Amit nappal emeltek, a démon lerombolta éjjel. Ilyen legendák keringtek a višegradi Drina-híd körül is. „A nép gyorsan kitalálja a meséket, gyorsan el is terjeszti őket, s a valóság furcsán és elválaszthatatlanul egybeszövődik a mesékkel. A parasztok, akik éjszakánként a guszlást hallgatták, azt mesélték, hogy a tündér, aki lerontja az építkezést, megüzenzte Abid agának, mindaddig nem hagyja abba a rombolást, amíg csak két gyermeket, egy ikerpárt – név szerint Stoját és Ostoját – be nem falaznak a híd alapzatába. Sokan fogadkoztak, hogy látták is a sejmeneket, amint a falvakban ilyen ikerpárt kerestek. (A sejmenek valóban körüljárták a falvakat, de nem gyereket kerestek, hanem Abid aga parancsára hallgatóztak és kérdészködtek a nép körében, hátha ilyen módon megtudják, kik azok, akik a hidat rombolják)” – olvashatjuk Andrićnál, aki szürreális szociográfia, falusi tragédia felé tágitja a történetet, ami megtestesült legendaként rögzült. Most már örökre úgy tudni, hogy egy ikerpárt, két gyenge gyermeket befalaztak a középső pillérbe. Ezután épülhetett meg a híd. A legenda szerint Rade kőművesmester megszánta az újszülöttei után jajveszékélő anyát, és rést hagyott a

pilléren, hogy megszoptathassa befalazott gyermekeit. Ma is ott láthatók a pilléren a keskeny nyílások. És a néphit szerint a híd falából évszázadok óta szivárog az anya teje, eltörölhetetlen nyomot hagyva a köveken.

Ezeket a tejszerű nyomokat olykor az emberek levakarják, és mint gyógyító port eladják olyan asszonyoknak, akiknek szülés után nincs tejük.

A hídon olykor fegyveres csapattal érkező lófarkas török vezérek lovagoltak át: Abid aga, Arif bég, akiknek feladata a rendtartás volt Boszniában.

A Drina folyón gonddal és fáradsággal felépített kőhíd kapujában olykor levágott szerb fejek tűntek fel. A vértócsákat azonban rendre felmosták a völgyben fekvő Višegrad, a kaszaba lakói, és igyekeztek a látványt elfelejteni.

Évszázadokon keresztül muzulmánok és keresztények éltek a kisvárosban többnyire békességben. A folyó jobb partján, a hídfőnél épült a kaszaba, azaz a város legfőbb része, a čaršija, vagyis az üzleti negyed. A híd túlsó felén, a bal part mentén terül el a Maluhino-Polje, a Szarajevó felé vezető országút menti előváros.

Békés időkben a két részt összekötő hídon fogadtak egymásnak örök hűséget a szerelmesek. Temetéskor pedig a halottvivők kis időre letették itt a megboldogultat, hogy utoljára még egyszer megpihenjen itt, ahol életének java része eltelt.

Az 1991-es népszámlálás alkalmával a helyi lakosság hatvan százaléka bosnyáknak vallotta magát, harminc százalék szerbnek, a többiek jugoszlávoknak és egyebeknek. Ed Vulliamy angol újságíró *A háború halott, éljen a háború (War is Dead, Long Live the War)* című könyvében a következő esetet írja le 1992-ből: „Június végén Milan Josipović višegrádi rendőrfelügyelő levelet kapott a szerbiai Bajina Bašta vízerőmű vezetésétől. A vízerőmű igazgatója udvariasan arra kérte a rendőrfelügyelőt, hogy lassítsa le a hullák áramlását a folyón. Abban az időben a háborús bűnös Milan Lukić irányítása alatt álló szerb szabadcsapatok (bijeli orlovi – osvetnici) halomra ölték a bosnyák civileket a višegrádi hídon, majd a halottakat a Drinába dobták – ezek azok a holttestek, amelyeket a vízművek igazgatója levelében emleget.”

A vérengző parancsnokot a hágai nemzetközi bíróság életfogytig tartó bűntetésre ítélte, pillanatnyilag az észtországi Vangla fegyházban raboskodik. Minő véletlen: a fegyház Veszprém testvérvárosában, Tartuban található. A híd korlátjára görnyedünk.

Odalent morajlik a folyó. Nézzük a kavargó zöld vizet.

Nem lehet szavakkal kifejezni azt az érzést, amikor egy több évszázados kőpárkányra hajolva a mélybe révedünk. A szív elfullasztja a lélegzetet. Mint a regénybeli Ali hodzsának. De nekünk még van menekvés ebből a révedésből.

Végel László Kossuth-díjas író a következőket írja Ivo Andrićról:

„...a Nobel-díjas Ivo Andrićnak nem volt nyugodt és harmonikus élete, bár az író rendkívül nagy erőfeszítéseket tett, hogy ezt a látszatot keltse. Félelmetes ellentétekkel és ellentmondásokkal viaskodott. A horvát családból származó boszniai szerb író hithű katolikus anyja Szarajevóban élt, de ismeretlen okok miatt Travnikban szülte meg az apa nélkül felnevelkedő gyermekét. A szegény családból származó Andrićról egy időre egy gazdag višegradi család gondoskodott. [...] Ifjúkorában gyűlölte az Osztrák–Magyar Monarchiát, csatlakozott a Mlada Bosna nevű szervezethez, amelynek sorából került ki Ferenc Ferdinánd gyilkosa, Gavrilo Princip is. Andrić élete végéig kitartott amellett, hogy Gavrilo Princip jogosan sütötte el a fegyverét.

Szarajevóból Zágrábba került, a horvát fővárossal azonban sehogyan sem volt megbékélve. Belgrádba menekült, ahol a külügyminisztériumban kapott állást. Európa számos városában (Graz, Trieszt, Róma, Madrid, Párizs) dolgozott a királyi Jugoszláviai konzulátusain, de sehol sem érezte jól magát,

szüntelenül az áthelyezését kérelmezte. Egyedül krakkói egyetemi éveivel volt elégedett, és a lengyelek iránti rokonszenvét élete végéig őrizte. Aztán a II. világháború előtt Berlinben volt nagykövet, akit ebben a minőségben még Hitler születésnapjának megünneplésére is meghívtak. Ezekről a napokról alig-alig írt. Amikor Hitler lerohanta Jugoszláviát, visszatért Belgrádba. A legjelentősebb regényeit a háborús időkben írta, de a német megszállás alatt egyetlenegy sort sem közölt. Az író erősebb volt a diplomatánál.

Félő volt, hogy a kommunista hatalomátvétel után bántódása esik, hiszen fiatalon az erősen antikommunista jugoszláv kormány minisztere a kommunizmust a fasizmussal egyenlítette ki. De nem! Ivo Andrićból Ivo elvtárs lett, belépett a Kommunista Szövetségbe, járta a gyárat, agitált, a szocializmus építésére buzdított, dicsérte a Szovjetuniót, élete végén pedig a Nobel-díjas író Tito marsallt Nobel-békedíjra javasolta. Abban mindenki egyetértett, hogy soha senkinek nem ártott, de nem is segített. Nobel-díjasként a nemzetközi felhívások ellenére se írta alá az üldözött írók jugoszláviai védelmében írt petíciókat. A visszahúzó, mértéktartó, bölcs Ivo Andrićnak rendkívül drámai élete volt. A 20. század gyermeke remekműveket hagyott maga után, és nem nehéz feltételezni, hogy kalandos élete is szerepet játszott ebben. Egy biztos, volt egy álma: Jugoszlávia. Ehhez ragaszkodott egy életen át. Jugoszlávia szétesett, de Andrić művei emlékeznek rá.”

A *Híd a Drinán* című regényét 1942 júliusában kezdte el írni, és tizenhét hónap után, 1943 decemberében fejezte be. A regény egyik kritikus szerint a *Híd a Drinán* időrendbe fűzött személyek galériája, „akiket csupán az kapcsol össze, hogy sorsdöntően a hídhöz van láncolva életük”, s hogy a „híd nélkül nem léteznének”. Egy másik irodalomtörténész szerint egy krónikáról van szó, amely egy emberi közösség sorsát meséli el: „Andrić a városnak önálló és lényegileg új kritikáját adja, tele mesével és elbeszéléssel, amely mind együttesen formázza a szétszóródástól és feledéstől elragadott életet.”

A regény a híd és a város sajátos történeti dialógusából épül fel. A višegrad-i kaszaba története képezi az eposz anyagát, a Drina felett ívelő híd pedig az eposz poézisét adja. A hídmotívum minden fejezetben megszólal. Valójában a híd szülte a várost, mely az elpusztíthatatlan gyökeréből nőtt ki, és belőle élt évszázadokon át, következképpen Mehmed pasa építményének a kezdettől fogva történelmi célja van. Az élet változatos képei, emberek sorsképei kapcsolódnak a híd maradandóságához.

Andrić regénye egy gyermek emlékképeivel kezdődik, és egy öregember halálos élményében kirajzolódó világ képével zárul – a felrobbantott, lerombolt híd látványával, amely „mintha fölbomlott női nyakék volna, s ha már egyszer széthullani kezd, senki sem tarthatja meg többé”.

5.

(A szerb fennhatóságú) Višegradból (a bosnyák-horvát fennhatóságú) Goražde felé vesszük az irányt. Körülöttünk Európa legnagyobb aknamezője. Ki tudja, hány évtizednek kell eltelti, mire eltűnnek az út mellett és az erdőben lera-kott aknák?

Goražde után (a szerb) Foča következik. Andrić elbeszélése szerint a fočaiak gazdagok, mindig tele voltak pénzzel, mint a csipkebokor virággal. Asszonyaik kebelén fényes drágakő csillogott.

Az út mellett végig a Drina folyó hömpölyög. Nézzük a hegyeket, réteket.

A goraždei hegy oldalában égbe meredő minaretek.

Az út mellett sárga lepelbe burkolódzott, dimijének nevezett buggyos nadrágot viselő nők gyalogolnak.

Ez a daytoni békeszerződés utáni szétszabdalt Bosznia: egyik régiót a másik váltja. Szerbek, bosnyákok, majd megint szerbek. Mindenhol aknamezővel lezárt határ.

Pravoszláv és muszlim jelképek, díszítések. Félhold és kereszt. Váltakoznak a zászlók, jelképek. Egyesülések, szétválások. Latin és cirill írásmód.

Katonák, rendőrök vigyáznak a rendre, az indulatokra, nehogy újból elszabaduljon a boszniai pokol.

A városokból, régiókból különböző „államok” lettek. Pravoszláv szerbek, katolikus horvátok, bosnyákok (eltörökösödött, muszlim szlávok) fenségterületei. Bosznia-Hercegovina. Kicsit több mint hárommillió ötszázezer lakos. Terület: 51 129 négyzetkilométer. Hivatalos pénznem: konvertibilis márka.

Ismert bosnyák művészek, írók, rendezők, színészek, festők: Abdulah Sidran, Mustafa Nadarević, Zijah Sokolović, Irfan Mensur, Haris Pašović, Ferida Duraković, Hadžem Hajdarević, Mersad Berber, Halil Tikveša, Zuko Džumhur. Emir Kusturica is közéjük tartozhatna, de ő inkább a szerb oldalra állt. Politikusok (a jugoszláv időkben), akiknek a neve valamiért megmaradt az emlékeztetőben: Džemal Bijedić, Hamdija Pozderac, Raif Dizdarević, Fikret Abdić.

Zenészek, énekesek, celebek: Goran Bregović, Željko Bebek (mindketten a Bijelo Dugme zenekarból), Davorin Popović (az Indexi együttes énekese), Hanka Paldum, Kemal Monteno, Hamdija Čustović, Alma Ekmečić, Zafir Hadžimanov, Mladen Vojičić Tifa, Milić Vukašinović. De említhetném Husein Hasanefendićet, a gitáros-zeneszerzőt, aki a macedón Aki Rahimovskival megalapította a zágrábi Parni Valjak együttest 1975-ben. Hiányoznak a gitár-riffek.

Hercegovinai horvátok: Stipe Šuvar, Milka Planinc, Goran Babić, Mile Stojić. Szerbek: Zdravko Čolić, Lepa Brena (polgári neve: Fahreta Jahić-Živojinović), Duško Trifunović, Stevan Tontić, Jadranka Stojaković.

És nem hagyhatjuk ki a boszniai származású sportolókat se: Asim Ferhatović, Safet Sušić, Ivica Osim, Blaž Slišković, Mirza Delibašić, Zlatko Saračević, Mirza Džomba, Mirsad Terzić stb. Nevek kavalkádja. Túl messzire kanyarodnék, ha elkezdeném részletezni a nevek kapcsán felmerülő gondolataimat. Inkább nem fogok bele, leállítom a gondolatársításokat. Mindenkinek megvan a maga külön élete, amit teljesíteni kell. De szabadság is van, hogy eltérjünk tőle. Ebből olykor katasztrófák következnek. Összezavarodnak az emberi sorsok.

6.

Fočánál kelet felé fordulunk. Boszniából Crna Gora felé igyekszünk.

Komor hegyek között, hágókon keresztül vezet az út, amelyen nincs semmilyen felfestett jel, se rendes, se szaggatott vonal. Erdővel borított, lakatlan vidéken járunk. Sokáig gyalogolhat az ember, mire találkozik valakivel. A mélyben ott csillog a Drina folyó élénkzöld vize.

A szerpentin még mélyebbre hatol a hegyek közé. Égig érő erdei fenyők, mély szakadék, rozsdabarna talaj.

Az utat néha elmossa az esővíz.

Odalenn a völgyben – a mi haladási irányunkkal szemben – a Drina folyó hömpölyög, amely két gyors vízű folyócska, a Piva és a Tara egyesüléséből keletkezik Šćepan Poljenál. A Piva és a Tara Crna Gorában ered. Ahol egymásba torkolnak, onnantól Drina a nevük. Egy rövid szakaszon a Tara folyó partján határátkelőhöz igyekszünk. Az út melletti hirdetőtáblán „vadvízi túrákra” hívják az érdeklődőket.

Bosznia és Crna Gora határán át kell kelni a Tara jobb oldalára. Egy híd lebeg a szakadék felett, kecses, mintha oda volna rajzolva, arányos, könnyed ívvel köti össze a két partot. Meredeken zuhannak alá a szakadék partjai. Tavasszal

hatalmas, vad áradat hömpölyög, amely csónakokat, kidöntött fákat sodor magával.

A második világháborúban erre bujkáltak Tito csapatai, zászlóaljai. A közelben van Tjentište, ahol a Sutjeska folyó völgyében döntő ütközet zajlott a németek és a partizánok között. A Tarán átívelő híd volt a kapuja, a bejárata (a második világháború folyamán) a Titóék által ellenőrzött partizán területnek. Zegzugos úton át jutunk el a Piva folyóhoz, amelynek kanyargó kanyonjában haladunk Nikšić és Podgorica felé.

7.

Irány Montenegró! Vagy ahogy az itteniek hívják, Crna Gora (fekete hegy). A hegylakók országa ez. A hegylakóké, akik leereszkedtek a kősvatagból az Adriai-tengerig, hogy a tajtékos hullámok zúgását, a világ ismeretlen hangjait hallgassák.

Valaki hófehér tejet önt a kávéscsészébe. Egy termosztos folyékony oxigén.

Kezdünk elfáradni, bóbiskolunk. Mellettünk rohan a délutáni montenegrói táj.

V. FEJEZET

ALBÁNIA FELÉ, KRUJA

1.

Hosszú út állt előttünk: a GPS szerint Szarajevó–Višegrad–Podgorica–Kruja, 400 km. Valahol Nikšić és Podgorica között járunk. Utazásunk második napja: szombat. (2018. április 28.)

Montenegró nemzeti mottója: „Crna Gora kicsi, de bátor és becsületos.” Területe: 14 024 négyzetkilométer. Népesség: 622 ezer.

Pénznem: euró (nem tagjai az Európa Uniónak, mégis annak pénzét használják!).

Az államfőt Gyukanovicsnak hívják, mintegy három évtizede hatalmon van. Jelentős vagyonát állítólag cigarettacsempészéssel alapozta meg.

Az út egyre csak kanyarog. Sebességváltó nélkül rohan velünk a kisbusz.

Végre megpillantjuk a Shkodrai tavat (szerbül: Скадарско jezero / Skadarsko jezero, albánul: Liqeni i Shkodrës, régi magyar neve Szkutari-tó az olasz Lago di Scutari nyomán).

Még néhány kilométer az albán határig, ahol körülbelül másfél órát várakozunk.

Errefelé minden második autó Mercedes vagy BMW.

Az albán sofőrök öltözete elég bizarr, na, nem alul semmi, de azért vicces: zakó, melegítőnadrág és szandál vagy papucs.

A férfiak a határátlépésre várakozva kiszállnak, cigarettáznak, beszélgetnek.

Az asszonyok és a gyerekek a luxusautókban maradnak.

Az albán családmóddal: minimum hét-nyolc gyerek, abból legalább öt fiú.

Az asszonyokért fizetni kell a családnak. Több tízezer eurót!

Dolgozni kell keményen.

Meleg van, megy a klíma.

Montenegrói és albán határőrök, vámosok.

Molnár Sanyi könyörög nekik, hogy üssenek pecsétet az útlevelünkbe. Ő, aki magyar igazolvánnyal akart nekivágni a balkáni útnak! Végre bejutunk Albániába.

Az első nagyobb város: Shkodër. Valljuk be, csúnya. Se fák, se parkok, se kertek. Összevissza betonépületek, kiszikkadt házak, kőfalak. Balkáni kaotikus, és nélküli építkezés. Majd Lezha, Thumana következik. Közben alkonyodik.

Endrével a fényeket figyeljük. Várjuk a dämmerungot, a fények drámai változását. A dämmerung átmenet a világosból sötétbe, vagy fordítva. Van pár pillanat, amikor felsejlik a narancsos ragyogás, és átvált tiszta kékbe.

– Ezt a pillanatot szerette és kereste Ingmar Bergman (1918–2007) svéd filmrendező. Az egyik filmjének készítésekor tizenhét alkalommal ismételtette meg a dämmerung felvételezését Gunnar Fischer vagy Sven Nykvist operatőrrel. Bergman a tizenhét változatból választotta ki a legszebbet – meséli Endre.

A rohanó kisbuszból szemléljük a naplementét. Volt olyan pillanat, amikor áttetsző, halványkék szín végigömlött a hegyeken, a mediterrán tájon, és a dombokon elterülő városkák, az alkonyat lassan leereszkedő fátylai ellenére, sajátos fényt árasztottak magukból. Nagyon fáradtak vagyunk, mint Bergman operatőrjei a tizenhétszer megismételt felvétel után.

Az út egyre csak kanyarog. Sebességváltó nélkül rohan a Volkswagen. Nagyon messzinek tűnt az úticélunk: Kruja, Szkander bég fellegvára.

2.

Albánia a benzinkutak országa. A Tiranába vezető „autóút” mellett három-négy kilométerenként benzinkút, jobbról is, balról is.

Rengeteg a Mercedes és a BMW. Errefelé ezek a gépkocsik státusszimbólumok. Ha valaki ilyen autót birtokolhat és vezethet, az már elért valamit az életben. Mint már említettem: errefelé a feleségért komoly pénzt, amolyan kártérítésfélét kell fizetni a lány apjának. A házasság előtt nincs szex, ha sérelem éri a nőt, akkor jön a vérbosszú: egymás családjának a kiirtása. Ma is előfordul.

Kemény, marcona emberek az albánok. Nem sokat beszélnek, inkább cselekednek. Szeretik családjukat és a hazájukat. Képesek érte megtenni mindent. Szorgalmas munkások: pékek, utcaseprők, valutaváltók, fuvarozók, költöztetők, alkalmi munkát végzők. Nem szégyellnek lehajolni egy-két euróért. Ezek a macsó, patriarchális férfiak állítólag verik és terrorizálják asszonyaikat, akik mindezt szó nélkül tűrik, és egyik gyereket a másik után hozzák a világra. Az albán nők néma szülőgépek, keltetők, bezárva otthon, miközben férjük, testvéreik és fiaik csuklójukon súlyos arany karórát fitogtatva szórakoznak. Vasárnaponként a pályaudvarok környékén kószálva és más albánokkal találkozási ütközve ütik el az időt, Bécstől Rotterdamig egész Nyugat-Európában. Sokan külföldön dolgoznak közülük, hogy meggazdagodjanak. Bár kedvelik az apró örömeiket ők is, semmire se költenek.

Aki egy idegen várost meg akar ismerni, nézze meg először a piacot, és fürkészsze, mit természetnek és hogyan kereskednek.

A világ másképpen néz ki, ha albánul gondolkodunk róla.

Nyugat-Európát az albán maffia ellenőrzi. Drogokkal és kurvákkal kereskednek. Az amúgy példás családapák.

Albániának mintegy hárommillió lakosa van.

Területe: 28 748 négyzetkilométer.

Pénznem: albán lek.

3.

Jóllehet a törökök elleni háborúk okán a magyar köztudatban élesen megmaradt Hunyadi János és Szkander Bég (Kasztrióta György) albán hadvezér együttműködésének emléke, a két katonai génusz a valóságban nem tudott hathatós segítséget nyújtani egymásnak. Mindkét esetben, amikor erre lehe-

tőség mutatkozott volna (1444-ben Várna alatt, majd 1448-ban Rigómezőnél), Kasztrióta György katonái elkéstek a sorsdöntő csatából. Az illírek földjén rohan velünk a kisbusz. Koromsötét szombat éjszaka borult a tájra. Sehogy se találjuk a Szkander Bég várába vezető utat, ahol – a GPS szerint – a Rooms Emiliano panzió lenne. Valahol azt olvastam, hogy Albániában a középkori várak műemlékvédelmét úgy oldják meg, hogy azokat az állam étterem üzemeltetésre bérbe adja vendéglátósoknak, cserébe a vendéglátós rendben tartja a középkori várat és környezetét, mindezt a műemlékvédelmi hatóság felügyelete alatt.

Aztán mégis feljutunk a hegy csúcsára, a krujai fellegvár falai közé, ahol áprilisi szél fújdogál.

Enyhülést hozó légáramlat az Adriai-tenger felől. Felhők suhannak az égen.

Körülöttünk kopár sziklafalak.

A völgyben apró fények virrasztanak, remegnek.

Farkaséhesek vagyunk, a szarajevói reggeli óta alig ettünk valamit. Fenséges vacsora a sziklaszírt: bableves, kecskesajt, egy-két rúd csevapcsica, tejszínes tészta, mézzel leöntött gyümölcsök, narancs- és almaszeletek.

Az „elnöki lakosztályt” kapom. Minimum hét ágy. Egy albán nagycsalád kényelmesen elférne benne. Az ablakon dupla függöny, nehogy belessen valaki. Se ki, se be nem látni. Kár, mert a táj sejthetően gyönyörű. Körülöttünk hegyormok.

Alig alszom, csak a szokásos, forgolódás, hánykolódás. Idegen helyen nem megy az alvás... Az éjszaka legmélyén komoly szélvihar kerekedik.

4.

Utazásunk harmadik napja: vasárnap reggel (április 29., vasárnap). Böven túl a hajnali dämmerungon.

Ébredés: rácsodálkozás a tájra. Körülöttünk hatalmas sziklás hegyormok. A szakács és a szakácsnő már kint cigarettáznak a vár egyik bástyáján. A reggeli elkészült. Gégé meséli: akkora huzat volt a szobájában, hogy a haja egész éjszaka lobogott a párnán. Sanyi csak annyit tesz hozzá:

– Hát ez az éjszaka kísérteties volt! A szobámon átsüvített a szél, egyfolytában rázkódtak az ablakok. Koromsötét bent és kint. Mindenképpen kell a reggeli mellé két Szkander Bég konyak a kísértetek ellen!

Az asztal bőségesen megterítve: tükörtojás, rántotta, sonkaszeletek, vajaskenyér, marmeládé, omlós zsemlék, kávé, konyak stb. Köszönjük szépen.

És wifi is van. Endre és Sanyi már megszerezte a kódot, megállás nélkül telefonálnak, csetelnek. Fűti őket a szerelem.

5.

Újratervezés: Albánia. A kétféjű sas országa.

A kopár köveken megkapaszkodó létezés, végtelenül kemény lét, a már alig-emberi lét variációi.

Minden dolgok végzetét magán viseli az albán táj. Az itteni ember keménységét, lecsupaszított stílusát.

A világ másképpen néz ki, ha albánul gondolkodunk róla. Az albánok nagyon szeretik a magyarokat, ezt a szeretetet Szkander Bég és Hunyadi János alapozta meg, akik együtt harcoltak a törökök ellen.

Barnabás ajánlatára betértünk a krujai bazárba. Konyakot vettünk, hűtőmágnest, apróságokat. Én egy régimódi Singer varrógéppel szemeztem,

100 euróért megkaphattam volna. De a szállítás (alig fértünk el a kisbuszban) miatt mégsem.

Sanyi és Gégé szerint otthon is könnyen beszerezhető (azóta se).

Az egyik árustól Sanyi az tudakolja, hogy mondják albánul: „köszönöm szépen”.

Az albán kereskedő papírra írja neki: „Fale minderit”.

Krujából Tirana felé indulunk a délelőtti napsütésben. A házak homlokzatán albán lobogók lengnek.

A Kamëz nevű elővárosban az út mellett zsidvásár, ócskapiac, parkoló gépkocsik. Vasárnapi forgatag, emberek ezrei. Lassan, óvatosan araszolunk.

Különböző boltok, kávézók, pékségek. Cégtáblák özöne. Nekem a legkedvesebb, csupa nagybetűvel írom be a noteszomba: BUREKTORIUM.

Aztán hirtelen vége lesz a tömegnek és összevisszaságnak. A sajátos albán buhera azért marad. Tirana külvárosában, lakótelepén haladunk tovább.

Velem szemben Endre ül. A krujai indulás után elszenderedett. Amikor felébredt, és megtudta, hogy már jócskán elhagytuk az albán fővárost, kibugygyant belőle a hahotába torkolló megjegyzés: „Szép volt Tirana. Nagyon szép.”

Ami viszont tény: Albániában nincsenek kövér, elhízott emberek!

Az út menti táblákon feliratok:

Tirana International Airport Nënë Tereza – Aeroporti Ndërkombëtar i Tiranës Nënë Tereza. Elbasan County, Librazhd.

Rohan velünk a kisbusz, fel a hegyekbe, Elbasan felé.

Parku Kombëtar Shebenik-Jabllanicë.

6.

Az út mellett és a hegyoldalban rengeteg bunker. Az egyik mellett modern benzinkút, kávézóval. Megállunk: tankolás és csoportkép egy vörös csillaggal díszített hősi emlékmű és a bunker előtt.

A kommunista pártvezér, Enver Hodzsa (Hoxha) negyvenéves uralkodása alatt több mint hétszázezer bunkert építettek az országban. Ő volt Albánia teljhatalmú diktátora 1945 és 1985 között. Albánia 1939-es olasz megszállása után tiranai dohányboltjában kezdett szervezkedni a fasiszták ellen. Jó kapcsolatot ápolt a jugoszláv partizánokkal és Titóval. Ő lett az albán partizánharc vezetője, majd a háború után az ország első számú vezetője. Az Enver Hodzsa irányította kommunista ország kezdetben jóban volt Jugoszláviával, azonban az 1948-ban kirobbant szovjet–jugoszláv konfliktusban a gazdaságilag, katonailag erősebb Szovjetunió oldalára álltak. Hodzsa, aki ízig-vérig ortodox Sztálin-tanítvány volt, nem nézte jó szemmel az 1956-os szovjet irányváltást, vagyis a „desztalinizációt”. Hruscsovra, az új pártvezérre árulóként tekintett, így Kína lett a példakép, egészen 1977-ig, amikor a Teng Hsziao-ping-i eszmei-politikai koncepciót is bírálni kezdték az albánok, aminek az albán–kínai kapcsolatok elhidegülése lett a következménye. A kínaiak hamarosan leállították a gazdaságipolitikai és katonai segítségnyújtást Albániának.

A személyi kultuszt kiépítő diktátor haláláig izolációs politikát folytatott, a kommunista vezető megszállottan rettegett egy esetleges nyugati támadástól. A mindössze hárommilliós ország területén összesen hétszázezer bunker épült Hodzsa idején. A diktátor, a jól ismert kommunista forgatókönyv szerint, mindent államosított, meghirdette az ország iparosítását és önellátását, a lakosság pedig nem utazhatott külföldre.

Albánia a világ egyik legszegényebb országává vált. A Nyugatot elvből halálos ellenségnek tekintette, s mivel a Szovjetuniónak és Kínának is hátat fordított, teljesen elszigetelődött. Az egyházüldöző, a mohamedán hatás miatt

a szakállt is betiltó, a templomokat, mecseteket leromboló vagy áruházzakká alakító diktátor uralma idején közel huszonötezer embert végeztettek ki, míg újabb ezrek a munkatáborokban találhatták magukat a legkisebb vétségekért is. Kalkuttai Teréz anyának (a tiranai repülőtér most az ő nevét viseli) megtiltották, hogy hazatérjen Albániába, és meglátogathassa haldokló édesanyját. A hírhedt albán titkosrendőrség, a Sigimuri tagjai az NKVD, a KGB és a Stasi legkeményebb módszereivel dolgoztak. Hodzsa halálakor mintegy harminckétezer ember, tehát a lakosság egy százaléka börtönben volt.

Az út egyre csak kanyarog. Sebességváltó nélkül rohan a Volkswagen.

Az út mellett bunkerek és benzinkutak. Itt-ott megállunk. Kávészunk, cigarettázunk, és nézzük a kopár sziklahegyeket és bunkereket. Mindeközben Endre és Sanyi ádáz csatát vív a wifiért. Albániában minden lehetséges, autópályán még biciklivel is lehet közlekedni, és az idegent őszintén és szeretettel meghívják egy kávéra.

Már harmadik napja a Balkánon vagyunk, és még nem ettünk burekot. Azért reménykedtünk, hogy Ohridban nem birkaszemleves (begova čorba) lesz az ebéd.

VI. FEJEZET

OHRID, ÉSZAK-MACEDÓNIA

1.

Albániából érkezünk a balkáni szkíták országába, a hóval borított, tündöklő hegymok közé:

Jablanica, Dešat, majd Korab (2764 méter magas, képe Észak-Macedónia címerében is szerepel, a Balkán-félsziget egyik legmagasabb hegycsúcsa).

Az út egyre csak kanyarog. Sebességváltó nélkül rohan a Volkswagen.

Ohridban, a tó partján, a Palace Hotelban lepakoljuk a csomagjainkat. A szoba ablaka a tóra néz, jó kis terasz. A cigisek kiülhetnek majd dohányozni, de nem most!

Rögtön indulunk tovább. Többórás késésben vagyunk. Szveti Naumban, az Osztrvo étteremben ebédre várja a veszprémi küldöttséget, élén Porga Gyula polgármesterrel, Ohrid polgármestere, Jovan Sztojanoszki. A két polgármester már ismerősként üdvözlí egymást.

Korábban már találkoztak Veszprémben. Most folytatják a testvérvárosi lehetőségek latolgatását. Az egyik kapocs a városok között a közeli Bitolán született Kiril Lazarov, aki a legjobb macedón kézilabdás, és Veszprémben játszott pár évig. De van több más kapcsolódási pont is, például az Ohridi-tó meg a Balaton.

Egy úszó tutajon ebédelünk.

Hivatalos köszöntők. Korbély Barna és én tolmácsolunk. Az angolul elhangzó szöveget Barna fordítja magyarra, én meg szerbül kommunikálok az ohridi polgármesterrel és munkatársaival, valamint magyarra fordítom a macedón beszédeket. Porga polgármester úr elemében van, Molnár Sanyit viccesen megkéri, hogy üljön mellé, mert a magyar delegációból Sanyi az egyetlen, aki nyakkendőt visel. Közben kiváló macedón pálinkával koccintunk. Ánizsos törköly, évszázados hagyománya van. Nem olyan karcos, mint a magyar, kicsit édeskés. Az asztal roskadozik az ételkülönlegességektől: előételek, leves, sült pisztráng az Ohridi-tóból frissen kifogva, köretek és vörösbor Tikvešből, Macedónia legrégebbi és leghíresebb borászatából. Már a római korban kedveltek voltak a macedón borok a sok napsütésnek és a mediterrán éghajlatnak hála. A desszert tejszínhabos macedón különle-

gesség: „bugac”, csipkebogyóval és más gyümölcsökkel töltött pite. Ebéd után még egy népi zenekar is rázendít, természetesen magyar dalt is tudnak: „Az a szép...”

A fejedelmi lakoma után megnézzük a Szveti Naum-kolostort.

Több száz turista a középkori építmény udvarán. Megérkezik egy horvátországi motoroscsapat is. Csillogó bőrkabát és minden, ami kell a fílinghez, Sanyi mindjárt ott sertepertél körülöttük. Rock and roll és szelíd motorosok, Like A Rolling Stone.

Tragikus fordulat a történetben, hogy Jovan Sztojanoszki polgármester egy év múlva, 2019-ben váratlanul elhunyt. Veszprém és Ohrid között a testvérvárosi kapcsolatok felvétele egyelőre megszakadt.

2.

Észak-Macedónia leglátványosabb turisztikai célpontja az Ohridi-tó.

A középkorban erre végezte hittérítő munkáját a két híres bizánci szerzetes, Cirill és Metód. Az ő tanítványuk volt Kliment és Naum. Nagy szerepük volt a szláv írás megteremtésében és terjesztésében. Kliment nemcsak őrizte a hagyományokat, hanem meg is újította a glagolita írást. Szent Kliment (Kelemen) Ohrid védőszentje. A macedón ortodox egyház kiemelten ünnepli emlékét. Kliment iskolát alapított Ohridban, melynek főtere az ő nevét viseli, a tér közepén, egy gránittalapzaton Kliment szobra is ott áll.

Megnéztünk még egy, a tó vízére épített ősi települést. Az őslakosok úgy védekeztek a betolakodó hordák ellen, hogy cölöpökre falut építettek a tó vizére, és ott éltek. Biztonságban voltak, vizük és élelmük (hal a tóból) volt bőségesen. Az Ohridi-tó a Balkán-félsziget legidősebb tava, fele akkora, mint a Balaton, de sokkal mélyebb. Az albánok Pogradeci-tónak hívják. Mintegy ötmillió évvel ezelőtt, a pliocénban keletkezett, 693 méteres tengerszint feletti magasságban fekszik. Területe 358 km². Partvonalának teljes hossza 87,5 kilométer (ebből Észak-Macedóniára 56, Albániára 31,5 kilométer esik). Korbély Barnabás barátunk, a Balaton-felvidéki Nemzeti Park földtudományi szakreferense majdnem mindent tud az Ohridi-tóról és mindenről, ami földrajz. Utunk során sok érdekes ismeretet osztott meg velünk. A tó átlagos mélysége 155 méter, legmélyebb pontja 288 méter. Elsősorban a keleti oldalán lévő föld alatti források táplálják az Ohridi-tavat, de a közeli, magasabban fekvő Preszpa-tó vize is átáramlik ide a „föld alatti járatokon”. Az Ohridi-tó vize Sztrugánál átömlik a Crni Drim (Fekete-Drim) folyóba. Az pedig szép lassan kanyarog északra, Debar felé, átkel az albán hegyek között, eljut a Szkadári-tóhoz, onnan meg hirtelen bal kanyar, és irány az Adriai-tenger.

Sok jó víz. Lefolyik a macedón hegyekből a tengerbe. Ez a természet rendje.

Estefelé Ohridban csapatunk két részre oszlik. Gyula, Endre és Molnár Sanyi a hotel éttermében maradnak. Whisky mellett beszélgetnek.

Mi, Barnával és Gégével sétára indulunk az ohridi éjszakában.

Én boltot keresek, fogkefét akarok venni, Albániában elvesztettem. A boltban érdekes látvány tárul elénk. Az alkoholos részleg előtt rács. Este hét órától nem lehet boltban alkoholos italt vásárolni.

A sétányon óriási plakát fogad bennünket Kiril Lazarov (kézilabdázó) arc-képével. A balkezes macedón átlövő 2002 és 2007 között légióskodott a Veszprémi Kézilabda Klubban. Bombagóljaival örömteli pillanatokat szerzett a népes veszprémi szurkolótábornak. Az ő fényképével hirdetik, hogy júniusban kéthetes kézilabdásulit rendeznek Ohridban, amelyen részt vehet minden fiatal, aki befizeti a pár száz eurós részvételi díjat.

Gégevel és Barnával végigsétálunk Ohrid főutcáján, egészen a bizánci építészet remekéig, az ezeréves Szent Szófia-templomig. Napjainkra a költészet szentélyévé is vált ez a templom, mert minden évben ott adják át a sztrugai nemzetközi költészeti fesztivál nagydíját. Arany babérkoszorúval ismerték itt el többek között Robert Rozsnyay (1966-ban), Nagy László (1968-ban), Pablo Neruda (1972-ban), Eugenio Montale (1973-ban), Eugène Guillevic (1976-ban), Hans Magnus Enzensberger (1980-ban), Nichita Stănescu (1982-ban), Allen Ginsberg (1986-ban), Joszif Brodskij (1991-ban), Juhász Ferenc (1992-ban), Seamus Heaney (2001-ban), Tomaž Šalamun (2009-ban) költészetét. A rangos fesztivált valójában 1962 óta Sztrugán rendezik (Struški Večeri na Poezija, Sztrugai Költészeti Esték), de a nagydíjas poétáknak az ohridi Szent Szófiában – gálaest keretében – szokták átadni az aranykoszorút. A nyolcvanas évek második felében az Újvidéki Rádió magyar nyelvű műsorának irodalmi szerkesztőjeként – Gion Nándor főszerkesztő jóvoltából – majdnem minden évben részt vettem, tudósítottam a sztrugai fesztiválról.

Persze nemcsak a költészet miatt járok ide vissza, hanem mert itt voltam katona 1978 november elejétől 1979 október végéig a jugoszláv hadseregben (JNA). Titov Velészen volt a kiképzés, majd pedig a macedón–albán határon, Debár fölött, a hegyekben „szolgáltam”. Nagyon megkedveltem a tájat, engem teljesen hatalmába kerített.

2.

Macedónia. A peccsalbárok (vendégmunkások) országa, a lakosság fele külföldön dolgozik, messzi városokba hurcolják, próbálják beteljesíteni boldogulásuk és meggazdagodásuk reményét.

Népesség: 2 millió fő (ebből körülbelül félmillió albán). Terület: 25 713 négyzetkilométer. Pénznem: macedón dénár.

A macedón nyelv a bolgárokéval mutat szoros rokonságot.

3.

Hétfőn (2018. április 30-án) reggeli után még elmegyünk az ohridi Szveti Jovan Caneo kolostorba. Ott forgatták a némaságot fogadott szerzetesről és a vérbosszúról szóló *Eső előtt* (*Pred doždot*) című macedón–angol–francia filmet, amely 1994-ben Arany Oroszlán-díjat kapott a Velencei Filmfesztiválon. Milčo Mančevski rendezte.

A balkáni etnikai-vallási konfliktusokat feldolgozó film három fejezetből (*Szavak, Arcok, Képek*) áll, a köztük levő kapcsolat az idő, amely az események körkörös, véget nem érő láncolatát hivatott tükrözni. Van benne egy mondat, ami többször is visszatér: „Az idő nem hal meg, a kör nem kerek.” Először a nyitó jelenetben az idős szerzetes mondja ezt Kirilnek, a némaságot fogadott fiatal szerzetesnek, aki később beleszeret a gyilkossággal vádolt albán lányba. Majd másodjára egy falfirkán olvasható Londonban, és kissé módosulva a harmadik részben is elhangzik. A történetek súlya alatt néha megdermed az idő, és egy percre megáll, de a mindent elmosó eső után folytatódik az egész előlről.

4.

Juhász Ferenc: *Az ohridi források* című versével veszünk búcsút Ohridtől:

AZ OHRIDI FORRÁSOK

Hol vagytok költők, barátaim?

Hol vagytok költők?:

a vers sörényébe csimpaszkodó társak,

az elégiák kék hamvát aranyvödörbe gyűjtögetők

s ti szárnytalan mással-repülők,

a depressziók és mániák fekete virágporát madártojás zöldszeplős héjába gyűjtők,

a vers homlokszörébe, tarkószörébe, csáptövébe,

a vers csáptő-szőrkoszorújába, mint eleven töviskoronába

vörös marokkal, behorpadt fehér ujjhegyekkel,

a begyűrt rece-süvegekkel, nagy papírusztekercs-körmű ujjakkal kapaszkodók,

a hajnalt aranyoszlopokkal kitámasztók,

az alkonyt lemezes véromlással betapasztók!

Az az ohridi hajnal, az az ohridi alkony!,

s nem csörög zöld üvegzajjal a ködpárás magas tó,

ó, ti kinyitott ajtók, amín az úr zuhog át,

mint a huzat-szél túlvilág-havazással,

ó, ti becsukott ajtók, amik mögött a nyár van,

a kapkodás tilalma, radarernyő-virágok

és közben a hajam nő és közben nő a bajsom

és közben körmeim nőnek, kézkörmöm, lábkörmöm nő.

És közben az elhagyás rózsakertje mélység,

illat-magasság, szírom-örvény csönd-tér.

Hol vagytok költők, barátaim,

ti csupa szki-nevűek,

mert vezetéknévetek aranyló potroha szki,

balkáni szkíták,

Antalok, Péterek

s te a filozófus Pascal név-örököse Paszkál:

Ante Popovszki,

Petre Bakevszki,

Pascal Gilevszki!

Hol vagytok

a feketeliliom úr sárga hangszálain lovaglók...

és így tovább, több oldalon keresztül, ahogy csak Juhász Ferenc tudta a vers-sorokat egymásba fűzni!

Vannak emberek, akik miatt időnként visszatérünk a múltba.

Mert a vér nem válik vízzé.

Mindannyian az Úr vendégei vagyunk, ki hosszabb, ki rövidebb ideig, ameddig bírjuk cérnával.

Indulunk fel a hegyekbe.

VII. FEJEZET

GODOT-RA VÁRVA, ROSTUŠÁNÁL

1.

Ohridból Debár felé a Crni Drim (Fekete-Drim) folyó mentén haladunk. Hamarosan véget ér a fennsík, beérünk a hegyek közé. Betonút kanyarog a szűk völgyben. Az út bal oldalán az albán–macedón határhegységek magasodnak.

A folyó gyorsan áramló vizét gátak fogják fel, hogy a turbinák elektromos energiát termeljenek. Több új erőmű is hasznosítja a víz erejét.

A fekete folyó Debárnál fordul nyugatnak, Albánia felé.

Debár régi illír település, később a rómaiak, majd a szerb királyság fennhatósága alá tartozott, aztán jöttek a törökök. A 20. század eleji balkáni háborúk során szabadult fel. A második világháborúban a macedón partizánegységek főparancsnoksága a közeli Karaorman-hegységben volt. Jugoszlávia megalakulása után Macedónia tagköztársaság lett. 1967-ben egy iszonyatos erejű földrengés porig rombolta Debár régi lakóépületeit.

Észak-Macedónia nyugati térségében többségében albánok élnek.

Úgy látom, Debár „albán város”. Tizennégyezer lakosa van, abból tízezer albán, a többi macedón, török és cigány. Már 1979-ben is az lehetett, amikor itt voltam katona, de akkor még nem volt annyira nyilvánvaló, mert a titói Jugoszláviában a nacionalizmus tabu téma volt, amit gyökerestül ki kellett tépni, még beszélni se volt szabad róla. Ezért vagy sem, de nagyjából mindegy volt, ki milyen származású. Tito haláláig, ami 1980-ban következett be, de legfeljebb 1991-ig, Jugoszlávia széteséséig. Utána pont ezen az elfojtott nacionalista alapon kezdődtek az öldöklések. De érdekes, hogy nem az albánok és szerbek között, ahogy az az előzetes egymásnak feszülésekből következhetett volna, hanem a szerbek és a horvátok meg a bosnyákok között.

A nyugat-macedóniai térség többi nagyvárosa (Sztruga, Gostivar, Tetovo) is mind albán többségű. Az út menti kétnyelvű táblákon ma már megy a harc: hol az albán, hol a macedón írás van áthúzva, lefestve. Gyakori a „This is Makedonija!” felirat. Gondolom, a turistáknak szól, nehogy azt higgyék, Albániában járnak. Vagy lehet, hogy az albán szeparatistáknak? Megy a harc az identitásért, nyelvért, dominanciáért. A területért.

A macedónok pravoszlávok, és a cirill ábécé szerint írnak, az albánok inkább muszlimok, ők latin betűket használnak.

Látszik, hogy nagyon szegény vidéken járunk, a macedón állam nem igazán fektet pénzt ebbe a régióba. Rengeteg a régi autó, erre még 750-es Zastavával is közlekednek, amit a régi Jugoszláviában Fityónak hívtak. És sok a Renault 4-es is. Utóbbiakat a szlovén Renault gyárban készítették Novo Mestóban. Máshol ezek az autók már oldtimernek számítanak, itt nem.

Valamit tudtak azok a régi autógyárak mérnökei és szerelői, jó anyagot használtak, mert még mindig nem hullottak darabjaikra a gépkocsik, pedig azóta negyven év is eltelt. Amikor 1991 őszén Újvidékről áttelepültünk Veszprémbe, nekem is Renault 4-esem volt. Jó kis fapados autó volt, még murvát is szállítottam vele, és más építőanyagot Balács utcai házukhoz. Sajnos az alváza kétszer is szétrohadt, de mindig volt, aki megjavítsa.

Az út egyre csak kanyarog. Sebességváltó nélkül rohan a Volkswagen. Debár után Koszovraszti következik, majd összeszűkül a fennsík, és a kanyargó Radika folyó festői völgyében folytatjuk utunkat a hatalmas hegyek között, a Mavrovo Nemzeti Park felé. Az út bal oldalán a Deshat- és a Koráb-hegység, a jobb oldalon pedig a Bistra terül el. Több mint kétezer méter magas hegyóriások.

Egyre csak a *River Deep, Mountain High* (Mély folyó, magas hegyek) című dal cseng a fülemben. Ike és Tina Turner adta elő. A zenét és a szöveget Phil Spector, Jeff Barry és Ellie Greenwich szerezte. Tizenöt éves lemezlovas karrierem során számtalanszor felcsendült a műsoraimban, az Újvidéki Rádióban. Abban az időben még másról szólt a rádióműsor, nem értelmetlen bohóckodásról. Ismertük és bemondtuk a dalok címét, az előadókat, a zenészeket, a zeneszerzőket és a dalszövegek íróit. Tudtuk, kik alkották az együt-

teseket: a Beatlest, a Rolling Stonest, a Led Zeppelint, a Deep Purple-t, a Black Sabbathot. Az Illést és az Omegát.

Ma már, sajnos, személytelen, üres az éter. Csak háttérzaj és nyálás hablatyolás, jópofizás van. Konzumidiotizmus?

Egyetlen menedék maradt: a Bartók Rádió, ott még elmondják, ki a zeneszerző, ki az előadó. Sok mindent láttam és sok mindent átéltem ebből a világból, de nem akarom elfogadni az emberi civilizáció, a kultúra leépülését. A torzulás az más, a torzulásokban én mindig is találtam szépséget. A civilizáció és a kultúra totális háttérbe szorítása, elvesztése viszont kegyetlennek bizonyulhat.

Váratlanok a kanyarok, nagyok a serpentinek a Radika völgyében. A Bistrahegységen található a legjobb dús fűvű macedón hegyi legelő, ahol ma is csak hegyi ösvényeken megközelíthető falvakban (Lazaropole és Galičnik) éli a macedón nép az évszázadok óta megszokott életét. Itt őrződtek meg leginkább az ősi szokások. Olyan vidék ez, mint nekünk, magyaroknak a Gyimes.

Lazaropole a legmagasabban fekvő település Macedóniában, 1350 méterrel a tengerszint felett. Híres pásztordinasziák és gypjűfonó családok meg szőnyegszövők élnek itt. A környezetbarát háziipari termékek mellett az autentikusan megőrzött hegyi parasztházaknak is köszönheti hírnevét. A szomszédos Galičnik nevű hegyi faluban nyaranta messze földön híres, látványos lakodalmakat tartanak július közepén, a falu védőszentjének ünnepén (Petrovdan), nem csak turistáknak. Azon a napon minden elszármazott köteles hazalátogatni, bárhol is éljen a nagyvilágban. Az alkalomra kiválasztott menyasszony és vőlegény közül az egyiknek mindenképp helyi születésűnek kell lennie. Az egyik fő attrakció, amikor a helybéli férfiak az úgynevezett „teškoto” nevű táncot előadják a fiataloknak és a násznépnek. A tánc neve az élet nehézségeire utal, amellyel a házaspárnak meg kell majd küzdenie. Az egyik legismertebb macedón népdal az *Aber dojde donke*. Még a szkopjei Leb i sol jazzrock együttes is feldolgozta a nyolcvanas években.

A macedón néptáncok nagyon sajátosak, van olyan török időkből származó körtáncuk (kolo vagy horo), amit zenekíséret nélkül roptak, csendben, nehogy meghallják a zenét a török agák, akik a háremük részére elrabolták a legszebb lányokat.

A Radika folyó bal partján, a muszlim vallású albánok körében is legalább olyan fontos a lakodalom, mint a macedónoknál. A másik legnagyobb családi ünnep a fiúk serdülőkor előtti körülmetélése. Ősrégi, keleti eredetű szertartás.

2.

Kanyargó aszfaltút a Radika folyó völgyében. Fel a hegyek közé, a vad vizek mentén, Rostuša felé haladunk.

A rostušai hídnál megállunk. Nagyot dobban a szívem, számomra ismerős vidék. Utoljára 1979. október legvégén tekintettem fel a határőrvidékre, itt, ennél a rostušai kereszteződésnél szálltam fel a Debár felé közlekedő buszra. A régió katonai parancsnokságán átadtam a felszerelésemet, és visszatértem a civil életbe, Topolyára. Éppen betöltöttem a huszonötödik életévemet.

1978. november elején nyírtak kopaszra a veleszi laktanyában, ahol öt hónapos katonai kiképzésen vettem részt a Jugoszláv Néphadseregben, majd 1979. április 1-én átvezényeltek Rostuša-Bitušába, ahol hét hónapon keresztül határőrszolgálatot teljesítettem: Vojna pošta 6052, Rostuša.

Harmincfős határőregység tagja voltam. Őriztük a „zónát”. Szigorúan a lelünkre kötötték, hogy ott minden hadititoknak minősül: az ösvények, az erdő fái, a hegyek sziklái, a medvék, a kecskék, a birkák, a madarak és mi magunk is. Fényképet semmiről se nem volt szabad készíteni.

A Krcin és Velivar (2375 m) hegycsúcsok között elterülő, kétezer méter magas hegygerincen futó határvonal megközelítőleg 10-15 km-es szakaszát őriztük. Amikor kollégáimmal április elsején áthelyeztek bennünket a veleszi kiképzőközpontból, akkor hó volt odafenn, hogy csak június elején tudtunk felmenni a határvonalhoz, hosszú hónapokig csak „vegetáltunk” a karaulában. A fegyvereinket pucoltuk, fociztunk, politikai oktatásban részesültünk. Néhány egykori bajtársam neve még mindig eszembe jut: Frano Klobasa (Dubrovnik, Sobra), Boris Vencelberger (Ljubljana), Bakurski Nikola (Bánát, Vajdaság), Idrizi Idriz (Koszovó), Goce Demerdžiev (Strumica), Suljić (Srebrenica), Mirković (Kraljevo), Baljić (Zadar), Stojanović (Beograd). A többi név ködbe vész. 1979 óta többé nem találkoztam senkivel közülük. Mindenki ment tovább a saját útján, néhány hónapra összesodort bennünket az élet, és annyi.

Valójában olyanok voltunk, mint egy jugoszláv válogatott: szerbek, horvátok, szlovénok, bosnyákok, macedónok, montenegróiak, albánok és egy magyar. Egyedül voltam nyelvemmel, kultúrámmal, származásommal. Nagyon kilógtam a sorból. Hét hónapig nem beszéltem magyarul, mert nem volt kivel. Csak a postai levelek jelentették a kapcsolatot az otthoniakkal.

Amikor a nyár elejére elolvadt a hó nagy része, mindennap őrzőjárat ment a határvonalra. A fiúk a nehéz hegyi szakasz miatt inkább csak az erdő széléig (1800 m magasig) mentek, ott leültek pihenni, beszélgetni, cigizni. Klobasa tízedessel kéthetente felkapaszkodtunk a hegygerincre, tudtuk, hogy rajtunk kívül más nemigen megy végig a határszakaszon. Olyankor találkoztunk az albán kiskatonákkal, ők mindig fent voltak, „éberen” őrködtek. Az általam vezetett őrzőjárat máskor is végiggyalogolt a határszakaszon. Mentünk fel a hegygerincre, fel a Krcin és a Velivár közé, a „tiltott zónába”. A hóval borított, tűndöklő hegygerincen. A legenda szerint onnan egyszer egy kiskatona ellátott egészen az Adriai-tengerig.

A hegygerincen húzódott a jugoszláv–albán határ. Ahol hét hónapig dekkoltam. Mindig készenlétben. Vártuk a támadást. A barbárok rajtaütését?

Állig felfegyverkezve. Kalasnyikovok, golyószórók, géppuskák, aknavetők, töltények a hálótermek előtti folyosón.

Néztük a hegyeket, azokon a kopár albán hegyeken keresztül vonult vissza az első világháborúban szétvert szerb királyi hadsereg maradványa Korfu szigetére, nyomukban a Monarchia csapataival.

3.

A rostušai kereszteződés után van egy híd a Radika folyón. Onnantól az aszfaltút a folyó jobb oldalán, a folyó folyásával szemben folytatódik.

A híd előtti kereszteződésnél a mellékút Rostuša felé visz, fel a hegyre. Van ott egy színes eligazító tábla, térképpel. A buszmegálló melletti büfé régóta nem üzemel már. A mellette lévő elhagyatott autójavító műhely szintén romokban hever. Látszik, hogy régóta nem használja senki. A mester jobb munkahelyet talált, vagy netalántán ő is külföldre távozott, mint annyian az egykori Jugoszláviából?

Örömmel tölt el a régi helyszín látványa: a kereszteződés, a pisztrángokkal teli Radika, a híd, a régi romok, a büfé, az autójavító (hült helye). 1979-ben hét hónapig – a bácskai síkságból kiszakadva – ez a csodálatos macedón hegyvidék volt nekem az otthonom. Sokat szenvedtünk a katonaság, az állan-

dó harci készség miatt, s alig vártuk, hogy megszabaduljunk, és mégis – ennyi év távlatából – örülök, hogy ifjú koromban éppen itt tapasztalhattam meg először, milyen a száműzetés, idegenség, aszkéta életmód.

A rostušai hídnál lévő kereszteződésben egy magányos alak álldogál. Mintha 1979 novemberében is állt volna ott egy ember. A buszt várta volna? Mintha váltottunk volna pár szót, esetleg intettünk is egymásnak? Mintha időtlen idők óta ott állna ez az öreg csavargó. Godot-ra vár talán? Vagy engem vár, immár majdnem negyven esztendeje? Várja, hogy tovább folytassuk – negyven éve – elkezdett beszélgetésünket? Mint Vladimir és Estragon, a világvégi Beckett-hősök, körülbelül annyit tudnánk egymásnak mondani talán.

„ESTRAGON: Hová megyünk?

VLADIMIR: Nem messzire.

ESTRAGON: De, de, menjünk minél messzebb innét!

VLADIMIR: Nem mehetünk.

ESTRAGON: Miért nem?

VLADIMIR: Holnap vissza kell jönnünk.

ESTRAGON: Miért?

VLADIMIR: Hogy Godot-ra várjunk.

ESTRAGON: Persze, persze. *(Szünet)* Nem jött el?

VLADIMIR: Nem.

ESTRAGON: És most már nagyon késő van.

VLADIMIR: Éjszaka.

ESTRAGON: És ha hagynánk a fenébe?

(Szünet) És ha hagynánk a fenébe?”

Samuel Beckett tragikomédiája arról szól, hogy Estragon és Vladimir várakozik egy elhagyatott út mellett, egy kiszáradt fánál, miközben a 20. századi szépirodalom egyik legmegdöbbentőbb párbeszédét folytatják egymással: szavakat, tömondatokat, emléktöredékeket halmoznak egymásra csaknem összefüggéstelenül. Sokat hallgatnak és várakoznak.

Homály és kétértelműség jellemzi a művet: abszurd, értelmetlen és céltalan minden, pótcselekvés, időhúzás, halandzsza, hiány és hiábavalóság...

Megállt az idő, elveszett a remény, hacsak arra nem gondolunk, hogy az országút szélén, ahol mindez történik, az első felvonás kiszáradt fája a másodikra kizöldül, tehát a vegetatív lét még nem szűnt meg.

Beckett hősei a várakozás unalmát egymás és önmaguk marcangolásával töltik el, életfilozófiájuk abban merül ki: „Ne csináljunk semmit. Ez a legokosabb.” Egyetlen reményük, hogy Godot, ha megérkezik, megmondja majd, mit kell tenniük, vagy oltalmat nyerne nála, hiszen valamikor „kérelemmel járultak elébe”, s bár „bizonytalan felterjesztésükre” csak azt a választ kapták, hogy „majd meglátjuk”, ez is több a semminél. Jogaik nincsenek, közvetlen és hosszú távú jövőjük Godot megérkezésétől és akaratától függ. Beckett drámája az ember védekezőerőit próbálja felszabadítani. Egyik kritikusa szerint a dráma a személy „időből való kihullását” jeleníti meg, és azt az erőfeszítést, hogy találjon valamit, ami oda visszavezetheti.

Beckett egyik magyarázatában Szent Ágostont idézte, aki arról értekezik, hogy a keresztfán, Jézus mellett, két latort is megfeszítettek: „Ne ess kétségbe: az egyik lator üdvözült... De ne reménykedj: a másik lator elkárhozott.” Ez a Szent Ágoston-i mondat – némi kiegészítéssel – a drámában is előfordul.

Hogyan kell ezt az egészet érteni? Talán úgy, ahogyan Pozzo mondja a *Godot*-ban:

„Egy nap megszületünk, egy nap meghalunk, ugyanazon a napon, ugyanabban a percben. Az asszonyok a sír felett szülnek, lovagló ülésben, a nap egy percig csillog, aztán ismét az éjszaka következik.”

Jól elő lehetne adni Beckettnek ezt az abszurd életjátékát itt, az Isten háta mögötti világban, a rostušai kereszteződésben. Szabadjára engedhetnének rémálmainkat, a metafizikát. Anatómiai lecke az emberi létezés reménytelen-ségéről. Nem esne olyan nagyon nehezünkre, nem lenne idegen a szerep, hiszen ahogy a Beckett-hősök nem választhatják meg a sorsukat – a helyzet határoz helyettük –, ugyanúgy sodródunk mi is szituációból szituációba, még ha sokszor nem is látjuk át egészen. Mert mire figyelünk? Többnyire nekünk is csak a legegyszerűbb biológiai és fiziológiai fennmaradásért folytatott erőfeszítésre futja, mint ezeknek az abszurd hősöknek. És nemcsak itt fönt a durva hegyek között. Hanem egyébként is.

Gyula, Sanyi és Barnabás cigarettázik.

Endrével és Gáborral fényképezkedem, közben fél szemmel a rostušai fickót figyelem. Vladimirt. Vagy Estragont? Közben eszembe jut, hogy pár száz kilométerre innen, 1993-ban, a balkáni háború idején, az ostrom alatt Szarajevóban Susan Sontag megrendezte a *Godot*-t. Egymásra másolódnak az idősíkok. „Európa, amiként a barbarizmus, úgy a civilizáció helye is volt a világtörténelemben mindig is” – nyilatkozta az amerikai író, az avantgárd papnője az eseményről készült dokumentumfilmben. „Nonstop halálos fenyegetettségben éltünk, éhezünk, fáztunk, nem volt telefon, nem volt áram. Mindez egészen más dimenziót adott mindennek” – fűzte hozzá Haris Pašović rendező, aki végig segítette Susan Sontag munkáját.

Haris egy kicsit a mienk is, vajdaságiaké, mert az újvidéki Művészeti Akadémián végzett rendezői szakon 1984-ben, Bora Drašković osztályában. És pályafutása elején Újvidéken, Belgrádban, Szabadkán rendezett néhány emlékeztető előadást, köztük *A tavasz ébredését* és a *Madarakat*. A balkáni háború kezdetén vonult vissza Szarajevóba, és lett belőle bosnyák rendező, ahogy mostanában titulálják. De látom, hogy újra rendez Belgrádban, és arról nyilatkozik az újságoknak, hogy mi, balkániak ideális páciensei lehetnének Freudnak. Tipikusan frusztrált esetek.

Bum trasz, bum trasz, robbantak a gránátok, vakító éles fények festették vörösre Szarajevó egét 1993-ban, miközben a társulat esténként a *Godot*-t próbálta. Ugyanakkor érdekes, hogy boldogan emlékeznek azokra az időkre a színészek, nem a külső, hanem a belső történések, a munka miatt, derül ki a velük készült dokumentumfilmből. Susan Sontag, aki kényelmes New York-i otthonát felcserélte a szarajevói életveszélyre, a bosnyák színészek számára nem kevesebb volt akkor, mint maga *Godot*, aki eljött hozzájuk.

A Godot-ra várva (*En attendant Godot*) mára elismerten a 20. század egyik legjelentősebb drámai szövegévé vált, tanulmányok özöne jelent meg a szerzőről, a Nobel-díjas Samuel Beckettről (1906–1989). The Beckett industry – mondják az angolok. Nem csoda, hogy nekem is elsőre *Godot* ugrik be a várakozásról, pedig eszembe juthatnának ezen a tájon például Bodor Ádám regényei is. Annál is inkább, mivel nála a világvégi táj az elsődleges főszereplő. A táj határozza meg a narratív struktúra működését. És magától értetődően az életet is. Az erdélyi származású magyar író ugyanakkor nagymestere az outsider alakok megfigyelésének. Erdőkerülő, kamionsofőrök, börtöntöltelékek, spiclik és más abszurd figurák a szemünk láttára esnek szét, bomlanak fel, miközben azért mintha vidáman (az olvasó számára egyenesen komikusan) élnék az életüket. Rettenetes a pusztaságra lecsupaszított ember látványa, legszívesebben elfordítanánk a fejünket, esetleg röhögnénk idiótán. Ha már itt tartunk, a katonaság is valami ilyesmi, alapjárat a zéró pont körül, amikor csupán a test működésére, életben tartására koncentrálsz, a parancs teljesítésére, az eszedet meg jobb, ha kikapcsolod. Mindeközben itt speciel

a macedón hegyeken körbevesz a fenséges természet, és kinevet, gúnyt űz belőled, úgy, hogy egyből ráérezel, hol a helyed az evolúciós láncban. Olyan ajtókat nyit rá az emberi szenvedésre Bodor Ádám, akárcsak Beckett, amelyek általában el vannak függönyözve, homályos ablaküveg mögé vannak rejtve a kórházakban, a hajléktalanszállókon, netalán az egykori kaszárnnyákban.

Rostuša: a faluba vezető út kereszteződésénél egy szikár, aszkéta, néma öregember áll, mintha földbe gyökerezett volna a lába.

4.

A Radika folyó jobb oldali partján, szemben a rostušai hegyoldallal található az ezeréves Szveti Jovan Bigorski (Bigorszki Szent János) -kolostor, amelyet a török hódítások idején leromboltak, de a 18. században újjáépítettek. Mész-sze földön híres a szentképfala, amely Macedónia egyik páratlan látnivalója. Debári mesterek faragták a Filipovszki testvérek irányításával. A csipkés faragványú, népi motívumokkal, viseletekkel, jelenetekkel ékesített falon látható többek között az utolsó vacsora, János fővétele, Krisztus születése stb. A kolostor legrégebbi ikonja 1512-ből való.

Azt mondják, a Szveti Jovan Bigorszki-kolostor oltára szebb, mint a szkopjei Megváltó-templomé.

A kolostor legimpozánsabb tere az ebédlő, amely kétszáz vendég befogadására alkalmas.

A festői kolostor hírnevét nemcsak a faragványoknak köszönheti, hanem az érdekes és virtuóz építészeti konstrukciójának is. Az épületegyüttes része a különleges, többemeletes, kiugrós-beugrós zárandokszállás is.

Szembetalálkozunk a főapáttal, aki éppen sétára indul, bemutatom neki Gyulát. Kicsit meglepődik, hogy magyarokat lát kolostora udvarán. Röviden elmondja, hogy Szent Cirill és Metód – bizánci szerzetesként – a 9. században a kazárok földjén jártak, ahol magyar törzsekkel is találkoztak, aztán pedig a morva fejedelem hívására megérkeztek Közép-Európába. A *Bibliát* szláv nyelvre fordították, majd Cirill halála után a bizánci császár Metódot kinevezte Pannónia és Morvaország érsekévé.

Na, lám csak, valóban kicsi a világ. A Bigorszki-kolostor udvarán ezer évet repültünk az időben, és magyar törzsekről is hallottunk.

Valahol azt olvastam, hogy a „bigor” szó ómacedón nyelven követ jelent.

A Szveti Jovan Bigorszki-kolostor parkolójából, udvarából tisztán látjuk a zónát, a „rejont”, a Deshat-hegység napfényben úszó csúcsait, a Krcin és Velivart, valamint a köztük feszülő havas hegyerincet és a négy kicsi települést: Rostušet, Vele Brdot, Trebištét és Bitušát. Ha jól látom a Google térképen, a bitušai karaula mára „zarándokszállás” lett, és egy új ortodox templomot építettek az udvaron. A létesítmény a Bigorszki-kolostorhoz tartozik, a leírás szerint itt rendezik meg a macedón hitoktatók nyári táborát. A műholdfelvételen látom a focipályát, és láthatók a kispályás focikapuk is, amelyek a mi időnkben is ugyanott álltak. Nosztalgia? Inkább nem mondom tovább.

Búcsút intek a zónának, ahol megtanultam, mi a magány, miközben a katonáember sosincs egyedül. Jót tett velem az a több hónapos magány, fel tudtam ismerni az élet kimondhatatlan teljességét.

5.

A Mavrovo Nemzeti Park felé vezető út végig a Radika folyó kanyonjában kanyarog. Az erős sodrású folyó medrében sok jó víz elfolyik dél felé, a Crni

Drimbe. A környező hegyek csúcsain és gerincén – még most, április végén is – mindenhol hó van, legtöbb a Korábon. A Koráb-hegység (albánul Maja e Korabit, macedónul Голем Кораб – Golem Korab) Albánia és Észak-Macedónia (a mostani Macedónia hivatalos neve) határán fekszik, csúcsa a 2764 méteres tengerszint feletti magasságával mindkét ország legmagasabb pontja. A Balkáni-félszigeten csak a görög Olümposz magasabb (2917 méter).

1979. április 1-én ezen az úton – ellenkező irányból – érkeztem Debárba, a bitušai karaulába. Mintha tegnap mentem volna el. Sztalker a hegyen, fenn a zónában. Víz csöpögött a mennyezetről egy fémlavórba, amelynek vizében (egy darab papíron, zárójelbe téve) múlt, jelen és jövő találkozik.

Az országúton három – nagydobot, harmonikát és trombitát cipelő – férfi ballag. Közeledünk Mavrovo Anovi településhez, a „macedón Királyhágóhoz”. Miután megérkezünk, kiszállunk a kisbuszból. Nézzük a fenséges hegyeket, erdőket. Gábor kóbor kutyákat fényképez.

Én pedig a különböző éttermek kínálatát tanulmányozom. Helyi specialitásokat keresek, a Mali Odmor (Egy kis pihenő) nevű étteremre esik a választásom. Úgy sejtem, ott igazi macedón lakomában lesz része a csapatnak.

Hatfős nagy asztalnál foglalunk helyet. A pincér hat pohár rakival (macedón pálinkával) érkezik, ez a főnök úr ajándéka, ezzel köszönti a magyar vendégeket.

Miután – Barnabás (a sofőrünk) kivételével – mindannyian felhörpintetünk, Gyula megkérdezi, hogy van-e sült bárány.

Én is szívesen megkóstolnám, de az sajnos nincs, majd csak estefelé készül el.

Mivel tegnap az ohridi polgármesterrel pisztrángot ettünk, az étlap áttanulmányozása után azt javaslom, hogy mindannyian macedón szkárát rendeljünk, ez a macedón konyha egyik legjellegzetesebb fogása. A másik a tavicse na gravcse (a macedón sólet, sült babétel).

A szkára különböző roston sült húsokat tartalmaz: kebačina (csevap), šarska pljeskavica, saslik (raznjici), sült kolbász (kolbasica), valamint egyéb sült húsok (sertéskarmonádli, csirkemell vagy -comb) közül lehet választani.

Szerb és horvát nyelvterületen ezt mešano mesonak hívják.

A rostonsültek mellé hagymát, ajvart és sopszka salátát kérünk.

A pincértől megkapjuk a wifi kódot, Endre és Sanyi mintegy jelre várva, azonnal félrevonulnak üzeneteket küldeni az otthon maradt szerelmeiknek.

Egy bő negyedóra múlva megérkeznek a gőzölgő sült húsok.

Fenséges lakoma volt ez a mavrovói Mali Odmor étteremben. Felejthetetlen. Ahogy rágondolok, már érzem is a roston sült húsok jellegzetes füstös illatát. Beülünk a kisbuszba. Barnabás vezet, mi pedig némán emésztünk. A háttérben elhalványulnak a havas hegycsúcsok.

VIII. FEJEZET

A BÁRÁNYFEJTŐL A RÉSZEGES ALBÁN SZAMÁRIG

1.

Albániában és Macedóniában nagyon jókat lehet enni. A helyben termelt élelmiszerek jó minőségűek, az éttermek pedig olcsók. A gasztronómiájukra hatással volt a török, a szerb és a mediterrán konyha is.

A szkipetárok (albánok) és a macedónok nagyon szeretnek enni. Mivel közösségi emberek, itteni embert egyedül ülni étterem, vendéglő asztalánál ritkán látni, és ha lehetőségük van rá, megadják a módját az étkezéseknek. So-

kat és sokáig esznek, és mindent megesznek, ami előttük van, közben pedig megbeszélnek dolgokat.

A húsokat általában az asztal közepére tálalja a pincér egy nagy tálcán, onnan szed magának mindenki étvágya és ízlése szerint.

A balkáni ételek egyik előétele a lepény, amit különféle sült zöldségekből készült kencével kengethetsz, illetve joghurtsszósszal (salce kosi, ami igazából a mi tejfölünkhöz hasonlít). Remekül elnyomja az éhséget, és előkészíti a gyomrot a nehezebb, húsos ételekhez. Csakúgy, mint a házi sajtok.

Utána kerülnek asztalra a húsok. A balkáni éttermekben csak fiatal állat húsát kínálják, az öregebbeket szaláminak dolgozzák fel. Előnyben részesítik a csontosat, de az étlapokon szerepel csont nélküli hússzelet is. A legtöbb étterem borjút, bányát, csirkét és malachúst kínál, de van, ahol kecskegídat is.

Az éttermekben a húsokat és a zöldségeket parázsló faszénen sűtik. A nagy száraz húsokkal szemben a csontosakat ízletesebbnek tartják, jól lehet cuppogni velük. Nyugodtan meg lehet kézzel fogni. Errefelé az a mondás járja: „A nőt és a húst kézzel fogjuk, a szénát pedig vasvillával.”

Szinte minden ételhez hoznak citromot is, ami például a halételek és levesek ízesítésén túl azért is jó, mert a nyári melegben frissít, valamint az étkezés végén a kinyomott citromba törölhetjük a kezünket, ami kiválóan oldja a zsírt, így egészen a kávézásig sem kell felállni az asztaltól kezét mosni.

Az albánok egyfajta csemegeként eszik a sült bárányfejet. Bárány- és borjúfejből főznek fejlevest is (paçe), ami egy tipikus délelőtti étel. Tízórai.

Albán specialitás a tave dheu, ami agyagedényt jelent, és minden ételt így hívnak, amit ebben készítenek el és szolgálnak fel. Lehet benne húsos és zöldséges ételeket is készíteni, és a dolog lényege, hogy amikor kihozzák az asztalhoz, az étel még rotyog, mert az edény tartja a hőt. Ebben készítik például a másik albán ételt, a joghurtban sült bányát (tave kosi) és a mi lecsónkhoz hasonló fergesét is.

A balkáni ételek közkedvelt alapanyaga a bab. Általában cserépedényben, parázs közt sűtik. Borjúhússal az igazi, de az átutazó turista nemigen találkozik vele az étlapokon, előre kell megrendelni, mivel sok időt vesz igénybe az elkészítése.

Szívesen fogyasztanak belsőségeket, a pacalt és a velőt például kirántják. Különleges albán étel a kukurec. Leginkább a hurkához hasonlít, de itt bárány- vagy borjúbélbe töltik a belsőségeket. Sokak szerint bűdös, ehetetlen, de az albánok imádják.

Vannak halételek is. Errefelé őshonos halnak számít a koran (nincs köze az iszlám szent könyvéhez, véletlenül hívják ugyanúgy), ami valójában tavi lazac, és csak az Ohridi-tóban található.

Természetesen ismerik a tésztákat is, a spagettit, a tortellinit és a pizzát, mindenféle feltétekkel.

Végül jöjjön a desszert! Errefelé közkedveltek a törökök által meghonosított diós-mézes édességek, rétesek, mint például a baklava. De a tortáik és krémes süteményeik is nagyon finomak. A habbal töltött samrolni vagy habroló. A sampita nem hiányozhat egy albán cukrászdából sem. Ez egy tojásfehérje alapú, nagyon habos édesség. Piskótatésztára halmozzák rá a habot, aminek a tetejére is vékony piskótaréteg került, ezt leöntik csokoládémázzal, de porcukorral megszórva is kiváló. Kockára vágva árusítják.

2.

Jellegzetes szeszes ital a macedón és albán raki, vagyis pálinka. Leggyakrabban szőlőből készül, de főznek szilvából, szederből és somból is. A jó raki is-

mérve, hogy cukor hozzáadása nélkül készül. Amilyen gyümölcsből cukor nélkül nem lehet rakit főzni, abból az itteni emberek nem is főznek.

Állítólag errefelé mindenki iszik, de soha senki nem részeg. Csak a számár? Ki ne hallotta volna már a mondást: „Berúgott, mint az albán számár.” Ennek az eredetére mindenféle komoly és komolytalan magyarázat létezik. A legkézenfekvőbb, hogy Albániában a részeg emberre azt mondják: gomar, azaz számár. Itt a gyengeség jele, ha valaki annyira részegre issza magát, hogy számár módjára viselkedik. A számarat genetikailag alkoholista állatnak tartják, mert ha egyszer megízleli az alkoholt (lehullott, megerjedt gyümölcsöket), akkor mindig keresni fogja azt. És mivel itt a mediterrán részen a gyümölcsöknek magasabb a cukortartalma, a számár meg feleszegeti a földről az erjedt gyümölcsöt, egészen könnyen kerül delíriumos állapotba.

A raki mellett a másik legismertebb rövidital a Skenderbeu konyak, amit régen Magyarországon is lehetett kapni. Többféle kiszerelésben és különböző formájú üvegekben árulják. A krujai bazárban is lehet kapni.

A macedón borok nagyon jók: főleg a Pelagóniában van nagyon sok szőlőültetvény. A legjobb macedón borokat a tikveši borvidéken készítik. Ezeket úgy hívják, hogy Tuga za jug, Stobi, Kratošija stb.

Az itteni emberek életében nagyon fontos dolog a kávé. Legtöbb vendéglátóhelyen török és presszókávét is lehet kapni. Ha egy itteni ember szeretne megbeszélni valamit a barátjával, vagy üzletet akar kötni valakivel, mindig kávézni hívja az illetőt. „Druženje uz kafu” – hirtelen nem találok rá a megfelelő kifejezést. Semmiképpen sem mondanám úgy, ahogyan a Google: „kávé mellett lógni”. Bár, hát végül is hozzávetőlegesen erről van szó, kávé mellett beszélgetni. Ugyanakkor szertartás is.

A kávézók errefelé a nap bármely szakában tele vannak emberekkel. Isiteni kávéillat lengedez az utcákon.

A kávé állítólag a törökök hozták be a Balkánra és Európába, Bécsen keresztül. Így lett turska kafa (török kávé). Bár a törökök ezt egyáltalán nem isszák, inkább teáznak, de ha mégis kávéra fanyalodnak, akkor sokkal hígabb, édesebb lötytyöt fogyasztanak. A bosnyák kávé (de nevezik szerbnek, sőt hazainak is) egészen más. Erős, sűrű. Egy deci forróvízbe egy kávéskanál őrölt kávévet tesznek, réz dzsezzában szép lassan felforralják, abban is hozzák ki az asztalhoz. Mellette a tálcán a kis kávécsésze, a csésze mellett ratluk és kockacukor. Egy pohár víz is jár hozzá. A kávé lassan iszogatják. Nem hörpintik fel egyszerre. Akinek nincs rá ideje, hozzá se fogjon. Régen az asszonyok még jósoltak is a zaccból. A csészét lefordították a tányérra. A lecsurgó kávécspek és a zacc mindenféle foltot rajzoltak a csésze oldalára, aljára, amiből, mint valami Rorschach-tesztből, próbálták kiolvasni a jövőt, a szerelmet, egészséget, gazdagságot. Ma már nem látni ilyent. A horoszkópok átvették ezt a szerepet.

Valamikor a Balkánon házilag pörkölték és frissen darálták a kávészemet.

3.

A balkáni étek közül külön szócikket érdemel a csevapcsicsa, azaz a csevap. Szerbül: cévapi, cévapčiči. Macedónul: кебапчиња – ђебапчиња, кебап – ђебап). Elnevezése eredetileg a perzsa nyelvből származik. Sült húsrá használták a ki-

fejezést. A csevap a középkorban, a török hódítások után terjedt el a balkáni népek körében. Bulgáriában (kebab) és Romániában (mititei, mics) is ismerik.

A csevapcsicsa, vagy egyszerűbben mondva, a csevap, darált húsból készül, amit sóval és borssal fűszereznek, majd összegyúrnak, végül kis rudakba formálnak és grilleznek. Leggyakrabban vegyesen marhahúsból (70%) és birkahúsból (30%) készítik. A Balkán minden részén főételnek számít, különösen a volt Jugoszlávia utódállamaiban, amelyek török fennhatóság alatt voltak évszázadokig. A húsfajták helyenként változnak, gyakran az adott területen uralkodó vallástól (pravoszláv, mohamedán) függően. Például a Bosznia-Hercegovinai Szövetségben, ahol a lakosság többsége iszlám vallású, a csevapot csak marha- és bárányhúsból sütik. A macedón csevap viszont marha- és sertéshús keverékeként készül. Macedóniában a leghíresebb fajták a Szkopje és Bitola környékiek. Szerbiában az „igazi csevap” háromféle hús (sertés-, marha- és birka-) keverékéből készül. Azt a vendéglőt, ahol csevapcsicsát készítenek, cévabdžinicának hívják.

A csevapcsicsa errefelé körülbelül 5 cm hosszú. Egy porció csevap általában tíz darab rudacskából áll. Legnagyobb hagyománya a dél-szerbiai Leskovacon van, amely egyébként a rostélyon sült specialitásairól ismert, bár a Novi Pazar-iak is messze földön ismertek (ők muzulmánok).

Leskovacon a csevapot csevapcsityinek hívják, ami kicsinyítő szava a csevap szónak.

A csevap általában nem gyorsétteremi étel. Leggyakrabban tányéron, többnyire hagymával és ajvárral fogyasztják.

A 20. századig nem használtak húsdaráló gépeket, ezért éles késsel egy tuskón vágták apróra. Állítólag még mindig ez a legjobb módja a darabolásnak, mert a hús lédúsabb marad, és nem ég meg. Amikor a masszát sóval, borssal összekeverjük, apró rudacskákba gyúrva, grillrácsra helyezve megsütjük. Ha nagyon autentikusak akarunk lenni, akkor bükk- vagy tölgyfaszenet használunk.

A szerbiai „igazi csevap” receptje:

Csak három fő összetevő kell hozzá: hús, só, bors. A hús általában marha, disznó és birka keveréke. A hús legyen kicsit zsírosabb, semmi esetre se bélszín vagy szűzpecsenye. Érdemes kétszer ledarálni, hogy minél finomabb és puhább legyen.

Tehetünk hozzá egészen kevés, csipetnyi szódabikarbónát, ami megpuhítja a húst. A sózott és borsozott húskeveréket hagyjuk egy éjszakát állni a hűtőszekrényben.

A csevap akkor az igazi, ha roston (parázsló faszénen) sül! Serpenyőt és olajat ne használjunk!

Nagyon fontos: a csevapban nincs hagyma! A hagymás változatát pljeskavicának hívják, az a húspogácsa, „balkáni hamburger”.

A csevap mellé köretként – amint már említettem – egy nagy fej apróra vágott vöröshagymát és ajvárt szoktak fogyasztani.

4.

Tiranán áthaladva láttam egy furcsa cégtáblát: Burektorium.

A szaglási élmények lexikonában, amit magamban hordozok, a burekóznak sajátos illata van. Tízéves koromban a topolyai Kálvária-dombra költöttünk, egy burekozó közelébe, azóta imádom ezt a sült tésztát. Nem messze a város központjától, kicsit srégen a Patócs-házzal szemben, 1965-ben

nyílt meg a macedón származású Kalevszki család burekozója. Még mindig ők készítik a legjobb hagyományos burekot a Bácskában. Időközben a Kálvária-dombra vezető utcából a topolyai Fő utcára költöztek. Az üzlethelyiség ajtaján a következő kiírás fogadja a látogatókat: Više od pola veka tradicije (Több mint fél évszázados hagyomány) – Kalevski Buregdžinica 1965.

A balkáni ételek közül a burek is külön szócikket érdemel.

A törökök, miután 1389-ben a Rigómezőn (Koszovó) sorsdöntő vereséget mértek a szerb és a velük szövetséges csapatokra, ötszáz esztendeig uralták a Balkánt, úgyhogy sok mindent tőlük vettek át az itteni leigázott népek.

A burek török eredetű szó, de a török burekoknak semmi köze a balkáni népek, a bosnyákok, macedónok, az albánok vagy a szerbek burekjához.

A balkániak nem vették át a török burekot – az egy másik étel –, hanem valami sajátot alkottak, hozzáadták a saját élettapasztalataikat.

Az igazi burekot egy harminccentis átmérőjű kerek tepsiben sütik.

Kétféle van: a hajtogatott és a spirál. A kör alakú hajtogatott tészta inkább az albánok és a szlávok körében népszerű, a spirál alakú Boszniához köthető.

A szarajevói bosnyákok szerint a spirál a tökéletes forma, amely a kör alakú tepsi geometriai középpontjából indul, és körkörösén tölti ki a teret a tepsi széléig. Egy kör, második kör, harmadik kör, és egyre nagyobbak lesznek a körök. Ilyen az emberi élet is, mint egy spirál, a középpontból indul, és aztán egyre nagyobb, tágabb körökben folytatódik. Olyan, mint a samsāra (szanszkrit/páli szó, jelentése „világ”), ami az újjászületés és „minden élet, anyag, létezés ciklikusságának” fogalma is, amely a legtöbb indiai vallás alapvető lényege. A samsāra a halál és az újjászületés körforgása.

A burek tésztájának elkészítéséhez szükség van fél kilo búzalisztre, amelyhez vizet, sót és olajat adunk. Tésztát gyúrunk belőle, három részre osztjuk, majd egy-két óráig állni hagyjuk. A kupacokat egy nagy asztalon olaj hozzáadásával – sajátos koreográfiával – vékonyra húzzuk, mint a rétestésztát. A kanonikus koreográfiát az emberi test és a kéz összehangolt mozgása jelenti, amely majdnem olyan jellegzetes, mint a balettozók és a samurájok harci mozdulatai.

Különbéle burekok voltak és vannak, kezdetben az igazi burek hússal készült, majd kifejlődött a sós-túrós és a krumplis változat. És ezzel a klasszikus burekrepertoár többnyire véget is ér. Ma már van almás, meggyes, spenótos, mángoldos, sonkás, pizzás, kecsapos és ki tudja még, milyen töltelékes. Mindig voltak és lesznek újraértelmezések, különbségek, de ezek inkább piték és rétesek.

A burek alapformája a 30 cm-es kör, amelyet négy felé vágnak. A legtöbb európai embernek a burek egy balkáni gyorskaja, amit minden balkáni pékségben lehet kapni. Mellé joghurtot isznak. Egy adag „olajban tocsogó” húsos vagy sós túrós burek elfogyasztása után biztos nem leszünk egyhamar éhesek!

Nekem a burekozó nem gyorsétterem, nem egy divatos fast food. Számomra a burekevés szertartás, megfontolt, lassú és komoly étkezés.

A burek egybeforrt a Balkánnal, a szülőfölddel. A bureknak saját története és élettapasztalata van. Amint mondtam: a kör alakú, illetve spirálba tekert burek az emberi élet jelképe. Örök visszatérés a gyökerekhez, az élet forrásához, ahogy Sziveri János barátom mondaná: a forrásvizek barbárságához.

A nagyvilágba szakadt balkáni emberek számára a burek hiánya – örök vágyakozássá minősül.

5.

Végül szólni kell a bozáról is, ami szintén hozzátartozik a balkáni cukrászdák alapkinálatához. Nagy, átlátszó tartályban ott bugyog a pultokon.

A boza kölesből erjesztett, csekély alkoholtartalmú, savanykás ital; máltázás nélkül készült, világos színű sörféle. Népszerű ital Kazahsztánban, Törökországban, Kirgizisztánban, Albániában, Bulgáriában, Macedóniában, Montenegróban, Bosznia-Hercegovinában; Románia, Szerbia és Ukrajna egyes részein, valamint Lengyelországban és Litvániában.

Albániában kukorica és búza, Törökországban erjesztett búza, Bulgáriában és Romániában erjesztett búza vagy köles felhasználásával készül.

Különböző változatai léteznek, a legismertebb a bolgár, az albán és a török boza.

A szakirodalom szerint bozát a közép-ázsiai törökök készítették elsőként a 10. században, majd innen terjed tovább a Kaukázusra és a Balkánra. Fénykorát az Oszmán Birodalomban élte, amikor a boza készítése minden városban a fontos tevékenységek közé tartozott. A 16. századig mindenhol szabadon ihatták, de az ópium felhasználásával készített tatár boza miatt II. Szelim oszmán szultán betiltotta fogyasztását. Ő írta le először a bozának egy, az albánok által készített, alkoholmentes, édes változatát.

A 17. században IV. Mehmed oszmán szultán betiltotta az alkoholos italok, beleértve a boza fogyasztását is, és bezáratta a bozát árusító boltokat. A 17. századi török utazó, Evlija Cselebi írja, hogy a bozát ekkor széles körökben fogyasztották, Isztambulban mintegy 300 bozát árusító üzlet volt, mely több száz embert foglalkoztatott. A legtöbbit a janicsárok fogyasztották belőle. Mivel a boza alkoholtartalma elenyésző, normál mennyiségben fogyasztva nem okoz részegséget. Így fogyasztását tolerálták, mint a katonákat melegítő és erősítő italt. Ahogy Evlija Cselebi is megfigyelte, számos bozakészítő volt a hadseregben.

A 19. században az oszmán vezetés az édes és alkoholmentes albán bozát részesítette előnyben, amely emiatt egyre népszerűbbé vált. A savanyú és alkoholos örmény változat pedig kiment a divatból. 1876-ban a két fivér, Hacı Ibrahim és Hacı Sadık Isztambul Vefa nevű negyedében – közel a szórakozóhelyek akkori központjához – alapították meg bozát árusító üzletüket, a Vefa Bozacisit. Sűrű és fanyar ízű bozájuk hamar népszerűsége tett szert az egész városban. Ma ez az egyetlen üzlet, amelyik megszakítás nélkül működik a 19. század óta. Vezetői Hacı Sadık és Hacı Ibrahim ük-ük-unokái.

Albániában bármely cukrászdában kapható. A leghíresebb albán boza márkanév a Shyqyri Pacara által előállított és árusított Pacara Boza, Tirana városából. Az alapanyagok leggyakrabban kukorica- vagy búzaliszt, jellegzetes édes és savanyú íze van.

A legismertebb bozát árusító üzlet Macedóniában az Apche nevű, Szkopjében. Az üzletet 1934-ben Isman Kadri alapította. Az emberek Apche-nek (pirulának) nevezték, mert bozája minden betegségre gyógyír volt. Még néhány bozát árusító hely Szkopjében: Palma és Šeherezada.

A bozáról azt tartja a népi hiedelem, hogy megduzzasztja, gömbölyűbbé teszi a női melleket. Kismamáknál elősegíti az anyatej képződését.

IX. FEJEZET

SKUPI, ÜSZKÜB, SZKOPJE

1.

Egyik realitásból zuhanunk a másikba.
Errefelé folyton reng a föld.

Szkopje a földrengések városa. Nevét a dardán törzs lakta egykori településről, Skupiról kapta. A dardánokról a krónikák annyit jegyeztek fel, hogy szerették a zenét, és nem szerettek tisztálkodni. Úgy tartják, a dardánok életük során háromszor voltak tiszták: amikor megszülettek, amikor megnősültek, és amikor meghaltak. Poénos, de ugyan hány olyan törzs volt a világon, amelynek tagjai örömeiket lelték a fürdésben? Na, ugye? Egyébként is, az utódok bepótolták az elmaradt tisztálkodást a török fürdőkben, amiből igencsak sok épült errefelé egykoron. Ami meg a macedónok zene iránti rajongását illeti, van benne valami, mert ma is lépten-nyomon kolotáncosokba ütközünk. Könnyen táncra perdülnek, ha ünnepelnek valamit, bármit. Előkerül a furulya, megszólal a dob, és máris összekapaszkodnak, csosszannak a lábak, lebeg a kendő a kolo vezetője kezében. Végül az egész vad kurjongatásba torkollik, vélhetően évszázadok óta ugyanúgy.

Skupit már 518-ban romba döntötte egy földrengés. Iustinianus bizánci császár idejében újul meg. Szláv telepések nevezték el Szkopjénak. Bizánc összeomlása után, 1392-ben foglalták el a törökök, ötszázhusz esztendeig, 1912-ig török kézen volt. Akkoriban Üszkübnak hívták. Új lakók jöttek, dzsámik, fürdők, hánok épültek, kutakat fúrtak, és a čaršijában sokféle iparos és kereskedő telepedett le: borbélyok, szabók, papucskészítők, ékszerészek, rézművesek. Korabeli leírások szerint az üzletek előtt, cserepekben sok különleges virág illatozott. A 20. század legelején a macedónok a törökök ellen vívtak felszabadító háborút, majd két világháború következett. A megszerzett szabadság fényében modernizálódott a város, de 1963. július 23-án 5 óra 17 perckor 6,1-es (a Richter-skála szerint) fokozatú földrengés következtében a város több tízezer épülete romba dőlt, szinte minden téglából és agyagból készült építmény, a keleties házak és a cigányputrik is.

Összeroskadtt a központi pályaudvar monumentális épülete, melynek órája abban pillanatban (5:17) állt meg, amikor a földrengés megrázta az épület betonalapjait. Áldozatok ezreiről tudnak.

Errefelé folyton reng a föld.

A macedón–albán határon lévő Debár is összedőlt 1967 novemberében. A Richter-skála szerint 6,7 erősségű földrengés epicentruma délebbre, Sztruga felé volt.

Szkopjében, miután elhelyezkedünk a Hostel 22-ben, városnéző sétára indulunk. Zorán Ivanovszki, a szkopjei egyetem professzora, villamosmérnök, informatikus kalauzol bennünket. Megmutatja a belváros és a bazár látványosságait. Végig az az érzésem, mintha a földrengések nyomán valami titokzatos föld alatti erők és ritmusok mentén újult volna meg a város.

Zorán Korbély Barnabás ismerőse és barátja, megismerkedésük nem mindennapi történet. Barna már 1998-ban az ELTE geográfus hallgatójaként is vonzódott a Balkánhoz. Elhatározta, hogy 1998 nyarát Macedóniában tölti. Ezért e-mailt írt, ismeretlenül, a szkopjei egyetem minden tanárának, akinek

volt e-mail címe. Arra kérte a professzorokat, hogy segítsenek neki a helyi közlekedési viszonyokat illetően, szállást találni stb. Kedves válaszokat kapott, de a legkedvesebb levelet Zorán írta, akit felvillanyozott Barna érdeklődése – a függetlenségét és szabadságát pár évvel azelőtt megszerző – Macedónia (Jugoszlávia egyik utódállama) iránt. Barna négytagú csapatot szervezett, és elindultak vonattal Szkopjéba. Szabadkán aztán vesztére – egymás után – megevett három húsos burekot, amitől olyan hasmenést kapott, hogy Szkopjéig ki se jött a vonat mosdójából.

A szkopjei vasútállomáson Zorán várta őket, segített nekik eligazodni és megismerni az idegen ország szokásait. Két-három napig vendégül is látta őket a macedón fővárosban. Elmondta nekik, hova, merre menjenek: nézzék meg a Radika folyó völgyében lévő Szveti Jovan Bigorski-kolostort, menjenek el az Ohridi-tóhoz és Bitolába stb.

A Macedóniába eltöltött napok után Barnabás – viszonzásul – meghívta Zoránt és barátját, Cvetankát 1999 nyarán Veszprémbe. Épp akkor, augusztusban volt Közép-Európa felett teljes napfogyatkozás, amit a Csobánc tetejéről néztek végig.

Szép kerek történet, de hogy még szebb legyen, ezért Zorán – húsz év után – 2018. április 30-án elhozta Barnabásnak a nemzetközi újságíró igazolványát, amit Barna 1998-ban Szkopjében neki ajándékozott.

2.

Zorán mutatja a várost. Elemében van, meséli, hogyan tüntetett a többezres fős tömeg a fallal körbekerített csicsás kormánypalota előtt. Szakavatott vezetővel jó várost nézni.

A Vardar folyó a félmillió lakosú Szkopjét jobb és bal partra osztja. A város középpontja a folyót átívelő öreg kőhíd, amely a 15. században épült, és túlélte minden tűzvészt, földrengést. A višegradi híd hasonmása. Két világot köt össze: a 1963-as földrengés után épült modern belvárost és a bal parton elterülő régi török városrészt. A hidat elhagyva a čaršija, a török bazár felé vesszük az irányt, amelynek kezdetén egy sokkupolás, masszív épület áll: a Daud pašin amam (Daud pasa fürdője). A pasa ruméliai nagyvezér volt, és a 15. század végén építette ezt a hatalmas fürdőépületet háreme részére. Az épület méretei alapján arra a következtetésre juthatunk, hogy a pasa jócskán túllépte a *Korán*ban előírt négyfeleséges felső határt.

A fürdő mellett a gyalogosok részére egy felüljáró éktelenkedik, amely alatt a Goce Delcev sugárút négysávos autópályájának forgalma zajlik. A felüljárón áthaladva eljutunk a zegzugos utcácskákból álló bazárhoz. A városrész mindmáig régi piaci funkcióját is betölti, nem csupán idegenforgalmi látványosság. A bazár kis üzleteiben szorgos iparosok, kézművesek dolgoznak, ha éppen nincs vevő. Amint vevőt látnak, leteszik a szerszámot, és átvedlenek vérbeli balkáni kereskedővé, akitől egykönnyen nem szabadul meg az ember. Venni kell legalább egy szőttest vagy bőrsarut.

Aki megéhezik, megszomjazik, olcsó kis vendéglők, kávézók, pékségek és cukrászdák egész sorából válogathat. Cipőtisztító kamaszok és fátolos albán nők színesítik az utcaképet. Önfelédten sodródtunk a forgataggal, majd leülünk a Harem nevű vendéglő teraszán. Hatalmas korsóból jóféle sört iszunk, dumálgatunk, iszogatunk és bámuljuk a szkopjei bazár élénk világát.

– Mintha a szarajevói Baščaršiján ülnénk – jegyzi meg Kovács Endre barátom, akinek nagyapja, Emin Jusuf a 19. század végén a kosovói Ipegről (Pec) települt át Budapestre. Ezért szinte genetikailag kötődik a balkáni tájhoz.

Bólogatok, hümmögök, és közben sört kortyolgatok. Endre valami miatt citromos limonádét kért.

– Kár, hogy nincs boza – jegyzem meg –, meg kellene kóstolnod ezt a balkáni specialitást. Zorán tud is néhány olyan cukrászdát, ahol még készítenek bozát.

– Na, akkor oda el kell mennünk!

Zorán mindjárt elmondja, hogy a boza savanykás ital, egyfajta sörféle, rendkívül egyszerű a receptje: nem kell hozzá más, mint piritott búzaliszt, víz, élesztő. De készülhet kölesből és kukoricából is.

Felkerekedünk, és elindulunk a bazár zezugos utcáin. Az Isztambul cukrászda előtt hatalmas török zászló leng, a kirakatában pedig Erdogan török elnök fényképe. Bemegyünk, és valóban van bozájuk.

Gégé lefotózza a cukrászda kirakatát, ahol azt írja:

Turska

Baklava

Angela Merkel

Turska boza od proso = Török boza kölesből.

Érdekes kollázs, egy kis politika plusz gasztronómia lazán összehordva.

Zorán figyelmeztet bennünket, hogy sörre nem igazán jó bozát inni, ezért azt a néhány palackot, amit megvettünk, eltesszük az útra.

Közben látom, hogy a kis cukrászda pultján már modern kávéfőzőgép tornyosul. Úgy látszik, a dzsezvában, speciális kis rézedényben főzött zaccos török kávé itt is kimegy divatból, inkább eszpresszót fogyasztanak a betérő vendégek.

A bazár mellett található II. Murád szultán dzsámija, amely előtt egy masszív óratorony áll, amit a 16. században építettek a törökök. A toronyban lévő órát állítólag hadizsákmányként hozták Szigetvárról. Messze hangzó, csengő-bongó ütéseiről elragadtatással írnak az útikönyvekben.

Szkopje Teréz anya szülővárosa is. Talán nem véletlen, hogy a város feletti hegycsúcson egy hatalmas kivilágított feszület magaslik. Zorán úgy tudja: ez a legnagyobb kereszt egész Európában.

3.

Az 1963-as földrengés után új városközpontot alakítottak ki, és a város szerkezetét is modernizálták. A korszerű, új betonnegyedeket, lakótömböket széles sugárutak kötik össze. Gépies urbanisztikus rend uralkodik, ahogyan a világvárosokban.

Talán a földrengés utáni kicsit steril városkép ellensúlyozására a mai Szkopje építői stílusosan szólva mintha átestek volna a ló túloldalára. A görög heroikus alkotásokat utánzó hatalmas aranyszobrokat állítottak fel a központban. A Macedónia téren Nagy Sándor, Arisztotelész tanítványa, a világhódító hadvezér hatalmas lovas szobra áll, aki világhódító útja során egészen Indiáig eljutott. Nem messze tőle ott van Teréz anya szobra, a Vardar másik partján pedig II. Macedóniai Fülöp és négy szent ember: Cirill és Metód, valamint Kliment és Naum, mellettük egy márvány szökőkút, alatta pedig meztelen keblű anyák szobrai. De vannak szobor lovak és szobor oroszlánok is bőven. Az egy négyzetméterre jutó gigantikus szobrokat tekintve Szkopje biztos világrekorder. Mintha a macedón történelem összes alakja szobrot kapott volna itt. Aki nem fért a főutcára, az bekerült a mellékutcákba.

Amíg a többiek elballagnak megszemlélni a modern városközpont még néhány látványosságát, addig Sanyival leülünk a szoptatós anyák hatalmasra méretezett, minden arányon túlpuffadt szobra előtt, nézzük a főtér forgatagát és a tejtől duzzadó asszonyalakokat, ahogy hatalmas mellükkel csecsemőiket

táplálják. Lehet, hogy még Fellini is zavarba jönne ettől a látványtól, pedig nála aztán voltak robusztus nők a vásznon. Nem messze tőlünk egy fickó régi bakelitlemezeket árul, amikor megtudja, hogy magyarok vagyunk, elkurjantja magát: – Omega, Omega!

Ha nagyon szigorúak akarunk lenni, akkor napjaink Szkopjéja kapcsán elsőre az jut eszembe, hogy hivalkodó ízléstelenség. És még az is, hogy azerbajdzsán, türkménisztán, kirgizisztán, üzbegisztán, észak-korea. Kisbetűvel! Mert a legsötétebb diktatúrák. Korbély Barnabás a szkopjei városépítészeti vizuális sokkot követően a következőt írta ki Facebook-oldalára: „Intravénás városépítészeti giccsparádé Szkopje belvárosában: az előző kormányfő mentális zavarainak tárgyasult emlékei...”

5.

Reggelit nem kapunk szálláshelyünkön, és Sanyi rakiját is megitták a vendégek, amit otthagytak az ebédlőasztalon. Úgyhogy üres gyomorral és kávé nélkül indulunk haza 2018. május 1-én, kedden a szkopjei betonrengetegből. A kisbusz ablakából látom, hogy a széles sugárutakon pirosra festett londoni emeletes buszok szállítják a helyieket. Ez is furcsán fest kicsit, pláne éhgyomorral.

Hosszú az út hazáig. Szkopje, Kumanovó, macedón–szerb határ. A távolban meg-megcsillannak a Sár-hegyvonulat csúcsai. Mondom is Endrének: – Ott van Koszovó-Metohija a hegyvonulat mögött, amit régen Rigómezőnek hívtak. Jugoszlávia egyetlen országrésze, ahol soha nem jártam.

Mutatom neki a bal kanyarokban felállított út menti táblákra kiírt városneveket (Gnjilane, Uroševac, Priština, Đakovica, Prizren), arrafelé visz az út Koszovóra, amelynek egyik völgyében található Peć, az ősi Ipeg. De arra most nem megyünk, lejárt az időnk, meg egyébként is sok arra a békétlenség folyamatosan, nemrég lőttek agyon egy politikust. Pećről érdemes tudni, azonkívül, hogy Endre ősei onnan származnak, hogy valójában egy ősi szerb város, amit a törökök Ipegnek neveztek el. A középkorban, 1689-ben a törökök ellen harcoló osztrák császári csapatok a győzelem ellenére visszavonultak a Balkánról, ezt látva Arsenije Černojević szerb pátriárka a peći templom előtt gyűlésre hívta a szerbeket, akik a török megtorlástól félve felkerekedtek. Elhagyták örökre az ősi szerb földet, hogy egy biztonságosabb, keresztény országban, Magyarországon keressenek menedéket. Ekkor kezdődött a szerb népvándorlás a Duna mentére: Ráckeve, Buda, Pomáz, Csobánka, Szentendre. Miután kiürültek a koszovói szerb városok, török és albán lakosok népesítették be őket.

Innen a máig húzódó szerb–albán konfliktus: az egykori szerb „őshazában” a maroknyi (pár ezer) szerb ellenében közel kétmillió albán él; persze az ő életük se leányálom, a családfenntartó albán férfiak többsége már a jugoszláv időkben elment Nyugat-Európába vendégmunkásnak.

A konfliktusok évszázadok óta folyamatosak errefelé, nem véletlen, hogy Endre nagyapja, Emin Jusuf, aki Ipegen született, a 19. században felkerekedett, és a békésebb élet reményében Magyarországra vándorolt.

Vranjétől Veszprémig „autópályán” rohan velünk a kisbusz. Május elseje van, munkaszüneti nap. Boldog fecsegés és iszogatás, közben bámuljuk a szerb tájat. Néha gyomorkorgás hallatszik. Eléggé megéheztünk.

6.

Sebességváltó nélkül rohan velünk a Volkswagen.

Valahol Leskovac előtt vagy után, az autópálya mellett megállunk, és egy benzinkútnál húsos burekot veszünk, de csak egy-egy adagot. Gyula és Sándor pedig sült báránybordát rendel.

Gyula többször is emlegette a vendéglők előtt „parázson forgó bárányokat”, hogy milyen jó lenne... De nem volt alkalom. Túl rohanós volt a tempó, ahogy Barna hangoztatta többször is.

A lakoma után elnehezülve folytatjuk utunkat Niš, Beograd (Belgrád), Novi Sad (Újvidék), Topolya és a magyar határ felé.

Közben Sándor vetélkedésre hívja Endrét, pop- és rockdalcímeket mond, hogy találja ki az előadó nevét. Endre is mond dalcímeket, de kicsit egyoldalú a küzdelem. Sándor simán diadalmaskodik, annak ellenére, hogy próbálók sügni Endre barátomnak. Néhány dalcímet én is közbeszúrok, például a *Yummy, Yummy*. Egy dal 1968-ból. Sándor esküdözik, hogy a *Yummy, Yummy* az 1910 Fruitgum Company zeneszáma. Mondom neki, Ohio Express. De csak erőlteti.

– Na, akkor fogadjunk. Mi a legértékesebb tárgyad a kisbuszban?

– A bőrkabát.

– Akkor legyen az a tét.

– És neked?

– Nekem bármi lehet, amit akarsz, úgyis én fogom megnyerni! Gyulát kérjük fel döntőbírónak, az ő mobil wifije folyamatosan működik.

Nekem van igazam: a *Yummy Yummy* eredetileg az Ohio Express adta elő. A dal szerzői: Arthur Resnick és Joey Levine. Az amerikai bubblegum stílus egyik legnagyobb slágere. Könnyed, felhőtlen szórakozás. A gyerekek rágógumit rágszálva hallgatták az amerikai strandokon vagy a vidámparkokban. A hatvanas években működtek az úgynevezett jukeboxok (zenegépek), melyekbe be kellett dobni az aprópénzt, kiválasztani a megfelelő dalt, és már forgott is a bakelit kislemez.

Tizenöt év alatt (1975–1991) legalább félszázszor lejátszottam az Ohio Express örökzöld slágerét a zenei műsoraimban (*Zenedoboz, Hangverem, Maximum Rock And Roll, Zenei kaland*) az Újvidéki Rádióban. *Yummy, Yummy* – boldog békeidők! És van az ikertestvére: a *Chewy, Chewy*.

Úgyhogy hazafelé Sanyitól elnyertem a bőrkabátját. De mivel nem tartottam rá igényt, ezért azt mondtam neki: nyugodtan megtarthatja, használja, majd fizet utána bérleti díjat.

7.

Abej dojde donke. Napokig bujkált bennem a Balkánnak ez a csodás vad dallama. Egy macedón népdal, melyet feldolgozott – mint már említettem – a népszerű macedón jazzrock banda, a Leb i sol (Kenyér és só) is.

Balkáni időutazás: esztendő, évtizedek suhannak, mint a fellegek. Közben szól a Leb i sol. A szélvédőn szétkenődött bogarak. Nano csillámlik, fénylünk a napsütésben.

Utazni, utazni, annak reményében, hogy egyszer hátha megérkezünk valahova.

És akkor véget ér a road movie. Endre barátomnak örökre. Nem gondoltam volna, hogy két évvel később az alsóörsi temetőben búcsúzunk tőle.*

Sajnálom, hogy már soha többé utazunk együtt Endrével.

Ennyi volt.

Az élet egy csoda. Nem mondom tovább.
A zónában csöndtől csöndig visz az út.

•

A csapat tagjai voltak:

Kovács Endre (1947–2019) fotóművész. Budapesten született és élt, majd az 1970-es években Svájcba (Lausanne) emigrált, ahonnan 1993-ban tért vissza. Alsóörsön élt és alkotott.

Porga Gyula (1968, Enying) magyar politikus, 2010 óta Veszprém Megyei Jogú Város polgármestere. Előtte 2006-tól alpolgármester volt.

Korbély Barnabás (1967, Veszprém) geográfus, 2003-tól a Balaton-felvidéki Nemzeti Park Igazgatóság munkatársa, a Bakony–Balaton UNESCO Geoparkot koordináló csoport vezetője.

Gáspár Gábor (1963, Ajka) fotóriporter, színház- és táncfotográfus.

Molnár Sándor (1953, Veszprém) a veszprémi Utas és holdvilág antikvárium tulajdonosa.

Fenyvesi Ottó (1954, Gunaras) vajdasági származású magyar költő, író. Újvidéken élt és dolgozott 1991-ig, majd Veszprémben telepedett le. 2015 óta Lovason él. József Attila-díjas.

A szkopjei Hárem söröző teraszán (Fotó: Kovács Endre)

JEGYZET

* Tisztelt gyülekezet! Kedves barátok, ismerősök! Az élet legyőzi a halált. A szerelem legyőzi a halált. Ebben reménykedtem. Holott valahol mélyen tudom, az életünk egy röpké pillanat.

Igazi dráma, hogy az Úr éppen akkor szólította el Endrét, amikor újra élni akart, amikor felesége, Judit 2016-os halála miatti mély megrázkódtatás után újra aktívan dolgozni kezdett, megint tele volt tervekkel. Könyvet akart készíteni az alsóörsi vitorlázásról, amihez saját élmény is fűzte, hiszen örökös tagként egy hajóban „vitorlázott” az alsóörsi győztes csapattal, Bardóczy Miklós doktorral, Both Gáborral és másokkal a Nemzeti Regattán. De már nem lesz könyv, elmaradnak az utazások is, nem jutunk már soha el Ipegre (Pec, Koszovó), pedig 2018-ban közel jártunk hozzá a boszniai hegyek között. Legalább tíz éve ígértük magunknak, hogy megteesszük ezt az utat a Rigómezőre, a Ko-

vács család bölcsőjéhez, hiszen az apai nagyapa, Emin Juszuf onnan származott. Gondolatban sokat utaztunk együtt, és néha valóságosan is. Oda-vissza ismertük Endre történeteit Lausanne-ból Párizsba, Düsseldorfba, Budapestről Zürichbe, Alsóörsről Berlinbe, Szarajevóba, Macedóniába. Endre barátom tele volt tervekkel, nem akart meghalni, de az utolsó gyötrelmes napokban már kérte Karolát, engedje el. Érezte, neki már csak egy utazás maradt, az utolsó, a lélek utazása Kharón ladikján. Fél év alatt végzett vele a halálos kór.

Kovács Endre 1947-ben született Budapesten. Az Apácai Csere János Gimnáziumban érettségizett 1966-ban, majd úgy döntött, hogy fotós lesz. Fényképészeti tanulmányokat folytatott, Petrás István tanítványa volt, a műtárgyfotózás területére szakosodott. A Magyar Nemzeti Galéria, valamint művészeti folyóiratok, könyvkiadók munkatársaként dolgozott. 1966 és 1974 között a magyar avantgárd mozgalom aktív résztvevője, a Kassák Színház (a későbbi Squat Theatre) munkatársa, fotósa volt. Munkáival különböző pályázatokon, valamint hazai és külföldi kiállításokon vett részt. 1974-ben feleségével, Kovács Judittal Svájcba emigrált, és Lausanne-ban telepedett le. Felvételt nyert a Genfi Képzőművészet Főiskolára, ahol 1980-ban diplomázott audiovizuális filmvideó szakon. Kisfilmeket készített, rendező- és operatőrasszisztensként dolgozott Svájcban és Franciaországban. Fotós tevékenysége továbbra is a műtárgyfotózás és az egyéni képzőművészet között váltakozott; múzeumok, galériák és könyvkiadók munkatársa, egyedi alkotásait kollektív és önálló kiállításokon mutatta be. Feleségével, Judittal 1993-ban hazatértek Magyarországra, és a Balaton mellett, Alsóörsön telepedtek le. 2004-ben Budapesten a Ludwig Múzeumban önálló kiállítás keretében több mint száz művét mutatták be. A Duna Televízió portréfilmet készített róla. A Veszprémi Művész Céh tagja és céhmestere volt. Kovács Endre minden jelentősebb munkája, képsorozata valamiképpen utazás és történetmesélés, aminek nagymestere volt, nemcsak fotóban, hanem szóban is, szavakkal talán kicsit vidámabban, poénokra felfűzve mesélt, de a fotói többnyire szikárok, lakonikus tömörségűek voltak. Valami nagy-nagy csend van rajtuk, sötét fákat látni a szürke égbolton. Mintha vigasz lett volna számára a művészet. Önmaga vigasztalására fotózott? Nem tudom, ez inkább csak megérzés. Minden érdekelt, mindent meg akart tapasztalni, mindenhová elmenni. Az alsóörsi háza, mely tulajdonképpen élete afféle tárgyasulása, tele van érdekes tárgyakkal, fényképekkel, festményekkel és természetesen könyvekkel.

Kovács Endre nagy idők részeseként tevőlegesen ott volt a magyar avantgárd művészet megszületésénél a '70-es évek elején Halász Péterék színházában (a Kassák Színházban), ami örökre meghatározta és nyitottá tette, bár valahol mélyen vallásosan konzervatív volt emberi tartásban és méltóságban, a másik ember és a világ tiszteletében. 1974 után, az emigrációban is dokumentálta a világhírnévre szert tett Squat Színház előadásait, amikor utolérte őket Párizsban, Amszterdamban, Avignonban, ezek a fotók *Feljegyzések időrend nélkül* című könyvében láthatók. A fiatal korában Budapesten készült, majd elfelejtett és a közelmúltban megtalált fekete-fehér képsorozatait pedig az *Ideiglenes amnézia* és a *Vízafogó* című albumban gyűjtötte össze. Amikor a rendszerváltás után hazatelepültek Svájcba Alsóörsre, a világlátott fotós nyitottságával fedezte fel és kezdte el fényképezni és kötetbe szerkeszteni az itteni értékeket, a falu múltját, a tájat, a vörös követ, de meg kell említeni az itt élő neves emberekről szóló kiadványt is; valamint emlékezetes albumot alkotva megmentette az enyészettől Szilágyi László veszprémi festőművész műtermének falfirkáit, festményeit, amiért nem lehetünk eléggé hálásak neki. Ahogy a Veszprémi Művész Céh vezetőjeként és a református egyházban végzett presbiteri munkájáért sem. Egy ideig ő gondozta Veszprém megye francia kapcsolatait, ami nem esett nehezére, hiszen Alsóörsön is a francia tévé csatornáját nézte, a magyaron kívül a francia kultúrában érezte magát otthon. Magára vállalta ezeket a közéleti szerepeket, pedig szíve szerint inkább befelé forduló, alkotó ember volt. Mi mást mondhatnék még? Természetesen személyes dolgokat is bőséggel: a veszprémi Múzsák Kertjét, amit közösen szerveztünk Endrével, a közös balkáni utazásunkat és kedvenc zenéinket: az Európa Kiadót, David Bowie-t és a Roxy Musicot, de most nem ennek van itt az ideje. Most búcsúzni kell. Búcsúzni kell, de biztos lehetsz benne, drága barátunk, hogy ahányszor kiülünk egy balatoni teraszra olaszrizlinggel a kezünkben, te is ott leszel velünk. Ott leszel velünk a Csere-hegyi kilátóban minden Szilveszter napján délben, és a te szemeddel is fürkesszük majd a Balatont és a környező tájat, persze ameddig nekünk is megadatik, hogy felkapaszkodjunk a falu fölé, a Csere-hegy legtetéjére.

Endre, kedves barátom, nyugodj békében!

(Elhangzott az alsóörsi temetőben, 2020. október 16-án)

GRÓH GÁSPÁR

Pontos történetek a pusztulásról

Egy Mészöly-mű margójára

GRÓH GÁSPÁR (1953) Budapest

Ennek az írásnak az előzménye egy hangsúlyozottan a „határon túli” szellemi, művészeti élet értékeit bemutató konferencia előadásának szövege volt. Sokaknak föltűnhetett, hogy miként kerül egy magyarországi szerző művének elemzése ebbe a programba. Az volt vele a szándékom, hogy nyomtatékos érvet szolgáltatassak amellett, hogy határon túlinak lenni kétségtől sorsformáló jogi állapot, de az államhatárok nem jelentik a szellemi nemzet határait, ahogyan az sem lehet akadály annak, hogy valaki részese legyen az elszakított nemzetrészek szellemi életének, ha itthon dolgozik. Egy nemzet alkotta szellemi műhely munkájában részt venni többet jelent annál, mint hogy valaki milyen politikai határok között él.

Mészöly felesége elbeszéléseiből, személyes élményeiből építette Erdély-képét, ez volt számára a legközvetlenebb és legmélyebb tapasztalás a magyarság szétdarabolásáról és a kisebbségi sors tragikus következményeiről. Levelezésében is sok nyoma van ennek, kisebbségvédő-emberjogi magatartásában is felismerhető élményeinek intenzitása. Tüskés Tibornak írt leveleiben a hatvanas évek elején tett erdélyi útjairól, tapasztalatairól kifejezett megrendültséggel számol be – pedig hol volt még az a világ a hetvenes–nyolcvanas évek szürrealitásától? Letaglózottságról, kötetnyi szomorúságról ír, és arról, hogy „pár napig mindig lelkibeteg vagyok az odaáti arcoktól, panaszoktól, az összeszorított fog mindennapos tornájától – mi, dunántúliak már-már elfelejtettük a kisebbségi lét lelki stratégiáját”,¹ és hogy mennyire szüksége lenne az ottani irodalomnak a magyarországi figyelemre. Nemcsak azt szorgalmazza, hogy szülessenek kritikák az ottaniak műveiről, hanem azt is, hogy ne atyáskodó jószívűséggel foglalkozzanak velük, „(nekik sem arra van szükségük) hanem méltó kritikával s főképp: az egész, egységes magyar irodalom tablójába beállítva”.² Vagyis azért, mert valaki a határ másik oldalán él, még nem lesz *határontúli*. A családi szál e gondolatot nem elvi álláspontként hívja elő, hanem magától értetődő természetességgel teszi megélhetővé. Ez a meggyőződés nemcsak az Erdélyhez való viszonyra jellemző, hanem kiterjed a Délvidékre (ahol a jugoszláv közléspolitikai liberális volta miatt Mészöly írásainak megjelentetése nem ütközik adminisztratív akadályokba, és recepcióját sem befolyásolják ideológiai szempontok) és a Felvidékre is. (1983-ban Mészöly – Cseres Tiborral és Csurka Istvánnal – megfigyelőként Pozsonyba utazik Duray Miklós perére...).

Mindez messzemenően indokolja, hogy Mészöly Miklós életművének idevágó fejezeteiről is beszéljünk. Mindenekelőtt azért, mert ez is igazolja, hogy számára magyarsága olyan alapélmény volt, hogy fölöslegesnek tartotta külön hangoztatni, ugyanakkor a nemzeti dimenzió nemcsak íróként, gondolkodóként foglalkoztatta. Azok a történelmi traumák, amelyek a magyarság 20. századi életét a mindennapokban is drámaian befolyásolták, az ő életére is nagy hatással voltak – még ha közvetlenül nem is érintették. Alig valamivel a trianoni diktátum után született, olyan korban nőtt fel, amelyben a közgondolkodásban a nemzeti paradigma uralkodott, ezt tehát természetesnek tartotta. Azután is, hogy látta, milyen tragédiákat okozott a nemzeti gondolkodás túlhajtása, amire (a szó eredeti jelentésétől eltávolodva) a nacionalizmus kifejezést szokás használni.

Mészöly nemzetfogalmának alapja a 19. század nemzeti ébredésének szabadságküzdelseiben formálódott, klasszikus liberalizmusban gyökerező, jogokat védő és teremtő gondolkodás, amely élesen szemben áll a 20. század agresszív nacionalizmusainak szellemiségével, az emberi, demokratikus és így még a nemzeti jogokat is fenyegető, romboló ideológiákkal és gyakorlattal. Ezért nemcsak szépírói alkotásaiban foglalkoztatták ezek a kérdések, hanem esszéik sorában is. Elképzeléseinek bemutatása külön tanulmányokat követelne, ezúttal csak néhány, kiemelt művét elemezve próbálkozom életműve e vonulatának felvillantására.

Száma a megélt közép-európaiság volt a megoldás, amelynek történelmi modellje az Osztrák–Magyar Monarchián belüli polgáriasult közegben működőképesnek bizonyult. Az akkori városokban az együtt élő etnikumok azonos kulturális régió belül hoztak létre sokszínű, nem a mai ér-

telemben vett, inkább archaikus mintákat követő „multikulturális” együttműködést, kölcsönösen gazdagítva egymást is. Ez a szellemi gazdagság hozta magával, hogy a régió, elsőként a Kárpát-medence, de azon túl a bécsi központú közös állam, a „birodalom” etnikai és kulturális tarkasága eredményeként az itt élő polgárok akár helyben maradva is valamiként világpolgárok lehettek.

Ezt a (nem felhőtlen) összefűködést döntötte romba a háború és Trianon, ezzel nemcsak zöld utat adott a pusztító nacionalizmusoknak, hanem el is szabadította azokat. Mészöly már ebbe a világba született, de egy olyan városba, amelyben megőrződött valami az egykori felszabadító nacionalizmus korának légköréből. Így, dacára a történelmi traumáknak, nemzeti elkötelezettsége nem sérelmek miatti frusztrációt jelentett, hanem olyan önazonosságot, amely biztos alapot teremtett más nemzeti identitások megértéséhez. Számára a nemzetfogalom, bármennyire is politikai jelentést kapott, nem politikai képződmény volt, még kevésbé olyasvalami, amivel a politika rendelkezhet. Így föl sem merült benne, hogy a *nemzet* határait államhatárok jelölnék ki, mert számára a nemzet mindenekelőtt nyelvet, történelmet és kultúrát jelent. Részének lenni tehát nem függ államhatároktól, nemzetközi hatalmi játszmáktól, egyezményektől, még ha azok alapjaiban befolyásolhatják a nemzeti lét megélésének lehetőségeit, a nemzeti sors alakulását.

Mészöly Miklós nemcsak tudta, hanem meg is tapasztalta, hogy a szellemi függetlenség megélését mi minden akadályozhatja – elsősorban az, amivel szemben meghatározza a szellemi intranzigenciát. Ezért a nemzeti önrendelkezési jog sérelmét nemcsak magyarként érezte botránynak: a nemzethez tartozás jogának elvonása vagy csorbitása minden ember önmagához való jogának kétségbevonása is, tűrhetetlenül embertelen és antidemokratikus. Ezért Mészöly világképében a nemzeti dimenzió antropológiájának is meghatározó fejezete.

Emiatt nem hagyta nyugodni a kérdés, hogy mit jelent a 20. század második felében a nemzeti gondolkodás, ezért foglalkozott sokat új formáinak megteremtésével, a posztmodernné váló korban való helyének keresésével. Óvakodott a trianoni határok miatti sérelmi gondolkodásmódtól, a jellegzetesen „kismagyar” revíziós önmarcangolástól. Nem azért, mert elfogadta a történeteket, hanem mert úgy gondolta, hogy a határok központi kérdésként való kezelése túlzott jelentőséget tulajdonít a politikának, és eltereli a figyelmet a nem revíziós súlypontú nemzetépítésről.

Mészöly számára a nemzet egyrészt szigorúan történelmi képződmény, ami csak más nemzeti közösségekkel és az egyetemes történet távlatában kapja meg igazi jelentését. Ebben ott van szekszárdiságának lenyomata: a város története a rómaiakkal kezdődik, akik után sokféle nép folytatta a hely szelleme teremtette város életét – hogy az a jelenben magyar város legyen. De volt és lehetett volna más is, mert természetük szerint a civilizációk, kultúrák, népek jönnek és mennek.

E gondolatsor folytatásaként úgy véli, hogy a magyarságról gondolkodni csak egy szellemi Közép-Európa dimenziójában lehetséges. Ebben segít neki a magyar irodalmi hagyomány, benne Jókai, Mikszáth, Ady és Babits. Ők, részben ösztönösen, érzelmi alapon, részben a mindennapokban élve, részben eszmei-etikai döntésük jegyében önmagában is összetett értéknek élték magyarságukat. Mészöly jóval nehezebb feltételek között tette ugyanezt, olyan időkben, amikorra összetört a történelmi Magyarország (egyúttal Közép-Európa) nemzetek fölötti egységének álma, a magyarságot pedig erőszakosan kialakított határok választották el önmagától. Nemhogy nemzetek, de nemzetrészek sem kapcsolódhattak össze. A (nagy- és kis-) hatalmi arrogancia nemcsak a határokról döntött, hanem az új államalakulatokban a mindennapok része is lett. Márpedig Mészöly a legkövetkezetesebben elutasított mindennemű erőszakot – egyetemes jogvédelme természetes módon nemzeti jogvédelmet jelentett (mondhatnánk fordítva is: a nemzeti jogokat védelmezve az egyetemes emberi jogokat is védte).

Hogy Mészöly nemzeti elkötelezettségéről ma sem esik sok szó, annak a demokrácia politikai polarizációja az oka: Mészöly a pártpolitika dimenziójában a nemzetinek nevezett oldallal szemben exponálta magát, íróként azonban egyetlen sora nincs, ami ne a nemzet mellett szólna. Így működik egy közügyekre érzékeny, a köz érdekeiért elkötelezett író – aki szükségszerűen politikai véleményt formál, amikor hivatása okán fogalmi értelemben apolitikus. Ezért tartom fontosnak azt, amit Mészöly bármilyen összefüggésben a nemzetről mond. A 20. század történelmi leckéje, az önsorsrontó új és legújabb nacionalizmusok rémtettei és kockázata ismeretében azt gondolja magyarságáról, hogy a nemzet nem zárható államhatárok közé. Akkor sem, ha azok olyan tágasak, mint Trianon előtt voltak, és akkor sem, amikor fel van darabolva: a szellemi haza mindig tágabb, mint amit akár

politikai, akár nyelvi határai kijelölnek számára, mert a nemzeteknek a nemzetek feletti dimenzió ad távlatot.

Ez a szellemi létforma az emberiség és a régió közös múltjában és a közös, de anyanyelvi közösségek tagolta kultúrában való otthonosságot jelenti. Ezért kell túllépni a homogén nemzetállami gondolkodáson, a határokon és a határok kijelölése miatti traumákon is. Utóbbiakban van helyük az emlékezésben, mert minden, ami megtörtént, megőrződik – ahogyan sejtjeink a teljes gyógyulás után is emlékeznek az elszenvedett betegségekre, sérülésekre. De aki egyfolytában a betegségeire emlékezik, azt bénító önsajnálata nem hagyja meggyógyulni.

Hogy gondolatainak a nemzeti gondolkodásban betöltött jelentését megértsük, érdemes a fundamentalista nemzeti közegből elszenvedett támadásokra reagáló Babits mondatait felidézünk, aki szerint „az irodalom nemzetietlen, amikor megszületik [...] *De nemzeti lesz később!* – mint a ma idegen és vendég gondolat holnap emlék és lelkünk része lesz – s talán egész lelkünk ilyenből szövődik. Az irodalom a nemzet lelkének része lesz, *mivel a nemzet adoptálja.*”³ Ehhez az adoptációhoz idő kell, akár több nemzedéknyi, de önmagában ez is kevés: meg is kell dolgozni érte.

Ez a gondolat az irodalom dimenzióján túl is megszívlelendő: a nemzeti tudat más területeit is érinti. Így a határok kérdését és a hozzá való viszonyt is. A magyarság az évtizedek során tudomásul vette a nemzetközi jog részeként a nagyhatalmi érdekeket szolgáló úgynevezett „határrendezést”. A 2. világháború utáni idevágó szerződések megerősítették a trianoni határokat, magyar szempontból még rontottak is rajtuk, területi értelemben is, de főként azzal, hogy ekkor már kimaradtak a kisebbségvédelmi passzusok.

A közgondolkodás – nem a maga jószántából, de – adoptálta azt, amit születése pillanatában elfogadhatatlannak tartott: kényszerűen tudomásul vette történelme és kultúrája emblematisztikus helyszíneinek más államokba kerülését, de nem törődhet bele múltja elrablásába vagy eltagadásába. Ennek érzelmeken túli okai is vannak. Tekintve, hogy a nemzethez tartozás elsősorban a kultúrában élhető meg, ezért az új asszimilációs politikákban fontos szerepet kapott a kisebbségi sorsba kényszerültek kulturális erőzójának tudatos előmozdítása. Az államhatárok e tekintetben válnak fontossá: a polgárok nemzeti identitásának nyelvi, közösségi megélését a hatalom a modern államélet kínálta lehetőségei sorával befolyásolhatja. A még mindig valamennyire újnak számító államhatárok közötti többségi nemzeteknek a nemzetállami dühből fakadó, a nemzeti különbözőségben fenyegetést látó asszimilációs politikáinak magyarellenessége éppen ezért vált ki sokszor heves ellenállást. De önazonossága megélésének akadályozásával szemben a magyar szellemi élet csak akkor érhet el eredményeket, ha túllép rajtuk, ha nem a védekezésre, hanem az építésre törekszik – miközben a sérelmi politikán való felülemelkedés nem jelentheti a sérelmek elfelejtését.

Mészöly kivételes műveltsége a nemzeti gondolkodás történelmi változásaira is kiterjedt. Pontosan tudta, hogy e szempont megjelenése, megerősödése korhoz kötött, ahogyan torzulása és megrendülése is, és mert korábban folyamatosan változott, a jövőben sem lehet statikus. Ezért mondja, hogy „a nemzettudat *tartalmi* reformja nélkül nincs terápia”,⁴ és hogy „újra kell hangszerelnünk nemzeti érzésünket. Objektívabbá és főként történelmileg végiggondoltabbá kellene tennünk magunkban, hogy mi az, amiben észszerűen engedhetünk, és mi az, amiben nem, semmilyen áron és semmilyen körülmények között. Egy pillanatra se szem elől téveszteni az érdemes megmaradást.”⁵

Szépírói működésének központjában kiemelt jelentőséget kap magyarsága, de ebben a határoknak nincs meghatározó szerepük. A *Pontos történetek, útközben* (1970; bővített kiadás: 1986) valamiként kivétel, mert a kisebbségi sorsba került magyarság életéről tudósítva áttételesen egy olyan kérdést exponál, amely a szöveg korai változatának születése idején felvethetetlen volt. Megírásakor teoretikusan még nem tisztázta önmaga számára sem a nemzettel kapcsolatos elképzeléseit, de nem is nyílt alkalma arra, hogy ezt megtegye. Írói gyakorlata viszont mindvégig a később kifejtett gondolatok irányába mutatott. Ott volt tehát írásaiban az a tény, hogy akármerre indult is a régióban, mindenütt lát ún. határon-, sőt határokon túli magyarokat. E kifejezést azonban akkor is kerülte, amikor annak már lehetőségessé, majd divattá vált használata.

Talán azért, mert számára az volt a természetes, hogy egy magyar az magyar, éljen bármelyik államban, és hogy a „magyar” szó melléknév és főnév is lehet. Utóbbi változatában egy jelzős szerkezetet sűrítve: „magyar embert” jelent. És hogy ez mit jelentett számára? Önmagáról írva elég világosan ki is jelentette: „Mindenekelőtt ember vagyok, vagyis nem állat, növény, tárgy, gáznemű anyag vagy bármi más. Másodsorban Mészöly Miklós, egy individuum vagyok. Harmadsorban pedig,

abszolút véletlenül, magyar. Hogy mi ez a magyar, érzés-e, állampolgári jog- és kötelességthalmaz, álmok kuszasága, geográfiai tér, permanens halálvárás és nemzetsiratás, idiotizmus és zsenialitás, esetleg sok minden más, erre még visszatérhetünk. Ez a magyar azonban legnyilvánvalóbban a nyelvvel azonos, amelyben lakom. A nyelv az én írói otthonom és hazám. Ebben a hazában rejtezhet a magyarságom is. Mindenesetre [...] a sorrendiség nem jelent hierarchiát, s ha mégis, csak úgy, mint a szentháromságban. Nem lehet egymással szemben kijátszani őket. És ennek ellenére, mégis, a szentháromságon belül is: hierarchia.”⁶

Vagyis úgy gondolta, hogy egy emberi lénynek valamely nemzethez tartozása nem az egyetlen, hanem csak az egyik kulcsfontosságú meghatározója. Egyoldalú túlhangsúlyozása azonban elzárja azoktól a további értékektől, amik jelentőségét adják. Idézzük ismét Babits töprengését: „Mi az a nemzet? Néhány milliónyi horda abból a fajtából, mely a teremtés koronájává tette magát? Nem: több ennél a nemzet! És, ha skolasztikus szigorúsággal akarunk definiálni: nemcsak *quidditas*, hanem *qualitas* is. [...] Mert ami a nemzetet nemzetté teszi: az a lelkekben van. Egy szín, egy hangulat... aki ezt a színt halaványítani, ezt a hangulatot irtani akarja: az nemzetellenes! Egy szín: egy színnel több az Emberiség nagy színiskálájában. (Milyen szegény volna az egyszínű Emberiség!)”⁷

Ezek a színek Mészöly számára is életbevágóan fontosak. Többször is hangot adott annak, hogy az egyes nemzeti irodalmak azzal adják a legtöbbet a világirodalomnak, hogy nemzetiek – a magyar irodalom azzal, hogy magyar. Ez némiképp más, mint amit Babits (és annyian mások) is mondtak, miszerint *az irodalom a nemzet lelke*. Ő, súlyos történelmi tapasztalatok ismeretében, inkább fordítva gondolja: *a nemzet az irodalom lelke*. Ez a sorrendi változás módosítja a kijelentés súlypontját. Babits a magyarság egy hamleti pillanatában az egyformán fontos két fogalom közül a nemzetnek ad elsőbbséget, Mészöly nemzetfelfogásában erősebb a klasszikus liberalizmusból örökölt nyitottság, de abban az értelemben, ahogyan azt hajdan Mikszáth arról a politikustársáról írta: aki a „liberalizmust nem a könyvekből szedi, hanem a magyar nemzet szükségleteiről veszi a mértéket”.⁸

Ennek megfelelően nyert Mészöly írói életművében kifejezést magyarsága, és ebből adódóan állt szemben a hatalommal. Nemcsak a diktatúra idején, hanem utána is, mert elveivel összeegyeztethetetlennek tartotta, hogy bármely kormányt támogasson. Más kérdés, hogy a kilencvenes években pártpolitikai állásfoglalásait annak a kormányzati erőnek az érdekei és a sajtója által generált közhangulat befolyásolta, amellyel egész addigi életében szemben állt. De pályájának egészét a kommunizmus eszmeiségével és a pártállammal szembeni ellenzékiése határozta meg. A diktatúra idején ez a fennálló hatalom keretein kívül maradás demonstrálásában mutatkozott meg: a pártállam legitimitását pusztá (írói) létével vonta kétségbe. Így történt ez az elszakított nemzetrészek magyarságával kapcsolatos pártállami politikát illetően is.

•

Ha szülőföldjükön élő magyarokhoz látogatva magyarországiaként át kellett lépnie egy magyar írónak egy államhatárt, akkor is a tágabb, szellemi hazában maradt. Ezen egy mégoly visszas adminisztratív gesztus sem változtatott, mint az útlevél használata vagy a már természetesnek vett megalázó vámvizsgálatok. Eközben a magyar államhatalom úgy gondolta, hogy csak az ő állami fennhatósága alatt élő állampolgárok jelentik a nemzetet, velük tartományi vezetőként rendelkezhet. Ez Mészöly számára minden tekintetben elfogadhatatlan volt. Így egy pillanatig sem jelentett gondot számára, hogy magyarországi magyarként egy másik állam területén élő nemzettesthez tartozó magyarokról írjon. Ahogyan a legnagyobb fenyegetettség idején sem érezte magát veszélyben, úgy ebben a gesztusban sem látott semmi különöset. Magától értetődött számára, hogy így tegyen, és ezzel sokáig elsőként valósította meg a nemzetrészeket elválasztó államhatárok légiesítését.

Így született meg az a könyve, amelyhez hasonlót talán senki más nem írt, se *itt*, se *ott*. Ismeretes, hogy szövege felesége úti beszámolóján alapul, a hangfelvételek részben meg is maradtak. Ez a tény fontos lehet a szöveg poétikai vizsgálatát illetően, de a megvalósult művet illetően közömbös. Mészöly Miklós beéri azzal, hogy ajánlásában köszönetet mond: „Hálával A.-nak, hogy megőrizte ezeket a történeteket.” A. természetesen Polcz Elaine, aki nemcsak elbeszélőként, hanem Libusként is jelen van a szövegben (ez családi beceneve volt, amely nemcsak a nőkre pejoratív módon használt „liba” kedveskedő-becéző alakváltozata lehet, a háromnyelvű Erdélyben természetesen használt, szeretetet jelentő német „liebe”-ből is keletkezhetett). Mindez filológiai értelemben fontos le-

het, de az olvasó számára kevésbé érdekes. A mű Mészölyé, így épült az életműbe, születését illetően ő maga sem csak lejegyzőként értelmezte a maga szerepét. A szöveg fordulatai, párbeszédei gyakran félreérthetetlenül nem az elbeszélő nyelvi pozíciójából, hanem egy kívülálló logikájából következően formálódnak, az egyes szám első személyben fogalmazott mondatok szinte észrevehetetlenül változnak át egy külső narrátor közlésévé. Mészöly a kötetről sajátjaként beszélt: „Írásaim közül a *Pontos történetek, útközben* c. regény durva elítélését érzem a legsüketebbnak, legkomi-szabbnak” – mondta. A folytatás is fontos, mert Mészöly írói szándékáról is beszámol: „Közép-Európa kisebbségi és hazai mélyvilágát próbáltam ebben a könyvben feltérképezni, egymásrautaltságunkat, a szorongásban való testvériségünket. Ez az írás sok lehetőséget adott volna a konkrét, akár érzelmi telítettségű politizálásra – hiszen a regény jó részének színtere tragikusan érzékeny számunkra: Erdély. Anyag volt a kezemben, amivel könnyű lett volna visszaélni. A cinkos és elfogult akusztikákon azonban mindig túlfut az idő. A rontása, rombolása pedig igen nagy tud lenni – adott esetben. Mai irodalmunkat olvasva sokszor érzem úgy, hogy a felületi aktualitások erotikájának túl nagy a vonzása.”⁹

Mészöly tehát regénynek mondja könyvét, ahogy a szakirodalom általában. A *Merre a csillag jár*-t elemző Sötér István azonban nem minden alap nélkül másként látta: „Az író útján a legfontosabb állomásnak mégis a *Pontos történetek útközben*-t érezzük. Ennek a szép és erőteljes kötetnek nem is az a legfőbb érdeme, hogy a *Puszták népe* és a *Kiskunhalom* mellett a legjelentősebb írói szociográfia – amit eddig nem vettek észre, holott könnyű lett volna észrevenni. Hiba lenne azt hinni, hogy csak a parasztokról szóló szociográfiának lehet rangja. Mészölynek ez a régi könyve a társadalom peremére szorultakról, deklasszáltakról szól: az ő szavával itt sajátos »magyar mélyvilágról« van szó, mely szélesebb réteg, mint bárki gondolná.”¹⁰ A műfaji besorolásnál fontosabb a műről magáról alkotott vélemény (különösen, mert az irodalmi szociográfia műfaja éppolyan képlekeny, mint a regényé). Ugyanezt gondolhatjuk Tamás Gáspár Miklós odavetett megjegyzéséről is, amely szerint a legnagyobb erdélyi novellákat nem erdélyi ember írta, hanem Mészöly Miklós¹¹ – itt legalább az biztos, hogy nem novellákról van szó, bár a szöveg fölfogható akár novellafüzérnek is, ahogyan Krúdy *Szindbádja*. A képzettársítást indokolja, hogy Mészölyben, ahogyan Huszárik Zoltánra emlékezve írja, fölmerült a *Pontos történetek* megfilmesítésének gondolata, mint „egy bizonyos hazai-közép-európai »mélyvilág« mindennapos élettényeinek kis gyűjteménye”, amelyben a mesélő kiemelt szerepet kapna: „az asszonyalak, az *utas*, mintegy másképp felfogott változata lehetne Szindbádnak. Vagy ha jobban tetszik: ellen Szindbád, az ellentétesség olyan nyíltságával, ami már rokonítja is őket. Egy önmagába rögzített alkat (mint amilyen példaszerűen Szindbád) bolyong itt – ellenkezőleg: a figyelő részvét és részvétel, a magát kioltó és másokat megmutatkozni hagyó »női ellen-Szindbád« ez az *utas*.”¹² (A szöveg megértéséhez ismerni kell Huszárik *Szindbád* filmjét, amelyben a süllyedőben lévő idill minden szépségében ott van az elmúlás gyönyörűsége és fájdalma. A *Pontos történetek*-beli pusztulásban már nincs szépség, gyönyörű benne csak az, hogy megszűnhet: a részvétből így lesz részvétel.

Mindenesetre a továbbiakban a szakmai közmegegyezést elfogadva regénynek nevezem a *Pontos történeteket*, ahogyan Mészöly legutóbbi monográfusa, Szolláth Dávid is. Meg kell jegyezni, hogy a könyv komoly kihívás a Mészöly-filológiával foglalkozóknak. Első, valóban inkább novellaszerű változata a későbbiekben többször bővült. Szövegtömbjei az író önmagától kölcsönzött vendégzsövegeiként több kontextusban is felbukkantak, de a szakmai szokásoknak megfelelően a szerző életében megjelent utolsó kiadás szövege tekinthető véglegesnek. Eközben viszont a kritikák jelentős részben korábbi változatokat vettek alapul.

A *Pontos történetek útközben* cím csalóka, ha úgy tetszik, pontatlan: nem egyetlen útról tudósít, hanem több évben, több évszakban, több helyszínrre és helyszínen tett utakról. A „kész” változatban a regény két erdélyi egysége egy dunántúlit fog közre. Ez nem dramaturgiai fogás: egyfelől a nemzet összetartozásának rejtett, de félreérthetetlen kifejezése akkor, amikor Magyarországot a korabeli hatalom trianoni csonkultságában tartotta öröktől valónak, az ettől eltérő vélemény veszedelmes elhajlásnak, nacionalizmusnak minősült. A „határkérdés” ilyen kezelése másfelől a nemzeti kereten túlmutató közép-európaiság, sorsközösség megjelenítése is.

A kommunista hatalomátvételt követően majd négy évtizeden át nem volt természetes olyan irodalmi alkotások születése, amelyben az egykori történelmi Magyarország emléke kísértett. A Mészöly házaspárral 1956 nyarán együtt utazott Erdélybe a Lengyel Balázs–Nemes Nagy Ágnes

házaspár, akiknek ugyancsak voltak erdélyi családi kapcsolataik, ha távolibbak is, mint Polcz Alaine-nek (és az sem mindegy, hogy Nemes Nagy gimnáziumi magyarirodalom-tanára Áprily Lajos volt). Nem töltötték együtt minden idejüket, de tapasztalataik, ahogyan vélhetően véleményük sem, alig különböztek. Az Erdélyt korábban személyesen nem ismerő Nemes Nagy Ágnes annyira megrendítették a látottak, hogy úti naplójában tőle szokatlan élességgel fogalmazott (persze ehhez 1956 nyarának a magánbeszédben is nyomot hagyó fogalmazási zsilipszakadása is kellett). „Államunk vezetői cserbenhagyták az egész erdélyi magyarságot, mondhatni, az összes határokon kívüli magyarságot, s ezt elsősorban az entellektüel vezetőknek kell felróni, Rákositól, Révaitól a káderekig, mert a munkások és parasztok a maguk szűk körén csakugyan nem látnak túl, nem tudják, mi az, Kolozsvár, Nagyenyed, nem is tudják tán, mi az a magyar állameszme, míg ők kultúrájuknál fogva tudták, mégis eladták, ledöfték. Az ő parancsukra nem beszélünk tíz év óta Erdélyről – iszonyatos.”¹³ Tekintve a két házaspár szellemi egységfrontját, Nemes Nagy Ágnes összegzését közös véleménynek tekinthetjük – csak éppen másként fogalmaztak és másként hallgattak. Mészöly íróként, irodalmi művekbe építve, mélyebb és elvontabb formában mondta el, amit gondolt. Ebben már ott volt az is, amit számára Közép-Európa jelentett, de e fogalom képviselete sem találkozott a hatalom szimpátiájával. A régió népeinek összetartozás-tudata kifejezetten a szovjet nagyhatalmi érdekekkel szembeni ellenállás gyanúját váltotta ki. Okkal, mert 1956-ban nyilvánvaló fenyegetésnek érezte a lengyel és magyar törekvések összekapcsolódását, 1968 után pedig a cseh-szlovák demokratikus törekvésekkel való szolidaritást.

Ceausescu Romániájának látszólagos külön útja a szovjet rendszer fenntarthatósága szempontjából nem számított, az egyik nacionalista diktatúra függetlenséget demonstráló gesztusai nem veszélyeztették annak a diktatórikus szuperhatalomnak az érdekeit, amely csak a demokráciától félt. A magyar vezetés viszont mindentől rettegett, amit nemzetinek gondolt, mert '56-ban a nemzeti függetlenség volt a sokban különböző demokratikus törekvések közös nevezője. Ezért nem lehetett a hatvanas–hetvenes évek fordulójáig a szomszédos országokban élő magyarokról és az ottani magyar irodalomról beszélni, azután is csak mint kisebbségi vagy nemzetiségi irodalmakról, elhatárolva a hazai magyar irodalom egészétől. Közös megnevezésükként ekkoriban vált közhasználatúvá közös a „határon túli magyar irodalom” kifejezés. Vagyis nem váltak teljes jogúvá, az egyetemes magyar irodalom természetes részévé. Ezen a felfogáson csak enyhített, de nem változtatott Illyés Gyula tétele az „ötágú sípról”, amely metaforikusan jelezte, hogy a magyar irodalom feldarabolva is elválaszthatatlan egység. (Groteszk adalék e világ jellemzéséhez: ez a híres tétel, amelyre számtalan alkalommal lehetett és kellett hivatkozni, egy olyan írás bevezetéseként jelent meg, amelyik Hidas Antaltól született, és az áll benne, hogy volt valaha egy hatodik síp is, a munkásmozgalom emigrációs szépirodalma...)

Kialakult az a gyakorlat, amely szerint Erdélyről erdélyi, a Felvidékről csehszlovákiai (és így tovább) magyar írók írtak, a nyugatiak pedig sokáig mintha nem is léteztek volna. Ez a perverz tagoltság recepciójukat is meghatározta: egységes magyar irodalomban gondolkodni nem lehetett, a határokon átívelő figyelem ellenzékinek, de legalábbis gyanúsnak számított. A határok átlépéséhez még az irodalomban is útlevelekre volt szükség...

De teljes határzár nem létezhetett, a magyar történelmet mégsem lehetett Pozsony és Kolozsvár teljes kihagyásával megírni, ahogy az irodalomtörténetből is kihagyhatatlan volt Segesvár, Nagyszalonta, Nagyvárad, Szabadka vagy Jókai kalandozásai és Móricz *Erdélye*. Vagyis a tények természetes feszítőereje ütött néhány rést a minden irányban kiépített szellemi vasfüggönyön. Tamási szövegeit lehetett kozmetikázni, de a Hargitát nem lehetett kifelejteni Ábel történetéből, Sánta Ferenc elbeszéléseiben is ott lehetett a szülőföld, megjelenhetett Lengyel Balázs ifjúsági és Cseres Tibor történelmi regénye (*A szebeni fiúk; Vízaknai csaták*), és Tamás Menyhért is mesélhetett a Bukovináról Tolnáig vezető vándorlásról. Aztán a hetvenes évektől sorra érkeztek a korszak nagy művei, Dobos László, Gion Nándor, Sütő András, Kányádi Sándor, Szilágyi Domokos, Szilágyi István és mások remekei. A délvidékiekkel sem az volt már a fő baj, hogy magyarok, hanem hogy egészen más poétikát követtek, mint magyarországi pályatársaik, sőt, idővel, kérlelhetetlen ideológiai szigorral felügyelve ugyan, a nyugatiakról is szó eshetett. Vagyis a rendszer egyre nyilvánvalóbb rogyadozása ezen a téren is növekvő mozgásteret nyitott, a nyolcvanas évek (egyúttal a rendszer) vége felé már egészen más volt a helyzet – de a „határon túliság” fogalma alapvetően nem változott, és a legtöbb olvasó, sőt szakmabeli számára még ma is kiemelt jellemzője egy-egy alkotónak, műnek: a szelle-

mi izoláció két generációt sújtó politikája nem maradt hatástalan. A teljes ismerethiány korszakán már túljutottunk, de messze attól, hogy a köztudat számára természetes legyen, hogy nemcsak Magyarország területén születtek és születnek magyar alkotások. Ámbár ma az utódállamokban született alkotók közül sokan Budapesten dolgoznak, így ma az egykori határontúli irodalom java része itt íródik.

Mészöly szövegei még a kényszerű hallgatás korában születtek, de ennek kevés külső nyomát láthatjuk: a mészölyi ellenállás mindig keményebb volt, mint amilyennek felszínén látszott. Mészölyt nem a cenzúra korlátozta a keményebb fogalmazásban, hanem meggyőződésből került a felületi izgalmasság eszközét. (Ahogyan tette ezt a tőle oly sokban különböző Dsida Jenő, aki a nemzeti sérelmek legfájdalmasabb és ezért irodalmilag is könnyen kiaknázható szakaszában ki merte mondani: „Kerülöm a nevedet (Erdély).”

Íróként mindenben az volt számára a tét, hogy olyan világokat (és ezen keresztül olyan problémaköröket) mutasson meg, amelyek többé-kevésbé ismeretlenek voltak és maradtak. Amiről írt, az személyes ügye volt, de azt olyan nyelven akarta elmondani, aminek személyessége úgy közvetlen, hogy benne az egyén nem a maga esetlegességében mutatkozik. Mészölyre jellemzően a regény hangvétele még visszafogottabb lesz attól, hogy olyan élethelyzetek jelennek meg benne, amelyek háttérében a kétszer elvesztett 20. századi Erdély történelmi sorsa miatt kivételesen erős érzelmek és indulatok feszülnek. Ezért kell ellenállnia a csábításnak, hogy a történelem látványos felszíne mögötti sorsok ne egy kötelezőnek tekintett (elvárt) hangulatot illusztráljanak, hanem önmaguk maradjanak – és kilépve a magyar szenvedéstörténeten túli jelentést kapjanak. (Erre a többletre érzett rá Sötér István és Tamás Gáspár Miklós, és ezért nem „kapta fel” ezt a könyvet az élénkebb színeket kedvelő közönség.)

A regény címében hangsúlyozott pontosság Mészöly poétikájának, sőt gondolkodásának alapvető törekvése. Pontosnak lennie nem egyszerű: a pontosság számára a létező legösszetettebb fogalom. A felszín valószerű ábrázolása még nem pontosság: semmi sem ábrázolható pontosan története, belsőjének ismerete, empátia nélkül. Erre így utal Mészöly: „Nyomozó vagyok. Detektív. Egy jó detektívnek nincs a bűncselekményről magánvéleménye, számára mindennekfölött áll a tények tisztelete. A tényeket itt a lehető legszélesebb vonatkozásban lehet és szabad érteni. Tény minden, ami a megtörténtség rangjára tudott és tud emelkedni az ember által befogható szférában. Minden tény és az emberi szférában megjelenhető megtörténtség, a megtörténtség ténye alapján tiszteletet érdemel. És ez a tiszteltetés biztosítja az emberileg elérhető pártatlan bepillantásnak a lehetőségét. És itt nem maga a bepillantás, hanem a pártatlanság nyithat csak távlatot a megismerésnek.”¹⁴ Ez az igény szigorúbb határt szab a véleménymondásnak, keménykedő megfogalmazásnak, mint bármiféle cenzúra, viszont az ebből a „detektív” nézőpontból, nyomozati jegyzőkönyvi pontossággal született szöveg majdnem felér egy vádirattal. Ez az írói beszédmód szokatlan volt a korabeli olvasók számára – bár az is lehet, hogy akik értették, azok nem hirdették a nyilvánosságban: a szöveg megjelenése körüli időkben az annak titkait megvilágító kritika feljelentésnek is számíthatott. Így az a tapinthatóan valóságos hétköznapi, emberi közeg, amit Mészöly ábrázolt, alig kapott figyelmet az akkori recepcióban, noha kifejezetten elvárás volt a *valóság* ábrázolása (lásd például a korszak emblematikus írójának, Fejes Endrének a könyveit vagy Sütő András korai, kifejezetten sematikus elbeszéléseit). A valóságábrázolás tartalmát és határait azonban a hatalom jelölte ki, az ennek jegyében született alkotások jellemzően ideológiai célkitűzéseket illusztráltak, a kor tényleges alapkérdéseinek művészi megjelenítésére nem nyílt lehetőség. Amennyiben mégis, az gyanús, „ellenzékiességnek” számított. A Veres Péternek írt, már említett levélben Mészöly nem köntörfalazott. „A mi társadalmi rendszerünkben nincs intézményesített ellenzék. Ami nem jelenti azt, hogy nincsenek ellenzékiek. Bár a politikai párt-ellenzék hiánya miatt még nem kellene búskomorságba esnünk... Ahogy fungáltak, és sok helyen fungálnak, nem mindig nyújt vigasztaló látványt. De az eszményi értelemben vett funkciójuk végső soron mégiscsak nélkülözhetetlen. Az pedig a szabad kritika és a szabad problémafölvetés állandó gyakorlása. Nem különös, hogy ebben nem az egypártrendszerek járnak élen?”¹⁵ A záró kérdés iróniája aligha érthető félre: Mészöly nemhogy nem tartja különösnek az egypártrendszerek ilyen viselkedését, hanem pontosan ezt tartja jellemzőnek... Arról azonban nem mond le, hogy gyakorolja a nemkívánatos szabad kritikát és problémafölvetést. Nem mint jogot, hanem mint az írói erkölcsről alkotott elképzelésből fakadó kötelességet.

Vagyis neki akkor kell írnia a valóságról, amikor az be van tiltva. Visszatekintve egy bő félszáz évvel ezelőtti világra, feltűnő: Mészölyön kívül kevesen találták meg a módját, hogy így írjanak a pártállam valóságáról. Enyhítettek ezen a hiányon Beke György és mások riportjai, néhány Szilágyi István-novella, de Romániában a magyarországinál keményebb cenzúra miatt az irodalom az elhallgatás és a rejtjelezés sajátos technikájával dolgozott (Kányádi Sándor, Páskándi Géza, Sütő András, Szilágyi Domokos), nem mintha itthon a diktatúra rendszerének gyorsuló eróziójáig általánosan és alapvetően más lett volna a helyzet. De Csiki László és az elvontság más szintjén Bodor Ádám regényei már ennek a világnak a mélyszerkezetét is megmutatták. A hétköznapi tárgyi hitelességét is láttató, maradandó művészi erejű művek azonban nem születhettek, és ezeket utólag már nem lehet megírni. Az így támadt űrt ma többen igyekeznek kitölteni, jellemző módon már egy másik nemzedék, azok is Budapesten: főként áttelepültek írnak áttelepülteknek a múltból (Dragomán György, Tompa Andrea). Ez a megkésetttség, pontosabban utólagosság egészen más olvasatokat kínál, mint amilyenek a valahai jelenidejűség jegyében születhettek volna.

•

A *Pontos történetek, útközben*, vagyis Mészöly „Erdély-regénye” (pánton fejezettel bővítve) a kimondatlan tilalmak semmibevétele: a hatvanas–hetvenes években azt a természetes összetartozást mutatja, ami ma sem természetes mindenki szemében. Főként nem úgy, ahogyan Mészöly számára az volt, mert nem ebben a művében lépett túl először az uralkodó látásmód és az ország hatályos határain. Korai, számos önéletrajzi elemet feldolgozó novellái közt többnek a helyszíne az egykori ország elszakított területein kereshető.

Korai korszaka mesterművének, a *Teréz krónikájának* háttérében nagyon határozott szerepet kap a két békekötés által szentesített magyar szétszakítottság. Nem történelmi vagy politikai dimenzióban, hanem mint az egyes emberek életébe való durva beavatkozás. „A várost, ahol Teréz született, az első világháborút követő igazságtézés az egyik szomszéd ország területéhez csatolta, mintegy bizonyítékul, hogy semmi se tartós és végleges. Így érezhették a szülei is, mert pár évvel az impériumváltás után szintén elszakadtak egymástól. Őket egy másfajta döntés kényszerítette különülésre. Állítólag a szegénység”¹⁶ – írja Mészöly, éreztetve, hogy a trianoni „igazságtézés” mögött nincs igazság, és hogy az egyes emberi sorsokat illetően a történelem mindig igazságtalan. Mészöly novellájának tragikus sorsú hősnője az impériumváltás után egy másik államalakulatba került kisváros csonka családjában nevelkedik, a trianoni szerződés kisebbségvédő paragrafusaira fittyet hányó, tudatos elrománosítás közegében. Gyerekként mit sem tudhat arról, hogy egy fenyegetett és erodálódó közösség tagja. Ezért nem értheti, miért tartják árulónak gyerektársai, amikor szóba áll egy magyarfaló román ügyész fiával: olyan sebeket kap, amiknek nem értheti meg természetét. Aztán a kisváros átmenetileg visszakerül Magyarországhoz, de ez a családi nyomorúságtól sújtott főhős életében alig jelent változást. Maga a háború sokáig nem része mindennapjainak, de azt érzi, hogy mit jelent az „éhezés, az önfeledtséget büntető [iskolai] szigor, a sorban állás, a sebesültvonatok csendje, a statárium. És a tanulság, hogy az ilyesmi nem válogat fajta és fajta között.” A kiszolgáltatottság újabb állomása a háború végi bizonytalanság: „még nem lehetett biztosan tudni, hogy a város kinek a birtokában marad. Az emberek, mint a háború után mindig, makacs egymást kizáró reménykedéssel várták a békekötést. A várakozás hónapokig eltartott, de csak szórványos incidensekre került sor. Valakit meglincseltek a főtéren, mert a Himnuszt énekelte; s valaki mást szintén, mert egy másik himnuszt énekelte.”¹⁷ Aztán a (korábban magyar) város ismét elkerül Magyarországtól, és a kommunisták teremtenek benne rendet. „Terézben volt annyi erő, hogy igyekezzék megérteni, ami történt. Megérteni a határok értelmetlenségét, az apját [aki tíz évre börtönbe kerül, mert egy nemzeti háttérű kocsmái szóváltásban megbicskáz egy fiatalembert], végül önmagát, aki kétségkívül egy porszem volt csak, noha számon tartott porszem abban a törvényes áttekinthetetlenségben, ami az egyetlen lehetséges igazságnak mutatkozott.”¹⁸ Ebből a világból menekülve Teréz átszökik Magyarországra, egy másik bizonytalanságba, ahol az igazságot és biztonságot ígérő kommunisták körében az ő logikájukkal győzködi magát: „szükséges, hogy mi, baráti államok is éberek legyünk egymással szemben, mert hiába a jóindulat, ha a rosszindulatúak eszközül akarják felhasználni”.¹⁹ Tudomásul veszi, hogy nem látogathat haza, (ismét) Romániába – kimondatlanul is kínozza

a honvágy, és szeretne találkozni anyjával is. Mire azonban útlevelet kap, és szerelmesével együtt hazaindulna, megbetegedik és meghal.

Mészöly a rá jellemző kíméletlen pontossággal ábrázolja a tényleges történelmi valóságon kívül rekedt hősnője sorsát. A lélekrajz pontossága azonban több mint tárgyilagosság: nemcsak egy rejtett üdvtörténet bújik meg benne, hanem egy történelmi képlet is: a jóhiszeműséggel való visszaélésé, a határokkal való önkényes játéké. Nincs szó az írásban magyarságról, magyar kálváriáról – de félreérthetetlen annak jelzése, hogy egy nemzet az életüket romantikus képzetek és hazafias pártosz nélkül élő kisemberekből áll. Akiknek a pusztulását éppen úgy nem veszik észre a történelmet igazgató erők, mint a hangyabolyra taposó elefánt a hangyák pusztulását.

Erdély jelenik meg, noha csak természeti tájként, helyszínként *Az atléta halálában* is. Itt már egy formálódó közép-európaiság része, a régióban gondolkodás jelzéseként ott van benne Prága, egy németül beszélő takarítónővel, a korszakot jellemző általános áruhiány jegyében üzletelő sportolókcal és turistákkal, az utasok titkosrendőri felügyeletével. A regény fikciója szerinti elbeszélője erdélyi születésű, gyerekkora nyarait a kalotaszegi havasok tövében töltötte, talán éppen azoknak az aprócska falvaknak egyikében, amelyek a regényben is megjelennek, Bologán (Sebesvár) vagy Rogozselben (Havasrogoz), a Kós Károlytól is ismert, Vigyázó néven is emlegetett Vlegyásza alján, következésképpen román nevükön emlegetve azokat, hiszen lakóik is románok, akikkel a főhős társa a gyerekkorában tanult nyelvükön beszél. Idilli környezetben idilli emberek – a politika sújtotta társadalom nincs jelen. (Csak annyiban, hogy a főhős halálát a milícián kell bejelenteni.) Ez a világ (egy bakhátas úthoz kapcsolódó emlékkép kapcsán) észrevétlen természetességgel jelenik meg a többi helyszín között, a történet folytatódhat egy kabanában (menedékházban), varázslatos öreg házaspár körében, hogy aztán ugyanilyen asszociatív könnyedséggel térjen vissza korábbi közegébe. Ezek a váltások a későbbiekben is hasonló könnyedséggel mennek végbe: az egyik mondatban még Prágában vagy Karlsteinben jár a hős, a következőben már az erdélyi havason, hogy közben egy bakonyi út emléke kísértsen, majd elkanyarodjon a történet egy kitalált nevű Batakolos (talán Bátaszék) felé, ahol a bukovinai székelyek telepedhettek le, hosszú csángálásuk után, a kitelepített svábok házaiba. Ez sem csak magyar, hanem közép-európai történet.

Ez az írói látásmód határozza meg a *Pontos történetek* világát is. A történetek elbeszélőjét ugyancsak a háború sodorta el szülőföldjéről, túl van a durva utazási korlátozások korán, rendszeresen hazalátogat – bár már Budapesten van otthon. Ez sem írói fikció: Mészölyt Erdélyhez felesége személye kapcsolja, a regény anyaga az ő úti beszámolója. A mindennapokban mesélő és a szövegéből művet csináló alkotó tehát nem ugyanaz – de Polcz Alaine és Mészöly Miklós személyes összeműködését sajátosan jellemzi Lengyel Balázs a házaspárhoz írt levelének „véletlen” mondata. A címzett Mészöly házaspár épp Kolozsváron olvashatja a következőket: „gyertek haza, szépen, üdén, jó történetekkel! És majd veszekedjete, hogy ki mondja el, Ali vagy Miklós. Mert ezt is szeretem. Már hallom is Ali hangját... »Mondjam el, vagy Te mondod el« – No így.” Ezek után nincs mit csodálkozni azon, hogy Mészöly nemcsak a közös használatú történeteket birtokolja el, hanem felesége saját tulajdonú élményeit is: mert ő az író. Hogy Mészöly mennyire csak „lejegyzí” a hallottakat, mennyit stilizál, szerkeszt, mennyit vesz el belőlük és mennyit tesz hozzájuk, ez a szöveget olvasók számára másodlagos kérdés. Ők az elbeszélő által eléjük idézett szereplők minden drámaiságot nélkülöző mindennapjait látják, nem az ábrázolás poétikai problémáit.

A nyitó tömb, az elbeszélő első, kolozsvári útja Mindenszentek körüli, leesik az első hó, az ugyanebbe a részbe illesztett következő útra már nyári forróságban kerül sor, a Brassó–Szeben–Vízakna vonalon. Brassó amúgy is a Kelet és a Nyugat (egyik) határvárosa, annak idején felmerült, hogy Románia fővárosa lehetne. Itt az uralkodó román nyelvűség mellett még német szó is fölhangzik a pályaudvaron a néhai Kronstadt kísérteteként, Kolozsváron a magyar és a román keveredik, Vízaknán ugyancsak. A történeteket elbeszélő asszony jól beszél románul, olyan otthonosan, hogy azt sem tudja föl idézni, melyik nyelvet használta. Számára Erdély többnyelvűsége és többnemzetiségűsége, magyarok, románok, cigányok, szászok, zsidók együttélése természetes. Ennek az organikus együttlétnek történelmi rendjét azonban már megbontja a kommunista rendszer és annak érzékelhető nemzeti arroganciája.

A történet idején, vagyis a hatvanas években már erősen érezhető az etnikai viszonyok változása, de a nemzetiségi átrendeződésnek csak a kezdetén vagyunk, a nyelvi asszimiláció is csak később gyorsult fel igazán. Ennél drámaibb, ahogyan a kommunista rendszer a társadalmi viszonyo-

kat alakítja. A nemzeti és társadalmi nyomás azonban összefügg, és együtt vezet a számtalan apró jelből érzékelhető kulturális süllyedés, ne kerteljünk, balkanizálódás felé. Vagyis már benne járunk abban a „város-rombolásban”, ami a hatvanas–hetvenes években minden ellenállás, minden demonstratív tiltakozás nélkül zajlott – eltérően attól a részben nemzetközi tiltakozáshullámtól, ami a nyolcvanas években a (történelmi és társadalmi jelentőségét illetően kisebb súlyú) falurombolással szemben kibontakozott.

Az egyre erőszakosabb asszimilációs nyomástól eltekintve sokban hasonló folyamatok a kor-szak Magyarországon is zajlottak: a hagyományos polgári rétegek és az értelmiség élettelehetőségeinek szűkítése, a hagyományos kulturális értékek rombolása, a falusi lakosság városokba telerelése, az általános elszegényedés. Mégis, az ötvenes–hatvanas évek tisztességes polgári szegénysége gazdagság volt az erdélyi viszonyokhoz képest. A magyar kommunista rendszer, részben az '56-os forradalom eredményeként, kevesebbet vett el az egykori középosztálytól, mint a román. Ráadásul a román nacionálbolsevista politika már csak azért is volt kegyetlenebb a polgárság ellehetetlenítésében, mert egészében véve a magyar világ a románnal polgárosultabb volt.

A budapesti asszony tehát anyagilag is jobban áll, mint az a közeg, amelybe látogat. Neki megmaradt annyi, amennyi elég szellemi öröksége folytatásához. Ezért láthatja olyan pontosan azt a rémítő pusztulást, amit a hozzá alkalmazkodni kényszerülők, lelki önvédelmük jegyében már nem is nagyon érzékelnek.

Valamikor közhasználatú volt egy kifejezés: „egykor jobb napokat látott” (kevésbé eufemisztikusan: „deklasszált”). Nagy többségükben azokra a korábban középpolgári jólétben élő, gyakran megözvegyült asszonyokra illet a kifejezés, akik valamikor a századforduló környékén (vagy némileg korábban) születtek, de a kommunista rendszer azt is elvette tőlük, amit a háború meghagyott. Nekik nem volt esélyük alkalmazkodni a megváltozott időkhöz, talán nem is akartak. Mintha abban reménykedtek volna, hogy visszatérnek a valahai szebb napok. Maradt néhány emlék a jobb napokból, pár biedermeier vagy empire bútor, ezüstkanál, porcelán és a maga dimenziói között finomult kultúra, aminek romjaiból kinőtt valamiféle elfogadási és alkalmazkodási készség. Egykedvűen vagy derűs kétségbeeséssel éltek mindennapjaikat abban a közegben, ahol élniük kellett.

A könyv egyik vonulata megmutatja, hogy a kommunista állam miként pusztította a polgári kultúrát, amelyik Erdélyben erősen magyar kultúra volt. Mészöly közvetlenül nem mondja ki, hogy ennek a kultúrának a fölszámolása tudatos program, és elsődlegesen az ellenségnek tekintett polgárság ellen irányul (ahogyan Magyarországon is), de célja az etnikai homogenizáció is. Amit semmi sem korlátoz: 1919–20-ban azért húzódott hónapokig a békekötés, mert román részről elfogadhatatlannak tartották a diktátum kisebbségvédelmi passzusait. Ezek az 1946-os szerződésből már hiányoztak, és a kommunista magyar kormányok nem emeltek szót a határon túli magyarság védelmében.

Mészöly erről nem beszél, azt mutatja meg, hogy mit jelent mindez azok számára, akik az így formált világban élnek. Mert nemcsak Magyarország felől nézve maradtak magukra: a román államhatalom gondoskodott róla, hogy a magyarság helyben is atomizálódjon. Ekkor ugyan még létezett a Maros-Magyar Autonóm Tartomány, azon túl viszont a magyarságra fokozott terhek nehezedtek, különösen a szórványban és a szórványosodó vidéken élők nem élhették meg nemzeti identitásukat – ami iránt maguk is egyre közömbösebbé váltak. Ebben egyedülálló ez a könyv: az identitásvesztés nem pusztán nemzeti értelemben jelenik meg, az egyéni életvitelben is. Amit látunk: nem a magas kultúrában kifejezést nyerő értelmiségi probléma, nem a nemzeti sorskérdések pátosszal teli megjelenítése, hanem a hétköznapiakban, a történelem alá szorult kisemberek életében pusztító erőzítő képe.

Az e könyvről Mészölyvel beszélgető, irodalomelméleti téren (is) igen felkészült Béládi Miklós háttározottan túllép a beszédmóddal kapcsolatos kérdéseken, ahogyan az író is: a valóság ábrázolásánál nincs életbevágóbb irodalmi probléma: mindketten a hagyományos esztétikai világkép keretei között maradnak. „Tehát a nyomorúság meg az emberség. A kicsinyesség, a földhözragadt szegénység, abban a letiport emberség, és abban mégis valami emberi motívumnak a megvillanása. Nemcsak lelki higiénia; már megint ott vagyunk, hogy a művészet mégiscsak akar mondani az embernek valamit. Sajnos. Óhajt mondani, hogy a nyomorúság is kivegye azt a keveset, ami szép, ami

egymáshoz kötöttség, ami líra, öröm, ajándék, ami üzenet. Ami nemcsak annyi, hogy piszok van meg por meg földön csúszó emberek vannak a kolozsvári ócskapiacon. Úgy teremteni meg a művészetnek azt az örök hivatását, úgy tenni eleget neki, hogy minden hivalkodás, minden egyértelmű optimizmus nélkül, minden szárnyaló szónoklat, kórus, kóruséneklés nélkül, magukból a tényekből jön ki, amelyek egyértelműek”²⁰ – mondja Béládi, Mészölynek ahhoz a gondolatához kapcsolódva, hogy számára az írás lelki higiénia kérdése. Hügeia ugyan az egészségügyi értelemben vett tisztaság istennője volt, de a nevéből származtatott kifejezést Mészöly a neki létszükségletet jelentő lelki-szellemi megtisztulás összefüggésében használja. Nem az emelkedettebb, szellemi-művészi összefüggésben ismert „katarzis” szót választja, amivel jelzi: számára a megtisztulás elemi, vegetatív szükséglet. Béládi arra hívja föl a figyelmet, hogy akár higiéniaról, akár katartikus hatásról es szó, Mészöly az irodalom ősi küldetéséhez hűen ragaszkodik ahhoz, hogy a köznapiságot más dimenzióba emelje.

Vagyis a hétköznapi szövegekből, a véletlenül (a műben: kiszámított váratlansággal) megjelenő elemi valóságdarabokból műalkotás születik, még akkor is, ha ehhez semmi más nem kell, mint hogy egy látvány kiszakadjon eredeti kontextusából. Attól, hogy idézőjelek közé kerül, hogy keretet kap, posztamensre állítják, bármi műalkotás lehet – ahogyan azt a 20. század művész-lázadói megmutatták: ilyen értelemben Mészöly köznapisága is formabontó – még ha nem is feltűnően, mert a realista ábrázolásmód látszólag hasonló eszközökhöz folyamodik. Egy szöveg születése azonban eleve kiszakítja tárgyát létezésének esetlegességéből: a létezését tekintve a legköznapiabb történet is megelőzi a nyelvi formában való megjelenését. A történetből azáltal lesz történet, hogy valaki megfogalmazza. Mészöly írói-poétikai vállalkozása kivételes: úgy fogalmaz, hogy szövege úgy legyen autonóm, hogy ne vegye át a tények fölötti uralmat. Eközben nagyon is fönn tudja tartani az egyensúlyt, még ha a valóság mint önmaga imitációja jelenik is meg. (A szöveg születésekor pedig még nem volt divatban az az álmegoldás, amely a valóság létét tagadja...)

A regény három tömbje közül az első és az utolsó eseménysor helye Erdély, a középső egy magyarországi (egy vidéki városban továbbképző előadást tartó asszony szereplése, aki a visszaúton meglátogatja barátnőjét). Mindegyik történet a maga módján hétköznapi, tárgyi értelemben jelentéktelen, de annyiban mégis a rutin fölé nő, hogy utazás, tehát elmozdulás, új helyszínnel, új ingerekkel, ritkán látott arcokkal. Elemei azonban nem mondhatók szokatlannak, a figurák, helyzetek, helyszínek egyediségükben sem különlegesek, hasonlóak bárhol, bármikor előfordulhatnak. Egyedivé a rájuk irányuló figyelemtől válnak, az a figyelem, amellyel valaki a maga egyediségének kontextusába illeszti őket. Ez az a keret, amelyik kiemeli tárgyát a végtelenségéből: az író (*el*-beszélő) „szemétől” függ, hogy mit vesz észre. Ugyanazt a tárgyat mindenki másként látja – de a valóság ettől még inkább önmaga. Mészöly világlátásához illően elemei egymásra csúsznak, minden rész az egész bélyegét viseli, de valamiként ebben is különbözik: „Telítve vagyok az egyezésekkel; ugyanakkor semmi sem egyezik elég jól”²¹ – reflektál érzéseire az elbeszélő.

•

A nyitó oldalakon két asszony utazik egy Kolozsvárra tartó vonat fülkéjében, ahol nem történik semmi. (Ahogyan Krúdynál, *Az utolsó szivar az Arabs Szürkében* és annyi más írása esetében sem.) De ez a nem-történet is értékekkel (illetve hiányukkal) telített, egyenesen kozmikusán zsúfolt, magába foglalja egy asszonysors teljességét, eseményeit. Minden sors, még a legeseménytelenebb is, végtelen számú történet együttese – ez az, amit Mészöly kivételes művészettel és civil empátiával ábrázol. Nemcsak itt, minden írásában. A szöveg(ek) egésze úti beszámoló, ezt az indítást vonatutazásával nyomatékosítja. Erdélybe, Kolozsvárra utazni évtizedeken át nem volt hétköznapi esemény: a határátlépés, a vám- és útlevélvizsgálat miatti szorongás még az utazás szabaddá válásának korszakában is kísértő emlék maradt azokban, akik ekkoriban szocializálódtak.

Ezen a vonaton a kupé ajtaja nem csukódik: miért is működne rendesen? Ahogy a szerelvény gyorsít vagy fékez, kinyílik és becsapódik. Odabent két, merőben más státusú asszony kerül egymás mellé. Beszélgetnek: egyikük, aki anélkül hogy ezt be merné vallani magának, esetszerűen rá van szorulva arra, hogy beszéljen, mert erre máskor, máshol alig van lehetősége, könnyen megnyílik egy idegennek: vele biztosan nem találkozik többé. Így szemtől szembe is anonim marad, a bizal-

mas közlésekhez nincs szükség bizalmi viszonyra, sőt, éppen az idegenség a beszélgetés nyíltságának feltétele. (Ami például a *Bolond utazásban* is látható.)

Elmondja tehát a legfontosabbnak gondolt tudnivalókat magáról – amit életéből lényegesnek tart. Akaratlan pontossággal írja le kiszolgáltatottságát és szegénységét, miközben éppen ennek az ellenkezőjét bizonygatja – talán nem is annyira a másik asszonynak, hanem önmagának. Nyomorúsága nemcsak tárgyi, szellemi is: a redukált lét kiváltja a személyiség redukcióját. Ezt a sorsát elszenvetett asszony is érzi, ahogyan a hallgatójával szembeni (anyagi, műveltségi, a személyiség stabilitásából következő) alárendeltségét is, akit viszont magasabb pozíciója feszélyez.

Nem lehet másként: a szereplők többségének nemcsak külső körülményei, a világhoz való viszonya is részvétet követel. Mit lehet gondolni arról, aki szerencsének mondja, hogy férje odaveszett a háborúban, mert úgy gondolja, házassága biztosan elromlott volna, mert a férfiak az ő világában előbb-utóbb inni kezdenek, és verik a feleségüket. Mészöly nem vizsgálja, hogy milyen tapasztalatok állhatnak egy ilyen életútelelemzés mögött, és azt sem kezdi elemezni, miféle történelem az, amely még attól is megfosztja áldozatát, hogy legalább a balsorsa az övé legyen...

És milyen szánalmas az a büszkeség, amelynek tárgya a létezés minimuma, vagy ami még annál is lejjebb van: maga a megmaradt élet, egy isten háta mögötti faluban egy saját, vakolatlan ház, ahol a konyhában télen belefagy a vödörbe a víz, és csak a kamra lakható, mert elég kicsi ahhoz, hogy be lehessen fűteni. De ez is nyereség: a szobát és konyhát azért nem veszik el tőle, mert használhatatlanok. És így is féltetni kell, mint a csomózott madzagdarabokkal átkötött bőröndöt. Mégis, miközben az egyik cipőjében fekete, a másikban barna a fűző, ez a büszkeség elég a sértődéshez, amikor útítársa óvatlanul szegénynek mondja: ő nem szegény, neki van háza, kecskéje, malaca, és a konyhakertjében minden megterem. És Budapesten is járt, meghalt bátyja huszonéves gyerekét látogatta meg, aki ugyancsak meg fog halni, és látott valamit a városból is. Az utazás miatt eladósodott. Mindez nem különösebben érdekes: tucat tragédia, tucat fél-tragédia. Erdélyi-romániai mindennapokba simuló, észrevehetetlen sors.

Az ismeretlenségből fölbukkanó és abba visszatérő asszony történetét arányaiban jobban ismerjük, mint a későbbiekben az úti tapasztalatairól beszámoló asszonyhoz közel állókét. A rokoni-baráti kör ismertsége magától értetődik az elbeszélő számára, őket a róluk adott pillanatképekből vagy azok sorozatából ismerhetjük. Nemcsak személyükkel vannak jelen, hanem környezetükkel, kapcsolataikkal – történetük ezeken keresztül ismerhető meg. Valóságos közegükben jelennek meg, a családi összetartozás (többnyire) föloldja az ebben a közegben is jelen lévő és érzékelt szociális hierarchia feszültségét.

A bevezető történetben elvesznek a színek, egy szürke élet tragédiái monokróm képekben mutatkoznak, ha van szín, arról csak verbális közlésekből értesülünk. Eközben a szagok rendre szerepet kapnak az elbeszélő által mondottakban, nem véletlenül: egy asszony beszámolójára figyelünk, és a nők szaglása érzékenyebb a férfiakénál. A szagok nemcsak kirívóan kellemetlen, orrfacsaró bűzként jelennek meg, egyes helyszínek leírásából akkor is kiérezhetőek, ha nincsenek megnevezve. A vasúti kupé és az útítárs leírásában a sorok közül az a megfoghatatlan elegy szivárog, amit szegényszagnak nevezhetünk. Már a kolozsvári vonaton sem csupán egy szebb napokat élt városba jutnak az utasok, hanem a szegénység, a nyomorúság, a piszok, az emberi élet redukáltságának világába is, nemcsak országhatárt lépnek át, hanem a humánus, „polgári” létformák természetes határain is túlkerülnek.

A nyitó epizód kifejezetten rövid, és nincs epikus folytatása, de megadja az alaphangot. Az elbeszélő több határt is átlép: lelkieket, államokét, valamelyest időbelieket is: olyan háborús övezetbe érkezik, ahol a fegyvernagyvadás csak időleges. Az ilyen világ berendezkedését nem belső rendje, hanem a háttérbe húzódó, láthatatlan erőszak határozza meg. (Az erre való utalások szinte észrevétlenül olvadnak bele az ábrázolás érzelmekkel telített szenvtelenségébe.) Voltaképpen már minden ott van a bevezetésben, ami a regény egészét meghatározza. Nemcsak a térséget, az elbeszélő karakterét illetően is. Értelmiségi-polgári igényesség, a magasabb társadalmi státusból következő (indokolatlan, de a kívülről tudatosan is gerjesztett) lelkifurdalás, természetes empátia a nyomorúságban élők iránt.

A történet elbeszélője megérkezik „haza”, ahol csak látogató. Hogy hova érkezett, azt abból is tudjuk, hogy az utcát hóharmat, és nem dér lepi, és hogy a hideg ellenére egy cigány házaspár alszik az utcán, közvetlenül egy virágágy mellett. Aki ott él, ilyesmit talán észre sem vesz már, de ő lá-

totható, magával hozza azt az érzékenységet, amely számára ez a realitás elfogadhatatlan. Ennyiben tehát idegen, pedig szülővárosában otthon kellene lennie. Eközben akikhez érkezik, maguk is bizonytalanok abban, hogy ők vajon otthon vannak-e még. Van, aki igen, és van, aki nem. Az otthonosság azonban mintha egy másik dimenzióba került volna. (Amihez, noha a szövegen nem változtat, még hozzátehetjük: élete végén Polcz Alaine édesanyja és bátyja is Magyarországra települt.²²)

A továbbiakban ebben a szférában maradunk: a világ sors- és politikai értelemben baloldali (*sinistra*) övezetében. Nincs hova menni: csak ez van, ha szintjei valamelyest különböznek is. Ebben a világban nem kell magyarázni, ha valakinek elveszik a lakását, ha szobáiba idegeneket telepítenek, az is öröm, ha meghagynak valamit. „Valamikor övék volt a ház, aztán elvették tőlük. [...] Neki is egy szobája maradt, biedermeier bútorok, kristálycsillár, hangulatlámpa, fali olvasólámpa, Aztán még egy csillár. Valamennyi körte ég. A hó annyira erősen világít, hogy sárgának hat a villanyfény”,²³ a szekrényben élére hajtogatott fehérneműk. Itt világos van, menekülőben, amúgy a „fényűzés” szó jelentése átalakul: nem luxust jelent, hanem azt, hogy a fényt űzik, azaz üldözik: politikailag gyanús. Rokonkeresőben Libus betéved egy újonnan érkezett lakóhoz, aki a zörgetésre románul kérdezi: Ki az? A lakrész toldaléképület, ablaka mint egy vécészellőző. „Cementes szoba, középpüth deszkaasztal, rajta kibontott újságpapír csomag, kolbász és májas. Hosszú dróton csupasz villanykörte.”²⁴ Két világ, többszörös megosztottság: egy valahai és egy új, a „fent” és a „lent”. Szociálisan, kulturálisan, a valahai Közép-Európára csúszott Balkán. Tudomásul kell venni, hogy a világ töredezett, és darabkái összekeveredtek.

Az utolsó kép is utazás, nem vonaton, buszon: „a kalauz két kézzel nyomkodja a lépcsőn az utasokat, s azért valamennyi hely mindig kiszorítódik; ami rejtély, mert nem lehet tudni hogyan. [...] az ilyen préselőedésnek nincs határa”.²⁵ Nemcsak fizikai, lelki értelemben is, mert akik utazni akarnak vagy kényszerülnek, ugyanúgy szinte a végtelenségig túrnek, mint akik élni szeretnének.

A *Pontos történetek* a hatvanas évek elején, az úgynevezett kádári konszolidáció idején a valóságábrázolás hivatalosan hirdetett elvárását megficskázó reakció. Mészöly élt azzal a lehetőséggel, amely valamelyes teret még a hatalom megszabta határokat átlépő szociografikus irodalomnak (és filmnek) is hagyott. A magyar irodalom hagyományosan bőséges tárházát kínálta a paraszti és a proletárnyomor ábrázolásainak, de más rétegek sorsa kisebb figyelmet kapott. Ezek szegénysége kevésbé volt érdekes: a harmincas évek nagy válsága idején róluk csak érintőlegesen esett szó. A középrétegek válságos helyzete, a tisztviselő- vagy pedagógusnyomor társadalmi értelemben azonban nem kevésbé fontos, mint az alsóbb néposztályoké, a polgár, a polgári életmód krízise sem felejtendő ki a nemzeti sorskérdések sorából – még akkor sem, ha az adott pillanatban másodlagosnak mondható. De a társadalmi centrum süllyedése, a kibíthatóan látszó körülmények bizonytalansága miatti szorongás ezen a szinten is beszűkíti a gondolkodást, a személyiség szétesésével fenyeget.

A *Pontos történetek* hőseinek többsége ebből a fenyegetett vagy már deklasszáldott rétegből kerül ki. Nem egységes csoport, változatosan tagolódik. Mészöly nem akar szociográfiát írni, nem törekszik e közeg tablójának elkészítésére – csak arról ír, amit *útközben* meglátott. Akár Erdélyben, akár a Dunántúlon. Két különböző tájegysége a Kárpát-medencének, az egyik Közép-Európa centrumához tartozott valaha, a másik akkor is a régió pereme volt, de városi-polgári kultúráját tekintve mégsem periféria. A regény idejére azonban már az lett: szembeötlő az a különbség, ami a romániai és a magyarországi viszonyok közt mutatkozik: valamiképpen még az itthoni megnyomorítottság is több esélyt hagy a méltóság megőrzésére, mint a balkánias kiszolgáltatottság.

Ez már a fapados kupében utazó asszonyok találkozásából is kitűnik. Vannak véletlen találkozások a továbbiakban is, az utazások és a piac kínálják az új arcokat. Az elbeszélő meglepő figyelemmel fordul feléjük: hátha a sokféle sorsból magyarázatot kap az övével történetekre, hátha segítenek neki megfejtetni ennek a kuszaságában reménytelen világnak a titkát. Mintha egy riporter kíváncsisága hívná elő az emberdzsungelből a sokféle figurát. Vagy inkább a részvétből fakadó figyelem, mert szinte mindegyikük valamilyen sebet hordoz. Nemcsak a kolozsvári zsidóvásár elesettje, hanem az is, aki elsőre kiegyensúlyozottságot mutat, őt odahaza fogyatékos gyerek várja. Vagy az, aki amikor egy gyerek elvesztésének tragédiájáról beszél, csak véletlenül árulja el, hogy az ő fia volt az áldozat.

A rokonságban is sokan hordoznak súlyos sebeket. Betegségek, halottak, de akiben dolgozik az életenergia, az sem nagyon talál méltó pályát. Még az egyetlen rendben lévő barátnő családja sem pozitív példa: ebből a közegből kiemelkedik, a lakás rendben, empire bútorai a helyükön, egy

darabka a valahai világból, kivételes jólét, a lakásban televízió van, a hatvanas évek elején még Budapesten is kevesek kiváltsága. De ez a család is beadta Izraelbe kivándorlásának kérelmét, és az ügyben több mint hat év elteltével sincs döntés.

Az elbeszélő valahai „polgári közege” is megsemmisült, de romjaiban is megőrizte régi értékrendjét, hálózatait, át tudta menteni magát, elviselhetővé tudta tenni a változásokat. Az új hatalom is abból a kultúrából nőtt ki, amelyet el akart söpörni. Budapest megmaradt Budapestnek, de Kolozsvár Cluj (majd Cluj-Napoca) lett. „Libusnak” itthoni közegében természetes helye van, a rokonoknak minden közvetlenség és családiasság ellenére is érzékelniük kell státusa különbségét, ahogyan érzik egymás közt is. „Te azért mégis úriasszony lettél” – mondja egyikük egy közülük valónak, „Ti mégis tanultatok”²⁶ – teszi hozzá magyarázatként. Hogyne éreznék ugyanezt magyarországi vendégükkel kapcsolatosan – de őt ez a fizikai és az abból következő élethelyzetbeli távolság kiemeli a viszonyítás szokásos rendszeréből.

A Budapestről hazatérő asszony is tanult, ő is úriasszonynak számítana, ha nem volna rokon. Hogy ő milyen szemmel nézi a körülötte kavargó világdarabokat, az az odaúton történt véletlen találkozásból tudható. A kupében történtek (valójában nem történt ott semmi) jelölik ki a beszámoló érzelmi-szellemi koordinátáit. Ez az asszony kívül maradván azonosul. Érzékeli az őt körülvevő nyomorúságot, mindazt, ami ennek a világnak a velejárója, de átlép egy olyan közegbe, ahol természetesen mutatkozik, amelyben mintha másként nem is történhetnének a dolgok.

Mert valóban nem is történhetnek másként, a történelem lezárt más eshetőségeket. A veszendő emberi sorsok mint eltaposott hangyák maradtak utána. Nem lehet újra életre kelteni azokat; ami marad: a sajnálat, az irgalom, az együttérzés gesztusai. Egy odanyújtott parizeres zsemle, egy simogatás, jó szó, egy-egy kérdés, odafigyelő hallgatás, egy Budapestről hozott gyógyszer, kamaszlánynak adott ajándék cipő. Mindez olyan természetes rendetlenségben, amit máshol (*Családáradás*) Mészöly konkubinátus rendnek nevez. Az elbeszélő ennek a világnak eleve vagy elfogadva a részese. Ennyi azonban nem oldja fel az idegenséget, a vendég a befogadás teljessége esetén sem lesz egészen része közegének, akármennyire is körön belüli, valamennyire kívülálló marad. Ha nem lenne az, nem figyelne. Nem mondhatna történeteket, azokhoz külső szem kell. Azonosulva figyel, és miközben befogadottként néznek rá, egyszerre van körön kívül és belül. Így pontosabban látja mindazt, amit a csak belül lévők már nem vesznek észre, vagy nem is akarnak észrevenni. Hősei egy részének ez természetes védekezési módja, léhelyzetük kritikus állapotában a valóság nem vehető tudomásul. Mások a vitális-vegetatív létezés természetességében nem vállalják az önreflexió kockázatait. Mészöly azt is megmutatja, hogy ez a lélekfogyatkozás nem azok bűne, akik elszenvedik. Esettségük ettől lesz felemelő: mert a redukált élet is emberi élet, az ember akkor is kozmikus lény, ha nem tud róla, és az üresség sokszor jobban fáj annak, aki látja, mint aki éli.

A sok-sok párbeszéd vagy az annak látszó egymás melletti beszéd a legtöbbször borzongatóan üres, vagy éppen olyan érzékeny csúf, mint az oly gyakran az esztétikai elrettentés szándékával mutogatott nipppek, csiricsaré falvédők, nyomatok. De a giccsben is ott van a szép és a jó iránti vágyakozás, igaz, olykor rikító toladással. (A magyarországi és erdélyi lehetőségek közti különbséget mutatja, hogy a regény középső, dunántúli fejezetének állatorvosa tudatosan gyűjt porcelánt. „Egy egész kultúra benne van egy tányérban”²⁷ – mondja. Ő értelmiségi: az erdélyi rokonság többsége valahol a kispolgári és a proletárlét határán mozog – ettől is lesznek olyan érdekesek az ugyancsak értelmiségi elbeszélő számára.)

Mészöly szövege nem kínálja az erdélyi társadalom teljes keresztmetszetét, de így is elég sokat mutat belőle. Az életviszonyait tekintve lesüllyedt, értékeit még őrző polgári réteg vergődését, az emelkedés lehetőségétől a Trianon utáni változások során megfosztott, identitás-fogyatékos, igazán sehova nem tartozó, hétköznapiságukba rejtőző rokonságot, a véletlenszerűen felbukkanó sokféle, sok szociális és kulturális szintet megjelenítő epizódfigurákat. Minderről fájoan pontosan számol be, olyasféle megértéssel, mint a megrendítő *Teréz krónikájában* is, és amely nagyon közel áll Tersánszky vallás nélkül is mélyen keresztény írói antropológiájához.

Ez az ábrázolás nem kívülről szánja és sajnáztatja a szenvedőket, hanem egyedülálló pontossággal egy teljesebb belső azonosulás felé viszi az empátiát, ami mindig ott áll a felszínen szinte szenvtelennek látszó ábrázolás mögött. A (pontos) szavakon túli szférában bontakozik ki a már-már krisztusi szolidaritás, ami jóval ritkább, mint ahányszor hivatkoznak rá, és a legritkábban ott jelenik meg, ahol a legtöbbet beszélnek róla.

Mészöly ebbe az érzéskörbe már az első oldalakon bevezeti vagy inkább beavatja olvasóját a Kolozsvár felé utazó ismeretlen asszony és budapesti útitársának kapcsolatát láttatva. Találkozásuk esetlegességében jelenik meg az az irgalom és részvét, amely Mészöly oly sok írásának alaprétégéből épült. (Az itt elemezett művek közül a *Teréz krónikájában* meghatározó, *Az atléta halálában* Hildit legalább ilyen erősen köti ez az érzés Bálinthoz, mint a szerelem.) A Kolozsváron át a maga nyomorúságába hazatérő névtelen asszony iránti részvét voltaképpen mindazokra kiterjed, akikkel a pesti asszony Erdélyben találkozik, rokonokra, ismerősökre, névtelen útitársakra, rokkantakra, a nyomorúságukat a piacon forgalmazó cigányokra: az egész balkanizálódó szövetvényre. Esettségük szálnalmat kelt, és mert többségük többé-kevésbé az ismeretségnél szorosabb kapcsolatban áll az elbeszélővel, van benne valami finoman párázó önsajnálát is (ahogyan a részvétben majdnem mindig).

•

Mészöly számára minden adott, hogy történetei pontosak legyenek: objektivitás és empátia, történeti ismeretek és teoretikus felkészültség. Kívülálló, de nem idegen, egyszerre van körön kívül és belül – mindenben ez jellemzi Mészöly világlátását. Ezért van a történeteket elmondó hőse is „út-közben”: jelen van, és még sincs ott. Szülőföldjén, rokoni körben is egy másik állam polgára: ott van – de bármikor kiléphet a láttatott, rémisztő kiszolgáltatottságból. Rokonainak otthonát elvették, idegeneket telepítettek helyükbe vagy közéjük, szerencsésnek számít az, akinek megmaradhatott egy szobája az egykori házában. A családok gyakran sérültek, sokakat betegségek sújtják. Májgyulladás, combnyaktörés, fogyatékos gyerek, háborús sérülések lehetetlenítik el, hogy teljesebb életet éljenek. Szuterénekben-pincékben, egykori mellékhelyiségekben húzhatják meg magukat, fillérekből kell életben maradniuk, alkalmi munkákat találnak, élelmességük segít talpon maradniuk. Egyik napról a másikra élnek, ki jobban, ki rosszabbul. Van, akit szegénységében csak a múlt emlékeként megmaradt igényessége különböztet meg lumpenizálódott környezetétől. Az egyik lakáshoz sűrűlt deszkalépcső vezet, a másikban mosatlan edény garmadája és a padlón heverő kenyérmaradék: az egykori osztálykülönbség nyomai.

Van, ahol mindent a rendetlenség jellemez, de a *rend* kettős jelentésű: egy valahai rendies rétegződést fejezi ki az, ha valahol rend van. De ez is bizonytalan. A süllyedés megállíthatatlan, a következő generáció nem sok jót ígér, nem látszik folytathatónak az, ami egykor a társadalmi normát teremtette. A valahai emberi hálózatoknak élnek, de már érezhető, hogy rövidesen szétfoszlanak.

Ha gúnyolódni akarunk, azt mondhatjuk: ez egy pikaeszk regény, utazás a pusztulás birodalmába. Változatos helyszíneken, Kolozsváron, Brassóban (a város 1950-től 1960-ig Sztálin nevét viselte), Vízaknán. Egy jobb napokat látott világ romjain, a polgári civilizáció Pompejijének falai közt, csak itt nem vulkáni hamuba temetett holttestek vagy lenyomatuk láttán képzelhető el a hajdani élet, hanem biológiai értelemben véve még eleven, de életminőségüket tekintve halódó emberek az áldozatok: a történelem hamuja fojtja meg őket. De a szolidaritás legmagasabb fokán nincs helye a sajnálkozásnak.

Mészöly pontossága torokszorító. Egy piac bemutatása: rokkantak, piszok, a süteményeken cukorkámba ragadt légy, szennyes ágyneműk, sárba taposott verébfióka, nippel, kacatok, egy valószínűs piac karikatúrája. Egy igazi piacon az eladók a többletüket forgalmazzák, a kolozsvári piacon a deficitet cserélnék gazdát. Nem nagyon lehet mást mondani rá: megérkezett a Balkán. Szegénységgel, a máshoz szokottaknak idegen közvetlenséggel, olyan vitalitással, amely a halált is természetesnek veszi, és amely egy temetést is családi megmozdulássá tud tenni. Vagy amely az elvesztett élettársat a halálból is megpróbálná visszacsalogatni, legalább a fantázia világában.

A múlt persze kísérthet, ahogyan a vízaknai sóstavak évtizedekre konzerválták az 1849 januárjában temetés helyett beléjük vetett honvédek holttestét, amely aztán időről időre kivetette magából őket (utoljára 1970-ben). A beomló tó aztán elnyelte az emlékükre állított keresztet. A múlt nemcsak így kísért, az elbeszélő asszonyt kedvenc nagybácsija Bosznia annexiója idején tanult kártyatrükkal szórakoztatja – miért is ne, csak egy fél évszázaddal korábbi eseménysorra kell emlékeznie.

Ez a vitalitás hoz eleveenséget a vízaknai és szebeni rokonság életébe – főként persze a városiakéba. Nemzeti értelemben átmeneti zóna a szebeni, láthatóan a magyar része oldódik majd föl. A rokoni körben még a magyar az uralkodó nyelv, de a következő nemzedék már nagy valószínűséggel nyelvet, identitást vált. A magyar szál egyre vékonyabb: nincs jövőkép, nemcsak nemzeti érte-

lebenben. Ha a vasaló ráz, nem javíttatják meg, nem cserélik ki: bedugják a konnektorba, fölforrosítják, kihúzzák, használják, amíg ki nem hűl. Valamiként így vannak magyarságukkal – még használják a nyelvet, magyarul gondolkodnak, de mindez már hálózaton kívülre került, kihűlőben van.

Fájdalmas a nyelvvesztés, az identitásváltás? Minden emelkedettség, egyetemes emberségre hagyatkozás ellenére az, mert az a (nemzeti, nyelvi) közösség fogy, amelyhez tartozunk, amelynek része a mi személyes identitásunk, és amelynek ugyanígy része e közösség identitása. Akárkiért is szól a harang, értünk is szól. De többről és másról is szó van: ez a nemzeti vonásaiban látható erózió azt a közép-európaiságot is pusztítja, amely minden döntő meghatározottságában Nyugat, vesztesége pedig a Balkánt gyarapítja. Az értékvesztés önmagában is fájdalmas, az értékpusztítás, a rombolás még inkább. Mészöly nem bonyolódik az erőszak eszközrendszerének, agresszív beindításának, a működtetéséhez szükséges brutalitásának leírásába, nem is tehetné. De nem is történész vagy publicista, és íróként nem is ez a dolga. Azt teszi, amit tennie kell és lehet – esztétikai értelemben is: megmutatja, miként működik ez a konstrukció, ez a gyalázatos emberkísérlet, hogyan pusztítja a normális élet szövetét, és hogyan reagálnak rá azok, akiknek egyetlen élete ebben a közegben zajlik, és azzal kell valamit kezdeniük. Hogy az élet minden körülmények között nagyszabású, és ha tud róla, ha nem, kivétel nélkül mindenki a létezés szakmában dolgozik, annak segédmunkása vagy akadémikusa...

Ennek a tagoltságnak a szintjeit mutatja be Mészöly – ezúttal is. Mert a *Pontos történetek* csak az ábrázolás technikáját illetően kivétel pályáján, voltaképpen mindig ennek a régióknak historikuma, emberi vegetációja és annak szövevénye foglalkoztatja. Benne az is, hogy mi van pusztulóban. Pontosan tudja, hogy ez miként következik a 20. század geopolitikai változásaiból, maszlagos ideológiáiból, napi nagy- és kishatalmi játszmáiból. És mert tudja, olyan nagyon nem is érdekli. Az viszont igen, miként formálja (azaz deformálja) mindez az itt élő embereket. Ezzel a könyve nyitó és záró egységének erdélyi problematikája is más dimenzióba kerül, megőrizve nemzeti vonatkozásait, regionális összefüggést jelez, sőt, annál messzebbre mutat. Mészölynek egy interjú műfaji korlátai és határtalansága összefüggésében rögtönzött, fentebb már idézett majdnemvallomása szerint: „Mindenekelőtt ember vagyok, vagyis nem állat, növény, tárgy, gáznemű anyag vagy bármi más. Másodsorban Mészöly Miklós, egy individuum vagyok. Harmadsorban pedig, abszolút véletlenül, magyar.”²⁸ Ez a sorrend írások sokaságában visszafelé mutatkozik, ami általános esztétikai értelemben is rendjén való: az esetlegestől halad az elvont felé, személyiségén átszűrve lesz az elemi tapasztalatból spiritualitás. Hogy ez a visszahúzódás, tárgyias prózaiság mit jelent, azt ő maga is elmagyarázza, pontosabban az előző mondatok magyarázzák egyik írásához illesztett megjegyzését: „kevéssé érdekel, hogy mit szólnak majd azok, akiknek a kezébe kerül ez az írás, melyet kizárólag azért vetettünk papírra, hogy érzékeltessük *egy lappangó történet természetét*, amelyről nincs tudomásunk”.²⁹ A *Pontos történetek*ben éppen ezt láthatjuk, egy lappangó történet természetének megnyilvánulásait, akkor, amikor az kialakulóban van. Ezt a kialakulatlanságot nem becsüli le, talán még fontosabbnak is tartja, mint magát a beteljesülő történetet. Nemcsak azért lehet ez így, mert az előzmény minden részecskéjében ott van a folytatás, hanem mert már az *alakulások* folyamatában is látja a végkifejletet, amit csak akkor fogadna el, ha katartikus lenne. De a Mészöly-művek jelentős részének kifejezetten a katarzis hiánya adja tragikumát. A fájdalom görögtüzes attrakciók nélkül is megteszi a magáét, ezt a *Stiglic*ben mondja el egy özvegyasszony, akinek férje temetése „emlékezetében sugárzó állóképpé változott; de olyan szomorúság, amilyenről a könyvek szoktak írni, akkor sem volt benne”, amihez azt fűzi hozzá: „Ami volt, úgyse múlik el egészen. Azt mondják, most más világ van. Én nem hiszem el. Mindig ugyanolyan, csak másképp gondolják.”³⁰

A *Pontos történetek* temetés-jelenete és a zavaros viszonyukban is rajongó előzvegyült élettárs által szavakban-képzeltgésekben életben tartott Mituka példája is valamiként ezt igazolja. De a halál és a betegségek változatai többet jelentenek, mint az elmúlásra, a létezés sebezhetőségére és végességére való figyelmeztetést. Hogy pontosan mit, annak elbeszélésére nem vállalkozik Mészöly, talán a *Filmben* kerül legközelebb ehhez: ebben is az ábrázolás részletező, kíméletlen pontossága jellemzi: a tárgyak, helyszínek, életek természetes módon múlnak el, hogy helyükbe más létezők érkezzenek. Mert egyfelől elmúlik minden, de semmi sem egészen. Népek, kultúrák, nemzettek születnek és múlnak el – ezt Szekszárd–Alisca példája is sokszorosan igazolja. Ez annak a civi-

lizációnak is a sorsa, amely Közép-Európában a magyarság főszereplésével született – és ennek a folyamatnak fázisrajzait láthatjuk a *Pontos történetekben*.

A történeteket pontosan elmondó asszony kötetzáró mondata szerint „kevés dolog lehet biztosabb, mint az, hogy Médi nem vakkant föl az ereszt alatt, mikor benyitok”.³¹ Médi, ahogyan a mondatból kitetszik, kutya, a budapesti vendég jelenléte idején végig haldoklik, ahogyan haldoklik az a közösség, melynek ott van mindennapi életében, a pusztulás tanújaként. Biztos persze még valami: ha távozik, ha távoznak, akiket még meg tudott látogatni, nemhogy Médi (aki mégiscsak ismerősünk lett) nem vakkant föl, más kutya sem ugat utána. Utánuk. Utánunk.

JEGYZETEK

¹ Tüskés Tibor, *Mészöly Miklós és Erdély*, Új Forrás, 2003/10.

² Uo.

³ BABITS Mihály, *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* = *Uő művei – Esszék, tanulmányok I*, Szépirodalmi, Budapest, 1978, 648.

⁴ MÉSZÖLY Miklós, *Tudat és nemzettudat = Otthon és világ*, Kalligram, Pozsony, 1994, 43.

⁵ ALEXA Károly, *Beszélgetés Mészöly Miklóssal* = *In memoriam Mészöly Miklós*, Nap, Budapest, 2004, 314.

⁶ MÉSZÖLY Miklós, *Párbeszédkísérlet*, https://reader.dia.hu/document/Meszoly_Miklos-Parbeszed_kiserlet-34398

⁷ BABITS, *Magyar költő kilencszáztizenkilencben*, i. m., 647.

⁸ MIKSZÁTH Kálmán, *A szegedi gróf = Az én kortársaim* (Mikszáth Kálmán munkái 20.), Pallas, Budapest, 1910, 208.

⁹ *Az intranzigencia vonzása* [Radnóti Sándor interjúja] = MÉSZÖLY Miklós, *A pille magánya*, Jelenkor, Pécs, 1989, 227.

¹⁰ SÖTÉR István, *Cím, szándékolt szórendi hibával* = *In memoriam Mészöly Miklós*. Magasiskola, Nap, Budapest, 2004, 340.

¹¹ TAMÁS GÁSPÁR Miklós, *V. S. Naipaul Nobel-díjas, sőt*, Élet és Irodalom, 2001. október 19.

¹² MÉSZÖLY Miklós, *In memoriam Huszár Zoltán* = Uő, *A pille magánya*, i. m., 70.

¹³ NEMES NAGY Ágnes, *Erdélyi út, 1956 = Szorongatott idill*. Nemes Nagy Ágnes–Lengyel Balázs és Polcz Alaine–Mészöly Miklós levelezése 1955–1997, Jelenkor, h. n., 2021, 173.

¹⁴ MÉSZÖLY, *Párbeszédkísérlet*, i. m.

¹⁵ Mészöly Miklós levele Veres Péternek, 1964. október 11. = *Mészöly Miklós és Veres Péter levelezéséből*, Jelenkor, 2002. január, 34. A levélben Mészöly részletesen ír az író-irodalom és a politika kapcsolatáról, és a szociografikus természetű irodalom szerepéről. Figyelemre méltó, hogy ebben a levélben fogalmazza meg sokszor idézett gondolatát a körön kívüli és körön belüli létről: ez a kérdés nem Veres Péter neki írt levelében, hanem egy Csoóri Sándorról írt Veres Péter-tanulmányban merül fel – Mészöly arra (is) válaszol...

¹⁶ MÉSZÖLY, *Alakulások*, Szépirodalmi, Budapest, 1975, 488.

¹⁷ Uo., 493.

¹⁸ Uo., 494.

¹⁹ Uo., 498.

²⁰ MÉSZÖLY Miklós, *Megszerkesztett spontaneitás*. Béládi Miklós beszélgetése, Jelenkor, 2018/1, 61.

²¹ MÉSZÖLY Miklós, *Pontos történetek útközben*, Jelenkor, Pécs–Pozsony, 2001, 149.

²² Tüskés, i. m.

²³ MÉSZÖLY, *Pontos... i. m.*, 21.

²⁴ Uo., 24.

²⁵ Uo., 378.

²⁶ Uo., 148.

²⁷ Uo., 210.

²⁸ MÉSZÖLY, *Párbeszédkísérlet*, i. m.

²⁹ MÉSZÖLY Miklós, *Legyek, legyek – avagy az elmondhatóság határa (Epilógus II.)* = Uő, *Volt egyszer egy Közép-Európa*, Magvető, Budapest, 615. (Kiemelés Mészöly Miklóstól.)

³⁰ MÉSZÖLY Miklós, *Stiglic* = Uő, *Volt egyszer egy... i. m.*, 361.

³¹ MÉSZÖLY, *Pontos... i. m.*, 379.

HALÁSZ MARGIT (1964) Budapest

HALÁSZ MARGIT

Treno Ongaro

17.

Sohasem gondoltam volna, hogy ilyen könnyed eleganciával egybe lehet kötni a hajnali terheléses kardiókocogást az utazással. Máskor sűrű kifogáskeresések után a futóruhám aprólékos kiválasztási ceremóniája előzi meg kedvenc reggeli sportomat. Most meg egyetlen másodperc, és ijjuju, benne vagyok a helyzetben. A Stefánián loholok, lóg a nyelvem. Most tapasztalom meg a kutyák nyelven át való párologtatásának hatékonyságát. Egyik kezemben gurulós bőrönd, másik kezemben elemőzsiás szatyor. Hátamon könnyű hátizsák. Mert ki az a felelőtlen pancser, aki hosszú vonatútra nem visz magával semmiféle hazait? Egy másik papírszatyorban három paradicsompalánta, tizenkét karalábé, tizenkilenc zeller dülöngél, és pár darab tátika tátog.

Azért vagyok kócos, mert nem volt időm megfésülködni. Az úgy volt, Janikovszky Évát idézve, hogy békésen teáztam a teraszon. Ahogy beláttam a nappaliba, érzékeltem, hogy a szárnyas idő szépen repdes. De nem tulajdonítottam neki különösebb jelentőséget, mert volt még egy teljes órá. A tennivalóm meg húszpercnyi. Miért is ne adtam volna meg magamnak a békés percek játszi örömet? Hát csupáncsak azért, mert nem volt már nekem egy plusz órá. Amikor erre rádöbrentem, felfogtam, hogy öt perc alatt el kell hagynom a lakást, csak így érhetem el a vonatot. De hát ez lehetetlen, siránkozott bennem egy hang. A népszerű, női magazinos pszichológia illusztris képviselőjének hangján pedig rátromfolt egy másik hang: lehetetlen az, amit annak gondolsz.

Mindent egy lapra téve, mint egy megveszegett őrült, dobtam, húztam, kapcsoltam, vágtam, cipzároztam, passzítottam, csaptam. És igen, bár verejtékben úszva, de itt vagyok a vonaton. Előveszem lila legyezőmet, próbálok lehűlni. Egy korosztályos hölgy mobilozik velem szemben, és úgy csavargatja a hajvégét a mutatóujjára, mint egy tizenhét éves kislány. Internetes társkeresés első telefonhívásának vagyok szem- és fültanúja. A nő egyre szorosabban teker, felmerül bennem, hogy ebből a kapcsolatból nem lesz semmi.

Azt írják a modern kori növénykutatók, hogy a növények éreznek. Kár, hogy nem tartozom a tudo-

mányos céhükbe, így nem tudok pecsétet nyomni a gyűrűmmel a tudományosan előállított viaszukba. Igen, igen, igen, az idegességem és feszültségem átsugárzott a paradicsompalántákra. Idegenkészsindrómát diagnosztizálok náluk. Ez az a betegség, amikor a növénypáciens úgy érzi, hogy elvesztette uralmát a végtagjai felett, mintha azok nem hozzá tartoznának, lekókadnak. Azon gondolkodom, milyen kényeztető terápiával varázsoljak majd életet beléjük. Első gondolatom, hogy befröcskölöm a levelüket vízzel. Előkészülök, jól jönne most egy apró lyukú kis locsoló, de nincs. Célszerszám hiányában ujjaim begyéről csepegtetem rájuk a vizet. Erről eszembe jut egy ongaró feltaláló, aki használt infúziós zacskókkal hálózta be a kertjét, és a virágok közvetlenül vénán át kapták az éltető vízcseppeket. Mivel lelkes bolondja vagyok minden újrahasznosításnak, szívembe zártam a nyugalmazott kórházi alkalmazottat.

Tényleg, reggelizni sem tudtam. Az előkészített alapanyagokat, egy jól célzott mozdulattal bevágtam a hűtőbe. Száraz kiflivéget majszolok, amit a zsemlemorzsnak szánt kenyeres-kiflis zacskóból kotorászok elő. Ezt dobtam bele az elemőzsiás hátizsákomba. Kora gyermekkori kenyérszocializáció nem engedi, hogy akár egy katonányi száraz kenyeret is eldobjak. Amikor megkérdeztem az egyébként nem hívó szüleimet, hogy miért nem, azt mondták, azért, mert az Jézus teste, és Jézus testét nem dobáljuk. Még a morzsákat is összeszedtem a földről, és nem értettem, más gyerek hogy meri bepasszolni jobb külsővel a kenyérdarabokat a sötét konyhasarokba.

Vizet iszom a száraz kiflire, lehet, hihetetlenül hangzik, jólesik, és semmilyen hiányérzetem nincs a gazdagon terített reggelizőasztal iránt. Minden hozzáállás kérdése: nem is olyan borzasztó ez a kenyéren és vízen tapasztalat. Mondjuk, egy rántott húsos szendvics salátával megspékelve, majonézzel tocsogósítva jól jönne. De hát nincs. Majd legközelebb.

18.

Olvasom a vonatjegyemen, hogy harmincegy egész öt század kilogramm szén-dioxidot takarított meg ezen a távon egy autós utazáshoz képest. Kihúszom

magam, öröm árad szét bennem, mosolygok, amíg ideér a rózsaszín műkörmös kalauznő. Írtam már, de újra leírom, ez az új vasúti egyenruha mindenkinek jól áll, innen a vonatról gratulálok a tervezőnek és a kivitelezőnek. Ez jó mulatság, remek baktermunka volt.

De visszatérve a szén-dioxidra, szorzok, osztok, négyzetre, köbre emelek, és büszkén jelentem az emberiségnek, azon belül is a Magyar Természetvédők Szövetségének, melynek aktív önkéntese vagyok, hogy ezerkétszáz kilogrammal kevesebb szén-dioxid került jóvoltomból a levegőbe. Az ökolábnomom méretét is szeretném zsugorítani, csak az a baj, hogy az évek során észrevétlenül szélesedett a lábfejem, és egy teljes számmal nagyobb lábbelikben érzem kényelmesen magam.

Azt mondja a kalauznő, hogy jó helyjegyszámon ülök, viszont nem jó kocsiban. Mert van, mondja szélesen gesztikulálva, ez után, propán-bután egy igazi tizenhatalmas kocsi. Amiben én ülök, az egy áltizenhatalmas. Minden mondatába fűz egy rímelő szópárt, engem kifejezetten szórakoztat, így hát újabb és újabb kérdéseket teszek fel neki. Beszéltem. Az őszinte érdeklődéstől szárnyakat kap, Istenem, de ki vagyunk éhezve a figyelemmel teli személyes kommunikációra. De visszatérve az igazi vonatkocsimra, megtudom, hogy az dugig van. Ez a feltett pluszkocsi viszont csak harmadig telt, maradjak inkább itt, javasolja. Aki itt ülhet, az mázlista, pálinka, mondja. Nekem a mázlistára jobban rímelné a pápista, de mivel nem vagyok költő, nincs jogom belekalapálni a poétai vénával megáldott kalauznő rímötletébe.

Kérdezem tőle, hány hétig lehet még előfizetnünk a vonatpótló autóbuzos túlélő kalandtúrára. Nevetve mondja, hogy huszonkettedikéig. Biztos?, kérdezem. Biztos, Vilmos, mondja.

Akkor ebben már sajnos nem lesz részem, felelem. Kétlem szépen, feleli és elmegy. De még itt áll előttem a szörnyűséges lecuccolás a vonatról és

felcuccolás a buszra. Öt busz vár ránk. Egyiknek a tág bendőjébe belerakom a bőröndöm. Nagy teher kerül le a vállamról. Bámulom a buszok utasait, melyik járműre lenne érdemes felszállnom. Melyiken vannak a legkevesebben. Addig bambáskodom, hogy indítják a buszokat. Felugrom egyikre. Amikor elhelyezkedem, eszembe jut a bőrönd. Egyáltalán ebbe a buszba tettem? Mert két busz, olvastam, más irányba megy. Ah, ez már nekem sok, pedig tényleg szenvedélyes vonatozó vagyok. Gondolatban lemondok a bőrönd teljes tartalmáról. Pótolható cuccok, gondolom. Némi aggodalommal tölt el, hogy a szén-dioxid megtakarításom az autóbuzos utazással nem mutat majd olyan fényes értéket, mint ahogy azt az utazásom első tíz percében kiszámoltam. Összeadom a buszon utazók számát, megint osztok, szorzok, de feladom.

Előveszem inkább Csehov *Cseresznyeskertjét*. Annyira jó a fordítás, hogy előrelapozok. Tóth Árpád nevét olvasom. A színmű címe eredetileg *Meggyeskert* lenne. De irodalmilag és színházművészetileg *Cseresznyeskert* címen szocializálódott, így maradt fenn a magyar utókor számára. Olykor kinézek a drámából a szépséges tájra. Elmerengek a dús erdővel borított dombok felett. Aztán lassú kortyolgatással iszom Ljubov földbirtokosnő szavait: „Valóban én ülök itt?... Legszívesebben táncolnék és tapsolnék... Mint egy álom... Isten látja lelkem, mennyire szeretem a hazámat... Milyen nagyon szeretem... egész úton ki sem tudtam nézni a kupé ablakán... folyvást csak sírnom kellett.”

A drámában egyébként szintén késik a vonat, Lopahin kereskedő szerint legalább két órát. Arról viszont nem olvasok sehol, hogy át kellett-e szállniuk Ljubov Andrejevnaéknak vonatpótló csészára. Mi húszperces késéssel érünk a célállomásra. A csodába már, ez jó érzés: simán leelőztük az orosz klasszikusokat.

Klasszikusok, csomagolok, szabadulok, megindulok, bandukolok. Hazajutok?

FAZEKAS SÁNDOR (1975) Szeged

FAZEKAS SÁNDOR

A fülemüle és a pacsirta

Újabb részletek a Shakespeare-szonettek
készülő új fordításából

A költői toposzok vizsgálata a fordító örömei közé tartozik. Máskülönben a munka nehéz szakaszában tartok, hiszen habár végigérttem a szövegen, szinte minden darabnál érzek döccenőket, pontatlanságokat, hiányokat. Aligha véletlen, hogy Szabó Lőrinc is harminc éven át – életfogytiglan – csi-szolta művét: volt olyan vers (a 144-es például), amelyet három különböző változatban fordított le. A fáradalmak, nehézségek mellett akad azonban öröm is: régi magyar irodalomtörténettel foglalkozó kutatóként mindig újra és újra meglep, mennyire hasonló toposzkészletből merít Balassi és Rimay, mint Shakespeare. Ha az idősávot nézzük, Balassi életévei (1554–1594) Shakespeare pályájának első szakaszát fedik le, Rimayéi pedig (kb. 1570–1634) picit később kezdődnek, ám később is végződnek, mint Shakespeare-éi (1564–1616). Munkám során mindkettőhöz találtam értékes párhuzamokat, ebben a tanulmányban azonban Zrínyi Miklós (1620–1664) egyik fontos motívumát, enigmatikus záró versének központi toposzát, a fülemüle-toposzt mutatom be, két versfordításomon keresztül, megidézve Zrínyi pályájának zárókövét, az enigmatikus jellegű, gyönyörű szöveget, amelyet a kutatók *Elégiának*, avagy *Cím nélküli versnek* neveztek. Bízom benne, hogy hasznos lesz ez az összevetés: több hasonló jellegű írásom is születik majd mostanában, amelyekben Shakespeare és a régi magyar irodalom műfajainak és toposzkészletének összevetésére vállalkozom.

Haladjunk éneklésük sorrendjében: kezdjük a tavasszal daloló fülemülével!

Egy formai vallomással kell kezdenem: ez a kismadár kifogott rajtam, hiszen neve sehogy sem illeszthető be a jambusok és spondeusok megszokott lüktetésű sorába. Itt formacentrikuságomnak engednie kellett; mivel magában az eredetiben is akadnak formai anomáliák, a madárka nem lóg ki nagyon a szövegből, hiszen ionicus a minore egy helyütt másutt is szerepel a versciklusban, így a csalóány névalakban be tudtam illeszteni a madárkát a versbe. Néha persze engedni kell, hiszen nem írhatom át a toposzt: fülemüle helyett, mondjuk, nem írhatom, hogy búbosbanka énekel (vö. Téreusz–Philomela-mítosz), még akkor sem, ha közös mitológiai történetben szerepelnek ők ketten. Az ősforrás vélhetőleg Ovidius *Átváltozások* című munkája, ahol egy vérfagyasztó történetben szerepelnek: ezt a történetet Shakespeare a *Titus Andronicus* című tragédiában beszéli el. A megerőszakolt és megcsonkított Philomela és a saját gyermekei húsából tudtán kívül fogyasztó Téreusz története azonban a toposz antik mitológiai változata: itt már a keresztény hagyomány megszelídített sorsú madara jelenik meg. A két mítoszváltozat közötti összekötő kapocs a fülemüle, amely az antik mítoszban gyermekeit és saját szörnyű sorsát siratja. Az első versben a madárkának az a változata szerepel, amely a trubadúrköltészet állandó eleme: a kicsiny madár erőteljes dala a szerelmi érzés erejét hirdeti. Shakespeare szonettje itt is biológiai hitelességű: a fülemüle valóban tavasszal énekel, május táján, a párosodás időszakában. (Ez, ha belegondolunk, elég logikus viselkedés a madár részéről, hiszen ki kiabálná ki, hogy hol van a tojásokkal vagy fiókákkal teli fészke?) Eszünkbe juthat Balassi Bálint és Wathay Ferenc fülemülés verse, amely szintén ennek a középkori eredetű toposzvariánsnak a nyomában jár. Míg Balassi verse a költő és az énekesmadár helyzetének összevetése, Wathay már másként alkalmazza a toposzt: a madár a haza elvesztése iránti fájdalomra emlékezteti a költőt. Ezek után lássuk Shakespeare szonettjét!

102.

Erős szerelmem gyengülése látszat:

szeret nagyon, de csendesebb azért;

szerelmet hangos hírverés alázhat,

ha vakmerő nyelv szórja szerteszét.

Mikor szerelmem új volt, friss tavasz,

dalom nem szűnt dicsérni, és csodált,
 csalogánydalt a nyárelő fakaszt:
 ha sípja néma, már forró a nyár.
 Most, hogy nyarunk kissé már mostohább,
 és búslakodnak éji himnuszok,
 a vad zenétől hajlik minden ág,
 a jó csömört okoz, ha megszokott.

Ezért van az, hogy énekem kihunyt:
 csak azt szeretném, hogy dalom ne und.

A vers a Philomela-toposz egyik egyedi változata. A *Vénusz virrasztása* című költemény zárlatához is jól illeszkedik, hiszen a föld újjászületése és a tavasz ódai szárnyalású ünnepi köszöntése után a költő abban arról panaszkodik, hogy míg a fülemüle éneke köszönti a tavaszt, ő néma. Szeretne fecskévé változni (igaz, hogy a fecske nem énekéről híres, bár csicseregni tud), hogy ő is dalolhasson, de Apollót és a múzsákat egyaránt elveszítette. Shakespeare *Szentivánéji álmának* szüzséjét is felidézheti az ókori latin költemény: a Föld és az Ég házasságán, a tavasz ünnepén játszódik a vers, s ebben a fülemüle-toposznak is fontos szerepe van.

Figyelemre méltó, és a következő versben még erősebben felbukkanó vonás a vallásos tartalom jelenléte. A himnusz tartalma kettős: Istent dicsőítő dal, biblikus értelemben, de antik óda is lehet (OED); itt vélhetőleg ez utóbbiról van, lehet szó, hiszen a vallásosság csak halványan van jelen, nem úgy, mint a következő darabban.

Az elhallgatás-elhallgattatás motívuma is közös a vers és a Philomela-mítosz között. Igen figyelemreméltó adalék, hogy a klasszika-filológusok szerint Philomela elhallgattatása (e szonettben: elhallgatása) Ovidius száműzetésének és elnémtetésének allegóriájaként is olvasható.

Az utolsó sor végén található rímnek az eredetiben a *dull* szó felel meg: bánatos, szomorú, de érzéketlen, tompa, de buta is lehet. A *Szonettekben* igen gyakori kifejezés; mindig igyekszem a kontextusnak megfelelően, de azért következetesen magyarátni. A szót a 11–12. sorok tartalmának megfelelően fordítottam.

A következő vers a szonettciklus 29. darabja, a Philomela-toposz sajátos, középkori vallásos változatát, a Philomela Sacra-toposzt viszi tovább. Nagy örömmel ismertem föl e versben Zrínyi nevezetes *Elégiájának* toposzát, a vallásos áhítattal éneklő fülemüle egy alakváltozatát. Zrínyinél halott gyermeke, Izsák dicsőíti Istent, itt pedig egy jóval derűsebbre hangszerelt tavaszi dalba építve szerepel, amelyen a trubadúrköltészet fülemüle-toposzváltozatának hatása is érezhető. A két költő által továbbvitt toposz vallásos változata Angliából származó ősforrásában, a Szent Bonaventurának tulajdonított, de valójában John Peckham által a 12. század második felében szerzett *Philomela-himnuszban* a kis testéhez képest megdöbbenő erővel éneklő madárka az Istent holtáig dicsőítő szerzetes metaforájává lesz. Ezúttal nem az Ovidius által közvetített antik mitológia ihleti a toposzváltozatot: Plinius szerint a fülemüle addig énekel, amíg szó szerint ki nem énekli a lelkét – ez az antik természettudományos motívum ihlette meg a középkor szerzetes költőit a madárral való azonosulás allegóriájának megalkotására.

No de mi a magyarázata annak, hogy Shakespeare versében fülemüle helyett pacsirta szerepel? Az, hogy a középkori vallásos toposzváltozatban a fülemüle az állatka valódi viselkedésével ellentétesen cselekszik, amikor Isten dicsőítését hajnalban kezdi, és este fejezi be – életével együtt, hiszen ez a madár, a szerzetesek allegóriája, Isten dicséretében éneklő ki a lelkét. Peckham az allegória érdekében nem veszi figyelembe a madár valóságban tapasztalható szokásait, Shakespeare azonban tudta, hogy a hajnal nem a fülemüle, hanem a pacsirta ideje – erről szól a *Rómeó és Júlia* csodálatos jelenete is. Így lesz tehát e versben a fülemüléből pacsirta: a reneszánsz költő világismerete szerint beleír a toposzba, és módosítja azt. Peckham művének ovidiusi előzményeit, illetve a Philomela Sacra-toposz Shakespeare-kortárs változatait külön tanulmányban elemzem, itt csak annyit említek, hogy Zrínyi Miklós legszebb verse, a cím nélkül ránk maradt *Elégia* is hordozza a toposz gyönyörű változatát. Zrínyihez egy vele kortárs barokk jezsuita költő átiratán keresztül érhetett el a toposz. A középkori változatok mellett Jakob Balde kortárs latin Philomela-versének tükrében is elemezhettem a Zrínyi-verset; Balde verse terveim szerint rövidesen műfordításban is megjelenik majd.

Ahogy a pacsirta dicsőíti Istent, úgy a szerelmes lélek is dicsőíti a címzettet. A *heaven's gate* egyértelműen jelzi a motívum vallásos értelmének elsőbbségét a természeti képhez képest: az égboltnak nincs kapuja, a Mennynek viszont van. Shakespeare gyakran kétértelmű, a kontextus azonban sokszor segít az elsődleges jelentés felfejtésében.

29.

Ha balszerencse sújt s a rossz tömeg,
ha helyzetem számúzve fájdalom,
hiába sírok, mert a Menny süket,
magamra nézve, sorsom átkozom,
mássá lennék, ki szebb, reménytelibb,
jobb külsejű, és sok barátja van,
vágyom körét és képességeit,
kiélvezem, mi nem lehet javam.
Amint magam már-már meggyűlölöm,
rád gondolok, s a sorsom szárnyra kel:
pacsirta, durva földtől elköszön,
s Menny ajtajában himnusz énekel.
Szerelmed emlék, gazdagságot ad:
így megvetek királyi sorsokat.

Az első sorban a *fortune* kifejezést itt a magyar nyelv sajátosságai miatt balszerencsének kell fordítani, hiszen a szerencse mára pozitív értelmű kifejezéssé vált. Shakespeare szerencse-felfogása összetett kérdés, de annyi bizonyos, hogy rokon a középkori, illetve kora újkori irodalomban megjelenővel: bizonyos elemeit tekintve Magyarországon Rimay János és Zrínyi Miklós verseiben találkozhattunk hasonlóval. Shakespeare erre vonatkozó nézeteit a *Szonettek* mellett színdarabjaiból olvashatjuk ki; most az *Ahogy tetszik* felfogását idézzük fel. A darab elején Celia és Rosalinda párbeszédében a domináns álláspont az utóbbi: ő a gondviselés elsőlegességét hirdeti a szerencse fölött: a jó- és balszerencse a világi javakra vonatkozik, míg a gondviselés isteni eredetű, és az előbbieket az utóbbi hatása alatt állnak. A szerencse meg tudja édesíteni, illetve meg tudja keseríteni az ember életét, a szépségre, erőre, egészségre és a sikerességre van hatással. A keresztény sztoicizmus tanítása szerint azonban az örökkévaló dolgokra kell figyelni: a józan ész és az erényt, s nem a bűnre való hajlamot követni; ez a rész Shakespeare-nél kicsit komplexebb, nehezebben érthető. A titokzatossághoz az is hozzájárul, hogy Erzsébet királynő megtiltotta a vallásról való beszédet a színházakban, hogy kordában tartsa az anglikán és a katolikus egyház harcát. Shakespeare-nél így a természet ereje, a nőalakként megjelenő Natura sűríti magába a teremtetést formáló erőt, darabjaiban és szonettjeiben egyaránt. A koncepció Ovidius *Átváltozások*-ja, Lucretius *Természetről* írott munkája, illetőleg a *Vénusz virrasztása* jegyében minden élő megteremt, és javaival felruhazza a Címzettet. Ez a szereplő nyilvánvalóan a Teremtés koronája: a legjobb tulajdonságokat veszi át a férfi és a női nemtől egyaránt. Szép és kedves, mint egy nő, ám állhatatos, okos, szellemes, mint egy férfi. Izgalmas sajátossága Shakespeare-nek, hogy nála jó néhány pozitív alak a két nem keveredéséből áll össze: ilyen például Viola/Cesario a *Vízkeresztben*, és a már említett Rosalinda, aki Ganymedesként szintén a darab nagy részében férfi alakban szerepel. (Ez a hőstípus persze nem kizárólagos: III. Richárd, Hamlet vagy Othello kimondottan férfias férfiak, Júlia, Desdemona pedig nőies nők.)

Shakespeare vallásossága persze nem kevésbé bonyolult kérdés. Talán annyit némiképpen somlósan azért állíthatunk, hogy rendszerében megvan a hely a katolikus valláshoz hasonló nézetrendszer számára – bár többen ezzel is vitatkoznak. Ha mégis így van, akkor ez a vallás csakis a Montaignéhez hasonló, a felvilágosodás nézetrendszerét előlegezően szabadelvű, dogmáktól mentes, más nézetek iránt toleráns katolicizmus lehet, amely a 16–17. század fordulóján és később is sokak sajátja, de Shakespeare idején Montaigne ennek az ősmintája – néhány kortárs katolikus angol gondolkodó mellett, mint Morus. Erasmustól sem áll messze ez a nézetrendszer, csak az antik elem talán valamivel erősebb lehet Shakespeare-nél. Aligha lehet véletlen, hogy jól ismeri és szívesen használja a középkori vallásos irodalom visszatérő motívumait, amelybe a Philomela Sacra-toposz is tartozik.

Az első sorban jelentős változtatást tettem: a „rossz tömeg” helyett *men's eyes* szerepel. Az érzékszerveknek külön szimbolikája van a *Szonettek*ben: a szem a tudatos értékelést és befogadást jelenti; ennek ítélete – még akkor is, ha a beszélő szemeiről van szó – gyakran téves és felszínes. Az emberek szeme tulajdonképp a – szükségképpen felszínes – közvélekedést jelenti. Mivel szó szerint nem fordíthattam (ami az angolban két szótag, az a magyarban öt), a tömeggel szembeni ellen-szenvvé fordítottam át a sort. Nem biztos, hogy igazam van, hiszen Shakespeare sikere színpadi szerzőként jelentős részben a tömeg jóindulatától függött; itt mégis mintha a tömeg felszínes ítélete miatti panasz lenne kiérezhető a szövegből. (Az erre tett célzás több szonettben is tetten érhető.)

A *deaf heaven* (süket Mennysország) egyike Shakespeare nagyon modernnek tűnő gondolatainak, valójában azonban nem egy állandó Istennel való kommunikáció nélküli állapotról, hanem egy pillanatnyi, szubjektív (és talán az ördög által sugallt) életérzésről van szó: amint a lélekben fölmerül a szerelem emléke, viszonya helyreáll az éggel, avagy a Mennyel. Shakespeare-nél itt a természet és az Isten metaforikája teljesen egybeolvad, a panteizmus egy katolikus hangoltságú változatát hozva létre. Izgalmasan gazdagítja a jelentésrétegeket, hogy az egész szöveg a petrarkista költészet egy sajátos változatoként kapcsolatban áll a szerelmi költészet metaforikájával is, annak sajátos, másutt elemzendő változatát hozva létre.

A vers olvasható egy különleges típusú szerelmi szonettként is. Ebben az olvasatban a süket menny egyértelműen a címzett ridegségének lesz a metaforája, s ekkor a mennyek kapujában daloló pacsirta (a kegyelemre áhító lélek szimbóluma a keresztény vallásos költészetben) a címzett színe elé kerülő versként is érthető.

A negyedik sornál Ledger joggal említi Jóbot, aki szintén megátkozta napjait (Jób 3,1-4).

A vers vége felé hoztam egy súlyos döntést: A *state* – a *state* kifejezést *sorsom*nak fordítottam. Szabó Lőrinc *lelkem*nek fordítja, pedig alapvetően helyzetet, állapotot, méltóságot, uralkodót, kormányt, gazdagságot egyaránt jelent. Szabó eljárása érthető, hiszen a folytatás szellemében, a toposznak megfelelően változtat a szón – Shakespeare azonban mégsem a *soult* használja, bár érthető lenne.

A 14. sor eredeti jelentéséhez képest is eltértem, amely körülbelül ez: „megvetem a királyok állapotával való cserét”. A sor még, akárcsak a szövegek többi része, egy-egy ponton lehet, hogy módosulni fog.

BOZÓK FERENC (1973) Budapest

BOZÓK FERENC

Nemes Nagy Ágnes „hitetlen hitvallásai”

*Irgalmazz, Istenem! Én nem hiszek Tebenned,
Csak nincs kivel szót váltanom.
S lám, máris megadod azt a végső kegyelmet,
Hogy legalább imádkozom.*

*Bűnöm csak egy, de nagy: a gőg fogai rágnak.
És most porig alázatom.
Hörgök, vonaglok, mint egy nyomorú állat,
Kínomban a port harapom.*

*Életem vékonyul, gyökere félbemetszve,
Virága tán nem nyílt soha.
Irgalmazz, Istenem, húsvétvasárnap este,
Hisz él az Embernek Fia.*

*Itt megaláztatás, ott szorongattatások,
Kín és életveszedelem.
Ne hagyd el sok papod hitetlen unokáját,
Ne hagyd el nyomorult fejem!*

(Kiáltva)

Tavaly és idén egyaránt jelentős centenáriumot ünnepelt, ünnepel a hazai irodalmi közélet. Tavaly lett volna százesztendő Pilinszky János, idén pedig Nemes Nagy Ágnes. Ráadásul, az életkoruk determináló párhuzamán túl is „ikercsillagok” ők, számos egyéb okból. Például annak okán is, hogy mindketten „újholdasként”, az Újhold folyóirat köréhez tartozóként kezdték a pályájukat. Vagy ahogyan Nemes Nagy Ágnes említi a Bogyay Katalin által vele készített interjúbán (*In memoriam Pilinszky János*), jelentős szimbiózisban éltek Rómában öt hónapot 1948-ban, a római Magyar Akadémia ösztöndíjának köszönhetően. A Rómában tartózkodás mindkettejük számára termékeny és meghatározó élmény volt, bár amíg Nemes Nagy Ágnes egész nap az Örök Várost járta Róma kulturális kincseit gyűjtögetve, addig Pilinszky és Toldalagi Pál mozdulatlanul cigarettáztak és vitatkoztak egy olcsó eszpresszóban. Ettől függetlenül, a „Rómában levés” mindkettejüknek életre szóló inspirációt jelentett. Később is élt a barátság, Nemes Nagy Ágnesék Kék Golyó utcai lakásán rendszeres vendég volt Pilinszky János.

Nemes Nagy Ágnesnek és Pilinszkynek volt egy önironikus, keserédes, közös becenevük: „Répa”. Répáknak nevezték magukat és kölcsönösen egymást, mert tudniillik a répa olyan zöldség, amelynek a legértékesebb része a föld alatt van. Ezzel utaltak az ötvenes évekre, a kényszerű elhallgatás és leárnyékolás, korlátolt alkotó munka időszakára. Ami viszont nekem legkivált fontos mindkettejük lírájában: Pilinszky és Nemes Nagy Ágnes spirituális tartalmú, ha úgy tetszik, „istenes” versei egyaránt jelentős, ma már megkerülhetetlen és megkérdőjelezhetetlen értékei a magyar lírának. Pilinszky hitét a szélesebb nyilvánosság „töretlenebbnek” véli, bár a Maár Gyula által készített *Hűség a labirintushoz* című, televízióban bemutatott interjúbán Pilinszky azt nyilatkozza, hogy hite olyan hit, amelyről kész egy életen keresztül elvitatkozni. Vajon Isten-adta jog-e az, hogy valaki ateista legyen? – teszem fel a talán mehökkentő vagy megmosolyogtató, de bizonyára elgondolkodtató kérdést, amikor Nemes Nagy Ágnes istenes (?) verseit olvasgatom.

„Isten meghalt” – állapította meg Nietzsche. Közismert a tréfás és elgondolkodtató, erre az aforizmára válaszul született graffiti: „»Isten meghalt« (Nietzsche) »Nietzsche meghalt« (Isten)”. Friedrich Nietzsche aforizmaként elhíresült mondatát gyakran idézik. Szövegkörnyezete azonban árnyaltabbá teszi a kijelentést, más fénykört ad neki. A *Vidám tudományban* (*Die fröhliche Wissenschaft*) lámpással szaladgáló bolond mondanivalója így teljes: „Isten halott! És mi öltük meg őt!” „Hiszek hitetlenül Istenben, / Mert hinni akarok” – Ady Endrének a saját korában meghökkentően modern és paradox sorai kísérik és kísértik végig a 20. századi magyar lírát. József Attila így fogalmaz: „Én Istent nem hiszek, s ha van, ne fáradozzon velem” (*Bűn*). Egy másik versében ezt írja: „Nekem mindegy van-e isten vagy nincsen” (*Nekem mindegy*). „Az istenek halnak, az ember él” – fogalmazott Babits az 1929-es kötetének címében. Érdemes említeni Babits *Ádáz kutyám* című versét is, ahol az „égi gazda” „hol apámnak, hol kínzómnak látszik”. Somlyó Zoltán azt kérdi *A Szűk-könyök uccán-ban* (*Hajnali imádság*) az elhagyott, Istentől messze züllött lélek nevében, hogy az elhagyott Isten szereti-e még, vagy legalább „megveri-e” még, egyszóval törődik-e még vele. Várja-e még az evangéliumi Atya elcsatangolt gyermekét a kertkapuban toporogva, kémlelve az országutat? Szívén viseli-e még az Atya a tékozló fiú sorsát?

Nemes Nagy Ágnes a *Jegyzetek a félelemlről* című versében úgy fogalmaz, hogy Isten részvétlenül, magasról szemléli szenvedő teremtményeit: „ezüst-küllős pillád se rezzen, / úgy nézed millió fiad / hamvát szóródni a szelekben”. A *szürke noteszből* feljegyzései között írja: „Megáldott engemet az Isten / elmét adott, izmot adott / hát mért rágnak szét kukacok?” A testi halál és a testben feltámadás reménye és abszurditása több versében is foglalkoztatta. Legismertebb a *Lázár* című négysoros, vagy a periódusos táblázat elemeit glóriával, fénysapkával ábrázoló, *A tárgy fölött* című versének utolsó sora: „hiszem a test feltámadását”. Talán legismertebb, legnépszerűbb, leginkább citált és analizált Isten-kereső és Istennel polemizáló, *Istenről* című versének azt a meghökkentő, de tüpontosan korjellemző alcímet adta, hogy *Hiánybetegségeink legnagyobbika*. Ez a közismert „istenes” Nemes Nagy Ágnes-vers. Méltán, mert ez a vers legkivált reprezentálja a költő tépelődően hívő, illetve már-már a deizmus vagy ateizmus határterületein járó, egyébiránt számos más versében is kaleidoszkópszerűen visszatérő immanens és transzcendens, kevert szemléletét. A deista axióma nem vonja kétségbe Isten létét, ám a deisták szerint a Teremtő nem vonódik be a teremtett világba, nyersebben szólva: sorsukra hagyja a teremtményeket. Madách szavaival: „A gép forog, az alkotó pihen. / Év-milliókig eljár tengelyén, / Míg egy kerékfogát ujjítni kell.” Ezt a hiányzó, visszahúzó Istent próbálja megteremteni, ha szükséges, emberi elmével és kézzel megalkotni, létrehozni az Ekhnáton fáraó alakját öltő szerepverseiben is. Ha Isten nincs, vagy nem eléggé megkérdőjelezhetetlenül bizonyos a jelenléte, akkor meg kell alkotni, mint a szobrásznak a mesterművet: „Valamit mégis kéne tennem, / valamit a gyötrellem ellen. / Egy istent kellene csinálnom / ki üljön fent és látva lásson. / A vágy már nem elég / nekem betonból kell az ég. / Hát lépj vállamra istenem / én fölsegítlek” (*Ekhnáton jegyzeteiből*); „Amikor én istent faragtam / kemény köveket válogattam. / Keményebbeket, mint a testem, / hogy, ha vigasztal, elhihessem” (*Amikor*).

Carl Gustav Jung írja *Az ember és szimbólumaiban*: „A történelemben az ember már igen korán kísérletet tett arra, hogy a kő megformálásával kifejezésre juttassa mindazt, amit a kő lelkének vagy szellemének érzett. Sok esetben a forma többé-kevésbé határozottan emberi alakhoz hasonlított.” Az Ekhnáton-versek tehát a szoborba lelket lehelés ősi toposzát erősítik és tematizálják tovább. Közismert, hogy objektívnek elnevezett költészetében Nemes Nagy Ágnes szándékosan és következetesen tolta el életművétől a szubjektumot, a személyes, életrajzi kiszólásokat: „Émelyedem, magamat kibontván.” Rá kell mutatni ugyanakkor a Nemes Nagy Ágnes-életmű Janus-arcára, mivel a kötetbe föl nem vett, de az utókornak mégis nyilvánvalóan direkt hátrahagyott versek hangja és tematikája inkább szubjektív, mint objektív. Ilyen például az említett *Istenről* című vers is, amely, bár évszám nélküli, Lengyel Balázs szerint Nemes Nagy Ágnes halála előtti, legutolsó versei egyikeként íródott (LENGYEL Balázs, *Két sorsforduló*, Balassi, 1998, 209.). A versben tetten érhetőek objektív lírájának attribútumai. Ragaszkodik a tárgyi világ jelenségeihez és dolgaihoz (leukoplákia, citromalma, hámló platán, felhő, akác, körző, téglá), ugyanakkor hamisítatlanul és megkérdőjelezhetetlenül személyes hangú prózaverssel állunk szemben. Mindazonáltal ennek inverze is megfigyelhető bizonyos verseiben, azaz leginkább objektív verseiben is feltűnnek például vallási vagy direkt teológiai kifejezések. A „tölgyek megváltástanáról” ír például a *Szendioxid* című versben.

A felekezeti tematizálás sem mondható hangsúlytalannak az életműben. A *Kiáltva*, az *Elmélkedve*, valamint *Őseimhez* című verseiben református papi felmenőit említi. A *Patak* című versben is a református gyermekkor dallamán szólal meg, hisz parafrázisát olvashatjuk a református kultusz-énekké vált, Szenczi Molnár Albert által fordított *Mint az szép híves patakra / Az szarvas kívánczik...* kezdetű 42. zsoltárnak. Egyik nagyapja és mindkét dédapja református lelkipásztorok voltak. „Papok hitetlen unokájaként”, valamint papnék és paplányok („Ernesztinák, tisztos Zsuzsannák, / tanyák, szekerek, paplakok”) leszármazottjaként nevezi meg magát, utalva a modern, 20. századi ember vívódására, öröklődve vallási beágyazottságok, családi tradíciók és modern eszmei és tudományos kihívások és elvárások malomkövei között. Mindig szeretettel emlékezett az igazi alma materre, a Budán, a Rózsadomb nyugati lejtőjén álló Baár-Madas Református Leánygimnáziumra is, ahol rajongva szeretett költő-igazgatója Áprily Lajos volt.

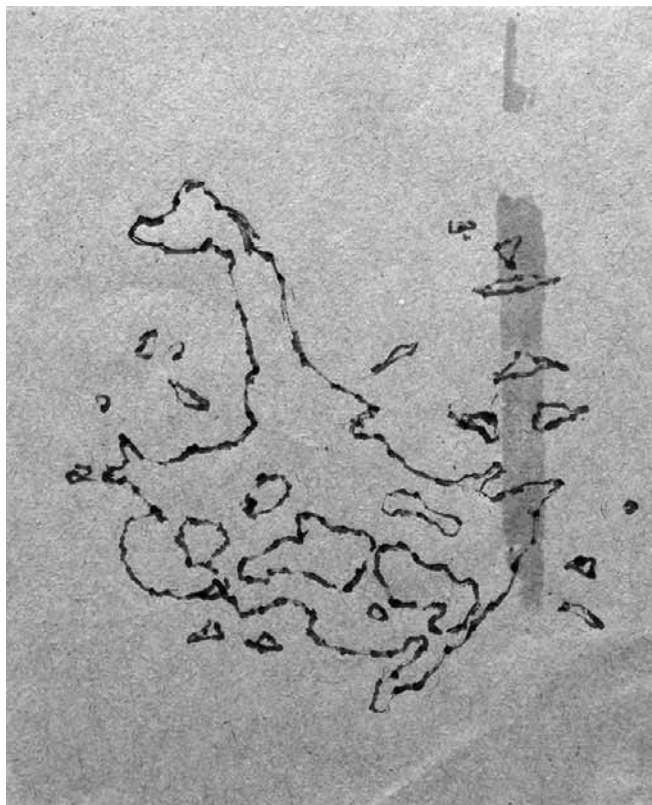
A *Kiáltva* nem az egyetlen olyan Nemes Nagy Ágnes-vers, amelyben deklaráltan megfogalmazza az Ady óta közhellyé citált „hívő hitetlenség” érzését és egzisztenciális létállapotát. A *szabadsághoz* című versben ugyanezt ekhózza: „mit ér nekem ha vagy és mégse hiszlek, / s mit ér, ha hiszlek, és nem létezel?” A *Jég* című versben a vágyott, törődő, teremtményét gyengéd szeretettel óvó Alkotóhoz fellebbez, szintén a „hiánybetegséggel” küzdve: „ha hinnék Benned, hallgatag / széttárnád meleg tenyered”. A *Kiáltva* című versnek kissé rejtőzködőbb, ritkábban citált ikerverseként, kísértetiesen hasonlító másaként értelmezhető a református felmenők kapcsán már említett *Elmélkedve* című vers, amelyben szintén a hitből már csak az imádkozás lelki vágya és testi reflexe maradt: „Mit kéne tennem? Nem tudom. / A kezem összekulcsolom. / Ülök az ágyon szóval. / Hová is ejtettem magam? / Összefonom ujjaimat. / Ennyi maradt. A mozdulat / A hitből, és gályára vont / Őseimből maradt a csont.” A „papok hitetlen unokája” mindkét versben az elidegenedett 20. században imádkozik a nagy, vitatott ismeretlenhez, mivel épp „nincs kivel” szót váltania. A *Kiáltva* című versben az Ember Fia szövszerkezet mindkét szavát nagybetűvel írja, miként fentebb a *Jég* című versben a „Benned” szót, kétségbevonhatatlanul Krisztusra utalva. Krisztus hangsúlyosságát erősíti a „húsvétvasárnap este” szövszerkezet is. Különös sűrítésben jelenik meg a *Patak* című versében az *Istenről* című vers Istent morálisan számon kérő gondolata („S hogy bocsássak meg néked eltűnőben?”), valamint az Isten-hiány (az *Istenről* című vers alcíme, mint fentebb említettem, a *Hiánybetegségeink legnagyobbika*) kínzó szomjúsága: „Én Istenem, te szép, híves patak, / Hová futottál, szökdeltél előlem? / Hol csillapítsam buzgó szomjamat?” A szarvas (a teremtmény ősi, zsoltáros metaforájaként) szomjazza a Patakot (Istent), ám a Patak elfolyik, elfut az inni vágyó szarvas előtt. A Teremtő visszahúzza magát a teremtménytől, miként azt a deisták vallják. A *Paradicsomkert* című Nemes Nagy Ágnes-vers annyiban rokona az *Istenről* című versnek, hogy a „teremtés sikertelenségét” hasonló észrevételekkel kritizálja a vers anyaga, aki a vers végén elhallgat, miként Jób vagy miként az *Istenről* című vers megszólalója: „Egy szót se szóltam.” ...ezzel ellentétben a teremtést bíráló Luciferből hiányzik az alázat, dacból nem hallgat el Madáchnál *Az ember tragédiájában*.

A *Patak* című versben az Isten szeme előtt tévesztett, de Istent alapnak tételező optika jelenik meg, ám a *Kiáltva* című versben az alapfelütés a hitetlen, elmagányosodott, elidegenedett teremtmény akklamációja, aki magányában mégis a nem hitt Istentől kér és remél párbeszédet, mert épp nincs kivel beszélgetnie. Ugyanakkor ezt a dacos aspektust, miszerint jobb híján Istennel is szóba áll, elbeszélget, azonnal oldja is, mivel az imádságot, az Istennel beszélgetést végső kegyelemnek, ha úgy tetszik, valami egykoron megszakadt, de talán helyrehozható szülő-gyermek kommunikációnak reméli. A verseiben megjelenő ambivalens Isten-kapcsolat kevésbé érhető tetten Nemes Nagy Ágnes személyes megnyilatkozásaiban. A már említett Bogyay Katalin *In memoriam Pilinszky János* című kötetében Pilinszkyre emlékezve Nemes Nagy Ágnes vallási, felekezeti hovatartozását is említi. Önmagát deklaráltan reformátusnak nevezi és Pilinszky katolicizmusát a magyar költészet maradandó értékének tekinti. Hegyi Béla *Párbeszéd a tükre* című könyvében többekkel készített interjút spirituális tartalmú körkérdések formájában. Nemes Nagy Ágnestől is megkérdezte, hogy kinek tartja Jézus Krisztust. Nemes Nagy Ágnes válaszából idézek: „Jézus története nekem a megtestesülés története. Végső absztrakcióink, végső vágyaink, képzeletet túllépő képzeleteink formába öltöztetése. Akárcsak a művészet örökös gyötrődése, hogy a megfoghatatlannak formát találjon. Milyen formát? Emberi formát. A korlátlan helyett korlátozottat, a végtelen helyett személyeset, törekenyet, halandót. Jézus törekenysége – talán ez az, ami legmélyebben érint. [...] a Jézus-kép előtttem a végtelen eszme kézfogása mulandóságunkkal.” Jézus alakja több, egymástól igen eltérő Nemes Nagy

Ágnes-versben tűnik fel. Az *Egy pályaudvar átalakításában* a növényi sors és Krisztus végzete egymásba játszik. A növények szárát a szemétyödörbe dobva úgy törik el, mint Krisztus lábszárát szándékozták eltörni. Szintén Krisztus halálára és apostolaira hivatkozik a *Balaton* című versben: „Aludj halász. Épp három óra. / Krisztus halála perce ez.” Köztudott, hogy apostolai közül csupán János marad Krisztussal mindvégig, a kereszthalálig, a többiek megrettennek, elfutnak. Péter, a halász például aznap hajnalban háromszor is megtagadja.

Jézus lehetne tehát Nemes Nagy Ágnes gondolati – és érzésvilágában az az Isten, a Fiúisten (második isteni személy), aki velünk van, aki emberi utunkon, emberként kísér. Ez az interjúban megfogalmazott nyilatkozat lehetne talán az *Istenről* című vers részvétlen, „deista” istenképére a prózai válasz. Mert a törékeny, kiszolgáltatott gyermekként megszületett, földi életet is elénk élt Jézus azt is tudja, milyen a gyász (Lázár nevű barátját megsiratja), milyen az öröm és a mámoros ünneplés (a kánai lagzin a vizet borrá változtatja), milyen a düh (kikergeti a kufárokat a templomból), milyen a magány (Olajfák hegye)... és még azt is tudja (Nemes Nagy Ágnes szavaival), hogy mi „a testi kín, a becstelenség” ...és azt is tudja, Babits szép szavaival fogalmazva, hogy talán „nem is olyan nagy dolog a halál”.

WROBEL PÉTER, Rajz I-II., 1996–98

MÓSER ZOLTÁN (1946) Mecseknádasd

MÓSER ZOLTÁN

Nemes Nagy Ágnes mosolya

Széljegyzetek, lábjegyzetek, emlékek

„Nem olyan könnyű azt a verset kiválasztani,
amelyiknek históriája van”

N. N. Á

Sokszor meglátogattam Nemes Nagy Ágnest. Az egyik alkalommal elpanaszoltam, hogy a két leányunk annyira szereti a *Bors néni* könyvét, annyit lapozgatták, olvasták, hogy szétesett lapjaira.¹ Aból már nem volt, de az 1979-ben megjelent *Szökökútból* kettőt is adott: az egyiket a két leányunknak küldte, a másikat, nem emlékszem, hogy miért, egy hosszú dedikációval nekem adta! Most, a 100. születésnapján leemeltem a polcra, de azután sorra a többi kötetét is. Hol ebbe, hol abba lapoztam bele. Közel egy hónapig a költő versei között éltem. Fölmerült egy tanulmány írásának a lehetősége is, de írás közben be kellett látnom, hogy az emlékek, emlékfoszlányok nem engedik ezt. Így született ez a kis esszé vagy inkább vallomás.

DALLÁ VÁLNI – VERSNEK LENNI

„Próbálkoztam bizonyos énekhangra írott versekkel is – vallotta az egyik esszéjében Nemes Nagy Ágnes. – Nem ez volt az igazi út, bár nem bánom ezt sem.”² Azért idézem ezt a vallomást, mert a népköltészetéről, a népdalokról sokszor beszélgettünk. (Életéről, verseiről sohasem.) Nekem két évtizedig volt egy olyan műsorom a Népzenei Osztály jóvoltából a rádióban, amely a költők és a népköltészet viszonyáról szólt. Egyszer szóba hoztam – mert tudtam, hogy Áprily Lajost, aki tanára volt, szerette –, hogy a népzene kutató Almási Istvánnak köszönhetően ismerjük a költőnek, Áprilynak még 17 éves korában (gimnazistaként) gyűjtött népdalait.³ Ezek száma több mint félszáz.⁴ Nem „nadrágos” emberek, hanem „harisnyás” legényektől hallotta. A legtöbb gyerekkori barátjától, Fabyán Marcitól való. „Töméntelen dalt tudott, és soknak a keletkezési helyét is meg tudta mondani.”

Amikor erről a népdalgyűjteményről beszéltem, Nemes Nagy Ágnes elmondta, hogy mint diák sokat kirándultak Áprily Lajossal, és sokat énekeltek. Azt is elárulta, hogy van egy olyan verse, amely népdal alapján íródott. Ez a *Ház a hegyoldalon* egyik dalbetétje:

Egy lány (kint megy az úton és énekel):

*Szép fényes délben mentem a réten
Zsálya virított az árokszálen
Az árokszálen szép piros zsálya
Mintha a szája volna*

Az „ihlető” népdal pedig ez volt:

*Elment a két lány virágot szedni,
Elindulának, kezdének menni,
Egyik a másótól kezdé kérdezni,
Ki volt az este téged kéretni.⁵*

Jól látszik, hogy a harmadik sorig énekelhető, aztán történt valami: a 5+5-ös (3+2/3+2) sor helyett egy 3+2+2-es „daltalan” sorral lezárja.

Azt is megkérdeztem egyszer, hogy létezik az, mint Weöres Sándor esetében is, aki nem tud énekelni, „fahangja” van, mégis mennyi népdaszerű verset írt. A válasz, ha jól emlékszem, az volt: „tudja, nekünk egy belső hallásunk van”.

„GYERÜNK GYORSAN JÁTSZANI”

Az *Ugróiskola* című verset sokan megzenésítették, de ezeket a felvételeket hallgatva arra kell gondolnom, hogy bár tudják, miről szól, de talán soha nem játszották. A „kip-kop”-nál, mert lovagoltatónak vélik, ügetőként éneklük. Pedig ez lassú, ügyességi játék volt. Épp olyan, mint az alábbi vers! Igen, így kell játszani. Mi az iskolában, a szünetekben, otthon, a ház melletti járdán rengeteget játszottuk, mert érdekes volt, izgalmas, és egy kréta meg egy cserépdarab kellett hozzá.

*Járok az utcán,
kip-kop, kip-kop,
még meg is állok
itt-ott, itt-ott.*

*Jó megállni, nézz oda,
ott egy ugróiskola,
felrajzolva járdaszélre,
zöld krétával nagyra, szépre,
mindenütt van, nézz oda,
itt-ott,
kip-kop,
egy-egy ugróiskola.*

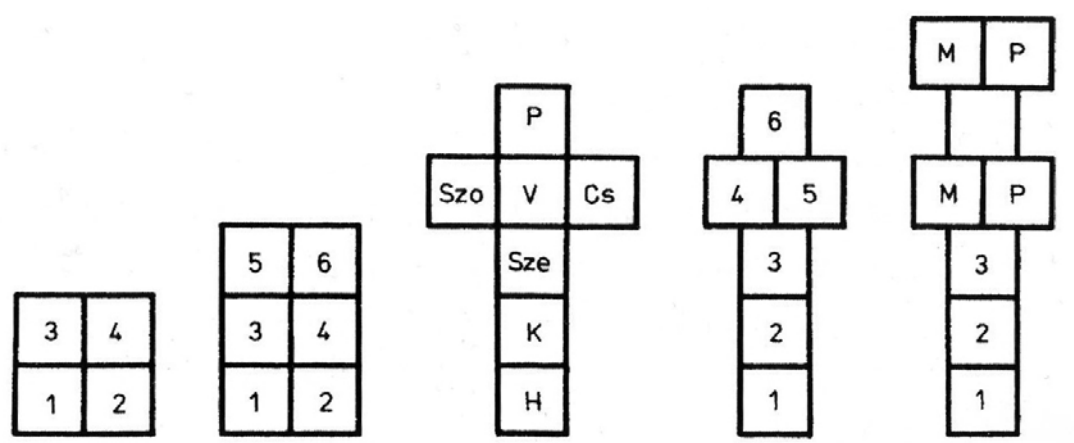
*Egy,
egy,
egy,
páros,
egy,
páros,
fordulj vissza,
páros,
egy,
nem hibáztam, nagyszerűen
megy, megy, megy,
mi van hátra? Páros,
nem leszel te sáros,
itt a vége:
egy,
egy,
egy.*

Többféle ugróiskolát játszottunk, hogy miért *keckec* volt a neve a *sántikának*, az *ickázásnak*, nem tudom. A Magyar Néprajzi Lexikonban megtaláltam a leírását és a rajzát, amely szintén sok száz éves európai, sőt világörökség. A játék lényege, hogy a játékosoknak egy földre rajzolt ábra kockáin kell meghatározott sorrendben végigugrálniuk. Az ábrák formája és a kockák sorrendje szerint több száz fajtája alakult ki, de tulajdonképpen valamennyi két fő forma változata.

Az egyszerűbbet dobókő nélkül, a másik változatot dobókővel játsszák: ez általában lapos kavics vagy cserépdarab. A játékos a kavicsot bedobja az ábra első kockájába, majd fél lábon végigugrálja az egész ábrát. Visszafelé szintén fél lábon állva lehajol a kőért és fölveszi. Amikor kiért, van egy iskolája. Ezután a következő kockába dob. Ha már mindegyikbe dobott, és mindegyik iskolát ki-

járta, háttal dob, és amelyik kockába a kő esik, az lesz az ő vára: ott ő mindkét lábát leteheti, a többi játékosnak azonban át kell ugrania. A játészó akkor „bukik meg”, ha vonalra lép vagy dob, belelép másnak a várába, vagy leteszi a másik lábát is, esetleg a kavics nem a megfelelő kockába esik. Ilyenkor át kell adnia a helyét a következő játékosnak. Ha legközelebb sorra kerül, ugyanabba a kockába dob, mint amikor elrontotta. Addig játsszák, míg az összes kockát el nem foglalják, s az győz, akinek több vára van.

Emlékeim szerint mi a rugós változatot is játszottuk. Ehhez egy cserépdarab kellett. Ezt a dobó szintén kockáról kockára dobta, de úgy haladt előre, hogy minden ugrással átpöckölte cipője orrával a követ. Sem a vonalra lépni, sem a vonalra dobni nem volt szabad, aki tévesztett, az *levan, iszik, megbukott* stb. Ez azt jelentette, hogy megvárta, míg újra rákerült a sor, előlről kezdte, illetve folytatta onnan, ahol elvétette a játékot. Az nyert, akinek a legtöbb háza volt.

A földre rajzolt ábrák sokféleségéből a fent látható jellemző formákat mind ismertük. Leggyakrabban a több részre osztott négyzetek, illetve téglalapok voltak, a kereszt- vagy emberforma és a kettős kereszt. A kockákat megszámoztuk vagy elneveztük (H, K, Sze, Cs, P, Szo, V: a hét napjai, M: mennyország, P: pokol). A 3. rajz V, vagyis „vasárnap” kockájában pihenésképpen minkét lábát le lehetett tenni. A 4. rajz 4. és 5. kockájába, valamint az 5. rajz M és P kockáiba egyszerre, terpeszben kellett ugrani, utóbbiban terpeszállásban felugorva meg is kellett fordulni.

EGY TOLVAJKULCS MIRE JÓ?

Otthon, abban az ebédlőasztal fiókjában, amelyben minden volt (mert a minden elért az ötvenes években egy fiókban) tolvajkulcsot is lehetett találni. Ezt az egyszerű, vastag drótból készült, a végén meghajtott és laposra kikalapált eszközt akkor vettük elő, amikor egy kulcsot nem találtunk, mert elvesztettük. Meg a tolvajok is ezzel tudták kinyitni az ajtókat, főként a pincéket. (Biztonsági zár akkor még nem létezett.) Én most, bár nem kerestem, de véletlenül találtam egyet, amellyel nekem a „tárgyi költészet” ajtaja kinyílt, de nem Nemes Nagy Ágnesnél, hanem Weöres Sándornál. Hogy erre sor került, annak az alábbi gyermekvers az oka, amely a *Szökőkút*ban kiemelten, az első helyen szerepel.

MENNYI MINDEN

*Ez az ösvény sose fősvény,
akármilyen keskeny ösvény.*

*Van itt minden, mennyi holmi!
Hogy is tudnám elsorolni?*

*Cipőfűző, pléhdoboz,
fenyőfáról két toboz,
szódásüveg cserepe,
gesztenyefa levele,
zöld csigák, zöld kövek,
fű alatti bőrövek,
gerle tolla, kréta, gyufa,
fényképen a Verne Gyula,
és a többi de szép, de szép!*

*Ezek,
azok,
izék,
mizék.*

*Bámulok csak ennyi kincsen:
mennyi minden, mennyi minden!*

Az említett tolvajkulcs Weöres Sándor világára nyitott egy rést, és ezen át láttam meg a *Fű, fa, füst* című verséről szóló vallomását. A költő arra hívja fel a figyelmünket, hogy ez a vers „huzamosan” készült! „A vers háromszavas címe és egyúttal refrénje pólyás korom egyik legelső mondókája volt, és ekörül kezdett kristályosodni a leendő költemény. Ez a csíra hamarosan magába olvasztotta egy diákkori versvázlatomat; a következőt:

*Valamikor a székek, asztalok
nagyok voltak, nagyon nagyok,
sétálhattam az asztal alatt...
...Mikor kicsi voltam,
éles határok különültek
bennem a dolgok közé,
kettős bugyborékból állt az élet:
ajtó és ablak,
huszár és baka,
lepke és virág.”*

Ez a mondat, ez a megállapítás, hogy Weöres Sándort kicsi korában éles határ választotta el a dolgokat, a tárgyakat, elvezetett Nemes Nagy Ágnesnek a tárgyról írott verseihez, a dolgokról szóló vallomásaihoz. Mert ott, a *Nyári rajzban* és később idézendő *A visszajáró* című versben az a meghatározó – én ezt így értettem meg –, hogy a tárgyak és a költő között nála nincs elválasztó vonal. Ezek nem lomtárba vagy lomtárból való tárgyak: ezek a költővel élő, a benne élő tárgyak. Ezért is mondhatta, hogy számára „a tárgyak erőtere vigasztaló”.

A TÁRGYAKBAN „HÍR” VAN

A Kortárs folyóiratban elindult egy sorozat *Tárgyai* címen, amihez, a fotózáshoz engem kértek fel. El kellett menni írókhoz mindenféle lámpákkal felszerelve, hogy az elem rakott tárgyakat a készülő íráshoz lefényképezzem. Így jutottam el Nemes Nagy Ágneshez is, aki eléggé nehéz helyzetbe hozott, mert nem voltak tárgyai. Illetve olyanok, amiket alig lehetett lefényképezni. Elem rakott kavicsokat, köveket, szöveteket, molyrágt a kalotaszegi írásos párnahajat, újságból kivágott képeket, képeslapokat, földgömböt és csillagtérképet.

Szinte bosszantott, hogy miért kellett lefényképeznem egy néhány centis, üres ceruzabéltartót. De amikor elolvastam az ehhez köthető érzelmes történetet, megváltozott a véleményem. Ráadásul azzal a finom humorral kezdte, ami a szigor mellett szintén jellemző volt rá. „Amennyire képes va-

gyok megállapítani, hazai iparunk remeke. Azt mondtam, üres? Dehogy üres. Tele van igazi, de igazából igazi szaharai homokkal. Az egyik piramis alján lapátolták bele. Mihelyt módomban volt néhány homokszemet tenyerembe tölteni a drága anyagból, azonnal felismertem, hogy a Krisztus előtt való 14. századból ered, bizonyos Ekhnáton fáraó idejéből. Ezt a fáraót kedvelem. Mondhatnám: gyöngéd szálak fűznek hozzá.”

Akkor nem mondta, de olyan huncut mosollyal fejezte be a kis esszéjét, amelyet máig őrzök, illetve őriz az itt látható fotóm is: „(Tessék. Itt vannak a tárgyak. El lehet kezdeni a fényképezést.) Mindezekon kívül garantáltan Böszörményi úti port is tudok mutatni az ablakközben, és eredeti, hamisítatlan, Corvin áruházi tréningruhát. (De úgy látszik, az a fényképészfiúnak nem kell.)”

Akkor én úgy tettem a dolgomat, ahogyan kérték, de ha most mennék fel a Böszörményi úti lakásba, akkor azért megkérdezném, hogy az asztalt, a lámpát, az asztalon lévő vizespoharat meg ott azt a drótot, ugye, nem kell lefényképezni? Mert ott voltak ezek is. Ott is, és az egyik, *A visszajáró* című versben is:

*Ez volt az asztal. Lapja, lába.
Ez volt a drót. Ez volt a lámpa.
Pohár is volt mellette. Itt van.
Ez volt a víz. És ebből ittam.*⁶

Drótot fényképezni nem nagy öröm, de nem is kellett. Viszont a szeretett Krisztina körúti gesztenyefákat, ott, a templom mellett, azt szívesen fényképeztem volna. Mert-hogy ezekről a fákról két verset is írt. Az egyik gyermekvers, a másik rajzvers. Ez példának is jó, mert azt vallotta Nemes Nagy Ágnes a gyerekversekről, hogy „rájöttem,

hogy a gyermekvers: műfaj. Itt lehet valamit csinálni. Híve vagyok annak, miszerint a jó gyerekvers is ugyanolyan verscsírából indul ki, mint a valódi vers. Csak a feldolgozási módja, az előadási módja más.” Erre legyen két példa a gesztenyefáról, amelyről így vallott Nemes Nagy Ágnes: „Hogyha lefelé megyünk a Mészáros utcán, a Krisztina-templomot hátulról látjuk. Ez már magában véve is gyönyörű, ez a rövidülésben látott Krisztina-templom: az apsziszának az a gömbölyűsége és az apszisz fölé emelkedő tetőzetnek a bonyolult, ferde vonalai – többféle tetőzet találkozik ott, ugye, külön van lefedve az apszisz, külön a főhajó, a kereszthajó kezdeménye stb. A vonalaknak ez az érdekes találkozása: a »háztetőélmény« egy sűrített foka. Az apszisz fölé pedig föl van rakva egy kereszt, amit egyébként soha, senki se szokott meglátni, mert kovácsoltvasból van, átlátszó vascsipke. Akkor lehet csak látni, amikor én a legjobban szeretem ezt a panorámát, vagyis napsütésben, kék éggel a háta mögött, amikor is a háttérből élesen kiugrik. És még valami van ott. Oda van tűzve a templom apszisza mögé egy nagy gesztenyefa. Ez a gesztenyefa is akkor a legszebb, természetesen, amikor virágzik. Különben is a gesztenyefa virágzása az évben olyan kivételes pillanat, mint amilyen kivételes az esztendőben a karácsony.”⁷

A gesztenyefa, a levél is többször előkerül verseiben. Például a gyermekversei között, ahol már lombja van, és nagyon zöld! A címe szerint cifra ez a gesztenyefa-palota. Csodapalotának is mondhatnók, hisz fényes éggel van megtapasztva!

*Cifra, cifra ez a fa,
gesztenyefa-palota.
Zöld levélből összerakva,
fényes éggel megtapasztva
háta, orma, oldala.*

*Szüntelen a susogás itt,
szüntelen a surrogás,
leng a padló, leng a kémény,*

*zöld selyemből ez a ház,
ablak, ajtó, alagút,
csigalépcső, csodakút,
s minden zugban gyertya, száz,
füstös, fényes, óriás.*

*Gesztenyefa-palotában
csupa fény és csupa árny van,
csupa kuckó, csupa tér,
mert itt mindig fúj a szél.*

*Zárva van,
tárva van,
aki itt él: szárnya van.⁸*

•

Mivel nekünk is volt az udvaron egy óriás gesztenyefánk – azt nézem és láttam az ablakból 35 éven keresztül –, fotót is tudok mellékelni a vers és az idézett vallomás mellé: Ez azért is meglepő, mert nem gondoltam rá eddig, hogy valóban olyan élmény volt – mert egy évben csak egyszer virágzik –, mint a karácsony!

NYÍLÓ GESZTENYE

*JaJ
Kiált a lomb a fára jaJ
Míg kibújok meggyötör a gally
Nékem is fájsz így felelt az ág
S felnyöszörgött minden egy virág
Fáj kibújni Fáj kibújni Fáj
Visszahúz az alvadó homály
S minden sejtben borzongott a kíN
Jaj be fájnaK
AprÓ
BimbaiM
Földre
dőlné
már a
törzse
össze
törne
össze
törne?
reszket minden csepp ere

s kész a nyíló gesztenye*

•

Ha már a fotózást is idekevertem, akkor egy nagyon fontos dolgot el kell mondanom, ami látszólag technika, de annál több. Én még azon régiek közé tartozom, aki filmre dolgozik, és külön méri a fényt. Ezért tudom és mondom, hogy minden tárgy fényt nyel el és fényt ver vissza: hol ebből van több, hol abból. Mindenről és mindenkiről le tudom olvasni a fénymérő segítségével, hogy mennyi

fényt sugároz! Ezért is így közelíték a sokat idézett hatsoros vers kezdő megállapításához: „Mert fény van minden tárgy fölött.”

Ám ahhoz, hogy fény ragyogjon minden tárgy fölött, valami fontos dolog kell: egy fényt adó fényforrás. És ez a Nap. A legősbibb jelképek közé a szoláris szimbólumok tartoznak, és ezekből a Napot, a Holdat átvette a kereszténység. Imákban, énekekben, ábrázolásokon a fényes Nap Jézus, a Hold Mária jelképe lett. Magamtól is kérdezem, mert annyiszor felmerül Nemes Nagy Ágnes hite, vajon ez az objektív, „tárgyasított” kép, ez a sor nem az egyik legszebb, legtömörebb vallomása a hitéről? A kimondhatatlanról?

OBJEKTÍV LÍRA

Rónay György írta 1971-ben Nemes Nagy Ágnes úgynevezett objektív tárgyas lírája kapcsán: a költő feladata, hogy „azt, ami alaktalan, alakká kell formálni, hogy »legyen«; akkor természetes, hogy ami mivoltánál fogva ködös és veszedelmes, azt a lehetőségig át kell világítani, a tudat fényébe kell emelni, hogy »boldogok legyenek benne a tárgyak«, anélkül hogy megszűnnének »tárgyak« lenni, anélkül hogy valamiféle kártékony és vajákoskodó metamorfózisban dimenzióikat veszítenék”.⁹

Emlékeim szerint szóban is elmondta, de le is írta is Nemes Nagy Ágnes, hogy a vele kapcsolatos „objektív líra” fogalmát – mert nem ő találta ki – szívesen „kölcsonadja”, lehet, szabad használni bárkinek. Ezt a *Tárgyiasság* című esszéjében a szimbolizmus utáni költői teremtés egyik útjának mondja, és így magyarázza: „Elvégre a hasonlat felnövelésének, a hasonlított bekebelezésének a ... más módja-útja, szimbolizmus utáni útja az, amely a hasonlat átbillenésétől, növekedésétől a képbe áttett, képbe csomagolt közlendő felé visz. [...] Itt a költő mellérendel, odarendel egy képet, belső élményéhez – Eliot szavával: objektív korrelatívot teremt –, hogy a kép azonosuljon a mondandóval, méghozzá a maga tárgyas sokértelműségében. Mert a tárgyak komplexitása, egy kőé, egy krumplibokoré, egy lépcsőházé, egy gyürkés elefántfülé úgy, ahogy van – mégiscsak utolérhetetlen. [...] S mindezzel körül is írtuk a modern képhasználat egyik legfontosabb tartományát, a kép észrevétlen önállósulásától eljutva a tárgyas líráig.”

A fenti magyarázatban előkerült egy név: T. S. Eliot. Nemes Nagy Ágnes az angol költő verseit jól ismerte, fordított is tőle, és sokszor idézte gondolatait, érveit. Ezek között van egy „árulkodó” mondat is: „Vegyük például Eliotnak, az objektív líra feltalálójának és kodifikátorának egyik versét, a *Rapszódia egy szeles éjszakán-t*.” Ebből én arra következtetek, hogy tőle való, tőle kölcsönözte – és adta tovább – az „objektív líra” kifejezést, megnevezést.

MINT A FÁK, MINT A LEVELEK...

A összegyűjtött verseit tartalmazó kötetemből egy papírcsík nyúlott ki. Nyilván nem véletlenül jelöltem meg húsz évvel ezelőtt a *Falevél-száraz* című prózaversét.¹⁰ Nem ezt terveztem a vé-

gére, de ide kíváncszott az egyik fotóm mellé. Befejezésül egy részletet ide másolok. Én ezt üzenetként olvasom. Talán ez a fotó, ez a gesztenyefa-levél is az.

„Fölemeltem a gesztenyefa-levelet, ahova lehullt, a járdaszélről, és akkor – gyorsan – még egyszer lehullt. A hét levélujj alig hallható, kis roppanással hirtelen hátracsuklott és hétfelé szállt, vagy talán egyfelé, mindenestre el. Pedig eléggé ünnepélyesen hajoltam érte, ahogy kijár a hullt levélnek, valamely megtiszteltetés szorongásával is: érinteni az eddig érinthetlent. Érinteni a fentről érkezőt, fogni, nézni, vinni, megúsztatni utoljára a szélben.

És most lehullt másodszor is, milyen fura kis roppanással. Más nem maradt: a szára. A levélszár üres pálcikasága. Egy puszta nyél, a megfosztottság maga. Még az avar arany tragédiája sem az övé; ki veszi

észre benne? Egy ócska ceruza, melynek hegyéről letörték a szavak, hulladékdrot, mely nem közvetít áramot tovább.

Ki veszi észre a fák tervrajzait? Amelyek rögtön testbeöltözötteen mutatkoznak a lomb mögött, pálcikák, nyelek, inak szövevényét, precíziós percegését, amint milliméterre számítottan emelik, helyezik a levelet – meddig emelik? Pontosan a fényig. Mindegyiket saját helyéig, e mértani helyig, melyet betölt.

Aki ezt figyelmesen elolvassa, könnyen észreveszi, hogy ez egy vallomás a fényt szomjazó életről, az életünkről és arról az Alkotóról, aki a levelek, a fák – a teremtmények – betöltendő helyét pontosan kijelöli, még akkor is, ha nem tudunk erről; mert nem vesszük észre azt a láthatatlan tervrajzot, amely nekünk készült.

JEGYZETEK

¹ 1978-ban jelent meg, színházi változatát először az Egyetemi Színpadon, 1980-ban mutatták be Novák János rendezésében, Dajka Margit főszereplésével.

² NEMES NAGY Ágnes, *Látkép gesztenyefával (Beszélgetés Kabdebó Lóránttal)* = Uő, *A magasság vágya: Összegyűjtött esszék*, Magvető, Budapest, 1982, II, 435.

³ „Néhány szó gyűjteményemről. E kis gyűjteményt 1904 nyarán szereztem a székelyföldi »sóvidéken«. Az egész vidék egy medencéből áll, melyben öt falu terül el. A medence déli részén van Korond, közepén Alsó- és Felsősófalva, északon Parajd – a vidék központja – és Szováta. Parajdon sereglik össze vásárok alkalmával a vidék népe, melyet ilyenkor lehet legjobban tanulmányozni. Jórávaló, becsületes, de szegény székely nép, mely még szegénységében is megtartja, kifejezésre juttatja dalos természetét. Egy legénytől megkérdeztem, hogy hogyan »csinálják« ezeket a nótákat, s ő erre azt felelte, hogy »nyáron a törökbúza-hántóba, télbe' a fonóba' eszeülünk, leányok, legények, s osztán egyik egyet mond, a másik mást«.

⁴ http://www.sztanyi.ro/download/NYIRK_1987_2.pdf

⁵ Mivel meg is hallgatható az interneten, ezért a kottáját nem közlöm itt. <https://csemadok.sk/nepzenei-adatbazis/elment-a-ket-lany-viragot-szedni/>

⁶ *A Mi van a szobában?* című gyermekversben pontosan ezek a tárgyak jelennek meg!

⁷ NEMES NAGY Ágnes: *Látkép, gesztenyefával* https://konyvtar.dia.hu/html/muvek/NEMESNAGY/nemesnagy00234a/nemesnagy00297_o/nemesnagy00297_o.html

⁸ „A növényi *naprendszer*, a fa belső mikrokozmoszának ábrázolására Nemes Nagy Ágnes egyik gyerekverse, a *Cifra palota* is kísérletet tesz, amelynek Tóth Árpád *Gesztenyefa-pagoda* című versével mint lehetséges előzményszöveggel való együtt olvasása érdekes tanulságokkal szolgálhat.” (Hernádi Mária)

⁹ RÓNAY György, *Nemes Nagy Ágnes, vagy az úgynevezett objektív tárgyas líra*, Új írás, 1971/11, 110–111.

¹⁰ Erről a versről részletes elemzés olvasható: Z. URBÁN Péter, *A jellé váló tárgy*, Kortárs, 2012/7–8.

Kedves Olvasóink!

Figyelmükbe ajánljuk a *Kortárs* YouTube-csatornáját, amelyen különböző sorozatokban érdekes beszélgetéseket, előadásokat mutatunk be az irodalom és a társművészetek területéről. Itt tekinthetik meg lapszámajánlóinkat is.

Kövessék a *Kortárs*at a YouTube-on is!

<https://www.youtube.com/channel/UC23dTe6BwyT90lfrPSAhetQ>

ACSAI ROLAND (1975) Budapest

ACSAI ROLAND

„Mint hóemberek álmai a nyárról”

Kálnoky László költészetéről

Kálnoky László generációjának más alkotóival – például Vas Istvánnal, Rónay Györggyel vagy Radnóti Miklóssal – ellentétben nem a század húszas-harmincas éveiben oly divatos szabadversektől jutott el a kötött, klasszikus versformák használatáig. Nádor Tamásnak adott interjújában így vall erről: „Ahogyan a klasszikus zene a romantikán át a modernbe váltott, úgy jutottam én is a rímes, szabályos, szép hangzású verstől – több évtizedes gyakorlattal, s a világlíra megismerése révén – mai kötetem versképletéig. Előbb a rímről szoktam le, de még jambizáltam, majd szabálytalan sorokat iktattam be, s meg-megfuttattam őket. Aztán ez a laza kötöttség is széttöbbant, s mindenkori mondanivalóm szabta meg a lehető legszabadabb formát. S már nem riadtam meg semmiféle diszharmóniától” (Népszabadság, 1981. június 27.). Az igazi sikert számára éppen ezek a minielbeszélésekkel felérő szabadversek hozták meg, főleg a humorosságuk okán. Kálnoky e versekben létrehozott egy Homálynoki Szaniszló nevű alteregót, aki felfogható Kosztolányi Esti Kornéljának ügyefogyottabb változataként.

Kálnoky első verseskötetének megírásakor Egerben élt, így válhatott a kisvárosi spleen költőjévé, míg mestere, Baudelaire a nagyvárosi spleen költője volt: a múlt század eleji Eger miliójéről, hangulatáról, városképéről és lakóiról legtöbbször talán Kálnoky lírájából tudhatunk meg. Hogy mennyire Baudelaire volt Kálnoky mestere, arra legjobb bizonyíték az *Óda Charles Baudelaire szelleméhez* az első kötetből, *Az árnyak kertjéből*, ami az 1932 és 1938 között született verseit tartalmazza: „A végtelen kopár rónáin vándorolva, / míg forró fény zuhog, a lélek szomjazik. / A szél a kutakat homokkal telehordta, / s gyengülő lábai gépiesen viszik”. Baudelaire szellemét azzal is őrzi e vers, hogy a francia alexandrint szólaltatja meg magyarul – méghozzá abban a formában, ahogyan Tóth Árpád tette Baudelaire-fordításaiban. A „nyugat-európai versformák” esetében és a nyugatos költők óta a „laza jambusnál” elég, ha csak a sorok vége az, ám néha előfordulnak Kálnokynál is tisztán, vagyis végig jambikus sorok: „üres vigasz, komédiás remény”. Kálnokynál a jambuspótló spondeusokon kívül becsúszik néha egy-egy pirrichius és trocheus is. De ez nem baj. Ebben a Baudelaire-versben a költő felváltva használja a francia alexandrin nővégi és hímvégi változatait, de nem nibelungizálja őket.

Kálnokyt még az is Baudelaire-hez köti, hogy felismerte magában a tudat alatti, az állati ösztönök sötétebb oldalát, és ezt gyakorta meg is verselte. Ő ennyiben válhatott a „bűn” költőjévé. Már az első kötetének első verse is erről szól: „Az a kis ember ott belül / ugrál, torz fintorokat vág, nevet” (*Az a kis ember ott belül*). A kötet második verse még tovább tematizálja a tudatalatti erejét: „Jó, hogy nem láthat senki meg belül, / hol ingoványos és fekete táj / riaszt, sötét iszap fortyogva hűl, hol minden csupa bürök és nadály. / Ott denevérek laknak és manók [...] és boszorkányok undok üstje lóg”. Innen ered az a középkorian groteszk hangulat, ami a költő egyik védjegyévé válik, és ami az utolsó, humoros elbeszélő versekben is jelentkezik. Kálnoky a pesszimista iskolát képviseli, és néha úgy érezni, mintha ő lenne a költőbőrbe bújt Kafka.

Kálnoky első kötetének fontos momentuma a megbetegedésének (*Morbus Hungaricus*), a tüdőbaj jelentkezésének a megverselése. A kór ettől kezdve negyven évig elkísérte, és egy komoly műtétet eredményezett, ami a *Szanatóriumi elégiát* is ihlette. Az életművének jellemző részei továbbá a szakítóversek, a szerelmi bánatokról írt művek sora. Az olvasó úgy érzi, Kálnokynak nem volt szerencséje a szerelemben. Ez a téma leginkább ott csúcsosodik ki, amikor egyszerre ír a bordái kivételéről és a szerelmi bánatáról, és úgy tűnik, mintha a szakítás nagyobb megpróbáltatás lenne az életveszélyes betegségnél és műtétnél. De ezekkel a versekkel már át is ugrottunk a sokkal érettebb darabokat tartalmazó második kötetbe, a *Lázás csillagon*-ba. Az említett szonett a *Bordaműtét* címet viseli: „Ha akkor láttad volna azt a tálat, / melybe vérem folyt! Micsoda utálat

[...] Ha láttad volna azt, mit én se láttam, / válltól lapockán túl feltárva hátam, / megszántál volna tán egy pillanatra." (Érdemes megnézni a szinte extrémül tiszta rímek sorát, sehol egy asszonánc!)

A vers átvezet Kálnokynak a közvélekedés szerinti legnagyobb verséhez, a *Szanatóriumi elégiához*. Az ilyen megállapításokat a költők nemigen szokták szeretni, és nem volt ezzel máshogy Kálnoky sem, ezért írhatta ezeket a sorokat egyik gyűjteményes kötete utószavában: „Hogy miért könyveltek el sokan, hosszú időn át egyversű költőnek (a *Szanatóriumi elégia* volt az a bizonyos egyetlen vers), mások miért tartották költészetemet csupán fordítói munkám melléktermékének, arra itt nincs értelme kitérni. Talán ez a kötet nélkülüm is rájuk cáfol.” Kálnokyt azért is bántotta, hogy egyverses költőnek tartják, mert szinte minden verse a nagy vers megírásának igényével született. Ezért sem ritkák nála a hosszabb művek, amikben a tájleírásai például mindig remekek. A *Szanatóriumi elégia* számomra egyfajta fordított *Hajnali részegség*. A kiinduló helyzet mindenesetre mutat némi hasonlóságot. Kosztolányi és Kálnoky verse is abból az alapszituációból indul ki, hogy nem tudnak elaludni, és felnéznek a csillagokra. De amíg Kosztolányi ebből egy roppant pozitív belátásra jut, tudniillik arra, hogy az „égbe bál van”, és hogy ő egy nagy, transzcendens erő vendége volt, addig Kálnoky erre a végkövetkeztetésre: „mily borzasztó, hogy itt vagyok”. (A teljes első versszak így szól: „Az éjjel, hogy szívem zakatolt szakadatlan, / s dobolt, aludni nem hagyott, / és ablakom mögött ragyogtak dús csapatban / a tiszta téli csillagok, / forró párnáimon forogtam jobbra-balra, / s ekkor történt meg velem, hogy ráeszméltem arra, / mily borzasztó, hogy itt vagyok.”) A *Hajnali részegséggel* való párhuzam egyébként szinte csak az első strófára igaz. A vers formája a már említett alexandrin és egy nyolc szótagos, jambikus sor kapcsolata, ami felidézheti bennünk a valóságos eredetű, ambroziánus-sort is. Annál is inkább, mert még a penthémimerész-metszeteket is megtalálni bennük. A tizenhármassorok belső sormetszeteit általában megtartja, de itt például nem: „Az éj, mint óriásszárnyú, fekete lepke”. Mint látjuk, itt az *óriás* után kéne a sormetszet, ám elmarad. Persze az is igaz, hogy az összetett szavaknál a metszet eshet néha a szó belsejébe is, és akkor bár „optikailag” nem látjuk a szünetet, értelmileg mégis érezhetjük. Más költőnél is előfordul efféle licencia. Ami még ennél is érdekesebb, az a meglehetősen gyakori rímismétlések-szóismétlések sora. Mintha Kálnoky túlságosan ragaszkodott volna a hipertiszta rímekhez: „Az aggodalmasak, elég nagy volt a *számuk*, / a kórt, mely birkózott velük, / figyelték; pontosan tudták gaffkyszámuk”; „Hogy a sebész kivett hét bordarészt belőlem, / a természetben mit *jelent*, / s éppúgy, ha a halál majd elrabolja tőlem / az örökkévaló *jelent*?” [kiemelések – A. R.]. A második idézet esetében kicsit más a helyzet, mint az elsőben, hiszen itt azonos hangalakú szavakról van szó, tehát homónimiáról, nem szóismétlésről. De most jöjjön egy újabb példa, ahol az *álló* szó ismétlődik: „De úgy esett, hogy egy hozzátok közel *álló* / közösség fogadott tagul. / Létem két út között csupán rövid megálló...” [kiemelések – A. R.]. Az utolsó példám már nem is annyira a szóismétlésekre vonatkozik, hanem a tiszta rímek keresésének megszállottságára: „Hány szürke alkonyat lepett meg észrevétlen, / testvéreim, tinálatok! / Sok évig jámborul és együgyűen éltem, / akár a boldog *állatok*. / A fürge gondolat, ha itt járt, már szaladt is. / Rémképek voltatok. Kinőtt a föld alatt is / a körmötök, szakállatok.” [kiemelések – A. R.]. Érdekes, hogy Kálnoky az alexandrin felezőpontja előtt nem mindig tartja a jambikusságot: „felöltözöm, három pokrócba csomagolnak”. Ez verstanilag akkor lenne pontos, ha a félsor vége nem növegű lenne (*három*), hanem hímvégű. De néhány eltérés megengedhető egy ekkora versen belül, ahol többségében verstanilag pontosak a végződések. Valószínűleg tudatos döntés alapján hagyta bent őket, talán azért, hogy így is jelezze a lét tökéletlenségét (de azt is mondhatjuk, hogy az első félsorokat néha magyaros, ütemhangsúlyos sorokban hagyta).

Tandori Dezső a *Szanatóriumi elégia* elemzésekor egyik könyvében felveti, hogy a strófák formáját valami előkép szülhette, de tovább nem megy a nyomozásban. Igaza volt. Kálnoky bevallottan Baudelaire-t tartotta mesterének, és egy kis intencióval elég volt kinyitnom a francia költő kötetét, ahol kis lapozgatás után rá is találtam az *Egy dög* című versére Szabó Lőrinc fordításában, ami pont ugyanezekkel a sorkapcsolatokkal dolgozik: tehát az alexandrin és a nyolc szótagú, jambikus sor kapcsolatával. Kálnoky versformájának eredete nyilvánvalóan ez a fordítás volt tehát! Tandori ezt írja erről a versről a *Költészetregény* című művében: „Ó, ha én a mai életemet így el tudnám mondani! Csak körüljárni próbálom.” Máshol: „Ezt nem lehet túl gyakran megismételhetni, Kálnoky talán így fordult az ironikus stílushoz, menedékül. A pálya sok-sok utolsó évén át, végig [...] a *Szanatóriumi*...-val

olyan előnyt szerzett, hogy a maga versenyét megnyerte vele.” Látható, hogy Tandori is úgy véli, ez Kálnoky legnagyobb verse, amiből ő is sokat merített, főleg *A járóbeteget* című kötetében: „Magam nagyon sokat tanultam ebben (is) Kálnokytól, ha szabad *A járóbeteget* című könyvemre utalni [...]. Ha Kálnoky vélhette is úgy (vagy sem), hogy ironikus stílusának kialakításához bármit is jelenthetett az én pár szerényebb próbálkozásom, legfőljebb a forma kollokvialis oldásáról lehetett szó, a többi neki mind rég »megvolt«. És hála az égnek, ő adott nekem többet. Erről versekben próbáltam meg tanúskodni.”

Mit is tudtunk meg ebből a passzusból? Azt, hogy Tandori és Kálnoky oda-vissza hatottak egymásra. Tandori sokat tanult *A szanatórium*...-ból, és Kálnoky Tandori szabadabb verseiből, stílusából. Az első esetre nézzük meg Tandori említett versét, aminek a *Hashártyaszakadási elégia* címet adta, és Kálnokynak ajánlotta: „Gyere, te légi zsákba varrt test kapaszkodása, / láb karmolás tífzalon, / vagy ölyv elől galambok jegenyekapkodása, / menekülés és borzalom”. Tandori ebben a versben *A szanatórium*... versformáját is megidézi, amennyiben itt is egy alexandrin és egy jambusi nyolcas ismétlődésére épít. Ám annyi látható, hogy míg Kálnoky alexandrinja tizenhárom szótagos, addig Tandorié tizennégy: az alexandrinja hét szótagos félsorok kapcsolatából jött létre, vagyis két trochaikus végződést kapunk, és jönnek a ti-tá-tik, ahogy az kell. Ez a nibelungizált alexandrin egyik változata. Van ebben a kötetben egy *Kálnokynak* című vers is: „Nem várja azt magasság, / hogy lejjebb megsirassák, / mit bánja ügyetek, / ugyan-eriggyetek!” Első ránézésre nem érthetjük a formai kapcsolatot, de másodjára már igen: itt két sorba tördelt és rímes végződésű alexandrinokról van szó, hetes és hatos sorok kapcsolatáról. (Az ilyen alexandrinokat egyébként álarcos alexandrinoknak nevezik.)

És mit tanult Kálnoky Tandoritól? Milyen lírai párbeszédet folytatott vele? Első verse Tandorihoz egy szonett volt (nem véletlenül, hiszen Tandori ebben az időben elevenítette fel a szonett műfaját, ekkor születtek *A mennyezet és a padló* kötet versei), és *T. D.-nek* a címe: „Ennének-e medvecukrot a medvék? / Elvileg igen, ha a csemegét / el nem nyelné a széles szakadék, / mely embertől medvét tátongvá megvéd.” Így kezdődik a vers, és egy óhajtással zárul: „A járható ösvényt felismerem / már messziről, s száll szívem sóhaja: / jó írni és élni à la koala.” Tandori szonettjeinek stílusa szemmel láthatóan hatott az idősebb mesterre, de a fiatalabb pályatárs szabadversei is Kálnokyra. Erről például a *Költői levél Tandori Dezsőhöz* című vers tanúskodik, amiben a költő ironikus, néhol szinte gúnyos hangot üt meg, ám mégis érződik az egymás iránti kölcsönös elismerés: „Ezúton köszönöm / a rám pazarlott és levélpapírodra ragasztott / verébtollat. Szívesen viszonzom válaszlevelemben / némi macskaszőrrel, ha négy macskám közül a legutolsó is / nem halálozott volna el még 1964 nyarán.”

Tandori egyik könyvében Kálnoky világképe esetében egyébként panteizmust emleget, de én inkább egy küzdelmesen megélt Istenhitről beszélnék, amire sok példát találunk összegyűjtött versei között. Kálnoky László a legnagyobbak közül való költő volt, akkora mesterségbeli tudással, amilyenel ma csak kevesek rendelkeznek, mégis mintha az életművében – legalábbis a primerben, és nem a műfordítóiban, mert ott sokféle verslábát használt – túlságosan megmaradt volna a jambikus verseknél, és más versformával nem nagyon kísérletezett-dolgozott (jambikus forma a szonett és a ballada is, ahogy a drámai jambus is). Ellenben pálya- és nemzedéktársai – például Vas István és Radnóti Miklós – más versformákban is alkottak, ahogy Weöres Sándor is, illetve a Nyugat első nemzedéke is sokszínűbb képet mutatott verstanilag. Weöres költői nagysága-újítása ebből (is) érthető-mérhető! Abból, ahogy annyi versformát felhasznált az alkotásaihoz, mint senki más, és újakat is kitalált, kísérletezett velük.

Pataky Adrienn a szonettkönyvében (*A hangzatkától a szonettkoszig*) felhívja a figyelmet Kálnoky felező tizenkettesekben írt szonettjére, a *Magyar költő a XVI. században* címűre, de én ezen kívül nem jambusi versformát Kálnokynál csak a rímtelen *Nyársírató* című versében találtam. A versbe szép lassan bekúsznak a daktilusok: „Már főlszakadoztak a nyár sebei.” Hogy aztán két teljes hexameter sort is alkossanak, de nem egymás után: „harciszekér tördelte robogva a fák koronáját”, „Hallod-e még vágatni a távoli lángharipákat?”.

Mint az reményeim szerint ebből az elsősorban a verstan irányából közelítő esszéből kiderült, Kálnoky életműve még számos titkot, irodalomtörténeti összefüggést rejtegethet számunkra, amikre csak akkor bukkanhatunk rá, ha olvassuk őt, akinek írásművészete a költészetünk megújításának szempontjából origópont lehet.

SZÁSZ LÁSZLÓ

Népszolgálat

Társadalomtörténeti kisebbségi minimál
tényregény

SZÁSZ LÁSZLÓ (1950) Gödöllő

1977

{1.} A népszolgálatot egyesek már alig merik leírni, pedig mi értelmiségi magatartást és nem istálló-takarítást neveztünk meg így.

Pontosan abban a periódusban, amikor a párt szolgálatra szólít, nagyon kell ügyelnünk arra, hogy szocialista irodalmunk közösségi hagyományaihoz hűen őrizzük eszmei-művészi színvonalát.

1980

{2.} Természetesen egyszerre lettem a KISZ és a MADOSZ tagja. Ösztönösen éreztem, hogy a baloldallal és a humanizmus egybeesik. Az én belülről tudott igazam, hogy használni akarok. Valami infantilis illúzió vagyok a rabja: örökké klubcsapatot akarok szervezni, kommandót, amelynek tagjai a közös cél érdekében képesek egybehangoltan és megszállottan dolgozni. Egyre kevesebb feladatvállaló emberünk van. Amikor dicsérem magam, felmelegetem, hogy mindig elsőnek ugrom, ha leesik valami körülöttem. Életemnek az ad tartalmat, hogy nemzetiségiemet szolgálom, ez horgonyom, antenám, céloim és eszközeim is.

1982–1983

{3.} Apa egészségügyi problémák miatt nem utazhatott haza a hivatalosan megszabott, kötelező időpontban. Vízumát havonta hosszabbították meg a magyarországi román követségen. Nagyon komoly segítséget kapott a magyarországi politikai és szellemi elitől. Apa hetente hívott minket Magyarországról. Eltűzve mesélt betegsége súlyosságáról.

Sulykolni kellett azt az igazságot, ami a taktikánk és az akciónk sikerességét garantálta. Lehallgatottságunkról több forrásból tudtunk. A félig magyar, félig román Letițiát édesanyám hozta be a családi életünkbe és belső köreinkbe. A briliáns eszű nő korábban a román kémelhárításnál dolgozott. Nagyon szerette a társaságunkat, a mi baráti körünkben pedig mindenki tisztában volt azzal, ki ez a nő, és mivel foglalkozott.

Anya megvárta a téli szünet kezdetét, és december 23-ára ütemezte elutazását. Két bőrönddel elindult Magyarországra, „ápolni” és támogatni

édesapámat. Hivatalos ügyeim voltak. Össze kellett szednem minden dokumentumot, hogy benyújthassam hivatalos házassági kérelmemet. Amennyiben egy román állampolgár külföldi állampolgárral óhajtott összeházasodni, számolni kellett a tortúrával. Muszáj volt 1983-ban beadnom a kérvényt, mert még diák voltam, nyertem fél év előnyt. A szüleim csodával határos módon fedezéket kaptak Magyarországtól. A magam részéről Magyarországon sem akartam élni, de a család ki akart menekülni Romániából, és felfogtam, ha vállalom a romániai élet két évét egyedül, akkor mindenki jobban jár. A forgatókönyv diktálta.

Egy vezető pozícióban lévő embernek elsősorban a rendszernek kellett megfelelnie. Mária nagynéném életét is súlyosan körbefonta a politika. A férje miniszter volt, nagy elővigyázatossággal sokat segítettek. Hatalmi pozíciójuknak köszönhetően álltak gyanú fölött. Apa – az orvosi papírok segítségével – folyamatosan hosszabbíthatta vízumát. Előfordult, hogy taxin ment – pizsamában és köpenyben – a román követségre.

Felhívtam Letițiát, és biztonságos helyen beváltam a történetbe.

A külvilág, a többi barát, az iskola csak annyit tudott, hogy Apa annyira beteg, hogy Anya nem hagyhatja magára. Sokan sajnálták a szüleimet, és rettenetesen aggódtak értük. Sikerült a bevetés. Csodálatos összjátékot űzött mindenki.

1987–1988

{4.} Bodor Pált hallgatni rádióban vagy olvasni lapokban: vigaszunk az általános tapsifüles lapításban. Végre egy író, aki kisebbségi dolgainkban tájékozott, nyílt, bátor és – konstruktív.

{5.} Bodor Pali így kezdi üzenetét: „Halló Erdély, Halló Kolozsvár, Halló Sütő András...” Telefonál szerencsétlen azoknak, akiket jellemtelenül cserbenhagyott. A fogalmazás olyan, hogy mi, a populus vulgus is értsünk a szóból. Csakhogy mi nem akarunk érteni olyan alakok prédikációiból, akik évtizedeken keresztül ‘magas’ fórumok előtt árulták a bőrünket, és amikor látták, hogy ez is kevés, hazug indokkal megfutamodtak.

Bodor Palit senki nem kényszerítette, nem üldözte, nem bántotta. Sógora, Gere Mihály a bajból úgys kirángatta volna.
Így lesz a boncsegédből prédikátor.

Az idézetek lelőhelye:

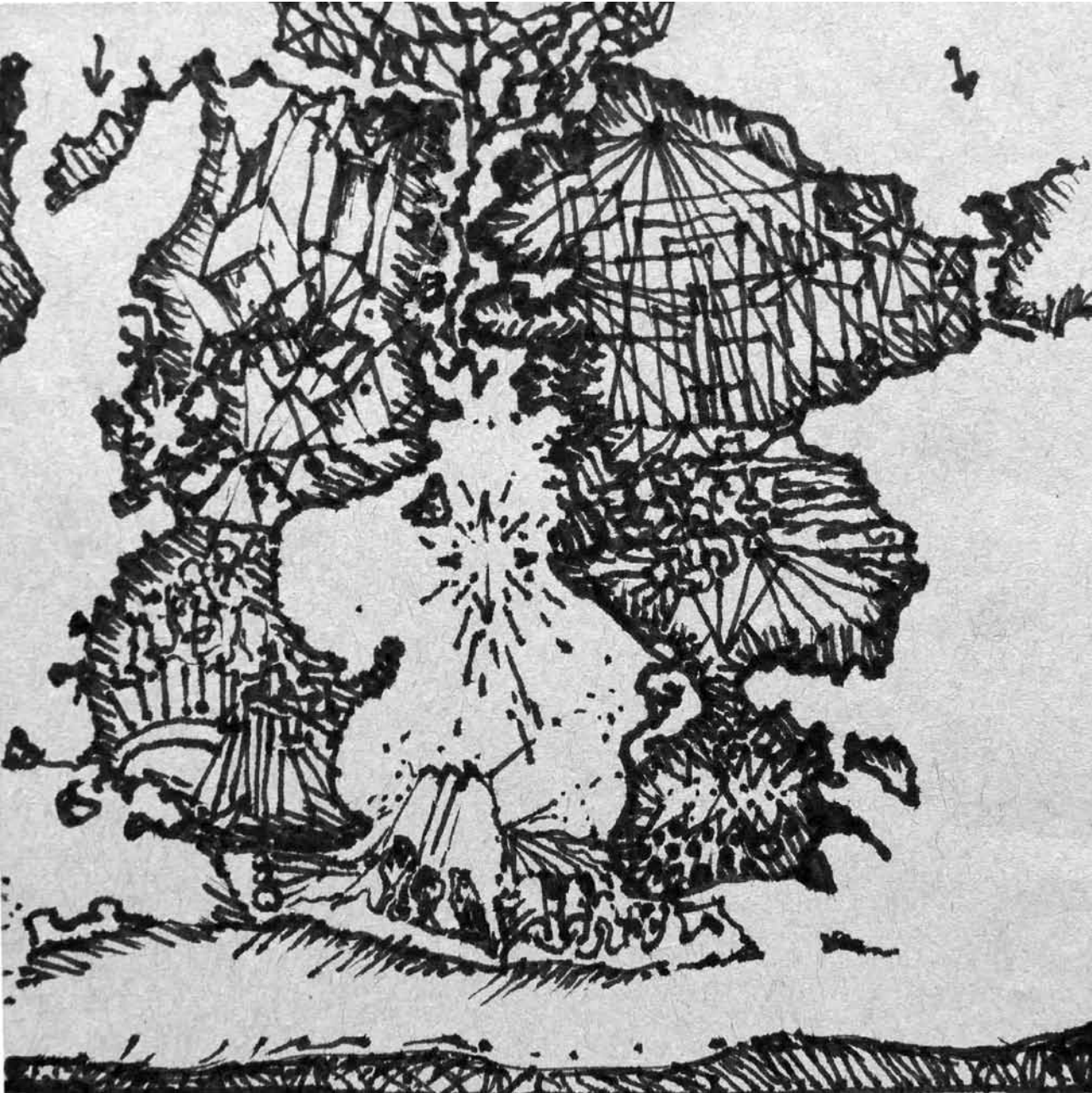
{1.} Farkas Árpád vallomása = GÁLFALVI György, *Marad a láz? 11 interjú*, Kriteron, Bukarest, 1977.

{2.} *Arcképek – Bodor Pál* = GÁLFALVI György, *Egy áruló monológja*, Antológia, Lakitelek, 2000.

{3.} BODOR Johanna, *Nem baj, majd megértem*, Magvető, Budapest, 2014.

{4.} Sütő András *naplójából*, 1988. április 13., kézirat, PIM.

{5.} FÁBIÁN Ernő, *Naplójegyzetek 1980–1990*, s. a. r. BÁRDI Nándor, FILEP Tamás, Kriteron, Kolozsvár, 2010, 1987. VI. 20.

BENCE ERIKA

Rózsa és fark

Danyi Zoltán: A rózsákról

BENCE ERIKA (1967) Újvidék

Danyi Zoltán *A rózsákról* című regénye, majd a róla szóló kritikák és ismertetőik olvasása során azon gondolkodtam, milyen olvasó lenne az ideális a regényértés szempontjából. A természeténél fogva félszeg vagy annak kondicionált egyetemista lány, egy kevésbé nyitott személy kényelmetlen érzésekkel követi, illetve olvassa a pénisz és a rajta kialakult rák tüneteinek naturalisztikus ábrázolását, a hugyozások és az orális szex részletező leírását. Nem számít autentikus olvasónak, aki nem tudja térben elhelyezni a regény vajdasági színtereit, mondjuk, Zentát és Szabadkát Nyugat-Bácskába képzelettel, s nem ismeri fel, hogy az én-elbeszélő (akinek élettörténete saját tudatán átszűrve, rendkívüli részletességgel, az újramondások, más kontextusba helyezések, át- és újraértelmezések sűrű szövevényén keresztül, 467 oldalon át bontakozik ki előttünk) zentai és nem palicsi; miként az események legnagyobb része is ebben a városban játszódik; a narrátor is ide tér vissza, hogy hozzákezdjen a rózsaregény (saját élettörténete) írásához, amelynek létrejöttére és alakulására folyamatosan reflektál.

Viszont már a regény legelején ott van a szabadkai virágárusnál lezajlott jelenet, ahogy az akkor még huszoneves (az elbeszélés aktuális idejében már valószínűleg a negyvenes éveiben járó) fiatalember „visszaadja” a rózsák árát a követelődző tulajdonosnőnek, miközben nem is fizettek érte. Aki pontosan érti a jelenet lényegét: mi miért zajlik, miképp lehet, hogy nem utasítja el, nem veszekszik a jogtalanul követelőzővel, hanem jobbnak látja ráhagyni, s hogy ez nemcsak egy kényszeres betegségben szenvedővel történhet meg az adott térségben – értő olvasója lehet a regénynek, és az is, aki tudja, hogy miért számolnak itt magukban sokan, ha kérdést akarnak feltenni, vagy valamit el akarnak kerülni.

Ideális olvasó, akinek nem kell magyarázni, mert érzi és tudja, hogy a háború élménye itt nemcsak múltból átszüremlő emlék, hanem folyamatosan és végeláthatatlanul zajlik a lelkekben, ahogy az elbeszélő tudatháttérében is állandóan jelen van; barátját idézve meg is adja a pontos látületét ennek az állapotnak, illetve a róla szóló felismerésnek: „[...] nekünk egy ideje már mindig és mindenhol, lent és fent, előttünk és mögöttünk háború van, melyet legfeljebb rövid fegyverszünetek tagolnak.” És az is hiteles olvasó, aki együtt rezdül az elbeszélővel, amikor említett és idézett brüsszeli barátja egy – látszólag – jelentéktelennek tűnő, véletlenül meglátott/-hallott antwerpeni jelenetet mesél el: idősebb turista házaspárról szól, akik franciául szólítottak meg egy csoport fiút, akik viszont flamandok voltak, „és úgy tettek, mint akik nem értik vagy nem hallják, a német vagy osztrák házaspár viszont nem adta fel, a férfi angolra váltott, és kérdezte tőlük, hogy do you speak English perhaps, mire az egyik fiú kiáltva, szinte érces hangon válaszolta, hogy yes of course, English is not a problem, és hogy félre ne értsék, vigyorogva azt is hozzátette, hogy only French is a problem”.

A tudatos és módszeres olvasó viszont a nagyregényt kézbe véve jegyzetömböt is vesz magához, szorgalmasan jegyzetel, oldalszámokat ír fel, motívumokat, szöveghelyeket, kulcsmondatokat jegyez fel – hogy valamiféle rendszert alkosson magának a Danyi-regényben áradó tudatfolyam legfőbb gondolati rétegeiről, irányairól, fordulatairól, hogy a spontán olvasónál (mint amilyen e sorok írója volt) könnyebben jusson el lényegi megértésekhez és fontos felismerésekhez. Lehet. De nem biztos.

VAJDASÁGI MAGYAR ÉLETÉRTÉZÉS

A „vajdasági magyar életértézés” megjelenítése az, ami a regényt megszólítóvá teszi számunkra – mondta egyik ismerősöm, amikor még az olvasás elején tartottam, s úgy gondoltam, hogy ez is egy „betegségeregény”, mint Danyi előző műve, *A dögeltakarító* (2015), vagy amilyeneket az utóbbi évek-

ben olvastam, Szilasi László *Luther kutyái* (2018) vagy Keresztury Tibor *Hűlt helyem* (2021) című regényei, amelyeket – bár poétikai értelemben nem találhatni bennük kifogásolhatót – olvasóként nemigen kedveltem. S noha a „vajdasági magyar identitás” csak ritkán, vagy – talán – közvetlenül csak egyetlenegyszer reflektálódik az elbeszélésben, amikor a narrátor brüsszeli (egyébként itteni születésű) barátjának Oostendében élő főnöke rákérdez a jelenségre, mire az elbeszélő valóságos kiselőadást tart az eltűnő identitásról – fokozatosan rá kellett jönnöm, hogy igaz: a két, történetileg rendkívül gazdag, itt végül eggyé szervesülő toposz, a *rózsa* és a *tenger* valóban az elbeszélő mindenféle csatákkal és háborúkkal „szagगतott életének” a metaforái, amelyek egyúttal a „vajdasági magyar szagगतott élet” képi kivetülései is. Mindenesetre hosszú út, rengeteg tévelygéssel, zsákutcával és legalább négyszáz könyvoldalt kitevő, sokszor elbizonytalanodó, önnön értelmére és beszédmódjára („el kell-e mondani”, „meg kell-e ismételni”, „másként kell-e elmondani”, „elmondható-e”, „itt vagy így kellene-e befejezni” etc.) rákérdező életelbeszélés vezet el a felismerésekig, hogy „a tenger is rózsa, és a rózsa is tenger, igen, minden bizonnyal ezen a ponton jegyeztem meg valamit arról, hogy egy vajdasági magyarnak ez mit jelent”.

Az sem véletlen, hogy addigi kudarcos élete helyszíneitől több száz kilométerre kell eltávolodnia, egészen az Északi-tengerig kell elmennie ahhoz, hogy végre a gyógyulással összefüggő megértés útjára léphessen. Brüsszelben egy hatalmasra nőtt Grand Gala nevű rózsabokor látványa ébreszti benne a gondolatot, „[...] ez a rózsabokor azért nőhetett ilyen magasra..., azért tudott feljutni, felkapaszkodni az első emeletig, mert újra és újra leszedték róla a virágokat. [...] hasonló szagगतottsággal már találkoztam korábban, mikor az életemen gondolkoztam, ellenben csak most, a brüsszeli Grand Gala előtt állva értettem meg, hogy ezek szerint nemcsak apám, hanem én is a saját életemet éltem, hogy nekem éppen ez a szagगतott élet jelenti a saját életet, mely folyton megszakad, mintha valaki újra és újra kiütné a kezemből, és utána sokáig nem tudnám felvenni a fonalat”.

Az olvasó és egy pillanatra a narrátor is úgy gondolja, itt akár véget is érhetne az elbeszélés: „Akár össze is csomagolhatnék és hazamehetnék, gondoltam.” Ehhez képest még pontosan 250 oldalon folytatódik a történet. Az én-elbeszélő – miközben Brüsszel utcáin és parkjaiban sétál, a Beaux-Arts-ban az *Ikarosz bukása* című Pieter Bruegel-festményt nézegeti, vagy az oostendei strandon, ahogy bokáig a vízben állva a tenger hullámzását figyeli, Lille-ben a vasútállomás előtti szökőkutat nézi – új gondolatokkal (felismerésekkel) kapcsolja össze addigi életének egy-egy mozzanatát, a töréspontokat; átértelmezi jelentéseiket: a kényszeres rituáléktól való megszabadulás gyakorlatait végzi. Mindeközben a rózsaszimbólum mindenre kivetülő, szinte követhetetlen számú jelentést nyer; a vulvától a tenger hullámaiig minden összefüggésbe hozható vele.

A SAJÁT ÉLET SZAGगतOTTSÁGA

Kezdetben úgy tűnhet, hogy csak kompenzáció, majd hárítás – a szeretetlenség, a csalódások és a betegségek félelme előli menedék – számára a család (pontosabban apja) rózsaujtatványe. Amikor – kellő távolságba kerülve tőle (is) – már képes értelmezni addigi sorsának történéseit, furcsa változáson esnek át a jelentések: rájön, hogy a rózsák között végzett (látszat)munka nemcsak megnyugtatta, a rózsabokrok meg elrejtették, hanem elő is idézhették, sőt fokozták kényszeres cselekedeteit. Az oostendei tengerparton, egy elhagyott oszlopos csarnok előtt állva történik meg először, hogy abbahagyja a számolást, és inkább a kiváltó okát próbálja megfejtetni: „Először arra gondoltam, hogy ez is a háború miatt volt, a feszültség, a harag, a türelmetlenség miatt, amitől a közeg egyre sűrűbb lett körülöttem, és valamit tennem kellett, hogy elviseljem, lehet, hogy ezért kezdtem el számolni a dolgokat, de utána eszembe jutott, hogy a számolás már a háború előtt elkezdődött, mivel a rózsákban is mindig meg kellett számolnom bizonyos dolgokat, néha a sorokat számoltam, hogy tudjam, melyik sorok közé kell lerakni a hosszú alumíniumcsöveket, máskor a leszedett gallyakat számoltam, hogy tudjam, hány szemet készítettem el a szemzőknek, megint máskor a rakárba hordott kötegeket számoltam, hogy tudjam, melyik fajtából összesen hány rózsatő van, és így tovább, gondoltam, valamit a rózsákban is mindig számoltam.”

Kényszeres cselekedetekbe torkolló, ezért őt hosszú ideig a normálisnak nevezhető életvitel lehetőségétől is megfosztó gondolai három, egymást gerjesztő forrásból táplálkoznak: családi és kapcsolati problémákból, amelyeket végül húgycsődaganatként diagnosztizált betegsége fokoz az elvi-

selhetetlenség szintjéig. Másrészt épp ez lesz az a fordulópont, ahonnan – más választása nem lévén – ki is lendül a változás irányába: „Azzal, hogy elzavart, apám lényegében az induláshoz szükséges erőt adta meg.” Egy alkalommal ugyanis, amikor épp dolgozni szeretne a földjükön, az apa vártalanul – számára rendkívül goromba és megalázó módon – kiutasítja a rózsák közül: „[...] semmi nem lett belőlem, ugye, tudom, hogy semmi nem lett belőlem, nincs feleségem, nincs gyerekem, nincs rendes munkám, és még a rózsákhoz se értek, szart se ér, amit a rózsákkal csinállok, mondta ezt is még egyszer, nem tudnék felnevelni egy szaros rózsatövet se.” Ekkorra már túl van a harmadik műtétjén, és az általa következetesen „feleségemnek” nevezett barátnője is elhagyta, Franciaországba távozott. Jelzésértékű mozzanat, hogy leginkább azért fogadja el földmérő barátja meghívását, hogy menjen ki hozzá Brüsszelbe: mert közel van Lille-hez. Végül el is utazik a városba, de már nem keresi a lányt, mi több, ekkor már abban sem biztos, hogy erről a városról, s nem Lyonról van-e inkább szó.

Noha ezeket a viszonyait (anyjához és az apjához fűződő kapcsolatát) egyáltalán nem részletezi a másként pontos leírásokat, naturalisztikus részleteket az elbeszélésbe plántáló, a fontosnak gondoltakat többször újramondó és más-más megvilágításba helyező narrátor, apró mozzanatokból és megjegyzésekből következtethetünk arra, hogy azok már a kezdet kezdetén, jóval a térségi háború kitörése előtt kudarcra voltak ítélve. Az anyáról viszonylag kevés szó esik, de ezekből is nyilvánvalóvá válik, hogy érdekből, az akkor még értékesnek számító jugoszláv papírokért kötött házasságot a férfival, akivel azonban soha nem sikerült működő házastársi kapcsolatot kialakítania, lenézte és megalázta, majd az első adandó alkalommal – „neki semmi köze ehhez a háborúhoz” – elhagyta, visszaköltözött az anyjához Magyarországra. Ezzel ugyanakkor magára és az érzéketlen apa kényére-kedvére hagyja a még épp csak a felnőttkor kezdetén álló fiát – cipősdobozokba csomagolt süteményküldeményekkel igyekszik könnyíteni a lelkiismeretén, majd ezek is elmaradnak.

A valamikori cukorgyári dolgozó, majd a rózsatermesztésbe feledkező („beleszeretett a rózsákba” – mondja a narrátor) apa magatartásában is van egy jó nagy adag kompenzáció: a házassága kudarcba fullad, felesége magatartása és ítéletei „kiskorúsítják”, majd faképnél is hagyja az aszszony. A rózsaujtatvány jelenti hát számára a legitimálható és a fiára hagyományozható élet biztosítékát még akkor is, ha közben maga is sokszor méltatlan helyzetbe – ahogy az elbeszélő mondja –, „nagy szarba” kerül: a vevők átverik, becsapják, kihasználják és megfenyegetik; megtörténik, hogy „nőt kérnek” a vásárlásért cserébe, azaz makróként kell viselkednie. A rózsák révén sikerül elintéznie (négy száz tövet ad a felmentésért), hogy a fiút ne vigyék el katonának, ezért árulásnak tartja, amikor az fuvarozónak áll (és elfelejti a korábban megtanult műveleteket és rózsaneveket). Későbbi visszatértét és buzgólkodását a rózsák között (amikor újból megtanulja a fajták neveit) térhódításként értelmezi és féltékenyen szemléli. Egyik ilyen jelzésértékű mozzanat, amikor a fiú a lejárt határidejű deklarációk (terméknyilatkozatok) hátoldalára verseket ír, az apa jelenetet rendez, és a szemétkébe dobja az összegyűrt papírokat.

Amikor már Oostendében van, ismerőse ismerősének, G.-nek a lakásában, egy köteg csomagolópapírt talál, ezt vágja fel lapokra, és kezd írni rá. Úgy is értelmezhetjük, hogy eddigi „becsomagolt”, önmagába és betegsége korlátai közé elzárt történetét kezdi el kibontani. Ugyancsak szimbolikus jelentése van annak a mozzanatnak is, hogy hazaérkezve Brüsszelből, apja ültetvényére vezet az útja, s anélkül, hogy szólna neki, vagy bármi mást tenne, egyenesen az irodába megy, hogy a „rózsás papírokat”, azaz a lejárt terméknyilatkozatokat magához vegye. Mintha ezzel deklarálná, hogy győzött, azaz elutasítja az apa egyetlen legitimnek nevezett útját, felvállalja és leírja saját „szaggatott életét”: írni kezdi a rózsaregényt.

Többen – miként a már megjelent ismertetőmben olvastam – elnagyoltnak érzik a „feleségemnek” nevezett barátnő alakját a regényben. Azt hiszem, egyszer sem említi nevét az elbeszélő. Viszont ha figyelembe vesszük, hogy a történet szempontjából csak a hozzá fűződő ellentmondásos érzelmeknek van nyomatékosító ereje, az elbeszélés aktuális idejében már régen múlt idő a kapcsolatuk (a narrátor már arra sem emlékszik, hogy melyik franciaországi városba ment ki), akkor rá kell jönnünk, hogy valóban nincs szükségünk bonyolultabb megjelenítésére. Kérdéses mozzanat ugyanakkor, s többen értetlenkedve is állnak fölötte, hogy az elbeszélő többször is megjegyzi, minden alkalommal, amikor nála jár, kétezer dinárt hagy a nőnél: „mintha pénzért akarna szerelmet venni”, mondják a recenzensek. Valóban többféleképp érthető. Lehet, hogy a pénz otthagytásával valamiféle közös élet (ahol a családfő a gondoskodó) látszatát igyekszik fenntartani a maga suta mód-

ján, de az is lehet, hogy a sehogy sem közös életté váló kapcsolat valóban vásárolt szerelem, csak ezt a kényszerképzetekkel küzdő férfi nem képes átlátni. Utóbbinak viszont ellentmond, hogy – legalábbis a férfi elbeszélése szerint – a „feleség” a fuvarozásban látja akadályát annak – „kérte, hogy hagyjam abba” –, hogy „elkezdjünk valamit, amit ő közös életnek nevezett, de nem tudtam abba-hagyni, amit csináltam...” (Azaz a nő valóban szeretne megállapodni, tartós együttélést kialakítani.) A „feleségem története” lezárását végül az a felimerés jelenti, hogy azért nem lehetett „közös élet-tük”, mert „ebből a közös életből gyerek lett volna, én pedig nem akartam, jobban mondvá rettegtem, abban az időben még legalábbis rettegtem attól, hogy valakinek ezt az egészet újra át kelljen élnie, ráadásul éppen miattam kelljen valakinek újra átélnie”. Azaz mindig egy más életet kellene élni, a másikat (az anyáét, az apáét vagy a feleségét), miközben a saját sors „nem más, gondoltam valószínűleg, mint egy széttépett, szétszaggatott rózsza”.

A rózsza és alakzatainak leírása, megjelenítése mellett legtöbb szó az elbeszélő farkáról esik a regényben: „látjuk” hugyozás közben, betegen, sötét- és halványlila foltokkal, kimerevedett és műtött állapotban, onánia vagy felláció közben, katéterrel vagy lottyadtan himbálódzni az ápolók és az orvosok kezében. Ugyanakkor egyáltalán nem érezzük úgy, hogy nem narratívaalkotó jelentés, s hogy öncélú lenne folyamatos emlegetése és bemutatása. Gondoljuk csak el: ennél kisebb jelentőségű egészségügyi problémákat, egy egyszerű zúzódást vagy sebet is, anélkül hogy kényszerbetegségben szenvednénk, folyamatosan ellenőrizni szoktunk, késztetést érzünk arra, hogy megnézzük állapotát. S akkor feltehetjük a kérdést, hogy hitelesnek éreznénk-e egy húgycsőráktól és tüneteitől (kiütések, a húgycső beszűkülése, a varratok feszülése etc.) szenvedő, kényszerbetegséggel küszködő férfi ábrázolását – ha ezekre a dolgokra nem úgy reagálna, ahogy reagál.

Danyi Zoltán *A rózsákról* című regénye a harmadik az utóbbi néhány évben, amelyet egy bizonyos idő után le akartam tenni, félbe akartam hagyni az olvasását, ám miután ezt mégsem tettem meg, hanem végigolvastam – végül nagyon-nagyon megkedveltem, és a kedvenc regények, illetve azok közé soroltam, amelyekre még további figyelmet gondoltam fordítani. És nem az elbeszélő hímvesszejének naturalisztikus ábrázolása miatt akartam letenni, hanem az eleinte túlságosan lassú dinamikájú, túlzottan részletező, egy-egy szövegszekvenciát folyamatosan ismételtető, újra-mondó narrációja miatt – ugyanis ez utóbbi vajdasági irodalmi példáiról igen rossz a tapasztalatom; a narratívaalkotás hiányát, az elbeszélői kompetenciák hiányosságait takarják legtöbbször. Danyi regényében azonban ezek a részletek később nagyon is fontos jelentéseket közvetítenek. Hőse rengeteget bolyong különböző utcákon, fordul le sarkokon, megy át útkereszteződéseken, vagy téved el a forgalomban, s ezeknek az útkereséseknek minden részletét aprólékosan el is beszéli. Egy alkalommal például, még fordulóponthoz vezető lelki megvilágosodása előtt, el szeretné hagyni Brüsszelt és Lille-be menni, de belekeveredik a forgalomba, eltéved a külvárosban, és képtelen kijutni a városból. Ugyanez a művelet gyógyultan, amikor már tudja, mit akar és mire szolgál az élete, húsz perc alatt, minden felesleges kitérő nélkül sikerül neki.

A két regény, amelynek szintúgy nem hagytam abba az olvasását, Milbacher Róbert 2018-ban és 2020-ban megjelent regényei, a *Léleknyavalyák* és az *Angyali üdvözetek* voltak. (Magvető, 2021)

Kedves Olvasóink!

A Kortárs folyóirat aktuális számát az **Írók Boltjában**, valamint az alábbi helyeken biztosan megtalálja:

Budapest: Árkád (Relay és Inmedio), Blaha Lujza tér (Relay), Boráros tér (Relay), MOM Park (Inmedio), Nyugati téri aluljáró (Relay), Széll Kálmán tér (Relay)

Debrecen: Árkád Fórum (Inmedio), **Eger:** Széchenyi út (Inmedio), **Győr:** MÁV váróterem (Relay), **Miskolc:** Szinyvarkap (Inmedio), **Solymár:** Auchan (Inmedio), **Sopron:** Széchenyi tér (Inmedio), **Szeged:** Dugonics tér (Inmedio)

BAKONYI ISTVÁN

Fenyvesi Ottó:
Paloznak overdrive

Scolar, 2021

kritika

BAKONYI ISTVÁN (1952) Székesfehérvár

.....Tapasztalat, emlék pedig van elég. És írónk az eltűnt idő nyomába ered lépésről lépésre. Sőt, van úgy, hogy az eltűnt barát, jelesül Sziveri János nyomába... Közben alapfogalma a szabadság. Amit meg lehetett még a diktatúra keretein belül is, hiszen Jugoszlávia mégiscsak egyfajta sziget lehetett ebben a tekintetben is a szocialista világban. Természetesen a keretek között, hiszen például a fent jelzett folyóiratnak (Új Symposion) azért megvolt a baja a rendszerrel. (Miként mifelénk is, mondjuk, a Tiszatájnak, a régi Mozgó Világnak vagy éppen az Új Forrásnak.)...” – írtam évekkel ezelőtt Fenyvesi Ottó egyik könyvéről. Az „eltűnt idő” a tárgya a legújabb verseskötetnek, a *Paloznak overdrive*-nak is. Gyakran idézi föl a délvidéki gyermek- és ifjúkor keserűdes emlékeit, de hasonlóképpen állít versemléket költő- és íróársaknak is. Hiszen a fogyó idő pusztításaival a költőnek számolnia kell.

A cím is sajátos. A nemrég elhunyt Hauman Péternek is oly kedves Balaton-közel, zenei fesztiváljáról is híres kis falu, valamint az angol szó jelentése (agyonhajszol, túlzás vagy túlerőltetés, de a zenében torzító pedált is jelent) érdekes asszociációkat szülhet. Ráadásul a címadó versben egy defektes karékpárról is szó esik... Ez a mű – hasonlóképpen a többihez – epikus elemekben gazdag, áradó szöveg, miként volt ilyenre már példa Fenyvesi korábbi köteteiben is. Ahogy a hát-lapon olvashatjuk: „.....Mintha egy lemezlovas beszélne, aki a dallamok fölött mesél, mondja a mondandóját, mert fél, ha abbahagyná, örökre elnémulna...” S valóban: a rock and rollos vonzás, az akár Ginsbergre is emlékeztető versbeszéd és stílus a főbb jellemzők közé tartozik.

Tegyük a hozzá, hogy ezáltal lesz rendkívül olvasmányos, szellemes, a lírai magaslatokat a szabadvers lehetőségeivel elérő, a hétköznapi életet fölemelő mindegyik szöveg. Közben megjeleníti az irodalmi létforma színeit. Az sem véletlen, hogy a kötet alcímében ezt találjuk: *Látomások, álmok, konkrétumok*. Pontos és eligazító szavak. Ez a hármasság

van jelen a történetekben, amelyekben mozgalmas világot ábrázol. Külső és belső történéseket. Avantgárd és hagyományosnak nevezett elemekkel. Itt-ott nosztalgiával átitatottan azt a múltat tárja föl, amelyben „képregény volt az élet” (*Chlorophylle és minium*). S ezek a hosszúversek valóban sokszínűen mesélnek a lényeges dolgokról. Számomra a néhai Takács Imre hasonló szerkezetű szófolyamai is hasonló erőt jelentenek, persze a Fenyvesiétől eltérő valóság és sors lenyomataként. Például a gunarasi és topolyai korszak „ellobbanásáról”.

Nemzedékének érzés- és élményvilága is hangoztat kap ezekben a művekben. Például 1968 történései. Apró mozzanatokból áll össze a nagy egész, a kötet alcímében megjelölt hármasság jegyében. Az évszámot megjelölő vers alcíme szerint kamaszkora legszebb nyara volt abban az esztendőben. Olyasfajta stílusban, ahogy a néhai, Vajtán élt prózaíró, Horváth Lajos is krónikát írt a történelmi közelmúltról. Arról az időről, amikor „...Csak élni akartunk, focizni, barátkozni, / női keblekről álmodtunk...” Talán a „make love, not war!” jegyében? Másrészt amikor George Best és a Manchester United győzött a BEK-ben. (Aki nem tudná: a Bajnokok Ligája elődjében.) S a lírai végkifejlet: „.....a gunarasi szélmalom teraszán pedig / örökre felszáradtak azok a könnyek, amelyek / Sz. Rózsi-ka miatt valaha kipottyantak.”

És emlékezik alkotótársaira, fájó, szép szavakkal. Vannak visszavisszatérő momentumok, és vannak olyanok, amikor az Amerikában élő társakat idézi meg sajátos lírai útirajzban (*Amerikai graffiti. Hommage á Mózsai Ferenc*). Megelevenedik itt a felhőkarcolók világa, és közben Mózsai érdemei is megjelennek. Aki „Szivárványba borította és / Amerikába utaztatta a fél magyar irodalmat...” Különös lírai életrajz ez a külföldre szakadt, majd élete végén hazatért magyar íróról. Másutt párhuzamos történetet mesél el két villámcsapásról Fogarassy Miklós és Balassa Péter temetését fölidéző, miközben fölitolulnak az emlékfoszlányok. Sajátos

„irodalmi leckét” is kapunk ezáltal, bővülnek ismereteink.

Igen, ez is lehet a költészet dolga! Persze nem didaktikusan, hanem azon a természetes módon, ahogy költőnkől árad minden, ami fontos ebben a tekintetben. Emlékezős gondolatritmusban, változatos eszközökkel. Keserőséggel, ha úgy kíváncsi. A *Folyamatos jelen* egyik részlete szerint: „....Minden megvan – mintha tegnap / történt volna –, és még sincs...” Így, ilyen egyszerűen. Minimal art?... Itt-ott ez is. Aztán fontos a Tandori Dezsőt megörökítő, mozaikokból összeállt kép is. Az *Ahogy Tandori* befejezése szerint az a dolgunk, hogy: „....Életben maradni élőnk holta után...” Képileg igen gazdagon jeleníti meg a számára mindhalálig kedves Sziveri Jánost, aki tragikusan korán távozott. Igazi mementó az *Appendix*, ilyen magasztalokkal: „....A tragédiát csak tragédiára lehet cserélni. / Viszont nem értem, mi baj az idővel, / mi baj a széllel. / Mi lehet a baj okozója? / Időnként kérdőre vonlak! / Jobb-e odaát?...”

Többször is él a tragikummal, a halál okozta sebekkel, a megválaszolatlan kérdésekkel. Valószínű, hogy korábbi köteteihez viszonyítva egyre

gyakrabban. Így van ez a kötet egyik legemlékeztetesebb versében, a Péterfy Gizella festőnő emlékére írt *Kileng a tóban* is. „....Aznap kilengett a Balaton...” És: „Az élet mindig akkor fejeződik be, / amikor kezdeni volna jó...” Itt nincs epikai túlsúly, itt a líra az úr, miközben a fájdalmas szépség hangján szól a költő. Mint ahogy az sem mellékes, hogy nemcsak a múltó idő, a közelítő öregség okoz számos dilemmát, de „a szabadság foglyai lettünk”-féle felismerés is. Fenyvesi Ottó pályáján (is) alapfogalom a szabadság, minden életkorban és minden időben. Kisebbségi sorssal, háborúval, meneküléssel, a zene illúziójával, Amerikával, magyar tájjal, defektes biciklivel. Érzékelteti, hogy természetesen a szabadságnak is megvannak a határai és korlátai, tudja, hogy az anarchia valami mást jelent. Persze szabadságfogalmunk is változik különböző életszakaszainkban, helyzeteinkben.

Azt üzeni, hogy: „Higanyként pereg a múlt...”, és: „...Fölöttem idő kanyarog...” (*A római úton*). Az is látszik, hogy kegyetlenül tud szembenézni a megváltoztathatatlan tényekkel. A sorssal. Ettől (is) értékes ez a költészet.

Csúrković-Major Franciska

Kabdebó Lóránt: „egy Költő Agya”

Előretolt Helyőrség Íróakadémia, 2021

Amikor december 16-án nagy örömmel megküldte új könyve sajtópéldányát, azt kívántam neki, hogy továbbra is hasonló kedvvel és erővel dolgozzon. Még tíz nappal január 24. előtt pedig arra biztatott, hogy a horvát nyelvű könyvem készülő magyar nyelvű kiadásába is „feltétlenül” tegyem be a Szabó Lőrincről készült tanulmányomat. Ezek után a piros betűs napok után a gyász színével bevont napok következtek megszakadt levelezésünk nap-tárában. Az utolsó könyvének hátlapján olvasható, a könyv tartalmára utaló rövid kedvcsináló szöveg oly tömören és szépen összefoglalja Szabó Lőrinc költészetének lényegét, hogy elbátortalanítja az ismertetőt írni készülő tanítványt. Egy kérést azonban nem tagadhatott meg...

Az „egy Költő Agya” Kabdebó Lóránt Szabó Lőrinc pályaképéről írt monográfiája, költésze-

téről megjelentetett könyvei után most már utolsó, mondhatjuk, összegző műve, amely a költő munkásságát a 20. század világirodalmába helyezve mutatja be a hét fejezetet alkotó hét tanulmányban.

A klasszikus modernség egy pillanata – 1912. A Margita *európai rokonai* című első tanulmány Ady költészetének a kortárs világirodalmi szövegekkel való összeolvasását foglalja magába. A szerző abból indul ki, hogy Ady elmaradottság-érzése általánosan megjelenő állapot a világirodalomban is. A 20. század elején alkotó költők a kultúr- és társadalomtörténeti folyamatosságból, a történelemből való kilépés alkalmait keresik, így Ezra Pound, Gottfried Benn vagy Konsztandinosz Kaváfisz is. Az 1910-es években érhető tetten az a pillanat, amikor a másokhoz beszélés

retorikája elveszíti az igazság támaszát, de ekkor még nem születik meg a dialogikus poétikai paradigma. Ady Endre *Margita élni akar* című verses regényével párhuzamosan keletkeznek egyrészt T. S. Eliot, Ezra Pound és W. B. Yeats, másrészt az elszigetelten alkotó Benn, Kavafisz művei, amelyek középpontjában az én helyén egy fiktív személy áll. Az ebben a lírában megjelenített fiktív személyben viszonyítási pontként még benne van a múlt mint teljesség, de ugyanakkor a teljességből való kiesettség tudata is, a művekben az ironikus kivonultság egyidejűleg utal a kivonultság előtti állandóságra is. Ily módon költészetükben nem a háború okozta megrendülést tükrözzödik, a poétika önmagából váltja ki azt, ami később a történelemben bekövetkezett. A korszak költői olyan problematikával találkoztak, amellyel nem tudtak mit kezdeni. Ezután következik a tanulmányban *A rövidlátó, szegény Ady Endre: Hamlet királyfi, én?* címet viselő, az európai líra összeolvasása T. S. Eliot, Ezra Pound, Blaise Cendrars, Kavafisz, Gottfried Benn, W. B. Yeats és Ady Endre műveiből. Ez a fiktív vers azt mutatja meg, hogy Ady költészete összhangban lehetett a kor poézisével, és általuk Ady is beléphet abba a beszédmódba, amely helyet kaphat a jelen irodalmi kánonjában.

A második fejezet címe: *A dialogikus szövegalkotás előtörténete*. Első részében, amelynek címe *Adalékok a dialogikus poétikai gyakorlat előtörténetéhez*, néhány olyan versről beszél, amely kapcsolatba hozható a dialogikus poétikai gyakorlat megjelenésével a magyar irodalomban. W. B. Yeats *Ír repülő a halálát jósolja* című verse egy romantikus színezetű nemzeti gyászversként indul, ám egyik sora Szabó Lőrinc fordításában egy magasabb horizontra emeli. A tanulmány ezután azt a motívumot keresi, amely nyitottá tehette a verset a 20. század problémáinak befogadására. Szabó Lőrinc fordítása a dialógushelyzetet emeli ki a versből: a közösségi meghatározottságból következő identitás zavart szembesíti a személyiség egyéni megítélésétől függő szabadságról való megnyilatkozással. Szabó Lőrinc Rainer Maria Rilke *Orpheus. Eurydike. Hermes* című versének fordítását *A huszonhatodik év* szonettjeinek befejezése után, életének egy új szerelem jegyében induló szakaszában készítette. A tanulmány e része a fordítói kapcsolódás miértjére keres választ. Ezra Pound *Hugh Selwyn Mauberley* című versciklusát harmadikként teszi vizsgálat tárgyává a szerző. Pound a tízes években visszatért a kötöttebb versformához, és ez

tapasztalható a húszas évek magyar költészetében is. Az ekkor elindult modernség második hulláma a kultúrszimbólumok hagyományos kapcsolatát megbontva a mítoszok irodalmi feldolgozásának új megfogalmazásával megteremti a poétikai paradigmaváltást.

A tanulmány *A klasszicizálás mint intertextualitás a modernségben* című második részének kezdetén Ezra Pound és Szabó Lőrinc egy-egy versében a szerző meglátása szerint Homérosz idézése arra utal, hogy a másodmodernség különbözik a hagyományos verstől, a klasszikus modernségtől és az avantgárdtól is. Ezek az alkotók ugyanakkor ragaszkodnak Dantéhoz is. Megállapítja, hogy az egymás mellé szerkesztett szövegek sokféle értelmezhetőségét, azaz az intertextualitást mint a paradigmaváltás segítőjét Pound vezette be a világ-, Szabó Lőrinc pedig a magyar irodalomba.

A tanulmány harmadik részében (*Klasszikától a klasszikus modernség dialogizálódásáig*) a szerző Hölderlin *Hüperionjának* és Szabó Lőrinc *Föld, erdő, isten* című kötetének párhuzamba állításával arra mutat rá, hogy a klasszikus modernség másik forrása a romantikában kereshető. Ezt követhetjük nyomon Szabó Lőrinc első verseskötetében, amely egyszerre közvetíti az örök, változtathatatlan természet és az ember változandóságát. A Heidegger föltette „Wozu Dichter?” kérdést körbejárva a szerző fölfedi, hogyan válaszolhatott erre a kérdésre Szabó Lőrinc.

A *káosz utópiái a szövegben* című negyedik rész több témát jár körül. *A költő konzervatív* című bekezdésben a szerző elmagyarázza, hogy a húszas évek végén történő szemlélet- és gyakorlatváltás egyfajta avantgárdellenes visszarendeződésnek tekinthető, egy bizonyos fajta líra halálára, ezáltal a líra megújulásának elméleti felszabadítására utal. Ekkor nyílt lehetőség Szabó Lőrinc számára a költői gyakorlat által kíséreltetni az új költői paradigmát, és megszületett az új poétikai szemlélet. *A hasznossági elv* pontban a „Legyen a költő hasznos akarat” mint egyfajta ars poetica jelenik meg, amely azonban változik, mert a költőnek „érdektelenül”, de a saját „érdeke ellen” is kell szólnia. Az *Ábrázolás* pontban a szerző rámutat, hogy a *Te meg a világ* kötet után Szabó Lőrincnél is megjelenik az epikus vers, ez azonban költészetében nem jelent visszalépést. Az *Akarat* pontban leírtak tulajdonképpen előkészítik a *Vezér* című versről mondanókat. A költőt idézve, miszerint „a vezér az én elképzelt énem”, ekkor még összetartozhat a

Dichter és a Führer, a költő és a vezér, ezután azonban az ábrázolás és elgondolás elválík egymástól. A *létező rákérdez önnön létezésére* alcímet viselő szövegrészben a szerző kifejti, hogy a *Te meg a világ* alapján tudatosítható a paradigmaváltás, ekkor a kötetben az *actor* szözlama magába foglalja a káoszt, az előző évtized költeinek lázadó egyénét, és ezt ellenpontozza a szemlélő. A fejezet utolsó címszava a *Dialógus* szerint ekkor megjelenik a káosszal teli ember és a rendre vágyó költő vitahelyzete. A harmincas évekre tudatosított és a *Te meg a világban* megvalósuló paradigmaváltás lényege, hogy a történelemben beteljesedő egy Igazság helyébe az Egy igazságának története lép.

A könyv harmadik fejezete A *Te meg a világ személyiséglátomása*. A szerző megállapítása szerint a kötet a lehetetlen megkísérlése. A költő tudomásul akarja venni a szereplehetőségek megszűnését, ugyanakkor meg akarja tartani a személyiség megvalósításának igényét. Verseiben két szemlélet ütközik: a kiteljesedni vágyó lázadó és az őt figyelő szemlélő. A versben jelen van az *aktor* és a *néző* szözlama, és ebben a dialógusban fogalmazódik meg a személyiséglátomás. A szerző utal néhány versre (*Találkozás, Materializmus, Jaj*), amelyek rámutatnak a korábbi verstípusok tarthatatlanságára. Szabó Lőrinc eljut egy változhatatlan, mértékké váló világlátomáshoz, amelyhez viszonyítani kell a költő feladatát. Ezen évek verseiben a személymegvalósítás helyett megszületik a személyiséglátomás, amelyben a külső keretek, a cselekvő akarat és szemlélő elemzés egymást kiegészítve hatnak. Ezután a szerző először megvizsgálja, mi a költő számára a külső világ, és ez nem más, mint az agresszivitás, amely az ember fölé kerekedik, sőt, behatol az emberbe, és megsemmisíti. Ez Szabó Lőrincet nem készíti szembe fordulásra vagy lázadásra, mint korábban, hanem magába zárkózásra. Önmaga megmentése a külső világból a belső világba lépve lehetséges. Ezzel a többi ember ellen fordul, egyben pedig az ember védőjévé válik, miközben kialakul a Szabó Lőrinc-i agresszív magány. A szerző a halál két szempontú felfogásának kérdését körbejárva megállapítja, hogy ezzel létrejött a Szabó Lőrinc-i személyiséglátomás az egyszerre kiszolgáltatott és lázadó emberről, majd ezt követi a *Te meg a világ* kötet jelentőségének összefoglalása.

Az *ideális megjelenése a torzban* című negyedik tanulmány elején a szerző újra megfogalmazza, hogy az irodalomban előbb jelennek

meg azok a poétikai formációk, amelyek majd történelmi alakzatot öltenek, s amelyeket az irodalomtörténet a történelmi eseményekre való reagálásnak magyaráz. Az így keletkezett versek a létező létezésének mikéntjére kérdeznek rá. A szerző véleménye, hogy a „tükörszínháték” szereplőinek dominációja idővel változik, előbb a „Ki beszél?”, majd a ráhallgatás, a nyelvbe foglalhatóság hangsúlya kerül előtérbe, s a továbbiakban ezzel kíván foglalkozni. A dialogikus költészetben a szereplehetőségek a lázadástól az alkalmazkodásig terjednek, bízva abban, hogy az *aktor* cselekvésbe való vezetését megakadályozza a *néző*. Amennyiben a költő kilép a dialogikus poétika személyiséglátomásaiból, akkor ez a szöveg félreértelmezhetőségéhez vezethet. Az *aktorok* elszabadult értelmezhetősége az alkotás ideológiai és erkölcsi megítélését is megváltoztathatja. A harmincas években a dialógus alapját az *aktor* és *néző* az embert is magába foglaló emberen kívüli világban, vagyis az embert is magába foglaló természetben való elhelyezkedése adja. A versbeszédet a megismerni vélt dolgok és viszonyok különböző értékelhetősége közötti egyidejű különbözős elképzelése, a dolgok és lehetőségek egyszerre való felidézése alkotja. Ezt mutatják a Szabó Lőrinc-től és József Attilától hozott versek is.

Az ötödik fejezet: *Rejtektutak Szabó Lőrinc pályaképeben*. A tanulmányban a szerző azt vizsgálja, hogyan hatott Szabó Lőrinc Szent Ágoston-fordítása a költő poétikájának alakulására. Észrevesz bizonyos kettősséget a versekben, amikor egy természeti tárgy megjelenítése által a költő a dolgok és lehetőségek dialógusát és a megfogalmazás lehetőségét egyszerre tudja bemutatni. Górcső alá veszi a *Fűz a tóparton* című verset és két módszerét, az adatgyűjtést és a stilizációt szembeesíti egymással. A kettő azonban kizárja egymást, és az élet gazdagsága helyett az élet groteszk torzképe jelenik meg. A tanulmány második részében a szerző Az *Egy álmai* halhasonlatából kiindulva rajzolja meg a rejtektutak, amelyet a *Werther*, majd Szent Ágoston *Isten dicséretének* fordítása is meg-megvilágít, és amely elvezet a *Harc az ünnepért* kötet címadó versében a „Falba léptem s ajtót nyitott a fal”, majd utóbb a „De, hogy a / Mindenség is csak egy Költő Agya, / ügylátszik, igaz” felismerésig.

A hatodik, A *Tücsökléte életmeditációja* című fejezetben a szerző a fölvázolt monografikus pályakép alapján a *Te meg a világ* és a *Tücsökléte*

személyiséglátomásának két különböző voltát, tematikai különbözőségét megállapítva az elsőt dialogikus paradigmának, a másikat lírai életmeditációnak nevezi, ez utóbbit később a költő kifejezését átvéve spirituális életmeditációnak. A *Te meg a világ* határvonal a költő életművében, mert a személyiség védelmét, ugyanakkor a megszűnésének veszélyeit feltüntető személyiséglátomást jelenítheti meg verseiben. Az eddig „zavarónak látszó” versek szövegolvasati lehetősége a *Tücsökzene* írásának idejére a személyiséglátomás spirituális életmeditáció voltát teszi lehetővé, miközben az életrajziségnak a létezésben való kiemelt helyét tükrözi. A szerző hangsúlyozza a 20. századi költészet kettős látását: a pokoljárás szenvedése mellett a költő verseiben már a húszas évek végén megjelent, mintegy „rejtekként”, a derűért vívott harc. A továbbiakban arra a kérdésre keres választ, hogyan válik Szabó Lőrinc költészetének meghatározójává a spirituális életmeditáció. Ennek a személyiséglátomásnak a főműve a *Tücsökzene*.

A kötet *Az elképzelt halál* című fejezete az újjászületés metafizikai élményének átgondolása, a derűt magára öltő spiritualitás. A spirituális életmeditáció dominációjának idejében megmegjelenik a dialogikus poétikai paradigma is, és a költő élete vége felé szinte párbaj folyik a két személyiséglátomás között. A *Káprázat* ciklus verseiben megváltozik a költő poétikai pozíciója, aminek következményeképp a költő pályájának zártsága is megbomlik. Habár a szerző ezt újabb, „szexuális forradalomnak” nevezett személyiségelemző módszer bevezetésének véli a magyar irodalomban, és a forradalom kapcsán keletkezett verseket is számba veszi, mégis arra kérdez rá, vajon vesztésként élte-e meg utolsó napjait a költő. Utolsó, kötetbe került verse a *Holdfogyatkozás* költészetének egy epizódja-e vagy zárása? Erre a kérdésre több választ is felkínál, egyik megállapítását, amely szerint amit a világból nem tudott megérteni, azt a versalkotás gyönyörében élte meg – úgy vélem –, maga a költő is visszaigazolja: „Ima a gyönyör, a gyönyör ima.”

A hetedik, utolsó fejezetben, amelynek címe *Tragic joy – Sorsköltészet? Életmeditáció létköltészetben!*, a szerző a „kései modernnek” nevezett alkotásmódot a materiális eseményesség elszenvető voltát és a létezésben megjelenés

szépségét felmutató oximoronral kívánja elhelyezni a 20. századi modern költészetben. A költő háború utáni elmagányosodása fölveti a kérdést, hogy kinek a költészetével olvashatjuk egybe Szabó Lőrincét. A szerző megállapítja, hogy hasonló a kortárs európai költők poétikai gyakorlata is, amely összekapcsolja a *nézőt* és az *actort* mint a létezés elszenvetőjét és tudatosítóját. Majd a *Semmiért Egészen* című versben vizsgálja, miként jelenik meg a „torz” világról szóló dialógusban a vágyott ideális képzete. Az egyes ember egyszerre jelenik meg mindkét szereplőben: miközben szenvedtet, maga is részese a szenvedésnek. Ezért hiteles a vers végén a feloldozás. Amikor Az *Árny* kezében a hitetlenséggel kiteljesedő magány a feltámadással együtt jelenik meg, a szerző ezt a „tragic joy” Szabó Lőrinc-i változata legtökéletesebb kifejezésének tartja. A tanulmány utolsó részében a szerző Szabó Lőrinc és József Attila helyét keresi a kései modernség életrajzilag ellentmondásos, poétikailag azonban egymást kiegészítő mezőnyében. Végül a kötet zárásaként a szerző a költészet jogosságát és jelentőségét hangsúlyozza: „a szá-

zad »pokoljárásával« szemben [...] az alkotás aktusában a teljesség igényével mégis megjelenik a létezés tragikusságát felülíró derű szükségessége”.

Kabdebó Lóránt egész életében figyelemmel kísérte a magyar irodalom kortárs és nem csak a magyar és nem csak a kortárs irodalom jeles képviselőinek munkásságát. Szabó Lőrinc költészetének felkutatása, kutatása, értelmezése egész életét betöltötte. Mondhatnánk, nem volt, amit nem tudott volna a költőről, verseiről, vele, ezekkel kapcsolatban. Mégis újra és újra, fáradhatatlanul foglalkoztatta, újabb titkait kutatta, fedezte fel. Dubrovnikban a Szabó Lőrinc-emléktábla állítása alkalmából mondott beszédében említette – a *Beszélgetés a tengerrel* kapcsán és Szabó Lőrinc Szent Ágoston-fordításai nyomán – a tenger vizét a part homokjába ázott kis gödörbe meregető kisgyermeket. Talán sántít a hasonlat, mégis úgy érzem, nemcsak Szabó Lőrinc költészete tenger, amelyből Kabdebó Lóránt mint a Szent Ágoston-i „gyermek” meregetett, hanem az ő munkái is, amelyekből mi meregethetünk. Végtelenül.

HAKLIK NORBERT (1976) Brünn – Csehország

HAKLIK NORBERT

Rubin Eszter: Minek szenved, aki nem bírja

Kalligram, 2021

Ködhullám, amely a bokától indul a nyak felé, két-száz feletti pulzus és halálfélelem – ennek az élménynek a részletes, tárgyilagos leírásával indul Rubin Eszter *Minek szenved, aki nem bírja* című regénye. A nyitó fejezet aztán hasonló részletességgel és visszafogottsággal idézi fel a két évvel korábbi, első nagy pánikrohamot is, amely Bali szigetén tört rá a regény főszereplőjére, Pető Hangára, az álmotázás során, amelyet férjétől, Ármintól kapott a házassági évfordulóra. Idilli élethelyzet, mesébe illő környezet, egzotikus gyümölcsök és különleges kávék – mindezek mellé meg egy anafilaxiás sokk. Döbbenetes párosítás és kőkemény felütés – de csak könnyed bevezető mindahoz, amit Rubin Eszter regénye a későbbiekben tartogat a főszereplő és az olvasó számára.

A *Minek szenved, aki nem bírja* ugyanis ezek után egy, a kötet négyötödén átívelő flashbackkel folytatódik, amelyben Hanga, a főszereplő – dr. Lendvai pszichoanalitikus díványán ereszkedve alá a múlt mélységeibe – felidézi élettörténetét, és kislánykorától kezdve lajstromba veszi azokat az élményeket, amelyek vélhetően megbújnak jelenkori problémái mögött. Hosszú lista ez, amelyet rendre újabb traumákkal gyarapítottak a Hanga által a kulcsfontosságú élethelyzetekben meghozott döntések. A főhősnőt a traumatizáló helyzetből való szabadulás kétségbeesett vágya hajszolja újabb és újabb toxikus kapcsolatokba – az olvasó meg rendre csak fogja a fejét, azt kérdezve, ugyan már megint mi lesz ebből.

Rubin Eszter regényének egyik nagy erőssége az, ahogyan a szenvtelen, tárgyilagos előadásmódot összeházasítja az iróniával. A drámai helyzetek leírásában ugyanis nincsen semmi drámaiság, a kívülálló, szenvtelen megfigyelő pozíciójából szól a narráció, a harmadik személyű függő beszédből azonban azt is megtudhatjuk, mit gondol éppen Hanga az adott élethelyzetről. Tehát egyszerre látjuk a történeteket a kívülálló perspektívájából, valamint a főszereplő szemszögéből is, akinek a bőrére megy a játék. Ez a kettősség akkor válik igazán mesterivé, amikor az akkurátus, érzelemmentes külső narrációt Hanga már-már lányregénybe illően optimista, naivan romantikus reflexióival ellen-

pontozza a szerző. Az olvasó tudja, hogy Hanga éppen élete soron következő nagy katasztrófája felé rohan, miközben ő arról áradozik őszinte lelkesedéssel, hogy végre sikerült megtalálnia a kulcsot a boldogsághoz. Irónia ez, a legkeményebb fajtából, ami akár azt is eredményezhetné, hogy a szerző visszatetsző kegyetlenséggel kínozza módszeresen a regény hőseit – ha nem párosulna ez a látásmód azzal az analitikus, empatikus látásmóddal, amely a kortárs amerikai próza oly sok kiválóságának a munkáiban érhető tetten, Paul Austertől Taffy Brodesser-Aknerig. Rubin Eszter ugyanis nem sokkolni próbál, hanem inkább a saját hétköznapiágukban próbálja felvillantani azokat a triviális epizódokat, amelyek során a szülő akaratlanul is továbbörökíti a gyermekére az őt ért traumákat. Egy példa: amikor leánya, Lenke köhögni kezd, Hangát rögvest megrohanják saját gyermekkori asztmájának emlékképei – „Ne köhögj! – szólt rá szigorúan a lányára Hanga. Ez volt a legnagyobb rémképe, hogy a gyerek beteg lesz, és ő nem tudja megakadályozni” –, és meglehetősen bizarr módszerrel próbálja szó szerint elfojtani a bajt, mielőtt elhatalmasodna a gyermekben: „Csak egy napig kell kibírnod – magyarázta –, ha minden egyes köhögést visszatartasz, akkor holnapra elmúlik az egész.” Bizarrságában is tipikus ez a kiragadott példa arra, ahogyan a regényben szereplő generációk oda-vissza traumatizálják egymást. A későbbiekben ennek a helyzetnek az ellentétes irányú párja jelenik meg abban, ahogyan Lenke kislányként a rögeszmés-kényszeres személyiségzavar tüneteit kezdi produkálni – mint kiderül, afféle varázslatszerű rítusként, visszafordítandó az édesanyját ért magánéleti csalódást: „A hajkefére tekert hajgumit százszor kellett meghúzni elalvás előtt. Ha nem csinálja, a következő karácsony is elromlik. Egy éven át, háromszázhatvanöt napon keresztül, minden este százszor. Ezt mondták a hangok Lenke fejében. És azt, hogy anyát baj éri, ha nem teszi pontosan. Minden szabályt betartott a kényszerű ismételtetésben. Nem önszántából folytatta. Sajnos azt vette észre, hogy anyát idegesíti, pedig pont őmiatta csinálja. Sírva fakadt a feloldhatatlan ellentét miatt. Elviselhetetlen feszültséget érzett. Most az Iván is elment, mint

apa. Bár annak anya örült. Most nem örül. Fáj a gyomra. Segítenem kell rajta. Már csak negyvenháromszor kell megérinteni a hajkefét, és kész a mai adag. Ezzel a varázslattal anya jobban lesz, és Iván visszajön.”

Rubin Eszter regénye azonban nem csupán lélektani és családrege, hanem identitásregény is egyben. A Hangát sújtó transzgenerációs traumák nagy része ugyanis abból fakad, hogy a család külföldi generációi nem tudták – vagy nem is igazán próbálták – feldolgozni azt, ahogyan a holokauszt sújtotta őket. Hanga – bár általában szereti a kutyákat – atavisztikusan retteg a német juhászkóttól már jóval azelőtt, hogy bármit is tudna a család zsidó származásáról, amelyről végül szeretett nagyapja világosítja fel. A felvilágosítás aktusa azonban nem teremti meg az emlékezés kultúráját a családban, a nagymama is csupán évente egyszer, a haláltáborban meggyilkolt édesanyja születésnapján veszi elő a régi családi fényképalbumot, benne az elveszett rokonok képével: „Ilyenkor kivonult az udvarra néző cselédszobába, és csak este került elő. Azon az egy napon megváltozott a tekintete, nem a szokásos Nagyi volt, de szerencsére Hanga minden alkalommal gyorsan eltemette az emlékezetében a szomorú délutánt, mert másnapról újra visszaváltozott a megszokott, biztonságot nyújtó, derűs Nagyivá.” Az emlékezés egyéni, izolált aktus tehát, és évente egyetlen napra korlátozódik, esélyt sem adva a kibeszélésre és a trauma közös feldolgozására, aminek következtében a gyermek Hanga nagymamája halálát úgy tapasztalja meg, hogy a nagyszülő „inkább a nővéreit és az anyukáját választotta”. Ami pedig Hanga édesanyját illeti, ő a lehető legradikálisabban próbálja nem létezőnek tekinteni nemcsak a családot ért trauma témáját, hanem egyúttal a zsidóságot is mint lehetséges identitást: „Ne foglalkozz vele – söpörte le Vera az asztalról már az óvatos, puhatólózó kérdéseket is. – Ez ma már semmit nem jelent. Manapság már nincsenek zsidók.”

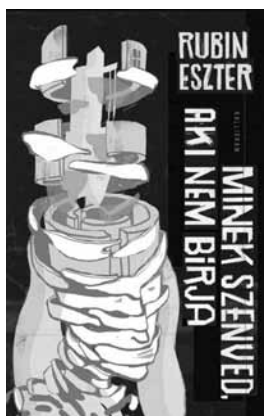
Azonban még ha Vera igyekszik is nemlétezőként tekinteni a család zsidóságát, és az Hanga számára is inkább csak családtörténeti adat, mintsem megélt identitás, a külvilág rendre beletuszkolja őt a zsidó kategóriába. A legradikálisabb példa erre Lenke apai nagyanyja, Jolán, aki egy alkalommal módszeres antiszemita tirádát ereszt rá Hangára kötetlen beszélgetésnek álcázva, addig a végkövetkeztetésig jutva el, miszerint „aki visszajött Auschwitzból, az mind gazember”. Hangában ez a

verbális erőszakot lelkiismeret-furdalást szül: „Nem védte meg a nagyszüleit, nem mondott semmit. Egyetlen hang sem jött ki a torkán a hirtelen támadt, ijesztően fojtogató gombóc miatt, ami elzárta a levegő útját. Hát ennyi lélekjelenléted nincs? – osztorozta magát. Nincs. Az ilyesmire nem lehet felkészülni. Nem volt rá felelet. Hangának nem voltak erre szavai. – Bocsáss meg, Nagyapa – suttogta a rakpart sötétjében –, tudod, hogy téged szerettelek legjobban a világon. Téged szeretlek.”

Hanga zsidósága tehát nem bír igazán tartalommal, hanem inkább körülmény, amelyet a külvilág értelmez időről időre kénye-kedve szerint. Következésképp folyamatos stresszforrás: „Nem kell vele foglalkozni, már elmúlt – állították, hogy megkíméljék a lányukat, majd az unokájukat, de semmit nem tudtak hozzátenni a kijelentéshez, nem akarták tartalommal megtölteni a még így is ijesztően hangzó, fenyegető zsebetűs szót. Úgy lebegett magában a levegőben, mint egy minden természeti törvénynek ellentmondó, gravitációval dacoló, önálló, megfoghatatlan entitás, mely szabadon rászáll az emberre, súlyos bélyegként béklyózva meg az ártatlan áldozatot.” Nem véletlen, hogy Lenke problémái éppen azt követően szűnnek meg, hogy a lány Izraelben talál új otthonra, ahol sikerül tartalommal megtöltenie zsidó identitását: „Izraelben tudod, ki vagy. Azt is tudod, mitől kell félni, nem kell kitalálni félelmetes dolgokat, amin lehet szorongani.”

A fenti idézetekből remélhetőleg az is kiejlik, hogy Rubin Eszter nem magyarázza túl a dolgokat: nem fejteget, nem elemez, hanem pontos, érzéketlen, hangsúlyos jelenetben tud kevés szóval sokat mondani. Ez az írói erény munkálkodik akkor is, amikor bármiféle klasszikus jellemrajz nélkül teszi eleve sztereotípáit azok jellegzetes szófordulataival és néhány jól elhelyezett mikro-jelenettel. A Hanga mellett végleg elköteleződni egy évtizeden át képtelen egyetemi tanár, Iván narcisztikus, áldozatszerepben tetszelegni mindig kész figurájáról például bekezdéseknél többet árul el az, ahogyan a „nekem” helyett következetesen a „számomra” szót használja, és rendszeresen olyan kijelentéseket tesz, mint például: „Térre van szükségük a gondolataimnak, hogy meg tudjanak születni.”

Rubin Eszter szövege az ehhez hasonló apró részletektől működik nagyon hatékonyan. Ebben a regényben az első látásra hibagyanús megoldásoknak is jól átgondolt szerepük van: a lányregényt idéző, álnaiv passzusok arra szolgálnak, hogy Hanga

látásmódjába helyezték az olvasót, így fokozva a helyzet tragikumát, és még a remekbe szabott gasztronómiai leírások is többletjelentéshez jutnak a regény vége felé, miután Hanga komoly gasztroenterológiai gondoktól kezd szenvedni azt követően, hogy szakít Ivánnal, aki oly látványosan becsülte – és követelte – meg a nő konyhaművészeti remekműveit. Az eleinte triviálisnak tűnő, majd többletjelentéssel felvérteződő, visszatérő elemekre példa a Wayang árnyjátékosok motívuma is, amely először egy falvédőn jelenik meg a nagyszülők Lenin körúti lakásában, majd a regény vége felé is visszatér, a Bali szigeti nyaralás egyik jelentében, tényleges árnyjáték-előadásként, és egyszerre a transzgenerációs traumák szimbólumává nemesedik:

„Később beültek egy helyi árnyjáték-előadásra, s amikor a színpadra léptek a wayang figurák, Hanganak elakadt a lélegzete. Fogalma sem volt, hogy a réges-régi Lenin körúti falvédőről ismerős alakok-

kal fog találkozni a Távol-Keleten, s az otthonától beláthatatlan messzeségben, ezáltal újra kapcsolatba kerülhet a nagypapjával. A bayang árnyat jelent – magyarázta Nagypapa –, a shaingiang pedig meszesi múltból előlépő szellemet.”

Ami pedig a regényzárlatot illeti, Rubin Eszter mesterien hagyja nyitva a már-már álomszerű utolsó fejezetet, amelyből nem derül ki egyértelműen: a világvjárvány, amely a Hanga által kényszerből vállalt bezártságot társadalmi normává teszi, elhozza-e a főszereplő számára a gyógyulást, vagy még tovább fokozza a felmenői által ráhagyományozott traumák és a személyesen megtapasztalt csapások, csalódások súlyát. Pompásan megírt, fontos és súlyos mű Rubin Eszter új regénye, amelyet forgatva vélhetően nemegyszer felteszi majd magának az olvasó a kérdést: Minek olvas a szenvedésről, aki nem bírja? Ez a könyv ugyanis éppen attól jó, hogy gyakran az olvasónak is fáj.

KEMSEI ISTVÁN

Szalai Zsolt: Gyökeres ház

Napkút, 2020

KEMSEI ISTVÁN (1944) Budapest

Gyökeres ház. Remek cím. Már az olvasata okán is. Ha akarom, metonímia, ha akarom, metaforikus jelentésű. Gyökeresék hajdani háza, a nevük után elnevezve, vagy gyökereivel a Föld középpontjába kapaszkodó ház. A profán mint emberi-történelmi tényező és/vagy a szent, az eget a földdel és alvilággal összekötő kapocs, avagy mindkettő a teljesség összhangjában.

Az ember, amikor új helyre költözik, ismételten kénytelen megalapítani az új világát, magát elhelyezni oda, ahol megint otthon, azaz univerzuma középpontjában érezheti személyét. Folytonosan megismétlődő, mitikus cselekedet ez. Banálisan hétköznapi, de ugyanakkor ünnepélyes gesztusok rendszere. Mint a költészet. Ezért megénekelhető.

A mítoszok tanúsága szerint a helyet meg kell szentelni, hogy otthon lehessünk benne. A megszentelés folyamat. Időbeli és térbeli. Cselekvése örök érvényű és egyetemes. Arra való, hogy az ember érezze: általa teremtett, általa megszentelt világban él.

Szalai Zsolt akképp avatja szentté új világát, hogy beszél róla. Ír. Verset, ami nem feltétlenül epi-

kai cselekvés, annak ellenére, hogy a kötet költeményeinek jó része leginkább történetmesélés-szerű, vagyis a szövegekben belül cselekménysorozat ábrázol a szerző. Tudható azonban, hogy a két műnem nem minden időben ellentéte egymásnak. Bizonyos korokban átjátszanak a másik szerepébe: az epika a lírába, a líra az epikába, az adott korszak szorító kíváncsi szerint.

Szorító kíváncsi pedig van elegendő. Mégpedig, hogy a világ minden időben a megelőzőkhöz képest más és más arcát mutatja, vagyis folyamatos válságát éli. Válságos időkben pedig az ember sorsa a küzdelem. Az idők állandóan rászorítanak, új és új cseleket alkalmaznak, azaz a kíváncsi béke minduntalan az abszurd világába száműzetik. A líra ekkor vált át történetmesélésbe, a boldog-szomorú dal személyessége egy időre elhallgatni tetszik, azaz kirekesztődik a szövegbéli konnotátumok jelentésgazdagító egymásutánja, a konnotátumot, a többletjelentést a már befejezett szövegegész hordozza, majdnem úgy, mint a próza esetében, a látszólagos nyitottság újra önmaga zártágában érvényesül, a köznapiság váltja

fel a szertartások ünnepélyességét. Ezzel együtt az esztétikai szép is átminősül. Nem is olyan új gesztus ez, előzményképp gondoljunk csak Horatius *Szatíráira*.

Talán a legrégebbi közhelyek közé tartozik, hogy a költők hamarabb érzik meg az idők szavát, mielőtt az adott új világrend bekövetkezne. Nehéz, sőt eredménytelen lehet ma olyan eszközökkel fogalmazni verset, mint Weöres vagy Nagy László, de még úgy is, mint Utassy vagy Marsall. Az történt ugyanis az új évszázadban, hogy időközben a költő az Univerzum gyermekéből (Diogenész) a Kölcsey ajánlotta helyzetben találta magát, vagyis: „Az emberi tehetség parányi lámpa, mely egyszerre keskeny kört tölthet meg fényével.” (*Parainesis Kölcsey Kálmánhoz*). Azaz valami újra eltakarja előlünk az Univerzum tágasságát, hiábavalónak tűnik a *mindenséggel mérés* József Attila-i igyekezete. Ám ami nem megy kifelé, még mindig lehetőséget ad a benső határtalanba való hatoláshoz. A dantei út, azaz a költői lélek befelé haladása választásának eshetőségeihez.

Korántsem előzmény nélkül való az újabb líra ezen áthangolódása a történetmesélés tartományaiba. A vers megfosztása díszítő elemeitől, valamint az elbeszélő állapotba helyezés technikája eleven módszer már Ághnál, Petrinél, Tandorinál is. Keskeny mezsgyéje ez a líra lehetőségeinek, ahogy más, hamvukba holt kísérletek is igazolják.

A költő újonnan vásárolt házát tatarozza – ezzel indul a versregény: „Kapával esek a földémnek, holt talajt lazítok” (*Stukatúr*). Kétkezi munkájának gyümölcseként szembetalálkozik az előtte volt idők létezőinek emlékével: „A vályog klímát, az élet időt szabályoz. / Matalics Anna harmincnyolcban jött a házhoz, / Kisbaráthegyről Ötvenyre, akár csak én, / monogramok a lapszéleken, / faragások a faszerkezeteken, / hetvenötben neve mellett gerendába vésett tulipánok / (csiszolópapírral rekonstruálható az évszám), / néki csináltotta, akkor is még, / ladoméri Szabó András” (*Gyökeres ház*); azon idők tárgyaival: „Lesöpörtük a padlást. A csatos üvegeket / meg a literes borospalackokat félretettük. / a nem tudom, mire lesz jó favonalzót, / ónémet tükröt is. Egy rendezetlen élet kellékeit” (*Kozmogónia*).

Mindenütt az eltűnt idő maradványai, töredékei találhatók. Egy ismeretlen, átélhetetlen múlt idő tárgyasult régészeti leletei a kert meghódításakor: „Mintha egy felégetett falu romjain kertészkednék. / Korom a téglakon, üszkös fa-

darabok. / szilánkokká hevült mázas cserepek, / rozsdáette, elvékonyult ásófej fémkaréja / kerül elő az ágyásokból” (*Ég – egy terület újrahazsnosítása*).

A tér meghódításának aktusába állandóan belekotnyeleskednek az előtte való idők emlékei, vagyis a tér otthonná tételének lehetőségei objektív akadályokba ütköznek. A szent tér kiterjesztésének szándéka nem megy egyszerűen. Közönségesen szólva: a *gyűttmentség* állapotát majdhogy lehetetlen leküzdeni: „Körbekerüljük a falut, nem lesz vége sosem, / csak az veszik el, ahová érünk. Most már / mindig messziről gyaloglunk haza, / és csak a vágy van, sírás és ballada” (*Nagy kör*). A személyes téren kívüli tér szívósan ellenáll a meghódítási igyekezeteknek. A *parányi lámpa* (Kölcsey) nehezen bír a *gyökeres ház*on kívüli, még profán terekkel. A megszengetetlen kívüllét állapota maradandónak tetszik, hiába a saját, megszengetett tér kiterjesztésének kísérletei. Az objektív idő segítségül hívásai egy 18. századbeli levéltári anyagból sem segítenek: „Ezen halhatatlan kárunkat megtekintvén / Nagyságtok, Uraságtok és Kegyelmetek, / kérjük Nagyságtokat, Uraságtokat és Kegyelmeteket / hogy ezen megpusztult falunknak az miben lehet, / vegye tekintetbe Kegyelmetek, / melyet mi is meg szolgáljni el nem mulatunk. / Ezek után mindenkor fejet hajtó szegény emberei maradunk / mi szegény öttevényiek” (*Korridor*). A „besétálhatatlan falu” nem adja át magát, emlékei elfedett titkai mélyébe vannak zárva: „Más emléke helyére nem tolakodhatsz, / olyan idők helyén laksz, / amelyeket őrizni nincs többé kedv, erő, élet; / nincs évszám, igazolt tény, csak megérthető hiány” (*Ők elmennek, én ide jövök*).

A teljes tér megszengetésének igyekezetei tehát kudarcra vannak ítélve. „Az ember véges állat” – hogy Kölcsey megállapításánál maradjunk. Vagy Szun Vu Kungnál, a majomkirálynál, aki nem juthat ki Buddha tenyeréből. Vagy a 21. század már önnön lététől is elidegenedett emberének ösztönös felismerésénél, annál a feloldhatatlan paradoxonnál, miszerint a külvilág látszólagos tágassága egyben világa beszűkült mivoltának felismeréséhez vezet: „A nyelv hozza közel, amit a távolban / látsz. Bejárható terebben / gyűjtöd, a világot / otthonodban teremted” (*Legyen*).

Innen érthető a kötet verseinek „szenven” kívülsége, tárgyilagossága. A személyességet létfilozófiai felismerések sora zárja ki. Az egyén helyett az egyetemes EMBER küzdelmét, cselekedeteinek korlátos mivoltát látjuk. Ugyanakkor a lét dacos újraalkotása zajlik le előttünk. Átlépés egy

megelőző életből egy másik létbe. Az a nagy kérdés, hogy a nyelven, az élmények újrafogalmazásán kívül van-e az egyes ember számára más, kézzelfogható valóság, eldöntetett. A külső, ismeretlen, idegennek maradó világ nem járható be, nem foglalható el, csakis a nyelvben létezik, ragadható meg a maga valójában és esztétikai igazságában. Ami kívülünk van, azt „tükör által homályosan” (*Platón*) látjuk csupán, ha látjuk egyáltalán: „Hümmögve ültet a merevült részlet maga előtt; / szép áhítatra vágyasz a látványban, / növekedni mély sóhajokkal, / halk nevetést hallani, / hogy nem tudsz róla / magad se” (*Szép áhítat*).

Az érzés a 21. század emberéé. Ez maradt neki a 20. századi illúziókból, a töretlen fejlődés hitéből. Csak az a világ övé, amit maga teremt magának, a többi idegen. Felsejlő múlt idők, bejárhatatlan tér. Se rokonszenv, se ellenszenv: „Lesni a jót nem lehet mégsem, / találni, tenni, élni talán” (*Otthon*). Ha nem lenne a saját világegyetem alkotói folyamatába vetett hit, akkor akár közönről is beszélhetnénk. Az azonban tény, hogy a *Gyökeres ház* létfilozófiája igen

közel áll az egzisztencializmus ama célkitűzéséhez, miszerint a kötet egészében az átélt tapasztalatból indulnak ki a versek, az egyén létét véve tekintetbe, ahogy az ember megvalósítja önmagát, azzal a lényegi különbséggel, hogy a versekben nem tapasztalható a szorongás mint az egzisztencialista gondolatvilág egyik sarkköve. Mondhatni, Szalai Zsolt már túl van a szorongáson: „Hallj és láss, elmondják újra, / mi mégsem a tiéd, nem is lesz soha, / hiába adnál, hiába kérnél – / nincs cserébe más” (*Nem az a tied*).

Kíméletlenül, megrendülés/megrendítés nélküli száraz tényeket közöl velünk Szalai Zsolt. Versbeszéde mint az új magyar líráé: elmegy a határig, túl a szabad versen, a tördelt próza nem éppen dicséretes hangzású vádját is magára véve, holott eddigi műveiből tudván tudható, hogy a formakezelésnek is kiváló mestere. A kötet fő mondandója azonban nem tűr semmi zengzetet, a mítoszteremtésben annak tartalma a legfőbb lényeg, annak kell kiemelkednie: a világépítő emberé a dicsőség nélküli küzdelem.

PAYER IMRE

Szentmártoni János: A katarzis nyomában

Magyar Napló, 2021

PAYER IMRE (1961) Budapest

Személyiség – így, nagybetűvel, ennek tanúsításáért íródott Szentmártoni János könyve (alcíme szerint: *Válogatott írások, beszédek és más írások, 1998–2020*). Ezzel léphet párbeszédbe az olvasó. A Személyiség három részből áll – a magán-, a nyilvános és a szakmai személyiségből. Alkotó és szervező egyszerre. Alkotóként, szerkesztőként és intézményvezetőként is óriása tapasztalata van. Számos rangos díjjal rendelkezik. Kilenc évig a Magyar Írószövetség elnöke, hét évig a Tokaji Íróklub elnöke, jelenleg a Petőfi Irodalmi Ügynökség Kárpát-medencei Programigazgatóságának vezetője, 2017-től a Magyar Művészeti Akadémia rendes tagja, 2018-tól az Előretolt Helyőrség Kárpát-medencei lapcsalád főszerkesztője. Olyan ez, mintha valaki egyszerre lenne introvertált és extrovertált. Úgy, hogy az olvasó reflexív tevékenysége erős indítást érezzen arra, hogy egyetértsen vagy vitába szálljon a Személyiséggel. Milyen a karaktere? Leginkább arra hasonlít, amiről Szondi Lipót értekezett a *Mózes*, a

törvényalkotó című írásában. Vagyis az indulatait uralni és szabályozni képes közösségi vezetőről. A Személyiség rendezett felmutatása, amit olvashatunk. Azért íródott a könyv, hogy becsületesen kifejtse szerzőjének előfeltételeit az irodalomról és az irodalmi életéről. Egész énjével íródott, rációval együtt az érzelmekkel-indulatokkal és az akarattal. Vállalva az elfogultságokat, és ez így van jól, hiszen a hitelesen őszinte ítélet csak perspektivikus lehet. Az a legtisztességesebb, ha valaki, mint Szentmártoni János, előáll, és nyíltan, egyenesen beszél arról, ami szenvedélyesen foglalkoztatja. Nem az a fontos, kinek van igaza, hanem a nézőpontok, értelmezői szempontok komolyan érvelő megjelenítése. A párbeszéd felkeltése. A szerző visszatérő szava: a „rendrakás”. Különféle oldalakról jelenik meg, időben, térben, nyilvános és magánszférában egyaránt, sokféle formában és beszédhelyzetben. Van köztük olyan, ami eleve írásos formának készült, és van, ami egy szónoki beszéd „forgatókönyve”. Élet-

rajzi írások, interjúk, mozgósítani kívánó hivatalos felszólalások, kiállítások megnyitására írt személyes jellegű írások, gyászbeszéd, ünnepi köszöntők, megemlékezések, irodalmi esszék, kritikák olvashatók a szerzőtől. Persze igény mutatkozik, hogy ebben a sokféleségben nevezünk meg mégis a fő műfajt. Ez a pamfletelemeket is magába foglaló esszé. Saját nemzedékét, a hetvenes években születetteket, a nyolcvanas években gyerekeskedőket, a kilencvenes években irodalomban indulókat és az ezredforduló táján érettségizőket köztes (átmeneti) nemzedéknek hívja, arról panaszkodik, hogy tagjaikból hiányzik az egységes közösségi érzés, inkább külön-külön úton járnak. Látszik, hogy alapvetően a ma nyolcvanévesekhez húz a szíve. Az innovációnál sokkal fontosabb számára a konzervatív rend. Írásainak egy része olyan, mintha ez a korábbi generáció emlékezne vissza saját történelmi idejére. Ők az igazi hősök. A fő állításokat is érdemes e sokrétű könyvben megtalálni. Az egyik: a korábban a magyar irodalom fejlődéstörténetében jelentős vallomásokon közösségi személyesség hagyományának újraerősítése, hegemon helyzetbe hozása, a társadalmi képviseleti irodalomeszményért folytatott irodalmi küzdelem. Eszerint az irodalom a lélek kifejeződése, önterápiája, úgy, hogy ezzel az egész közösségen segít. A szerző az élménylírát hagyományát, irodalomeszményét követi, de megjelenik nála mind alkotóként, mind közéleti írásaiban a Csoóri Sándor-féle képviseleti szerep áthasonítási problematikája, illetve az Ágh István-féle tárgyiasító, összetettebb szemléletű versalany. A *mai magyar irodalom állapota* című írásában alapvetően a közéletiség jelentőségét hangsúlyozza. „A magyar irodalomban az utóbbi tíz-tizenöt évben egyfajta klasszicizálódás figyelhető meg. Újra előtérbe került a vallomások a költészetben, a történet-központúság a prózában, halottnak hitt műfajok keltek életre modern köntösben, mint például a dal vagy az elbeszélő költemény. [...] Az irodalom legfontosabb feladatának két dolgot tartok: új szerepét felismerve visszaszerezni egykorvolt tekintélyét és véleményformáló erejét – valamint közönségének meggyőzése és visszahódítása.” De mit érhetünk közéleti irodalom? Ezt nem fejti ki részletezőn. Szerintem az irodalomban a közösségi képviseletnek az anyanyelv és a kultúra az alapja, ezeken keresztül létesít esztétikai viszonyt a világgal az alkotó. Ebből adódik az irodalomban a közösségi képviseleti szerep. Más-különben a költő, író elvenné az or-

szággyűlési képviselők kenyerét. Tiszteljük az írókat és költőket, ezért folyik az intézményi küzdelem alapvetően a retorikai páston. Ebből a nézetből akadálnak látja egyrészt az irodalomelmélet már nem is annyira újabb szemléletét, akár a népnemzeti irány elleni támadásnak véve azt. Nyilván itt lehet vitatkozni vele. Én például másként látom. A rendszerváltozás után mód nyílt arra, hogy szabadon tárgyalhatóak legyenek a német, francia és angol-szász irodalomtudomány és ehhez kapcsolódó bölcséleti munkák is. Ezért a Bölcsészettudományi Karon az összehasonlító és világirodalmi tanszék és a 20. századi magyar irodalomtörténeti tanszék tevékenységének közeledéséről volt szó az oktatás színvonalának emelése érdekében. Ez a folyamat vált konfliktusossá, de többfajta módon, nem csupán a nemzeti irodalomfelfogás oldaláról. Tehát nem elsősorban a művészetfelfogást megváltoztató (neo)avantgárd és az egységes világmagyarázó elbeszéléseket, ideológiákat érvénytelenítő posztmodern volt a vita tárgya. A szerző másik kifogása a szórakoztatóiparral kapcsolatos. Itt is differenciálnék. A rendszerváltozás után mód nyílt a nem közszolgálati, tehát kereskedelmi-üzleti média előtt, amely nem tartotta feladatának – hiszen tökérekeltségű – a közszolgálati funkciót. Szentmártoni János szerint megvan a veszélye annak, hogy a haszon mindenhatóvá akar válni – *the business of business is business* –, az emberi közösség összes elemét, beleértve a környezetet is, alávetve birtokolni-kizsákmányolni akarja, és ennek érdekében az embereket szimpla fogyasztótömeggé kívánja alacsonyítani.

Az első fejezetben, jó érzéssel, mintegy a zeneművek nyitányára emlékeztetően előlegezi, milyen szemléleti, művészet-eszménybeli világgal találkozhat az olvasó. Elsőként – *Vázlatpontok egy lírai önportréhoz* – a beszélgetés műfajában, párbeszédként mutatkozik be a szerző a Kondor Péter és Bíró Gergely készítette interjújában. Majd a Magyar Művészeti Akadémián elhangzott székfoglalója következik – *Önreflexív sorsélmény – avagy meddig merészkedhet a költő*. Ezután mintegy példatárszerűen, könyvekről írtakként bemutatódik, milyen értelmezési szempontok alapján értékeli a szerző a magyar irodalmat, annak jelenlegi állapotát (*Könyvek az ezredforduló tájékáról*). Ezután a könyv egyik fénypontja következik – *Egy meg nem ismert költő. A madárember (Portré Csillag Tiborról)*. Ezt a hosszú tanulmányt nagyon ajánlom mindenkinek a figyelmébe, hiszen

Szentmártoni János ebben személyes odafordulással, mélyen megélt szeretettel és tisztelettel ír a méltatlanul elfeledett költőről, műfordítóról. Igen, érezni, hogy teljes emberként kiáll a rehabilitációjáért, érvel, és így módon nagyon hitelesen hívja fel a figyelmet az általa képviselt irodalmi értékre. Ezután Szentmártoni irodalomszociológiai oldalát is megismerhetjük. Itt már némiképp az elnöki tapasztalatokat is olvashatjuk az irodalmi generációváltásokról, játékosan rájátszva a korabeli *Költők egymás közt* címre – *Generációk egymás közt*. Aztán folytatódik az elnöki megszólalás, kifejezetten érett felnőtt és megfontolt gondolatok az irodalom és a Magyar Írószövetség helyzetéről, állapotáról és perspektívájáról interjúk és esszé formájában (*A magyar író jövője*). A szerző személyes irodalomtörténetéről is olvashatunk egy fejezetet. Vállalja a kultuszépítést, elsősorban Nagy Lászlóról, majd többek közt Buda Ferencről, Oláh Jánosról, Mezey Katalinról, Utassy Józsefről, Bella Istvánról és Kárpáti Kamilról szólva. Sokukhoz érzelmetlen emlékek is fűzik. Mert elmondható, Szentmártoni János irodalomfelfogásában az ember, az emberi lélek van a középpontban. Nála az ember beszél, nem a nyelv. Szerintem innen ered a szembenállása is az alapvetően Martin Heidegger nevéhez fűződő nyelvi megelőzöttség gondolatával, utóbbi szerint a költői mű autonóm, a nyelv beszél, az ember csak úgy jut szóhoz, hogy mintegy ráhallgat a nyelvre, a műalkotásban így közvetítve történik meg az igazság, a mű igazzá, az igaz művé válik. Szentmártoni alapvetően ezekkel a gondolatokkal nem ért egyet. Fenn tartja az objektum–szubjektum viszonyt az irodalom létmódjában. A műalkotás eszerint mintegy dokumentálja a pszichés állapotot és társadalmi környezetét a poétikai funkciók tanúsítása segítségével. Ahogy többször is megemlíti, Szentmártoni Jánost kifejezetten érdekli a vizuális művészet is.

Kiállításmegnyitók alkalmából elhangzott beszédeit is olvashatjuk, például a húszéves Parnasszus folyóirat kézirat-kiállítása kapcsán.

Revízió. Perújrafelvétel. Kerekedjen, egészüljön ki az irodalmi kánon! Van lovagi mentalitás Szentmártoni Jánosban. Ugyanakkor a mai kortörpeknak látja. Ő a hősök útját kívánja előkészíteni, vagy emlékezni rájuk. A kultusz nem idegen tőle. Szívügye a váci börtönben raboskodó „Füveskertiek” köre (ide tartozott Tóth Bálint is, akit még nekem is volt szerencsém megismerni, nagyon jó költő, jó ember volt). Figyelemre méltó még, hogy a jelen világ helyzetében egyre fontosabbá válik a műfordítás, ezért jelentőségteljesnek tartom Szentmártoni János erről szóló írásának (*Keleti nyitás az irodalomban*) újszerűségét, ami a Lakiteleki Népfőiskolán hangzott el 2013-ban. Értelmezéseit tekintve szerintem az Ágh István költészetét taglaló írás a legsikerültebb. Illetve kifejezetten megható, amikor bensőséges elégikussággal a hozzátartozóiról, szüleiről, nagyszüleiről emlékezik meg (*Nagyapám érintése; A táncdalénekesek útra kelnek*). A *költészet kalózfelvételei* című fejezet olyan, mint a zenekari mű zárótétele – újra visszatér a nyitány privátélettematikája. Ezzel kapcsolatban van valami fintor abban, hogy mikor megkérdezi tőle az interjút készítő, kit képzelne el, hogy eljártssa az életét, akkor Marcello Mastroiannit választja. Az iróniától, sőt gúnytól sem idegenkedő Fellini kedvenc színésze inkább kedves sármőr, mint harcos közéleti ember benyomását keltette. Igaz, ha valaki személyesen találkozik Szentmártoni Jánossal, vele kapcsolatban is az lesz a benyomása, hogy kedves, barátságos emberrel hozta össze a sors. Végezetül szeretném felhívni a figyelmet a könyv végén olvasható, nagyon alapos és színvonalas, Jánosi Zoltán által írt tanulmányra Szentmártoni János alkotó és szervező munkájáról.

WÉBER ANIKÓ

Haklik Norbert: Mona Lisa elrablása

Kalligram, 2021

Haklik Norbert regényének látszólag egyszerű a cselekménye. Főhőse, Kerekes Milán beszél el életének egyetlen hetét, amit azzal tölt, hogy meglátogatja régi írócimboráját, Szapáry Tibit. Ketten bejár-

ják a cseh város, Brünn kultikus helyeit, közben alkotnak egy közös történelmi regényt *Madzsari* címmel, amely a mohácsi vésztől egészen a Kádár-korszakig követi nyomon a Szent Korona és egyes má-

solatai útját. A látszólagos bonyodalom – Tibi egyetlen büszkeségét, Mona Lisa nevű kaméleonját elrabolják – mögött azonban hamar sejtetővé válik egy sokkal valóságosabb krízishelyzet: főszereplőink nemcsak az állatot keresik, hanem önmagukat, rég elveszett álmaikat is. Kicsúszik a lábuk alól a talaj – szó szerint az éjszakába nyúló italozás során és képzetesen is. A helyzetük tipikus és ismerős, hiszen épp abba a korba lépnek, amelyről tengernyi cikk jelent meg kapuzárásipánik témában. A pánik erősen megmutatkozik a viselkedésükben, ahogy írói babérokra vágyva próbálják visszahozni a „letűnt ifjúságukat”. Mindezt a regény utolsó fejezetében direkt módon is kimondja az elbeszélő, bár fölöslegesen, hiszen enélkül is jól érzékelteti a szereplők dilemmáit.

A regény ügyesen túllép az ifjúságukat kergető negyvenesek kliséjén, mert Szapáry Tibor személyében egy izgalmas és nehezen kiismerhető karaktert mutat be nekünk. Valójában elbeszélő főhősünk – akinek a szemszögéből megismerjük a történeteket – jóval nagyobb teret kap arra, hogy magáról meséljen, mégis gyakran lefokozódik mellékszereplővé Tibi erős egyénisége mellett. Milán mintha csak arra szolgálna, hogy feltartsa egy tükröt, amiben Tibi még erősebben villoghat, és még több pózát megmutathatja. Ez a tükör-motívum, a látszólagos és valóságos elemekkel való játék végigvonul a regényben, és több síkon is megjelenik. Rögtön felfedezhetjük a borítón, a cím tördelésében, de ott van a látszólagos és valós bonyodalomban, és a címszereplő kaméleon is megtestesíti, aki bármikor képes egyszerre kétfelé nézni, és két külön világot – vagy külön valóságot – látni. Maga az elbeszélés is eljátszik a tükrözéssel: „– Tudod, Tibi, mi a nemzet? Közös terv a múlttól, közös emlék a jövőre! – ő pedig a nyújtópadról ordítja vissza: – Fordítva, hülye!”

A kettősség megjelenik a regény szerkezetében is, hiszen egyszerre mutatja be a két szereplő által írt szöveget és annak keletkezéstörténetét. Milán és Tibi alkotásának műfaja igencsak tisztázatlan: „Tibi, te kis Gárdonyiba oltott Móra Ferenc, eldönthetted volna, hogy gyerekkönyvet, áltörténelmi regényt vagy Wass Albert-paródiát akarsz-e írni”; ugyanakkor a *Mona Lisa elrablása* műfaját épp ilyen nehéz megragadni, hiszen egyszerre útikalauz és útinapló, fejlődésregény, de található benne egy történelmi témájú kalandregény, egy börtönnapló, tengernyi anekdota, valamint megidézi a pikaeszregényeket és Krúdy Gyula éjszakai élettel, évésekkel és ivásokkal teli novelláit is.

Haklik Norbert regénye erősen kapcsolódik a korábbi, 2017-es *Tom Hanks a vizek felett* című novelláskötetéhez. Ott is, mint a *Mona Lisa elrablásában*, a szövegek mind különálló szigetek, látszólag semmi sem köti össze őket, és egymástól távoli történeteket, helyeket, jelenségeket írnak le. A szerző az olvasóra bízta, hogy megtalálja a közös pontokat, és összekösse gondolatban a szigeteket. A *Mona Lisa elrablásában* szintén

sokféle szövegdarab és történet között kell meglegelni a kapcsolatot – az olvasónak és a főhősnek egyaránt. Ráadásul főszereplőnk olyan távol van a mindentudó elbeszélőtől, mint a Mona Lisa nevű kaméleon Leonardo da Vinci festményétől. Milán körül rendre felbukkannak idegen szövegek, amelyeknek néha sem az íróját, sem a keletkezési dátumát nem tudja – vagy rosszul tudja.

A válaszáért, azaz a szigeteket összekötő kapcsolóért azonban nem kell messzire mennünk – csak a 2017-es novelláskötetig, hiszen mindkét könyvben hasonló gondolat bújkol meg a látszólag távoli szövegek mélyén: a politika és a történelem így vagy úgy, de beleszól az életünkbe, és lehetetlen kizárni. Az elbeszéléskötetet olvasva ráeszmélünk, hogy bár nevethetünk, játszhatunk és ironizálhatunk, valójában a fejünk felett véresen komoly döntések születnek, amelyek meghatározzák a sorsunkat. A 2021-es regényben ez az „üzenet” mintha megfordulna: bármennyire véres, komoly döntések születnek a szereplők feje felett, ők attól még játszhatnak, nevethetnek, bolondozhatnak, sőt, az egyéni sorsokba ágyazva néha abszurd, nevetséges színezetet kap a történelmi múlt. Ilyen, amikor a börtönbe zárt politikai rab vécépapírra írja alkotását, amivel a társai kitörlik a feneküket, mert csak így lehet a szöveg „biztonságban”. A magyar korona hamisítványa pedig Jimmy Carter féltékeny feleségének köszönhetően kerülhet vissza hazánkba.

Temérdek ezekhez hasonló humoros anekdotát találunk, amit Tibi, Milán vagy egy új szereplő mesél el. Közös vonásuk, hogy a történelmi tényeket vegyítik a fantázia elemeivel, és ami igazán különlegessé teszi őket, hogy gyakran az abszurd, lehetetlen, de valós történelmi eseményeket is összemossák a fikcióval. Ezért a történelmi érdekességekben kevésbé járatos olvasó kapkodhatja a fejét, vajon mi mindebből a „valódi” és mi a „mese”. Az igaz-hamis játék azonban azt is remekül sugallja, hogy a történetek igazságtartalmát pontosan meghatározni nem csupán nehéz, de legtöbbször lehetetlen. Az eredeti, valós történelmi eseményt ugyan-

is mindig mások mesélik el vagy írják le nekünk, ezért a történelem mindenképpen másodkézből szerzett anekdoták sora, amelyeknek igazságtartalma nagyban függ attól, hogy ki mondja el. Ráadásul itt jön az újabb nehézség: néha az eredeti elmesélőt sem ismerjük – ahogy a történelemben, úgy a regényben sem.

Csak látszat ugyanis, hogy a *Madzsarit* Tibi és Milán felváltva írja találkozásuk hetében. Előbb-utóbb kiderül, hogy néhány fejezetet Tibi már jóval korábban papírra vetett, egyes részek keletkezéséről és írójáról pedig sem Milán, sem az olvasó nem tud megbizonyosodni. Minderre pedig zseniálisan a koronát – az igazit vagy egy másolatot? – az teszi fel, amikor kiderül, hogy még Milán apósának „régii” börtönaplóját is Tibi alkotta. Tibi elsőre egy tipikus nagydumás, önfényező, egocentrikus alaknak tűnik, aki biztos benne, hogy bárhová megy, mindig az a hely a világ közepe. Ügyesen adagolja a hazugságait, és sokszor egyáltalán nem derül ki az olvasó és az elbeszélő számára, hogy mennyi az igazság a szavaiban. (Például sikerült-e elcsábítania a „gyíkjával” a szórakozóhelyen a kék szemű lányt, vagy épp ez a szerencsétlen próbálkozása vezetett Mona Lisa elrablásához?) A regény azonban végig sejteti, hogy az ő pózai és tettei mögött is megbújnak rejtett érzelmek és indítékok.

A tükör-motívum is összeköti a látszólag különálló és különböző elbeszélői stílusú szövegdarabokat,

hiszen mindegyikben megjelenik az ellentétek, a valóság és fikció szembenállása. Sőt, a tükörzöldés megjelenik a szereplők szintjén is. Tekinthetjük Tibit és Milánt egymás alteregójának. Felbukkan egy testvérpár, akik épp egymás ellentétei: míg az egyikük a szórakozóhelyek üres fejű alakja, addig zseni ikertestvére ki sem mer lépni otthonából. Megismerjük Zsófi néni és Judit történetét, akik még a nevüket és személyazonosságukat is felcserélték. A Szent Korona helyét szintén másolatok veszik át. A kaméleon arcán pedig ott a megragadhatatlan Mona Lisa-mosoly, amelynek párját jól ismerjük Leonardo da Vinci festményéről.

Miközben főhőseink próbálják megadni saját Mona Lisájukat, egyúttal válaszokat is keresnek pályájuk elakadására, sőt, azt is kutatják, hogyan lehetne elbeszélni a történelmet és az egyes emberek történetét. Csakhogy ez a kutatás nehéz, mert ahogy a kaméleon változtatja színét, úgy változnak a történetek és azok elbeszélései is attól függően, hogy épp kinek a szemszögéből hangzanak el. Mégis sikerül a legvégére megadni a válaszokat, épp akkor, amikor az elrabolt kaméleon is előkerül. Mona Lisa sokféleképpen értelmezhető mosolya ott van a népével és nemzetével közös traumákat megélt Zsófi néni arcán, de ott van a magyar koronát szállító Jánoska, sőt az ő névtelen bátyja arcán is, aki a valódi ereklét és vele együtt az igazságot is elrejtő előlünk.

MAYER ERZSÉBET

Szokolczay Lajos:

„Szólíts nyugodtan Gyurkának!”

MMA, 2021

Szokolczay Lajos *„Szólíts nyugodtan Gyurkának”*. *Találkozások Faludy Györggyel* című könyvét nagy várakozással veszi kézbe az olvasó, hiszen a cím két jeles személyiség kölcsönkapcsolatát ígéri. Amikor fellapozzuk a könyvet, kiderül, hogy valójában Faludy uralja az oldalakat, csak az ő Szokolczayhoz írt harmincnégy levele, pontosabban verseit, fordításait tartalmazó levélküldeményei találhatók a kötetben, kiegészítve a gyűjtemény végén a Faludyról szóló külföldi recepciókkal. Szokolczay Lajos csupán a *Függelék* című rész *Test és lélek* fejezetében lép elő mint beszélgetőpartner. Csak sajnálhatjuk, hogy kettőjük, e két igencsak eltérő személyiség

párbeszédének intellektuális izgalmában nem részesülhetünk. Szokolczayt konzervatív magyar írónak tartják, s ha már kategóriákban gondolkodunk, akkor Faludy besorolása ennek az ellentettje lesz: nem konzervatív és nem nemzeti, hanem liberális és nemzetközi. A kettejük közötti találkozási pontot Szokolczay bátor tette biztosította 1982-ben, amikor a *Mozgó Világban* Faludy költészetét méltatta. A mai fiatal olvasónak nehéz lenne pontosan elmagyarázni, mit jelentett ez, és főleg azt, hogy milyen következményekkel járt. Szokolczaynak ez a tette viszont határozottan igazolja, hogy a nemzeti, konzervatív beállítódás nem azonosítható a korlátolt

szüklátókörséggel, hanem – éppen mert letisztult kulturális értékrendről van szó – az illető képes az egyetemes értékek felismerésére, s ha emellett még hiteles, igaz ember is, akkor ezt tetteiben meg is mutatja. A Faludy-írás utóhatásáról szót ejt Szakolczay, ami jól mutatja a vádaskodó, lejárató, a tényleges párbeszédet rafináltan megkerülő hatalmi viselkedést.

A kötet főcíme Faludy megengedő gesztusa Szakolczay felé. Ismeretségük idején Szakolczay negyvenéves, Faludy hetven körül jár. A korkülönbség valóban nagy, viszont a társadalmi státusz nem. Éppen emiatt ebben a gesztusban érezhető némi lekicsinylő, megengedő, jóllehet ezt a kapcsolatot Szakolczay vette vállára. Faludy leveleiben egyszer sem fordul elő az *and you?* illő, udvariassági kérdés. Semmiféle viszontérdeklődést nem mutat a fiatal irodalmár élete és tevékenysége iránt. Ráadásul, amikor Faludy már biztos talajon állt, még azt is megengedte magának, hogy ne válaszoljon Szakolczay verskerő levelére. Mindezek miatt szerepel recenzióban Szakolczay mórként, aki eleget tett önként vállalt kulturális, morális kötelességének, így mehetett is. Faludy exhibicionista, magakellető viselkedését amúgy sem vállalta volna.

S mit mutatnak a Faludy-levelek? Egyrészt a vagabund életútjának állomásait, folytonos úton levését: a harmincas években elhagyja Magyarországot és Franciaországba emigrál, onnét Marokkóba távozik, Marokkóból Amerikába, majd visszatér 1946-ban Magyarországra, a „felszabadított” remények országába. Mindezt tizenkét év alatt! A remények helyett itthon az ÁVH és két év várja a recski büntetőtáborban. Az 1956-s forradalom után újra elhagyja Magyarországot tizenkét évre, amit az USA-ban és Kanadában tölt. A nyolcvanadik születésnapját már Budapesten ünnepli éppen Szakolczay Lajos szervezőkészségének és önzetlenségének köszönhetően. Mi ez a nyugtalanság? Mi hajtja ezt a poklot is víg napokként megélő vagabundot? Élete paradoxona, hogy a Horthy-rendszer „rémuralma” elől a bolsevik rémuralomba fut, míg nem végleg letelepszik a rendszert váltó Magyarországon. Faludy alakja és regényes életútja remek táptalaj a legendaképzéshez, belekeverve néhány macacs tárgyi tévedést. Faludy becsületére legyen mondván, hogy ezeket később és másutt, de kiigazítja: „nem ültem náciellenes versek miatt két évet, egy napig sem, mert emigráltam Párizsba, és nem beszélek és írok hat nyelven; latinul és görögül csak olvasni tudok, írni csak magyarul, angolul és németül”. Iskolázottságát homály fedi. A híres Fasori gimnáziumot követően nem tudunk felsőfokú tanulmányairól, ami valószínűleg belejátszhat a „hivatásos” irodalmárokkal való maró gúnyolódásába.

A vándorlások nemcsak kívül, hanem belül is zajlanak. Ahány hely, annyi reakció és döntés, annyiféle irodalmi aktivitás. Faludyt a túlélők optimizmusa hajtja. Meggyőződése, hogy kivezető utak márpedig vannak. Életét a különféle megfontolások irányították. Viselkedése és hangneme szokatlanul bohém. Nincsenek benne sem szexuális, sem morális, sem szellemi gátak. Éppen ezért roppantul zavarja, ha egy költőben nincs semmiféle mélység és szenvedély. Kritikai hangját sem fogja vissza. Levelei több példával is alátámasztják ezt. Lukács Györgyöt az értelmiség árulójának, Kádárt Jánost az oroszok lakójának tartja. A marxi dialektikus gondolkodásról kertelés nélkül kijelenti: „amit Marx állított, az nem volt igaz, dialektika volt, vagyis csupán gondolati érv”.

Faludy fő tevékenysége és megélhetési forrása a fordítás volt. Csak csodálhatjuk, hogy az érdeklődő Szakolczay hogy volt képes elolvasni a hozzá eljuttatott fordítások és versek tömkelegét. Faludy bíráló hangja a magyar fordítókkal kapcsolatban különösen élessé válik. Tóth Árpádot elmarasztalja azért, mert ugyan fordít, de nem mindig érti a verseket. Somlyó György szellemét primitívnek tartja, ami nem tesz jót a fordításoknak. Devecseri Gábor Homéroszt jónak ítéli, de Catullusát tűrhetetlennek. „Trencsényi Waldapfel Imruci” világirodalmi antológiájától indulatos lesz. „Egyébként Imruci egyetemi olvasókönyvénel iszonyúbbat sehol nem adtak ki. Ha az 1000 fordítást megcsináltam, nagyrészt azért tettem, hogy az ő szellemét, amennyiben ilyen van, még a síron túl is megpukkasszam.” (Kultúrtörténeti kitérőként szeretnék utalni arra, hogy a fordítások problémája a 19. századtól jelen van irodalmunkban. Hadd hivatkozzam Arany Jánosra, aki az obszcenitások pontos visszadására biztatja a fordítókat, vagy Hatvany Bertalanra, aki *A tudni nem érdemes dolgok tudománya* kötetében jókat vidul és bosszankodik a fordításokban jelen levő polgári prűdérián. Szepes Erika is bírálja a hamis és hazug félrefordításokat vagy ferdítéseket.) Előkerül a kötetben Faludy Villon-fordításainak svindlisége is, ugyanis azoknak semmi köze Villonhoz, inkább a Faludy által Villonnak tételezett vagabund szellemiségéhez és kihívó magatartásához. Hogy az irodalomtörténet megítélése milyen lesz a Faludy-életművel kapcsolatban, nem tudható.

A kötet végén található, Faludyról szóló külföldi írásokat többek között azért ajánlom az olvasó figyelmébe, hogy szemtanúja legyen a mediális trükköknek, s hogy a Keleti Blokk világának akkori, külföldi minősí-

tését is lássa. A Horthy-rendszer félfasisztaként jelenik meg. Faludyról megtudjuk, hogy ő a legnagyobb élő magyar költő. A *pokolbéli víg napjaim* kötetről szóló ismertetésből pedig azt, hogy a felszabadult ország besúgóktól, foglároktól, orosz báboktól hemzseg.

Szakolczay a Faludyval folytatott beszélgetésben felteszi a kérdést mintegy önmagának: „bátor

lettem volna? Hiszen csak a dolgomat tettem” – adja meg a választ önmagának. A dolga pedig az volt, hogy az egyetemes – határok nélküli – magyar kultúrát védje és ápolja, még akkor is, ha a hivatalos kultúrpolitika nem így gondolta. A „bátor lettem volna?” kérdésre az igazi válasz az, hogy igen! Szakolczay Lajos bátor volt.

FARKAS GÁBOR

Varga Melinda: Kifordított ég

Irodalmi Jelen Könyvek, 2021

FARKAS GÁBOR (1977) Szigetszentmiklós

Ha nehezen eldönthető is, hogy a szerelem nőies perspektívája különbözik-e a férfiétól a líra világában, abban mindenesetre azért egyetérthetünk, hogy a szerelem témája a költészetben a szubjektumot helyezi előtérbe a külső világ objektivitásával szemben, vagyis az érzelmességet és érzékiséget a gondolatisággal és a történnel szemben. Varga Melinda szerelmi lírájában a kettő – belső és külső világ – együtt alkot versteret izgalmas értelmezési lehetőségeket biztosítva ezzel az elemzőnek.

Varga Melinda 2021-ben megjelent *Kifordított ég* című kötetében az olvasó válogatást talál a szerző már korábban megjelent, illetve újabb szerelmes költeményeiből. A kötet összesen negyvenhat verset tartalmaz fejezetekre bontás nélkül, tehát egyetlen versciklusba fűzve régi és új költeményeket. Érdekes és merész elgondolás a költőtől, hogy a könyvben nincs feltüntetve sehol, mely versek a korábbi kötetekben megjelent alkotások, és melyek azok, amik első alkalommal kerültek közlésre. Így a már publikált versek – kiragadva egy korábbi kötet kontextusából és áthelyezve ebbe a ciklusba – újabb jelentésekkel bővíthetnek az olvasó számára. Ezt látszik alátámasztani, hogy néhány alkotásnak az eredeti címét a szerző ebben a válogatásban megváltoztatta. Lajos Nóra a *Kifordított égről* írt recenziójában példaként említi erre „A sós és az áfonyaédest, amely eredetileg *búcsú az állomáson* címmel jelent meg, vagy *az idő bokájára kötött szalag a törtázúrt váltja fel, a takarót a képzelt idő, míg a bőrröm paplanjain végigszalad ujjad lett a képzelt este mediterrán tájjal-ból*” (*A gyönyör domborműve*, Irodalmi Jelen, 2021. november). Ezek a példák a cím-változtatásra a szerző általi tudatos kontextus-módosítást támasztják alá, mintha a lírai én valóságtapasztalata, ezáltal énképe, illetve annak a szövegekben kirajzolódó érzelmi/érzéki vetülete

módosult volna. Ha a szerelem érzésének az életkorhoz és a személyiséghez kapcsolódó lélektani jellemzőit vesszük alapul, akkor ennek a módosulásnak – főleg a szerelmi líra kontextusában – van realitása. Vagyis: elfogadható, hogy egy-egy költemény mást jelenthetett az én számára egy korábbi megjelenés időszakában, mint most. Ez az olvasó részéről azonban két megközelítést vet fel: az egyik lehetőség az eredeti szöveg helyen lévő alkotás összevetésével értelmezni az intertextuális összefüggéseket, a másik lehetőség pedig mindezen szövegközi tényezők figyelmen kívül hagyása, és a *Kifordított ég* című kötet egyetlen versfolyamként történő értelmezése. Recenzensként én ez utóbbit javaslom, ugyanis az olvasói megközelítésben nem tartom élményszerű műbefogadási reakciónak a szövegek korábbi publikálási helyeinek kikeresését, főleg úgy, hogy ezeket a helyeket a kötetben Varga Melinda nem tüntette fel.

Ha tehát a vélhető szerzői szándékkal azonosulva egy ciklusként fogom fel a kötet verseit – bár megjegyzendő, hogy ezzel ellentétes értelmezési irányba mutat, egyben felerősíti az alkotások gyűjteményes jellegű kontextusát is a borítón olvasható *Válogatott és új szerelmes versek* „alcím” –, akkor ki kell emelnem a szerkesztettség színvonalát, amely voltaképpen magyarázatot adhat a korábban már közölt versek címváltozásaira is. A szerkesztettséget a könyvben az a finom nyelvi megformáltság teszi teljessé, hogy a szerelmes versek sorrendjében egyfajta történetiség bontakozik ki a kezdettől a végig terjedően, az egymásra találástól, a szétváláson, az újra beteljesülésen, majd a kihűlésen át végül a magány megfogalmazásáig. Ezt az időben elhelyezhetőséget az évszak-kifejezések is alátámasztják: kezdetben „a hóvíz / az apró hideg cseppek” a ruha alatt mintázzák a kedves jelenlétét

(*ujjaid*), majd a szétválás miatt „fagypontra alá süllyed a hőmérséklet / [...] az ég hűvöse huzatot / von a fenyők tűvállaira / beesik az eső a versbe” (*kávét helyett*), és ebben a szétartó távolságban „a tornyokban szikár hideg szépítkezik, / kutak fölé hajol a dér” (*féléves telek*). Érdekes alkotói játék, hogy a tél mint toposz az egymásra találásban és a szétválásban egyszerre érvényesül a versnyelvben, elszakadva a tradicionális ’elmúlás’, ’halál, vég’ jelentésrétegektől. Ez igaz a ciklus ősz toposzára is, ugyanis az a hagyományos ’elmúlás’ jelentéssel szemben Varga Melinda verseiben inkább a vágyat jelképezi: „szemed kútjában / állig merülök, / valahányszor az őszi égen / felejttem tekintetem” (*tenger felett az ősz*). Ezek a vágyak csak a kötet utolsó verseiben „hűlnék ki”. Azért tartom ezeket a könyv leginkább kiforrott lírai nyelvet felmutató darabjainak, mert bennük a magány kifejeződése mellett az alkotói én érzelmeinek lírai (szubjektív) és lírán túli (objektív) lehetőségeit ütközteti a szerző több értelmezési lehetőséget kínálva ezzel az értő olvasónak: „A vers nem találja a szavakat, / [...] a derű gyors lábú őz, / nem éri utol a poézis” (*Part, sasokkal*); „A férfi sem mártózik / meg többé bennem. / Versemet / egy ismeretlen nyelven / írom” (*Gondolatok a pokolról*).

Felvetődhet a kérdés, hogy egy vers, amelynek témája a szerelem, mennyire lehet szókimondó, pontosabban szükséges-e, hogy bizonyos mértékben szemérmes legyen az erotikát illetően. Ezt tulajdonképpen az alkotás esztétikai célja határozhatja meg: ha például az alkotói szándék egyértelműen a szerelemhez kapcsolódó testi örömek kifejezése, akkor nyilván felesleges a szemérmesség, ha viszont kifejezetten az érzéseket fogalmazza meg egy szerző, mesterkéltté válhat a szövegben a figyelemfelkeltő erotika. Első olvasásra számomra a mesterkélttség határát súrolta Varga Melinda néhány alkotásában

ez a „szemérmertlenség” (pl. „szerelmed / forrófehér folyójának ízét a számban” – *íz*; „nyelveddel felkutatad / combom belső vonalát” – *emlékszel még az első éjszakánkra?*). Újbóli olvasatra azonban már a ciklus teljes felépítettségét figyelembe véve elemezve a képeket arra jutottam, hogy mindez lehetőséget teremt a szerelem egy olyan értelmezésére a versciklusban, amely a felületesebb testi érintkezés adta örömek ábrázolásától jut el a mélyebb – akár már a szeretett személy térbeli jelenlétét sem igénylő – érzelmvilág felmutatásáig: „amikor nem szerelmeskedünk, / van időnk mészárni a létezésen” (*amikor nem szeretkezünk*); „becsukott szemmel / le tudom rajzolni az arcod, / a szelíd mosolyt és a nyárikék szemet” (*becsukott szemmel*).

A szerelem, mint lírai téma, gyűjtőfogalom, ugyanis különböző tematikus változatai között éppúgy megtalálható az udvarlás leírása, mint a szeretett kedves szépségének jellemzése vagy a vágyak, érzetek kifejezése, esetleg a féltékenységi vagy a távollét okozta bánat megfogalmazása. Ha a *Kifordított ég* verseit olvasom, tematikus szempontból kevésbé érzem ezt a sokszínűséget, a költemények szinte mindvégig a vágyról adnak plasztikus képet: „megőrjíti a képzet, ha összekulcsolt / combjaink lüktetését [...] / felidézem” (*íz*); „egy tenger teste / költözött belém / [...] ringat ölben / sós illata ízidéz / megfürdöm benne” (*az idő bokájára kötött szalag*). Ezt az egysíkú tematikát ellensúlyozza azonban a már fentebb kifejtett szerkesztettség, amely – mivel részben epikus jelleget kölcsönöz a ciklusnak – izgalmasabbá teheti az olvasó számára a lírai énnel történő azonosulás lehetőségét.

BAÁN TIBOR

Pozsgai Györgyi: Szűkülő terek szimfóniája

Hungarovox, 2021

Az egyes ember tudása mint a vízcsepp aránylik a tenger mérhetetlen víztömegéhez. Mindez mégse zárja ki, hogy a magunk korlátozott módján átéljük és megértjük azt, aminek részei vagyunk.

A külső valóságnak, amely nemcsak kívül van, hanem bennünk is. Pozsgai Györgyi legújabb, hete-

dik, *Szűkülő terek szimfóniája* című verskötetében valósággal összegzi felfedező útját, amely a dalforma átértelmezésén keresztül vált azzá a téveszthetetlen lírai megszólalássá, amely szerves része annak a női lírának, amely fokozatosan felhagyott az érzelmi hatástalanítás divatos módszerével. A női

lételménynek és egyáltalán a költészetnek lényegéhez tartozik az érzelmek átvilágítása, megértése, ábrázolása. Természetesen ez sokféle módon történhet.

Pozsgai Györgyi indulása, miképpen ez a nála fiatalabb Rózsásky Barbara költői tájékozódására is igaz, hatalmas műveltségi, művelődéstörténeti anyagon keresztül valósult meg. A márványisteneket szemlélve az antik kultúra isteneihez, istennőihez jutunk el. Ez a fajta tájékozódás csak látszólag korszerűtlen. Valójában európai kultúránk talapzatáról van szó, egyfajta mitologikus lélektanról, amely segít megérteni azt a mátrixot, amely szemünk láttára változik. Ki tudja merre?

Az öt versciklust (*Felhő-románcok*, *Naptalanul*, *Ringató*, *Láthatatlanul*, *Kényszer-keringő*) tartalmazó könyvben a klasszikus kiindulópontot már betemette az idő, de a szemlélet, a *bensőséges közelség* megteremtésének költői technikája, vagyis az ünnepelesség átfordítása a hétköznapi élethelyzetekre továbbra is jelen van. A helyszín hitelességét nem annyira az épített környezet, hanem a természeti képekkel sugalmazott érzelem teremti meg. A *felhőhöz* című versben így: „Éj aranyló Holdját / néha átöleled; / gömbölyű portré emlékek falán. / Csak létezel odafenn, / mint hegyvonulat, / örökké változó / gomolyagban.” A nosztalgikus alapélmény a személyes emberi sorsban megélt örök hiány, ahol „levegőért / kapkod a lélek” (*Késő ősz*), ahol „Meggyfa-illat idézi / a régi világot, / a csendet / az ajtó mögötti / édent” (*Hajdan*). Ezek a nehezen megragadható érzések már leváltak vagy leválóban vannak a történetekről. Ennek megfelelően érzésszenciáról beszélhetünk, amiknek kifejezése, metaforikus megragadása attól válik szemléletesé, eredetivé, hogy a költőnek sikerül anyagiasítani az elfutót, a nehezen megragadhatót. Például így: „Törhetetlen üveg mögül / nézem a világot, / szememben sóvárgás” (*Fanyarul*).

A hiány lírai oknyomozássá válik. Nem elég megélni érzéseinket, érteni is kell, hogy mi miért történik velünk, hiszen látszólagos véletleneink valójában útjelek a lét működésének mélyebb megértése felé. Pozsgai Györgyi lírája ebbe az irányba mozdul el. A megértés, az élmény, a fájdalom tudatosítása az önmegfigyelésen keresztül történik. Miképp? Jó példa erre a *Bevésődött trauma...* néhány fájdalmas megállapítása: „Vissszavetődtem / a tudat előtti / állapotba. // Csend, család, barátok, diákok / ...a többi átok.” A fekete szín megjelenése ebben az egykor idillre hangolt költészetben, s a lírai-

ság tőszavakká redukálása fontos fejlemény, amelynek lírai megjelenítése fokozatosan valósult meg *A folyó színei* című verskötetben (Hungarovox, 2019), amelyre, ha lesz majd irodalmi kíváncsiság, a pénzérmeként feldobott divatos neveken és életműveken túli érdeklődés, fel kell majd figyelni. Márcsak azért is, mert a női líra nagy, bár észrevétlen eseménye a dalforma áthangolása. A szépség mint testtudat egyre mé-

lyebb lélektani önismerettel viszonylik önmagához, a szerelemhez. A kulcsszó a metamorfózis. A nézőpont megváltozása részben a változó kor (*Változó kor*) elfogadásával: „Köröttem vihartalanság, / foszló illúziói, / lángemlékek kérdőjelei, / előttem éjszörnű lovak.” A többnyire rövid, haiku-magból kicsírázó versek csak ritkán jutnak el a hosszabb kifejtést igénylő időszembesítő emlékezésig, amilyen a *Hallucináció*, mint visszatalálás a soha el nem veszthető ifjúság korába.

Ez a feloldás, emlékidézés logikusan vezet át a *Ringató* és a *Láthatatlanul* című ciklusok egymást erősítő szólamaihoz. Az én legbelső köreiben újra meg újra felmerül, hogy közölhető-e mindaz, amiből felépül a személyiség. Van-e szív a mélyebb megértésre? Közölhető-e a líra eszközeivel, így a lelki képekkel a lírai én sebzettsége, amihez ambivalens módon viszonyul – hol elmondandó, hol eltagadná (*Bezártság*, *Maradj!*). Az utóbbi fejleményt csak erősíti, hogy a külső világ elembertelenedési folyamata egyre nyilvánvalóbb, a félrevezetések, megtévesztések egyre rafináltabb módzataival találkozhatunk. Mindez érthető módon egy korábban alig létezett tudatszinten mint gyanakvás, félelem jelentkezik. A *Titok-magányban* így: „Tűzesőrtetnet. / Zárt láncú logika – szívre vértezett. / Nem érti a hajnal / a vöröslő eget, / bíbor kisüléseket / csendes táj felett. / Nem látja a / rózsza könyvében / a lényegét.” A menekülés, a tépettség mint közösségi élmény (gyanakodhatunk itt a járvány körüli pszichózisra is) a veszély, a veszélyeztetettség képeit hívja el. Néha óvó, féltő gesztussal: „Homályló táj felett / rémült madár. / Kincseit fészkekbe ejti” (*Kakukk*), máskor (*Thriller*) ijesztően, irracionálisan: „Reggeli homályra alvad / az éjszaka vére – / fullasztó halál. / Harang rezonál... / Csonttá fagyott a Hold...”

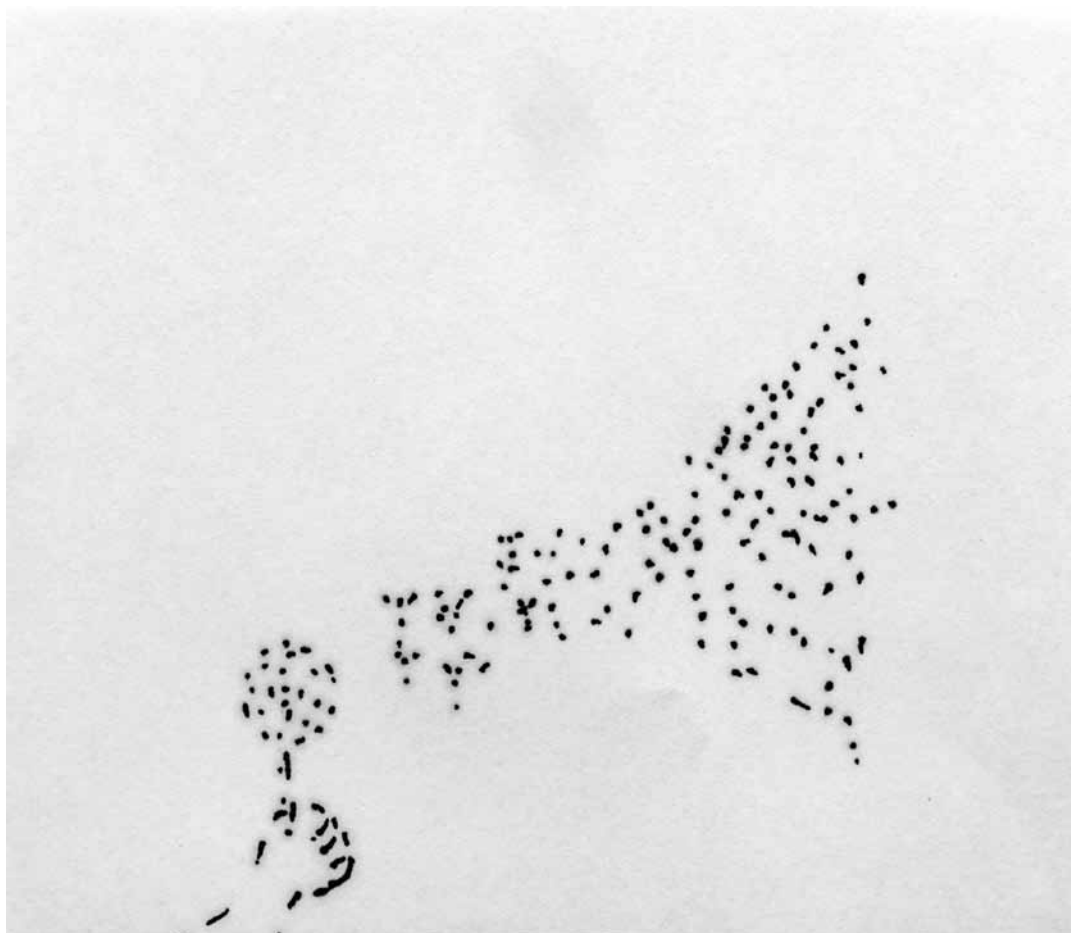
A kötetzáró *Kényszer-keringő* egy klinikailag is pontos szenvedéstörténetet tár az olvasó elé. Az ajánlás: „Férjemnek – édesanyja emlékére” a személyes érintettség drámai centrumába kalauzol. Nehéz műfaj ez, szembesülés azzal a drámával,

hogy a szeretett személy, akit szeretünk, akinek asztalánál ültünk, miképp változik el, költözik ki magából és szeretteiből fokról fokra, miképp morzsolódik fel az én, ereszti el egy nehéz és hosszú életen át őrzött emlékeit, tudását, majd miképp lázad az én a test utolsó erejével önmaga maradék integritásáért, hogy lerázza magáról a gyámkodás bilincseit. A demencia mint a tudat elsötétedésének lírai ábrázolása – szinte illetlenség erről beszélni – mégis ritka költői győzelem. Pozsgai Györgyi szűkszavú pontossággal és finom arányérzékkel egyensúlyozza mondanivalóját, amelyben a lírai én nem egyszerű megfigyelő, egy percig sem lehet az, hanem szenvedő alanya a folyamatnak, mint ez a *Lefelé* soraiból kitűnik: „Aki részesévé válik / az összeomlásnak, / az soha nem lesz a régi – / végleg beköltözik a szorongás...” A legszívszorítóbb ebben a helyzetben a tehetetlenség elfogadása: „Áttetsző fátyol a szem szivárványa, / összegabalyodott / idegpályák szürrealitása, / rögeszmék törvénye / igazgatja a kényszerek / fájdalmas ismétlődését.”

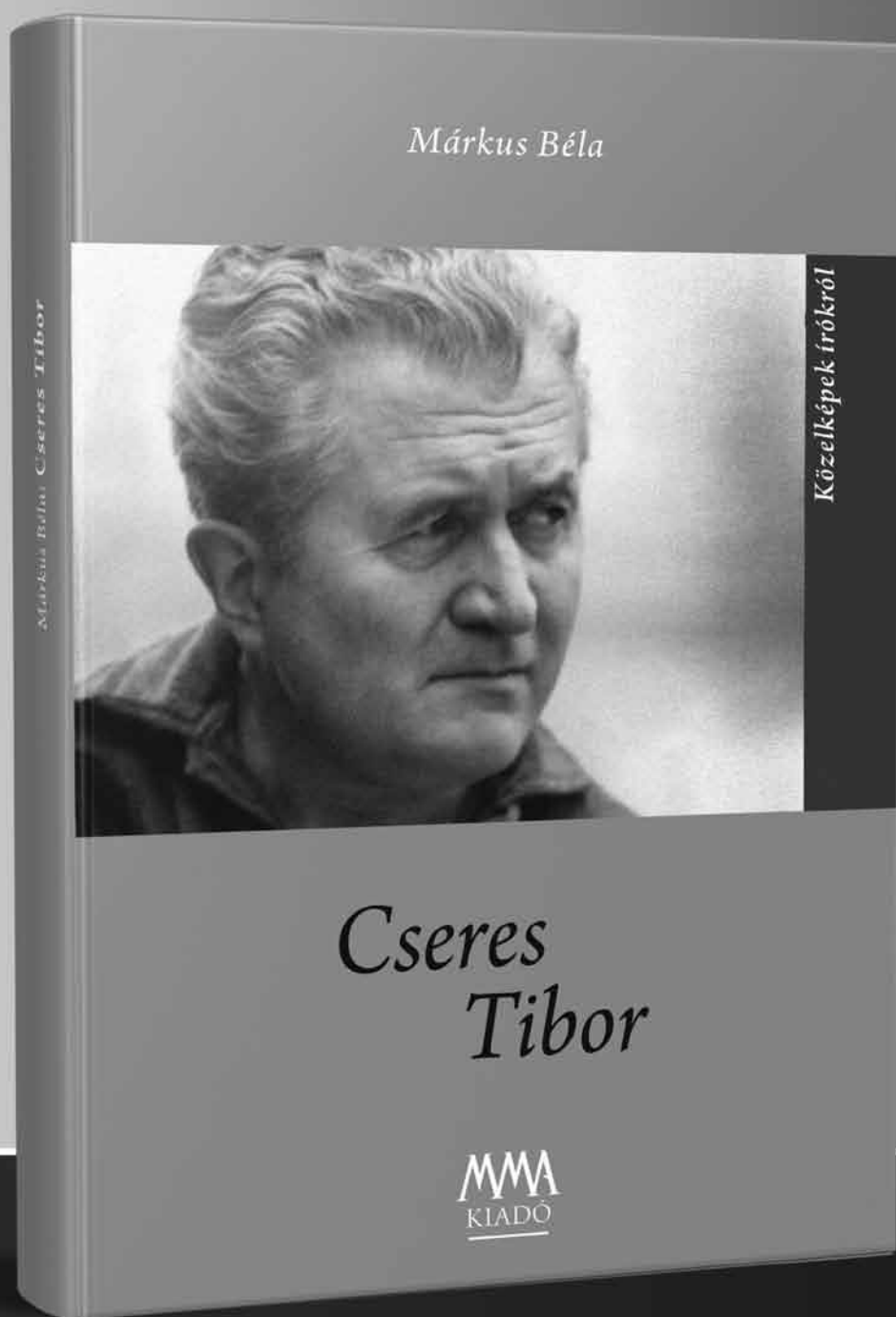
Ezek a „kiszolgáltatottság partjáról” érkező híradásokban az énjét kereső beteg emlékezetfoszlányai és vulkanikus dühkitörései keverednek, már semmi sem szilárd. Az életet és a létet szervező logika fokozatosan jut el a csend birodalmába:

„Aztán elfogynak a szavak. / Csak a látvány marad – bőrén / átsütnek az erek, / hajának szürkése elvész a párnába / süppedt arc körül. / Vézna teste akaratlan áldozat” (*Lefelé*). A további stációk már kívül vannak az ittlét félelmein. Minden belekövült a megtörtént mozdíthatatlanságába: „A vég már nem egy fogalom – / megtestesült sors. / Megbicsaklott az élet / fénye arcodon. / Alázatot gyakorol / a körbeölelő világ” (*Visszaadta lelkét*).

Pozsgai Györgyi életműve izgalmas hozzájárulás az utóbbi évtizedekben kibontakozott női lírához, annak témaköreihez, amelyek – paradox fordulatként – már a férfi és női szemszögön túli sors-összefonódásra, az örök emberi létezés drámájára irányítják a figyelmet.

WROBEL PÉTER, Rajz, 1996–98

MMA
KIADÓ

MMA
MAGYAR MŰVÉSZETI
AKADÉMIA

A 20. századi történelmi regény mestere

A kötet júniustól megvásárolható
a könyvesboltokban és az mmakiado.hu honlapon.